

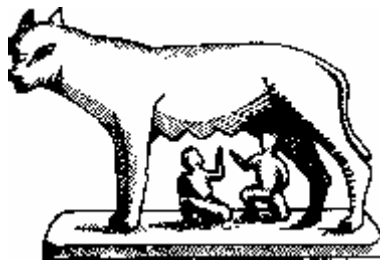
VASILE RĂMNEANȚU

**ISTORICUL RELAȚIILOR
ROMÂNNO-IUGOSLAVE
ÎN PERIOADA INTERBELICĂ**

MVSEVM BANATICVM
TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA
ET ARCHAEOLOGICA
BANATICA

XXXIX

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MMVI

VASILE RĂMNEANȚU

**ISTORICUL RELAȚIILOR
ROMÂNNO-IUGOSLAVE
ÎN PERIOADA INTERBELICĂ**

**Editura MIRTON Timișoara
2006**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

RĂMNEANȚU, VASILE

Istoria relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică /

Vasile Rămneanțu. - Timișoara: Mirton, 2006

Bibliogr.

ISBN (10) 973-52-0041-4

ISBN (13) 978-973-52-0041-1

94(498:497.1)''1918/1939''

327(498:497.1)''1918/1939''

CUPRINS

Introducere	7
--------------------------	---

Capitolul I

Relațiile diplomatice româno-iugoslave între 1918-1940	11
Problema Banatului în contextul relațiilor diplomatice dintre România și Regatul sârbo-croato-sloven.....	12
Poziții comune ale celor două diplomații la Conferința păcii.....	24
Colaborarea dintre diplomațiile română și iugoslavă în perioada 1920 – 1935	26
Tensiuni în relațiile diplomatice româno-iugoslave (1935 – 1940)	49
Relațiile inter-parlamentare româno – iugoslave.....	106
Colaborarea româno-iugoslavă pe plan militar	107
Note	115

Capitolul II

Relațiile culturale româno-iugoslave	127
Relațiile din domeniu literar, artistic și științific	127
Aspecte ale relațiilor româno – iugoslave în domeniul cultelor între 1919 – 1940	144
Problema învățământului minoritar	177
Alte aspecte ale relațiile culturale româno – iugoslave	200
Relațiile culturale dintre România și românii din Iugoslavia în perioada interbelică.....	205
Relațiile culturale ale sârbilor din Banatul românesc cu Iugoslavia	212
Note	214

Capitolul III	
Relațiile economice româno-iugoslave.....	227
Schimburile comerciale româno – iugoslave în perioada interbelică.....	227
Relațiile economice româno-iugoslave. Chestiuni divergente.....	251
Relațiile economice româno-iugoslave în cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice.....	258
Note	275
Concluzii	281
Rezumat.....	297
Lista bibliografică.....	313

INTRODUCERE

Lucrarea de față își propune să analizeze relațiile româno-iugoslave din perioada interbelică, atât din punct de vedere politic cât, și economic și cultural.

Relațiile româno-iugoslave din această perioadă au constituit subiectul unor lucrări de mai mare sau mai mică amploare, elaborate de istorici din ambele țări. În această direcție de cercetare se înscriu și lucrările istoricului Gligor Popi. Demersurile istoricului iugoslav au vizat o serie de chestiuni mai puțin cunoscute din cadrul relațiilor dintre cele două state vecine: problema învățământului românesc și a celui sârbesc din cele două părți ale Banatului, precum și cea a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav și, respectiv, a Bisericii Ortodoxe Sârbe din Banatul românesc. Aceste chestiuni, ca și situația economică, politică și culturală a românilor din Banatul iugoslav, au constituit obiectul lucrării apărută în 1976 la editura Institutului pentru cercetarea istoriei Voivodinei din Novi Sad, lucrare tradusă în limba română în anul 1996 (Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav*, Timișoara, Ed. de Vest). În 1984 a apărut lucrarea „*Jugoslovensko – rumunski odnosi, 1918-1941*”, o scriere de referință pentru problematica relațiilor româno – iugoslave din această perioadă. Același autor a publicat și un studiu monografic privind activitatea Partidului Român din Regatul sârbilor, croaților și slovenilor în perioada 1923-1929.

Aspecte referitoare la relațiile diplomatice româno-iugoslave din perioada interbelică au fost aduse în discuție și de către istoricul iugoslav Milan Vanku în lucrarea sa *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*. În cadrul acesteia, autorul abordează succint și unele chestiuni privind relațiile economice dintre cele două state pentru ca, același autor, să prezinte colaborarea interparlamentară româno-iugoslavă într-un studiu apărut în paginile revistei *Lumina*.

Relațiile culturale româno-iugoslavă (în special în domeniul lingvistic) l-au preocupat pe profesorul Radu Flora, care prin lucrarea sa *Relațiile româno-sârbe. Noi contribuții*, apărută în 1968, a încercat să realizeze o sinteză în acest sens.

Alți istorici români, Viorica Moisuc, Eliza Campus, Ion Calafeteanu au tratat aspecte particulare ale relațiilor diplomatice româno-iugoslave din perioada interbelică, în cuprinsul unor lucrări ce acoperă o arie mai largă de cercetare.

Istoricul român Dumitru Tuțu a surprins aspecte ale colaborării militare dintre cele două state în studiul său *Alianțe militare ale României 1921-1939*, studiu apărut în volumul *Probleme de politică externă ale României (1918-1940)*.

Relațiile diplomatice româno-iugoslave din perioada 1919 – 1941 au constituit subiectul unei recente sinteze elaborate de Eugene Boia.

Un colectiv de istorici ieșeni a elaborat foarte recent volumul *Problema iugoslavă*, în care studiul lui Dan Lazăr are ca subiect *Acțiuni diplomatice comune româno – iugoslave în perioada 1919 – 1929*.

Primul capitol al lucrării de față își propune să analizeze relațiile diplomatice dintre România și Iugoslavia din perioada cuprinsă între toamna anului 1918 și primele zile ale lunii septembrie 1940. De asemenea s-a încercat și evidențierea colaborării dintre cele două state în cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, pentru ca, la sfârșitul acestui capitol să abordăm relațiile militare româno-iugoslave, precum și pe cele dintre Ministerele de Interne ale celor două țări (aspecte mai puțin cunoscute până astăzi).

Relațiile culturale dintre România și Iugoslavia sunt tratate în capitolul doi al lucrării. În prima sa parte se încearcă o analiză a schimburilor culturale româno-iugoslave în diverse domenii: istoriografic, filologic, etnografic, folcloric, muzical etc. În continuare preocupările noastre s-au îndreptat asupra problemelor învățământului românesc și, respectiv, celui sârbesc, precum și asupra celor două biserici ortodoxe din Banatul românesc și cel iugoslav. Specificitatea problemelor din aceste domenii a fost dată de faptul că, pe teritoriul iugoslav, respectiv pe cel românesc, ele au implicat doar raporturile dintre români și sârbi, fără implicarea celorlalte componente etnice. Astfel, pe teritoriul iugoslav ele implicau o majoritate sârbă și o minoritate română, respectiv o majoritate română și o minoritate sârbă pe teritoriul românesc. Au fost urmărite demersurile întreprinse de către cele două diplomații în vederea rezolvării acestor chestiuni pendinte, fiind cercetate în acest sens unele fonduri aflate în Arhivele Ministerului de Externe al României (neutilizate de către istoricul iugoslav Gl. Popi). Totodată, am scos în evidență situația culturală

și religioasă a aromânilor din Macedonia iugoslavă, precum și preocupările guvernului de la București în vederea îmbunătățirii acesteia (aspect mai puțin abordat în cele două istoriografii). O altă problemă necercetată până în prezent de către istoricii din cele două țări este și cea a contactelor dintre diplomația românească și cea iugoslavă în vederea recuperării unor valori culturale românești transferate pe teritoriul iugoslav de către armata sârbă, la sfârșitul primului război mondial.

Capitolul se încheie cu analiza legăturilor culturale dintre România și românii aflați în Banatul iugoslav, precum și cele dintre Iugoslavia și sârbii de pe teritoriul româniei.

Capitolul trei a fost consacrat legăturii economice româno-iugoslave, scoțând în evidență și unele probleme economice divergente, datorate în special împărțirii Banatului între cele două state.

În realizarea acestei lucrări, am acordat prioritate documentului de arhivă. Au fost cercetate fonduri aflate în posesia arhivei Ministerului Afacerilor Externe (fondul 71 Iugoslavia, fondul Mica Înțelegere), cele din cadrul Arhivelor Naționale de la București (fondul Casei Regale și Președinției, Consiliului de Miniștrii; fondul familie Brătianu, fondul Alexandru Vaida Voevod).

Pentru a scoate în evidență starea de spirit caracteristică celor două state la acea vreme, am investigat presa epocii.

Lucrarea constituie teza de doctorat a autorului, pe care a susținut-o în anul 2000 la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Aceasta nu ar fi putut fi elaborată fără îndrumările, încurajările și sprijinul constant acordat de profesorul universitar dr. Vasile Vese (conducătorul de doctorat) căruia îi exprimăm și pe această cale un gând de aleasă grațitudine.

Aducem mulțumirile noastre și reputaților istorici, Prof. Univ.dr. Nicolae Bocșan, Prof. Univ.dr. Vasile Puscaș, Miodrag Milin, Gligor Popi, pentru îndrumările pe care ni le-a dat în realizarea lucrării, precum și pentru informațiile științifice oferite cu generozitate.

În anevoiosul nostru demers am beneficiat de sprijinul cunoșcătorilor arhiviști Dumitru Preda, Cornel Lungu, Costin Feneșan și Gherge Mudura.

Suntem deosebit de onorați ca lucrarea să apară în prestigioasa colecție istoriografică *Bibliotheca Historica Et Archaeologica Banatica*, coordonată de către reputatul arheolog Florin Drașovean, căruia îi mulțumim și pe această cale. Această carte nu ar fi putut vedea lumina

Istoricul relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică

tiparului fără ajutorul financiar pe care ni l-a acordat prestigioasa instituție culturală bănățeană care este Muzeul Banatului din Timișoara. Ne exprimăm în acest sens întreaga grațitudine directorului instituției domnului Dan Leopold Ciobotaru.

Adresez mulțumirile mele Gabrielei Rămneanțu, soția mea, care m-a sprijinit necondiționat pe tot parcursul elaborării acestei lucrări.

Doresc să mulțumesc încă odată colegilor mei Daniela Szentmiklosi, Valentin Cedică, Alexandru Szentmiklosi și Malimar Kov Sașa pentru ajutorul acordat în redactarea acestei cărți.

Autorul.

CAPITOLUL I

RELAȚIILE DIPLOMATICE ROMÂNNO – IUGOSLAVE ÎNTRE ANII 1918 - 1940

Colaborarea diplomatică româno-iugoslavă din epoca modernă, care a atins un moment de vârf în timpul războaielor balcanice¹ a intrat într-o etapă nouă în momentul declanșării primului război mondial.

România și-a proclamat neutralitatea dar în primii doi ani de război, atât Puterile Centrale cât și cele ale Antantei au efectuat presiuni asupra Bucureștiului pentru a intra în conflict de o parte sau de alta. Factorii politici guvernamentali români, urmărind realizarea unirii tuturor teritoriilor românești aflate în acel moment în componența Austro-Ungariei precum și a Rusiei țariste, și-au îndreptat atenția în primul rând asupra negocierilor cu Antanta². Printre teritoriile aflate în discuție se afla Banatul, care era revendicat și de către Serbia. Astfel, la 2 mai 1915, într-o discuție pe care a avut-o cu omul politic român Alexandru Marghiloman, ambasadorul Serbiei la București, Marinković, a arătat că Belgradul dorea ca la terminarea războiului Banatul să intre în componența statului iugoslav. Diplomatul iugoslav și-a exprimat speranța că Rusia nu va sacrifica complet Serbia, aducând în susținerea tezei sale faptul că Vârșețul era o localitate iugoslavească iar Timișoara a fost recunoscută în 1848 prin rescriptul imperial ca fiind ducată iugoslavesc³.

Rusia a reprezentat interesele Serbiei la negocierile purtate între 1914-1916 de către reprezentanții Antantei cu guvernul Brătianu privind condițiile intrării în război ale României de partea acestei grupări politico-militare, ea opunându-se o bună parte de timp cererii românești legate de Banat⁴, dar situația militară nefavorabilă Antantei a determinat-o să fie de acord cu toate revendicările Bucureștiului. A fost încheiat astfel tratatul de alianță din 4/17 august 1916 dintre România și puterile Antantei, care stabilea că cele patru puteri *recunosc României dreptul de a anexa teritoriile monarhiei Austro-Ungare*⁵.

Problema Banatului în contextul relațiilor diplomatice dintre România și Regatul iugoslavo-croato-sloven

La sfârșitul primului război mondial, chestiunea Banatului a devenit foarte complexă din momentul în care, înaintând ca avangardă a trupelor franceze conduse de către generalul Franchet d'Esperey, armata iugoslavă a ocupat (până în august 1919) o mare parte a Banatului. Relatând acest eveniment, Coriolan Băran, unul dintre liderii mișcării naționale din provincie arăta că trupele iugoslave, după prăbușirea frontului balcanic, nemiavând nici un obstacol în față, au trecut Dunărea să *cucerească Banatul*, pretextând că au intrat în provincie *să ne elibereze după ce ne eliberasem singuri*. Populația românească a primit cu brațele deschise armata iugoslavească, considerând că iugoslavii veneau ca frați și aliați și se vor comporta în consecință, dar comportamentul lor a lăsat de dorit din prima clipă, armata iugoslavă dizolvând și dezarmând gărzile naționale românești iar fruntașii români care se opuneau planurilor iugoslave referitoare la Banat *au trebuit să ia cunoștință cu ținuturile macedonene unde au fost duși cu domiciliul forțat*. C. Băran mai evidențiază că iugoslavii nu aveau trupe suficiente și nici elemente pregătite pentru a prelua *în mod metodic controlul asupra provinciei*, mărginindu-se să instituie garnizoane în orașe, de unde făceau incursiuni în diferite direcții, așa că stăpâneau mai mult simbolic Banatul decât efectiv⁶.

Armata de ocupație iugoslavă a împiedicat delegații români aleși să reprezinte diverse localități la marea adunare din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia. Astfel de acte au avut loc în localitățile Checea, Ciacova, Foeni, Hodoni iar la Comloșu Mare ocupanții iugoslavi i-au acuzat de spionaj în slujba României pe delegații care au participat la adunarea de la Alba Iulia și i-au trimis în fața unei curți marțiale, care își desfășura activitatea la Becicherecu Mare. Au fost arestați intelectualii satelor, precum și elementele fruntașe românești din localitățile Foeni (învățătorul și preotul au fost deportați în Serbia), Banloc, Birda (preotul internat în Serbia), Seceani (învățătorul a fost arestat și internat la Timișoara), Secusigiu (preotul a fost arestat timp de 4 luni), Cebza, (preotul a fost reținut pentru că nu-l pomenise în timpul slujbei pe regele Petru al Serbiei, ci pe regele Ferdinand) etc. În localitatea Chizătău instrucția școlară s-a desfășurat în timpul ocupației conform instrucțiunilor trimise de Ministerul Instrucțiunii de la Belgrad. La toate acestea s-au adăugat rechizițiile numeroase,

realizate în special în momentul retragerii armatei iugoslave din Banat. Astfel, două vapoare încărcate cu cărți și mobilier au trecut pe canalul Bega⁷, iar rechiziții dure au fost îndeplinite în localitățile Chevereșu Mare, Fiscut, Gătaia, Ghilad, Macedonia⁸.

Într-o notă transmisă de prefectul județului Timiș – Torontal președintelui Consiliului dirigent, Iuliu Maniu, se arăta că situația era foarte gravă în urma rechizițiilor forțate care au fost efectuate de către armata iugoslavă de ocupație⁹. Printre instituțiile afectate s-a aflat și Biblioteca județeană¹⁰ precum și Prefectura¹¹. Într-un document elaborat de comisarul stabilimentelor uzinelor din Timiș – Torontal se sublinia că la 20 august 1919 35% din stabilimentele industriale nu funcționau în primul rând datorită demontărilor efectuate de către armata iugoslavă¹².

Comportamentul trupelor iugoslave în Banat a atras nemulțumirea locuitorilor provinciei. La 14 iunie 1919, 1200 de lucrători ai Fabricii de încălțăminte "Turul" au protestat în fața comandamentului militar iugoslav contra ridicării utilajelor fabricii iar la 2 iulie au intrat în grevă 600 de ceferiști din Timișoara, datorită faptului că nu primiseră salariile din 15 mai și a trimerii în Serbia a locomotivelor și a materialului rulant¹³. Tot în scopul împiedicării transferului de utilaje industriale, animale, etc. a fost barat cursul râului Bega în zona Topolovăț, fapt ce l-a determinat pe liderul iugoslav Nikola Pašić să protesteze pe lângă Consiliul suprem al Conferinței de pace¹⁴.

Situația Banatului s-a aflat și în atenția autorităților militare și politice de la București. Generalul Prezan i-a solicitat generalului francez D'Espérey să intervină ca liniile ferate Lugoj – Gătaia – Reșița și Jidovin – Covin – Anina să fie trecute în zona de ocupație franceză, deoarece iugoslavii împiedicau trecerea trenurilor încărcate cu cărbuni de la Anina spre Reșița¹⁵, iar primul ministru român I.I.C. Brătianu a solicitat la 20 ianuarie 1919 Conferinței păcii de la Paris evacuarea trupelor iugoslave din Banat. La 3 martie 1919, când a adresat conferinței un memoriu în care arăta abuzurile săvârșite de iugoslavi în Banat, omul politic român evidenția faptul că *ocupația iugoslavă din Banat tinde să ia un caracter de ostilitate în contra elementului român: deportațiuni în masă a populațiunii românești în Serbia și rău tratament în închisori, abuzul administrației și al armatei iugoslave, rechizițiuni forțate, transportul depozitelor și materialului de tot felul din Banat în Serbia, etc.* În continuare Brătianu arăta că *nemulțumirea populațiunii române se simte și amenință să tulbure rapoartele de prietenie seculară între populațiunea*

română și cea iugoslavă. Se cerea o anchetă aliată care să constate toate aceste abuzuri, iar pentru normalizarea situației în provincie se impunea evacuarea acestora de către militarii iugoslavi, revenirea celor deportați în Serbia, iar materiile prime, mașinile, utilajele industriale, alte obiecte rechiziționate de către iugoslavi să fie înapoiate proprietarilor lor¹⁶. Acest protest a fost reînnoit la 23 martie 1919, dar Conferința nu s-a ocupat de această chestiune. La 27 iulie 1919, I.I.C. Brătianu amintea din nou despre devastarea Banatului de către ocupanții iugoslavi cu toate protestele timide ale armatei franceze¹⁷.

La rândul său, Alexandru Vaida Voevod a abordat problema ocupației Banatului de către trupele iugoslave, în cursul unei întrevederi care a avut-o cu șeful diplomației franceze, St. Pichon. Acesta a fost informat de consecințele negative, economice și sociale, ale ocupației asupra orașului Reșița. Diplomatul francez a fost de acord cu solicitarea lui Vaida Voevod privind retragerea trupelor iugoslave din Banat, promițând că va interveni în acest sens¹⁸. Al. Vaida Voevod a protestat contra abuzurilor militarilor iugoslavi în Banat și în cadrul întâlnirii pe care a avut-o cu delegatul iugoslav la Conferința păcii, Trumpičić¹⁹. În fața acestor acuzații, autoritățile militare de la Belgrad au arătat, la 3 februarie 1919, că trupele iugoslave nu au comis nici un abuz în Banatul oriental. În general, românii din această zonă – se arăta în continuarea documentului – puneau în circulație idei anarhiste și socialiste, fiind provocatorii tuturor tulburărilor care au avut loc (se dădea drept exemplu asasinarea unui ofițer iugoslav, pentru care au fost arestați 66 de țărani români). Hotărârea ca numele regentului Alexandru I să fie pomenit în bisericile ortodoxe române din Banat a fost luată de către autoritățile iugoslave de la Bacica și Baranyia²⁰.

În prima parte a anului 1919, autoritățile române au întreprins o serie de demersuri pe lângă aliați, în vederea retragerii trupelor iugoslave din Banat. Astfel, Octavian Crișmariu a primit din partea președintelui Consiliului dirigent, Iuliu Maniu, mandatul de a solicita generalului francez d'Esperey sprijinul în vederea realizării acestui deziderat²¹. Cu o misiune identică a fost delegat de către același lider politic și colonelul Radu R. Rosetti²². Cererea românească a fost luată în discuție de către autoritățile militare franceze. Aflat la București, generalul F. d'Espérey a propus autorităților românești retragerea trupelor iugoslave din Banat și înlocuirea lor cu cele franceze. Guvernul român a acceptat această soluție, considerând-o

ca fiind singura de natură să evite incidentele dintre iugoslavi și români²³. În fața solicitării părții iugoslave de amânare a retragerii până la momentul în care la Paris se hotăra soarta Banatului²⁴, comandantul armatei franceze din Orient, generalul Henrys sublinia că înlocuirea trupelor iugoslave cu cele franceze nu ar fi afectat cu nimic pretențiile Belgradului privitoare la această provincie. Acesta a mai arătat că înlocuirea trupelor se va desfășura într-un ritm lent, hotărârea fiind luată din dorința Franței de a fi evitate incidentele dintre partea română și cea iugoslavă. În opinia generalului francez, Franța urma să sprijine și pe viitor cauza Serbiei, Parisul cunoscând și apreciind sacrificiile armatei iugoslave în timpul primului război mondial²⁵.

Fiind sprijinită de Franța, România a obținut din partea Consiliului conferinței de pace evacuarea Banatului de autoritățile militare și administrative iugoslave. În acest sens a fost constituită o comisie franco-româno-iugoslavă sub președinția generalului Tournadre, care și-a început lucrările la 18 iulie 1919, stabilind calendarul retragerii unităților militare din regiune²⁶. În drumul său spre capitala Franței, unde urma să participe la Conferința păcii, Ion I.C. Brătianu s-a oprit la Belgrad, unde a avut o întrevedere cu regentul Alexandru I, privitoare la situația Banatului. În timpul întrevederii cu acesta, primul ministru român a subliniat că *Dunărea este singura graniță capabilă să evite în viitor procese între noi și iugoslavi, așa cum ele există în Dobrogea cu bulgarii*. Alexandru I a arătat că Belgradul nu putea fi atât de aproape de frontiera dintre cele două state iar populația iugoslavă din Banat avusese o contribuție majoră la *dezvoltarea națională a Serbiei*, neputând fi abandonată în acel moment. Invocând și principiul naționalităților, șeful statului iugoslav arăta că jumătate din Banat ar fi trebuit să revină Belgradului. Totodată, el a acceptat ideea unui plebiscit care să hotărască soarta provinciei²⁷. Regentul iugoslav spera că se va ajunge la o înțelegere în privința Banatului, datorită intereselor superioare ale celor două state de a exista relații prietenești între ele. În timpul șederii sale la Belgrad premierul român a aflat de existența unei înțelegeri între N. Pašić și Take Ionescu, prin care partea occidentală a Banatului urma să fie cedată Regatului iugoslavo-croato-sloven²⁸. Vizita premierului român la Belgrad a provocat, potrivit reprezentantului Franței în capitala Iugoslaviei, decepție în rândurile oficialităților din această țară, datorită atitudinii intransigente a omului politic român²⁹. Diplomatul francez mai arăta că iugoslavii erau conștienți de sacrificiile făcute în război, cerând să fie judecați în funcție de acestea³⁰.

Soluționarea problemei Banatului s-a aflat și în atenția diplomației franceze. În viziunea Parisului, această dispută putea provoca o situație de criză în Balcani. Reprezentantul diplomatic francez la Belgrad avea credința că nu toți românii erau atât de intransigenți în privința Banatului, dând ca exemplu în acest sens pe Take Ionescu, adeptul unei înțelegeri româno - iugoslave bazate pe compromis³¹. Franța sublinia că problema Banatului trebuia reglată în conformitate cu principiile generale de liberă dispunere a popoarelor³², propunând arbitrajul aliat asupra provinciei. Potrivit cercurilor diplomatice franceze, interesele românești în privința Banatului nu trebuiau știrbite, deoarece în viitor Bucureștiul urma să fie cel mai sigur aliat al Parisului în Orient³³.

În deschiderea Conferinței de pace de la Paris, delegația iugoslavă a declarat că revendicările sale erau în conformitate cu politica pe care Serbia o promovase până în acel moment precum și cu programul Consiliului național de la Zagreb. Belgradul se ralia și principiilor enunțate de către președintele american Woodrow Wilson, mai ales acelor privind dreptul popoarelor de a dispune de ele însele³⁴. În susținerea revendicărilor sale, partea iugoslavă a arătat că România nu a fost consecventă în lupta împotriva Puterilor Centrale, precum și faptul că trupele iugoslave au intrat mai repede în sudul Ungariei decât cele românești³⁵.

Partea română și-a susținut interesele, bazându-se în special pe prevederile tratatului de alianță din august 1916, încheiat între guvernul român și reprezentanții puterilor Antantei³⁶.

Partea iugoslavă a desfășurat o intensă propagandă în privința Banatului, aspect neglijat o bună bucată de timp de delegația română³⁷. Argumentația iugoslavă era expusă de către profesorul Jovan Radonić în lucrarea sa *Banatul și problema frontierei iugoslavo-române*, care a apărut în 1919 la Paris³⁸.

Una dintre lucrările românești cele mai importante, care apăra și argumenta integritatea Banatului aparținea lui Sever Bocu. Autorul sublinia că Banatul fiind înconjurat din trei părți de râuri și în a patra de munți, constituia un corp geografic aproape complet izolat. Dezmembrarea acestui sistem geografic și hidrografic unitar ar însemna o adevărată anomalie³⁹. Această unitate geografică dădea prin ea însăși o unitate economică echivalentă⁴⁰. În aceste condiții era nefiresc ca șalupele de pe Bega, încărcate cu cereale, să fie obligate la un moment dat să-și descarce marfa și să suporte tariful vamal al altui stat, sau trenurile ce circulau pe

linia ferată Arad – Timișoara – Vârșeț – Baziaș să fie oprite la 10 km de Vârșeț, în plin câmp, în fața unui alt sistem vamal, precum și a formalităților pentru pașapoarte⁴¹. Despărțirea Banatului în două părți ar fi avut efecte negative și asupra Transilvaniei. Sever Bocu arăta astfel că singura cale fluvială a întregii Transilvanii era Mureșul, pe care se transportau toate produsele spre Tisa și Dunăre. Această cale comercială nu mai prezenta nici o valoare în condițiile în care ambele maluri ale Mureșului s-ar fi aflat în mâinile iugoslavilor⁴².

În privința Banatului nu a existat o unitate de vederi în rândurile oamenilor politici români. Astfel, dacă I.I.C. Brătianu a susținut ca întreaga provincie să revină României, Take Ionescu urmărea să obțină printr-un arbitraj un teritoriu cât mai întins pentru România, care să cuprindă linia Timișoara – Vârșeț – Baziaș precum și zona limitrofă a Mureșului⁴³. În susținerea tezei sale, Take Ionescu aducea următoarele argumente: pe teritoriul Banatului iugoslavii și românii erau risipiți neomogen, românii fiind majoritari spre răsăritul provinciei iar iugoslavii spre apusul ei, în special spre colțul în care Tisa se varsă în Dunăre⁴⁴. Diplomatul român arăta că nimeni în Occident nu dorea ca Banatul să revină în întregime României. Din această cauză trebuia realizată o înțelegere privitoare la provincie, înainte de Conferința păcii iar în acele condiții cele două state ar fi putut avea o poziție comună la Paris⁴⁵.

La 20 ianuarie 1919 Ion I.C. Brătianu a abordat problema Banatului în cadrul Conferinței păcii. Partea iugoslavă a subliniat că dorește să obțină frontiere naturale, care să-i asigure securitatea națională precum și libera dezvoltare economică și comercială. Aceste pretenții erau considerate a fi moderate, datorită relațiilor de prietenie care existaseră de-a lungul timpului între cele două state⁴⁶. Liderul iugoslav N. Pasic avea în vedere și viitorul celor două state, declarând că : „interesul comun și prietenia dintre poporul iugoslav și român pentru viitorul ambelor popoare, și a aliaților noștri, atât este de mare încât trebuie găsită soluția graniței bănățene care să mulțumească ambele popoare”⁴⁷. În același timp delegatul iugoslav M. Vesnić a declarat că guvernul său nu putea recunoaște tratatul din 1916 dintre România și Puterile Antantei, deoarece a avut un caracter secret, revendicând vestul Banatului împreună cu orașul Timișoara. În susținerea acestei cereri el argumenta că între 1849 – 1860 Banatul a aparținut voievodatului iugoslavesc, provincia era grâнарul Serbiei și constituia o zonă de apărare în fața Belgradului iar generalul Putnik s-a născut în

provincie. Demnitarul iugoslav a mai adus în discuție și criteriul etnic, deși a recunoscut că în zona revendicată majoritatea populației era de naționalitate germană. Ion I.C. Brătianu a evidențiat că tratatul din 1916 a fost discutat cu Rusia, care reprezenta interesele iugoslave. Primul ministru arăta că timp de 100 de ani Banatul a constituit o unitate politică și geografică iar Regatul iugoslavo-croato-sloven nu avea nevoie de produsele cerealiere din Banat, deoarece avea dincolo de Tisa și în Macedonia regiuni agricole bogate.

În susținerea tezei sale privind împărțirea Banatului între România și Iugoslavia, delegația iugoslavă la conferința păcii a mai adus următoarele argumente:

1) Belgradul nu putea renunța la conaționalii din Banat, care reprezentau o parte însemnată a poporului iugoslav.

2) O renunțare la Banat ar da naștere la mișcări iredentiste și la conflicte între români și iugoslavi, însemnând totodată prăbușirea etnică a iugoslavilor față de expansiunea elementului românesc.

3) Întinderea statului român până la Dunăre și Tisa ar fi însemnat o amenințare permanentă asupra Iugoslaviei, căci Valea Moravei ar fi rămas deschisă unor invazii.

4) În cazul în care întregul Banat revenea României, capitala statului vecin ar fi trebuit schimbată, ceea ce ar fi constituit pentru poporul iugoslav o umilire națională⁴⁸.

În privința Timișoarei, Belgradul arăta că era singurul oraș revendicat în care populația iugoslavă nu era majoritară, aceeași fiind însă situația și în privința populației românești, majoritarii fiind aici germanii și maghiarii. Datorită faptului că orașul era centrul economic și comercial al Banatului occidental, el nu putea fi separat de acest teritoriu și, în consecință, trebuia să revină Regatului iugoslavo-croato-sloven⁴⁹. Eforturile iugoslavilor, se arăta într-un document elaborat de delegația iugoslavă, erau îndreptate spre stabilirea frontierei de nord pe Mureș. În caz contrar, trebuia obținută neapărat localitatea Kikinda Mare și partea de nord a Bacicăi cu Suboțița. Delegații iugoslavi susțineau că vor întâmpina greutăți în obținerea acestor revendicări, deoarece partea română reușise să convingă o serie de personalități prezente la Paris că Banatul era pământ românesc iar presa franceză susținea ideea "întăririi rasei latine"⁵⁰.

Partea română, răspunzând acestor argumente, sublinia că nici România nu putea, pentru aceleași motive, să renunțe la conaționalii ei, cu atât mai mult

cu cât părăsirea lor ar însemna distrugerea lor ca naționalitate, dată fiind intoleranța guvernului de la Belgrad față de ei, de la ocuparea acestei provincii de către armata iugoslavească. Pentru garantarea capitalei statului vecin, guvernul român se arăta dispus să-și asume sub controlul Societății Națiunilor, o serie de obligații. Totodată, constituirea Dunării ca linie de frontieră între cele două state ar stabili, în opinia Bucureștiului o situație de echilibru politic care ar garanta, prin respectul autonomiei minorităților din partea ambelor state existența etnică și națională a minorității iugoslave și române, asigurându-se astfel raporturi de bună vecinătate⁵¹.

La 31 ianuarie 1919 Ion I.C. Brătianu a susținut din nou, în fața conferinței, necesitatea păstrării unității geografice și economice a Banatului. El a arătat că numărul românilor și șvabilor care trăiau în Banat era considerabil mai mare decât cel al iugoslavilor⁵².

La 1 februarie 1919, într-un memoriu adresat conferinței, primul ministru sublinia că *dacă ar fi fost vorba de a aplica cu o rigoare absolută principiul grupului etnic sau lingvistic, România ar fi trebuit să reclame, fără contestație posibilă, sute de mii de români stabiliți dincolo de Dunăre, în Serbia, între văile Timocului și Moravei*. România cerea tuturor statelor vecine să dea dovadă de aceeași moderație și să facă aceleași sacrificii în interesul păcii⁵³. Generalul Prezan, într-o convorbire cu atașatul militar iugoslav la București, arăta că Banatul, conform tratatului cu Antanta, revenea în întregime României. Deoarece Bucureștiul dorea menținerea relațiilor de prietenie dintre cele două state, Prezan propunea efectuarea unui schimb de populație. Astfel, iugoslavii din Banat s-ar fi mutat în Serbia, statul român urmând a-i despăgubi pentru pământurile și averile deținute iar românii din Timoc urmau să se stabilească pe teritoriul României. Atașatul militar iugoslav a primit cu neîncredere această propunere, arătând că autoritățile române întreprindeau o serie de demersuri diplomatice pe lângă puterile învingătoare pentru a ne răpi Banatul⁵⁴.

Nici întâlnirea de la Belgrad dintre regina Maria și regentul Alexandru I (aprilie 1919) nu a deschis calea unei înțelegeri privitoare la Banat. Regina și-a exprimat speranța că atât România cât și Iugoslavia vor accepta hotărârile Conferinței păcii privind problema aflată în litigiu iar viitorul relațiilor dintre cele două țări nu va fi umbrit de acest conflict. Ea a și realizat un prim demers în vederea normalizării relațiilor diplomatice dintre București și Belgrad, invitându-l pe Alexandru I să viziteze Bucureștiul⁵⁵.

Deși unele voci din Occident s-au pronunțat pentru o rezolvare amiabilă a problemei Banatului (ziarul francez "Le Temps" din 2 februarie 1919)⁵⁶, la propunerea lui A. Tardieu Consiliul celor 10 a hotărât constituirea unui comitet de experți care să stabilească frontiera între România și Iugoslavia⁵⁷. Acesta a elaborat mai multe variante privind împărțirea Banatului. Astfel, experții italieni au propus o linie de demarcație care ar fi lăsat României doar Caraș-Severinul. Un traseu aproape identic a fost alcătuit de către reprezentanții americani, care însă mai prevedea ca nordul Banatului, inclusiv Timișoara, să revină Ungariei. Proiectul britanic era cel mai favorabil Bucureștiului, localitățile Timișoara, Vârșeț, Biserica Albă (Bela Crkva), Alibunar, Baziaș revenind României⁵⁸.

La 28 februarie 1919 experții au acceptat acest plan, dar atitudinea intransigentă a primului ministru român Ion I.C. Brătianu, care revendica în continuare întreg Banatul precum și presiunile delegației iugoslave au dus la anularea proiectului englez. Delegații francezi au propus o soluție de compromis, prin care România pierdea Vârșețul și Biserica Albă, propunere acceptată de comisie în 13 martie 1919. Planul francez stabilea în linii mari frontiera româno-iugoslavă, așa cum se prezintă ea și azi.

După ședința din 13 martie 1919, guvernul român a predat Conferinței un memoriu, în care arăta că linia de frontieră (la răsărit de Biserica Albă, Vârșeț și Kikinda, lăsând iugoslavilor cele trei județe din sudul comitatului Timiș: Biserica Albă, Kubin și Vârșețul, precum și districtele Csene, Nagy Szentmiklos, Perjamos și Torok Kanizsa), era absolut arbitrară, iar justificarea ei din punct de vedere geografic, etnic și economic era absolut imposibilă. Frontiera stabilită înlătura liberul acces la Tisa și Dunăre prin valea Mureșului, acces care constituia o necesitate vitală nu numai pentru Banat, dar și pentru Transilvania. Linia de frontieră tăia calea ferată Timișoara-Baziaș, singura care făcea legătura între valea Mureșului și a Dunării. Erau despărțite marile centre miniere și industriale de la Steierdorf-Anina și Reșița, tăindu-se legătura lor prin linia ferată Timișoara-Baziaș și Dunăre. Totodată, era tăiat canalul Bega, care devenea astfel nefolositor, atât pentru români, cât și pentru iugoslavi. Din punct de vedere politic, granița lăsa 400.000 de români sub dominație iugoslavească, evidenția memoriul românesc⁵⁹.

La 5 mai 1919 primul ministru român a cerut din nou delegației Marilor Puteri să respecte prevederile tratatului din 1916. El afirma: *Dacă România, pentru a ușura sarcina aliaților săi, nu a făcut caz de toate stipulațiile*

*tratatului de alianță, ea nu a încetat însă de a stăruia asupra interesului său esențial de a avea Dunărea de la confluența Tisei până la gura sa drept graniță. Brătianu propunea și organizarea unui plebiscit cu participarea întregii populații a provinciei*⁶⁰.

Eforturi în vederea integrării întregului Banat la România au fost făcute și de către ceilalți membri ai delegației României la Conferința Păcii. Astfel, Alexandru Vaida-Voevod a abordat problema frontierei Banatului într-o discuție pe care a avut-o cu ministrul de externe francez St. Pichon. Vaida-Voevod i-a demonstrat diplomatului francez cu ajutorul unei hărți că ruperea Banatului în două ar avea consecințe negative asupra vieții economice și sociale a provinciei. Printre obiectivele industriale afectate s-ar număra și uzinele Reșița, unde cercurile de afaceri franceze aveau investiții importante. În același timp atrăgea atenția că prin împărțirea Banatului între cele două state se *exclusea posibilitatea unei bune vecinătăți cu iugoslavii*. A fost luată în discuție cu acest prilej varianta organizării unui plebiscit în teritoriul pus în discuție de către partea iugoslavă. Pichon i-a solicitat lui Vaida-Voevod un memoriu în privința Banatului pentru a-l preda Conferinței⁶¹.

Varianta organizării unui plebiscit în Banat a fost propusă și de către delegatul iugoslav la Conferința păcii Ante Trumbić, într-o întâlnire pe care acesta a avut-o cu Alexandru Vaida-Voevod. În momentul în care interlocutorul său român a declarat că acceptă această propunere și că o va transmite guvernului de la București, Trumbić a *început s-o scalde în două ape*⁶². Nici demersurile reginei Maria a României pe lângă factorii de decizie ai Conferinței păcii nu au dat rezultate. Primul ministru francez G. Clemenceau s-a arătat intransigent, reproșând României că a încheiat în timpul războiului pacea separată⁶³, iar președintele Franței, R. Poincaré, deși prietenos față de România, nu credea că aceasta va primi Banatul întreg⁶⁴.

Ca o ultimă încercare de a obține întregul Banat, Ion I.C. Brătianu a propus ca România să cedeze Bulgariei Cadrilaterul în schimbul Banatului, iar iugoslavii să fie recompensați cu Vidinul până la Lom-Palanca, dar nici această propunere nu a fost acceptată⁶⁵. În ședința sa din 21 iunie 1919 Consiliul suprem aliat a aprobat linia de frontieră româno-iugoslavă⁶⁶. În concepția reprezentanților marilor puteri, atunci când s-a hotărât ca sud-vestul Banatului să revină Iugoslaviei s-a ținut cont de trei factori: 1) factorul etnic, populația iugoslavă fiind majoritară în această parte a

provinciei; 2) factorul economic, aceasta fiind zona din care Serbia se aproviziona cu produse agricole și 3) factorul militar, frontiera fiind stabilită astfel se asigura siguranța Belgradului. Localitățile Vârșeț și Biserica Albă au revenit Iugoslaviei din motive etnice, religioase și istorice, ele având o mare importanță pentru iugoslavi. Localitatea Baziaș (singurul punct în zonă unde exista un port) a revenit României, în ciuda protestelor părții iugoslave, fiind astfel posibilă legarea acestei zone cu Timișoara și, mai departe, cu Transilvania. Dealurile care mărginesc Dunărea la est de Baziaș au fost integrate statului român, din considerente etnice, deși fuseseră solicitate de către iugoslavi ca indispensabile asigurării securității văii Moravei, rută clasică a invaziilor asupra Serbiei de-a lungul timpurilor. Reprezentanții marilor puteri și-au exprimat convingerea că măsurile referitoare la Banat erau echitabile, Conferința neavând dreptul să sacrifice unul dintre aliați în favoarea celuilalt⁶⁷.

Premierul român Ion I.C. Brătianu nu a acceptat hotărârea Conferinței, părăsind Parisul și demisionând din fruntea guvernului României⁶⁸.

Urmare a acestor schimbări de pe scena politică românească, liderul Partidului Național Român, Iuliu Maniu își propunea să întreprindă împreună cu Ion I.C. Brătianu un demers comun pe lângă noul prim-ministru al României A. Văitoianu, pentru ca acesta să-l mandateze pe Alexandru Vaida-Voevod să înceapă la Paris convorbiri neoficiale în privința Banatului spre a se vedea *ce s-ar putea câștiga pentru cauza Banatului*. Brătianu a respins în continuare orice tranzacție în chestiunea integrității Banatului, iar Maniu i-a cerut lui Alexandru Vaida-Voevod să se întoarcă de la Paris⁶⁹.

La 1 august 1919 Iuliu Maniu era solicitat de către Alexandru Vaida-Voevod să-și exprime părerea în legătură cu organizarea unui eventual plebiscit în teritoriul atribuit Iugoslaviei. Maniu nu a fost de acord cu această soluție, arătând că un plebiscit în zona respectivă ar fi fost nefavorabil românilor, nefiind majoritari. O astfel de consultare putea să devină utilă Bucureștiului doar dacă s-ar fi desfășurat la scara întregii provincii. Ori realizându-se în formula propusă de către Alexandru Vaida-Voevod ar fi pus în pericol interesele românești din Basarabia și Dobrogea, unde se putea cere consultări similare⁷⁰.

Plecarea lui Ion I.C. Brătianu de la Conferința păcii a tensionat și mai mult relațiile dintre Consiliul Suprem și guvernul de la București. Asupra

acestui au fost făcute presiuni din partea liderilor Conferinței pentru a semna tratatul cu Austria, presiuni care au culminat cu ultimatumul Consiliului Suprem din 15 noiembrie 1919⁷¹. În decembrie 1919 la București a fost instalat guvernul Vaida-Voevod, noul prim-ministru român sperând să obțină o ratificare a frontierei româno-iugoslave favorabilă României, cu atât mai mult cu cât aceasta nu era stipulată în nici un tratat. Aflat la Londra, Alexandru Vaida-Voevod a avut o întrevedere cu premierul englez Lloyd George, dar pentru a evita o nouă tensionare a raporturilor cu puterile occidentale nu a pus în discuție problema Banatului. Omul politic român, în schimb și-a dat *toată silința să realizeze o îmbunătățire a relațiilor cu Belgradul*. El a propus în același timp realizarea unui arbitraj oficial în urma căruia ambele părți se obligau să accepte rezultatul acestuia⁷². În vederea realizării unei propagande eficiente privitoare la drepturile României asupra Banatului, au fost trimiși la Paris și apoi la Londra Ion Sârbu și Avram Imbroane. Aceștia, împreună cu Caius Brediceanu au întocmit un studiu voluminos privind Banatul în care arătau că evoluția culturală și astfel renașterea politică românească a luat naștere din mănăstirile bănățene. La Londra Ion Sârbu și Avram Imbroane au solicitat fără succes o întrevedere cu Lloyd George. În opinia lui Alexandru Vaida-Voevod acțiunile întreprinse de cei doi la începutul anului 1920 nu aveau sorti de izbândă, soarta Banatului la acea dată fiind definitiv hotărâtă⁷³.

Juridic frontiera româno-iugoslavă a fost stabilită prin tratatul de la Sevres, cele două părți hotărând crearea unei comisii mixte, care să fixeze pe teren linia de frontieră⁷⁴. La 4 ianuarie 1922 a fost elaborat un protocol în care se sublinia că atât Bucureștiul, cât și Belgradul doreau stabilirea *prin propriile lor mijloace și fără o altă intervenție* a frontierei în teren⁷⁵. Totuși lucrările de delimitare a frontierei au fost dificile⁷⁶. La 6 iunie 1924 la Belgrad a avut loc schimbul de ratificări a Protocolului, care stabilea frontiera între cele două state. România ceda Iugoslaviei comunele Pardani (Pardanj), Mодоș (Modoš), Șurian (Šurjan), Crivobara și Gaiu Mare (Veliki Gaj), iar Iugoslavia ceda României Beba Veche, Pusta Kerestur, Jimbolia, Ciorța și Iam⁷⁷. Referindu-se la problema frontierei româno – iugoslave, istoricul Silviu Dragomir afirma că ea tăia în două nu numai blocul etnic român dar *despărțea și comunele iugoslave răsfirate pe un teritoriu întins, fără putință de a constitui nicăieri o masă compactă*⁷⁸.

Problema Banatului a fost cauza unor discuții aprinse atât în România cât și în Iugoslavia, discuții reflectate de presa vremii. Astfel, presa

românească, în special cea din Banat, a cerut în perioada 1919-1923 alipirea întregii provincii la România. "Banatul românesc" susținea că vinovați de împărțirea provinciei în două erau atât politicienii români cât și cei aliați, care în 1916 recunoscuseră dreptul României asupra întregului Banat iar la Conferința de Pace au refuzat să asculte glasul românilor⁷⁹.

Au fost organizate o serie de adunări de protest față de hotărârile Conferinței Păcii, unde au participat oameni politici sau de cultură din provincie. La adunarea de la Timișoara din 16 decembrie 1920 au fost prezenți Avram Imbroane, Nicolae Imbroane și Camil Petrescu⁸⁰. La Lugoj protopopul George Popovici a desfășurat o activitate intensă în vederea apărării integrității Banatului. El a redactat o serie de memorii pe care le-a trimis guvernului României, regelui Ferdinand, generalilor Franchet d'Esperey și Louis Berthelot, Consiliului Dirigent, memorii în care, folosind argumente de ordin istoric, cerea alipirea întregului Banat la România⁸¹.

La rândul ei presa iugoslavă a publicat o serie de articole în care se revendica Banatul. Ziarul *Sloga* susținea că Timișoara nu era un oraș românesc, iar teritoriile pierdute se puteau recâștiga *la caz de nevoie și pe altă cale decât cea diplomatică*⁸².

Referindu-se la hotărârea finală privind stabilirea frontierei dintre cele două state, oficialii de la Belgrad subliniau ca: „Am tras granița mult mai la vest și pe o linie mult mai nemulțumitoare din motive pur politice și pentru a evita cu orice preț orice tulburări ale prieteniei seculare care ne leagă cu vecinii noștri români”⁸³.

Poziții comune ale celor două diplomații la Conferința păcii

În ciuda divergențelor privind statutul Banatului, la Paris, cele două delegații au colaborat în problema statutului minorităților și a tratatului cu Austria. Astfel, în chestiunea minorităților, Trumbić a propus delegației române un demers comun prin care să se solicite ca teritoriile vechilor regate să nu fie cuprinse în noul aranjament referitor la minorități. În privința teritoriilor alipite la sfârșitul războiului, datorită presiunilor celor patru mari puteri, partea iugoslavă se pronunța pentru acceptarea proiectului tratatului privind minoritățile. Tot cu acest prilej, Trumbić l-a caracterizat pe Ion I. C. Brătianu ca fiind *...șeful nostru. Ce păcat că ne dezbină chestia Banatului*⁸⁴.

Datorită relațiilor tensionate de la sfârșitul primului război mondial dintre România și Ungaria, primul ministru ungar Karoly a căutat să obțină sprijinul Belgradului într-un eventual conflict cu Bucureștiul. Ungaria miza în demersul său pe tensiunile româno-iugoslavo-croato-slovene existente la acea vreme. La începutul anului 1919 atașatul militar al Regatului Sârbo-Croato-Sloven la București transmitea că autoritățile române se temeau de o eventuală înțelegere iugoslavo-ungară. După preluarea de către comuniști a puterii în Ungaria, Franța era gata să sprijine o intervenție a României, Iugoslaviei și Cehoslovaciei în vederea înlăturării de la putere a guvernului comunist Bela Kun, considerat inamic al Antantei. În consecință generalul francez Depere i-a cerut lui Z. Misici să adune 3 divizii în Banat. Belgradul nu dorea însă un conflict cu Ungaria deoarece urmărea să obțină sprijinul președintelui S. U. A. Wilson în problemele de frontieră pe care le avea cu Italia și dorea să aibă pregătită o divizie în acest scop⁸⁵. În chestiunea Ungariei, în vara anului 1919, M. Vestnić a oferit din partea țării sale un ajutor de 8.000 de militari pentru o eventuală operațiune militară în Ungaria, cerând însă garanții pentru apărarea frontierei cu Bulgaria. Refuzul lui Clemenceau a împiedicat realizarea unei acțiuni comune împotriva Ungariei⁸⁶.

Pentru normalizarea relațiilor diplomatice dintre cele două țări s-a pronunțat și diplomatul iugoslav M. Davidović, care, în noiembrie 1919 declara că Belgradul este interesat să aibă relații diplomatice bune cu România. Acesta susținea că dificultățile legate de statutul Banatului nu erau de nedepășit, mai ales că acest litigiu trebuia rezolvat de Conferința păcii și nu de către guvernele român și iugoslav⁸⁷. În același timp reprezentanții iugoslavilor și românilor, alături de cei ai cehilor, grecilor și polonezilor au căzut de acord să întreprindă un demers comun pe lângă puterile învingătoare, în scopul dezarmării foștilor inamici⁸⁸. La 1 iunie 1919 Al. Vaida-Voevod îl informa pe Iuliu Maniu că la Paris, depășindu-se disensiunile existente între reprezentanții statelor slave, a fost constituit blocul statelor din sud-estul Europei, în scopul stabilirii bazei comune *pe care ne vom așeza față de conferință, în calitate de moștenitori ai Austro-Ungariei*⁸⁹ iar în 14 februarie 1920, diplomatul român V.V. Tilea, aflat la Londra, îi solicita lui Vaida-Voevod acordul pentru o conlucrare cu iugoslavii și cehii *contra ungarilor*. Tilea arăta că personalități ca Seton Watson, Steed și alții se pronunțau pentru realizarea unei astfel de colaborări⁹⁰. Tot în timpul conferinței de la Paris s-a realizat o strânsă colaborare în cadrul comisiei de reparații între delegatul României (Ioan I. Lapedatu) și cel al Iugoslaviei (Plon)⁹¹.

Colaborarea dintre diplomațiile română și iugoslavă în perioada 1920 - 1935

Încă din primii ani interbelici, România și Iugoslavia s-au confruntat cu tendința Ungariei de revizuire a Tratatului de pace de la Trianon. În plus Bucureștiul era îngrijorat de politica revizionistă promovată de Bulgaria precum și de situația neclară a raporturilor cu URSS-ul⁹². În același timp, pretențiile teritoriale ale Italiei asupra orașului Fiume și a coastei dalmate au provocat o stare de tensiune la Belgrad. Guvernul lui Mussolini a considerat că va reuși să-și reglementeze relațiile cu Iugoslavia numai având alături o Ungarie puternică, prin care să se ajungă la intimidarea Iugoslaviei. Într-o asemenea situație, Iugoslavia s-ar fi aflat între două focuri, ceea ce ar fi determinat-o să cedeze în litigiul privind frontierele⁹³.

În privința poziției ungare, Budapesta a lansat în primăvara anului 1920 ideea Confederației danubiene, întemeiată pe cointeresarea economică a marilor puteri, în special a Franței, plan ce a fost privit cu interes de unii diplomați francezi cu funcții importante la Quai d'Orsay. În același timp, Ungaria susținea că reprezintă singurul stat din zonă capabil să se opună pe plan militar bolșevismului rus. În prima decadă a lunii iulie 1920, în Parlamentul ungar a fost formulată cererea ca *Europa să dea mandat Ungariei să organizeze rezistența pe Carpați cu armata ei reconstituită*. Lucrurile au mers mai departe și la 27 iulie 1920 șeful guvernului maghiar a convocat pe reprezentanții Statelor Unite, Marii Britanii, Italiei și Franței acreditați la Budapesta, pentru a-i informa asupra pericolului ce-l constituia ofensiva armatei roșii și a le solicita să intervină pe lângă guvernele țărilor pe care le reprezentau pentru a obține în favoarea Budapestei autorizația de a apăra Carpații. El a lăsat să se înțeleagă că în cazul unui refuz păstra toate rezervele privind decizia guvernului maghiar. În continuare, demnitarul maghiar, susținut de Pall Teleki, a subliniat că linia Prutului nu va putea fi apărată, iar în momentul trecerii ei sovieticii urmau să înainteze fără dificultăți până pe crestele Carpaților, punând astfel în pericol frontierele Ungariei.

În același timp, Budapesta a început mobilizarea rezerviștilor iar propaganda pentru *apărarea patriei maghiare* și *dezrobirea* teritoriilor fostei Ungarii cunoștea o amploare tot mai mare.

În fața acestor acțiuni, Bucureștiul, Belgradul și Praga au ripostat hotărât. Șeful diplomației românești, Take Ionescu, i-a transmis ministrului Franței la București că România se va *opune categoric oricărei tentative de*

modificare a frontierelor, iar cele trei guverne au adresat o notă ultimativă Budapestei, cerându-i să ratifice fără întârziere tratatul de pace. În aceste condiții, Parisul a realizat că angajarea Franței alături de Ungaria era contrară intereselor acesteia în Europa centrală, astfel încât Budapesta a trebuit să-și modereze cererile sale vizând dominația în această parte a Europei⁹⁴.

Pe un plan paralel se pregătea terenul restaurării Habsburgilor în Ungaria, manifestările pro-habsburgice desfășurate în primăvara și vara lui 1920 fiind grăitoare în acest sens. Important este și faptul că în toamna anului 1920 unele cercuri politice franceze nu excludeau ideea restaurării habsburgice în Ungaria, în condițiile în care viitorul monarh ar fi servit intereselor franceze în centrul și sud-estul Europei.

În acest context internațional, România și Iugoslavia, alături de Cehoslovacia, și-au intensificat acțiunile diplomatice comune, în vederea consolidării statutului politico-teritorial legiferat prin tratatele de pace⁹⁵. În august 1920 la Belgrad a fost încheiat tratatul bilateral defensiv dintre Cehoslovacia și Iugoslavia, întărit de un plan de acțiune comună cuprins în textul unui memorandum de către ministrul de externe român Take Ionescu și omologii săi din Regatul Sârbo-Croato-Sloven și Cehoslovacia, Vesnić și respectiv Beneš. Documentul prevedea realizarea unei alianțe în cinci (împreună cu Grecia și Polonia), cu caracter defensiv, în scopul apărării și păstrării frontierelor stabilite la Trianon; sprijin militar reciproc în cazul unui atac neprovocat al Ungariei împotriva unuia din cele trei state; apărarea frontierelor în cazul unui atac neprovocat din partea Rusiei sovietice; neimplicarea nici unuia din cele trei state într-o acțiune militară împotriva Rusiei sovietice la cererea Angliei și Franței. Bucureștiul considera că o eventuală aderare a Austriei la alianța proiectată ar fi constituit *una din cele mai bune garanții pentru menținerea tratatelor semnate la Versailles*⁹⁶.

Guvernul francez s-a pronunțat împotriva acestui proiect, care prezenta inconvenientul de a izola guvernul maghiar, determinându-l pe acesta să se orienteze spre Germania în căutarea unui sprijin. Parisul socotea creșterea influenței franceze la Budapesta ca servind cauzei păcii, o astfel de inițiativă urmărind să împiedice Ungaria să revină la o politică revizionistă. În aceste condiții, în concepția diplomației franceze, aderarea Poloniei și Greciei la proiectata alianță risca să agraveze divizarea Europei centrale în două tabere, mărinț șansele izbucnirii unui nou conflict⁹⁷.

Această poziție a Parisului a provocat consternare la București, Belgrad, Atena și Varșovia. Într-o notă diplomatică redactată de ministrul francez de la București Daeschner se sublinia că România nu avea nici un interes să intre în conflict cu Ungaria, fiind chiar dispusă să accepte intrarea Budapestei în alianță. În același timp însă, cercurile politice românești erau convinse că guvernul maghiar va face totul pentru a încălca prevederile tratatului de pace, iar în aceste condiții doar încheierea unei alianțe defensive foarte ferme ar determina Ungaria să abandoneze aceste planuri. Diplomatul francez arăta că ministrul de externe român Take Ionescu vedea ca rezultat al alianței statelor create în urma dezmembrării Austro-Ungariei formarea unui bloc care trebuia să servească intereselor Antantei și în special ale Franței, fiind un punct de sprijin pentru contrabalansarea pericolului unei Germanii revanșarde sau a alierii acesteia cu Italia și Rusia sovietică⁹⁸.

În acest context, Take Ionescu a întreprins cunoscutul său turneu diplomatic la Paris, Londra și Varșovia, unde, în numele guvernelor de la București, Belgrad și Praga, a susținut cauza alianței, evidențiind că această înțelegere în cinci, cuprinzând statele situate între Baltica și Egee ar constitui cel mai puternic sprijin în favoarea păcii în regiune. Diplomatul român a arătat că Mica Înțelegere va forma o barieră atât în fața unei Germanii revizioniste cât și a unei eventuale alianțe a Berlinului cu Rusia sovietică. Astfel, în momentul în care Germania devenea suficient de puternică pentru a putea încălca tratatele, ea va cuceri Austria, Budapesta devenind punctul său înaintat în Europa centrală. Mica Înțelegere era capabilă să rezolve prin propriile ei forțe neînțelegerile dintre statele balcanice, ea nefiind îndreptată împotriva vreunei țări, ci deschisă participării Austriei și Ungariei, la baza relațiilor dintre România, Iugoslavia, Cehoslovacia și Ungaria stând respectarea strictă a tratatului de la Trianon. În privința Rusiei sovietice, Mica Înțelegere nu urma să angajeze nici o acțiune militară contra acesteia.

Pledoaria lui Take Ionescu la Paris și Londra a convins cele două puteri să accepte proiectul Miciei Înțelegeri și să-l susțină⁹⁹.

A urmat transpunerea în practică a proiectului și semnarea la 22 aprilie 1921 a Convenției de alianță defensivă între România și Cehoslovacia, iar la 7 iunie a Convenției de alianță defensivă dintre România și Iugoslavia, parafată de către Nikola Pašić și Take Ionescu.

Articolul 1 al convenției prevedea, în cazul unui atac neprovocat din partea Ungariei sau a Bulgariei, sau a acestor două puteri contra unuia din statele contractante, în scopul de a aduce atingere ordinii stabilite de Tratatul de la Trianon și de cel de la Neuilly, angajamentul celeilalte părți de a contribui la apărarea părții atacate.

Articolul 2 prevedea încheierea între cele două părți a unei convenții militare.

Articolul 3 stipula că nici una dintre părți nu putea încheia o alianță cu un al treilea stat fără a înștiința prealabil cealaltă parte.

În articolul 4 se prevedea că ambele guverne erau obligate să se consulte reciproc asupra chestiunilor de politică externă relativ la raporturile lor cu Ungaria și Bulgaria, în scopul coordonării acțiunilor lor pacifiste.

Convenția era valabilă timp de 2 ani, începând din ziua schimbului documentelor de ratificare. După acest termen, fiecare parte putea să denunțe convenția, care ar mai fi rămas în vigoare 6 luni de la data denunțării ei. Convenția, conform articolului 6, a fost comunicată Societății Națiunilor¹⁰⁰.

Diplomatul român Raoul Bossy sublinia că Mica Înțelegere a pus la adăpost România de revizionismul ungar¹⁰¹.

Istoricul iugoslav M. Jovanović considera Mica Înțelegere ca fiind o formă nouă de exprimare în dreptul internațional, realizând trecerea de la confederația de stat la alianțe politice mai restrânse. Ea era o uniune exprimând o înțelegere regională în cadrul Societății Națiunilor. Božidar Sarić atribuie organizației un caracter federativ, constituind un punct de plecare spre federația europeană. În opinia istoricilor M. Radovanović și Stephen Ćirković, Mica Înțelegere constituia o personalitate deosebită a comunității internaționale, o alianță regională ce era de fapt nucleul viitoarei federații europene¹⁰².

Relațiile româno-maghiare s-au înrăutățit la începutul anului 1923. Guvernele României și Iugoslaviei au cerut Angliei sprijin împotriva acțiunilor revizioniste ale Ungariei, dar și ale Bulgariei. Guvernul român s-a pronunțat pentru adoptarea, împreună cu Iugoslavia, de măsuri comune împotriva revizionismului maghiar și bulgar. M. Nincici a acceptat această inițiativă. Prin intermediul diplomației franceze, partea română a cerut și sprijin militar din partea regatului vecin. Drept urmare a fost trimis la București generalul Kalafatovic care avea misiunea de a-i convinge pe

oamenii politici decizionali români că un conflict militar cu Ungaria nu era de dorit, Iugoslavia nefiind pregătită din punct de vedere militar¹⁰³. Ministru român Filodor i-a transmis delegatului Iugoslaviei îngrijorarea guvernului său față de concentrarea de trupe maghiare la frontiera româno-maghiară, precum și față de iredentismul maghiar din țară, dar și privind acțiunile destabilizatoare ale bulgarilor în Cadrilater. Față de această situație este cerută intervenția guvernului iugoslav la Budapesta și Sofia pentru a fi explicate celor două state consecințele acestor acțiuni. Partea română a solicitat și adoptarea de măsuri pentru dezarmarea totală a Ungariei și Bulgariei. Trimisul Iugoslaviei la Londra a prezentat guvernului britanic acest punct de vedere, iar diplomația britanică a atenționat Budapesta să pună capăt tensiunilor diplomatice româno-ungare. Guvernul ungar a dat asigurări că nu va întreprinde nici o acțiune care să pună în pericol pacea în regiune. În conflictul cu Ungaria diplomația iugoslavă a apărut interesele României în fața marilor puteri pentru a se evita un eventual conflict armat româno-ungar¹⁰⁴. Din cauza relațiilor tensionate dintre București și Budapesta de la începutul anului 1923, în cercurile diplomatice europene se vorbea de o intervenție militară comună iugoslavo-română împotriva Ungariei și Bulgariei. La rândul său Nincic într-un discurs rostit la 8 ianuarie 1923 sublinia că țara sa avea relații de bună vecinătate cu toate statele, mai puțin Ungaria¹⁰⁵.

În anul 1922, relațiile româno-iugoslave au cunoscut un alt moment semnificativ, respectiv nunta princiară dintre Alexandru I și principesa Maria a României. La 8 ianuarie 1922 sosea în România Alexandru I. După primirea oficială din gara Sinaia, oaspetele a asistat la un *Te Deum* la mănăstirea Sinaia iar apoi a poposit la castelul regal Peleş. În seara zilei de 9 ianuarie, în cadrul unui dineu, regele Ferdinand al României a anunțat logodna dintre regele țării vecine și principesa Maria: *sunt foarte fericit de a putea anunța oficial logodna iubitei mele fiice Principesa Maria a României cu Maiestatea Sa Alexandru I, regele Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Prin acest fericit eveniment legăturile seculare de amicitie cari existau între ambele noastre țări nu vor putea decât să se strângă și mai mult. Vizita regelui Alexandru I a luat sfârșit în 11 ianuarie*¹⁰⁶.

În 20 februarie 1922 a avut loc o nouă vizită a lui Alexandru I, pentru oficierea logodnei. După primirea oficială din Gara de nord, cortegiul regal, două trăsurile *à la Doumont*, s-a deplasat spre Mitropolie, unde s-a oficiat un *Te Deum* de către Mitropolitul Primat, asistat de înaltul cler mitropolitan. La

ceremonie au asistat primul ministru al Regatului Sârbo-Croato-Sloven Nikola Pašić și ministrul de externe Momčilo Ninčić¹⁰⁷. La primirea de la Gara de nord și la *Te Deum* au participat și 15 membri ai comunității iugoslavilor, croaților și slovenilor din București (comercianți, un armator – Paško Visin; Oskar Aranyi – directorul fabricii de zahăr Chitila; M. Nahmias – directorul societății “Petrol Block”, Kosta Marinković – președintele societății “Bratstvo” ș.a.)¹⁰⁸.

După dejunul de la Palatul Regal Cotroceni, la ora 17 a avut loc logodna religioasă, oficiată în același palat. Potrivit Mitropolitului Primat al României, Miron Cristea, în timpul logodnei au fost folosite, la cererea Casei Regale românești, obiceiuri populare iugoslave, cum ar fi obiceiul folosirii colacului și a doi porumbei. Formula de logodnă pentru Alexandru I a fost rostită în slava veche, deși acesta cunoștea limba română, conform mărturiei Mitropolitului Primat. Lui Miron Cristea i-au fost conferite de către regele Alexandru I marele cordon și steaua ordinului “Karađorđević”.

Într-o scrisoare trimisă patriarhului iugoslavesc privind desfășurarea logodnei, Miron Cristea aprecia: *conlucrarea la cununia regelui Alexandru a ambelor biserici va contribui la întărirea legăturilor bisericești între ambele biserici pravoslavnice și popoare*¹⁰⁹.

La 21 februarie 1922, Alexandru I a primit la Palatul din Calea Victoriei corpul diplomatic acreditat la București, după care a asistat la o paradă militară în Piața Palatului. Cu această ocazie el a conferit Regimentului 9 Vânători, care-i purta numele, ordinul “Karađorđević”¹¹⁰. Seara a avut loc la Palatul Regal un dineu de gală și un concert, care a inclus uvertura “Leonora” a lui Beethoven, Concertul pentru pian și orchestră în la minor al lui Grieg și George Enescu, “Poema română”¹¹¹.

În următoarele zile înaltul oaspete a fost prezent la Opera Română, a vizitat Muzeul militar din Palatul Artelor și a avut o întrevedere cu Mitropolitul Primat al României, Miron Cristea. În 25 februarie, după vizitarea Regimentului 9 Vânători, Alexandru I a părăsit România¹¹².

În opinia reprezentantului României la Belgrad, guvernul român trebuia să profite de nunta princiară pentru a normaliza relațiile diplomatice cu țara vecină. Erau vizate problemele privind biserica, învățământul minoritar, delimitarea frontierelor ș.a.¹¹³.

La rândul său, regele Alexandru I, într-o convorbire cu premierul român I.I.C. Brătianu avută cu ocazia logodnei, îi împărtășise acestuia dorința sa de normalizare a relațiilor dintre cele două state vecine¹¹⁴.

Anul 1922 a fost și anul în care reprezentanții României, Iugoslaviei, Cehoslovaciei și Poloniei au adoptat poziții comune în privința principalelor probleme internaționale. Astfel, în februarie 1922 a avut loc la București întâlnirea dintre I.I.C. Brătianu, I.G. Duca, din partea României, N. Pašić și M. Ninčić (din partea Regatului iugoslavo-croato-sloven), Veverka și Skrzynicki (din partea Cehoslovaciei), în vederea stabilirii unei poziții comune pe care cele trei țări urmau să o adopte cu prilejul conferinței de la Genova. S-a hotărât în acest scop convocarea la Belgrad a unei întâlniri a experților Miciei Înțelegeri, la care să participe și reprezentanți ai Poloniei.

Între 9 și 12 martie 1922 a avut loc în capitala Regatului iugoslavo-croato-sloven întâlnirea experților din cele patru țări, care au hotărât ca la Genova să fie abordată problema normalizării relațiilor economice între statele participante la conferință, precum și adoptarea unor măsuri vizând reînnoirea colaborării economice și politice internaționale.

În cadrul lucrărilor Conferinței de la Genova, desfășurată între 9 aprilie și 19 mai 1922 și care-și propusese să dezbată și să găsească soluții pentru reconstrucția economică a statelor europene, țările semnatare ale Miciei Înțelegeri și Polonia, considerate ca un singur bloc, au participat la lucrările tuturor comisiilor și au avut un reprezentant în Consiliul suprem al Conferinței¹¹⁵.

În perioada lucrărilor conferinței, între Rusia sovietică și Germania a fost încheiat tratatul de la Rapallo¹¹⁶, față de care România și Regatul iugoslavo-croato-sloven, prin vocile lui M. Ninčić și C. Diamandy, alături de ceilalți participanți la lucrări au protestat, protest materializat într-un memorandum trimis cancelarului Wirth, în care se arăta că încheierea unui acord cu Kremlinul reprezenta o violare a angajamentului pe care Germania se obligase să-l respecte atunci când hotărâse participarea la Conferință și constituia în fapt o violare a principiilor ce stăteau la baza desfășurării Conferinței¹¹⁷. Datorită în special neînțelegerilor dintre Franța și Anglia, conferința de la Genova a eșuat¹¹⁸.

La sfârșitul anului 1922 s-a desfășurat Conferința de la Lausanne pentru încheierea tratatului de pace între Turcia și Puterile aliate și asociate. Încă de la începutul conferinței conducătorii delegațiilor României și Regatului iugoslavo-croato-sloven, I.G. Duca și M. Ninčić au adoptat aceeași poziție față de problemele ce urmau să fie discutate. În concepția șefului diplomației de la Belgrad, accesul Bulgariei la Marea Egee trebuia să fie dat printr-o înțelegere a noastră: greci, români și iugoslavi¹¹⁹.

În timpul conferinței, teza Bucureștiului privitoare la frontierele Traciei (Mărița – zonă demilitarizată și *status quo* în privința Traciei occidentale) a fost acceptată de reprezentanții Belgradului, fiind în același timp și în concordanță cu interesele Angliei. În înțelegere cu secretarul de stat britanic pentru afaceri externe, lordul Curzon, M. Ninčić a prezentat *foarte clar, foarte bine ca formă și ca ton*, proiectul românesc privitor la Tracia, insistând asupra necesității demilitarizării zonei. Referindu-se la acest episod, șeful diplomației române I.G. Duca a subliniat că *politicește, și aceasta e important, unitatea de vederi româno-iugoslave a produs o impresie profundă*¹²⁰, fapt apreciat și de lordul Curzon¹²¹.

În același timp, la inițiativa lui Ninčić, cu participarea delegației românești, a avut loc o consfătuire în vederea realizării unei înțelegeri greco-bulgare privitoare la dețușul bulgar la Marea Egee¹²². Aceeași colaborare între cele două state vecine a fost realizată în timpul conferinței statelor succesore ale fostei monarhii austro-ungare, care a avut loc la Roma în 1922. Șeful delegației României, Ion. I. Lapedatu și respectiv omologul său iugoslav, Milan Radosavljević au adoptat o poziție comună față de problemele aflate pe agenda conferinței¹²³.

La sfârșitul anului 1922 a avut loc la Londra o nouă conferință privitoare la problema reparațiilor, la care România și Regatul iugoslavo-croato-sloven nu au fost invitate să participe, în ciuda eforturilor depuse de diplomațiile celor două state¹²⁴.

În cadrul întâlnirii Micii Înțelegeri de la Sinaia din iulie 1923 s-a luat hotărâre unei mai strânse colaborări în cadrul Comisiei Reparațiilor. S-a stabilit să se solicite ca ridicarea ipotecii Ungariei să fie realizată doar în condițiile în care banii disponibili nu erau folosiți împotriva statelor Micii Înțelegeri. Urma să fie aplicat în continuare controlul financiar și militar asupra Budapestei¹²⁵.

În același timp, în Balcani au apărut o serie de tensiuni datorate neînțelegerilor dintre Belgrad și Sofia. Față de această situație, I.G. Duca îndemna la moderație, dar agitațiile macedonenilor și ultimul discurs al lui Tzankoff justificau îngrijorarea guvernului iugoslav, impunându-se încetarea politicii anti-iugoslave a Bulgariei. În opinia ministrului de externe român, menținerea echilibrului de forțe în Balcani implica existența unei Grecii puternice.

La începutul anului 1924, cele două părți au luat în discuție două subiecte deosebit de sensibile: relațiile Regatului iugoslavo-croato-sloven

cu Italia respectiv cele ale României cu URSS-ul. I.G. Duca a salutat posibilitatea încheierii unei alianțe politice iugoslavo-italiene, pe care i-o semnalase M. Ninčić¹²⁶. Intenția a devenit realitate la 27 ianuarie 1924, când la Roma a fost încheiat un tratat între Belgrad și Roma¹²⁷.

În privința relațiilor cu URSS-ul s-a decis ca fiecare dintre cele două state să-și hotărască propria sa politică față de regimul sovietic, Belgradul nedorind să stabilească relații diplomatice cu Kremlinul. Printre cauzele care au determinat guvernul iugoslav să adopte o astfel de atitudine s-au aflat: resentimentele lui Alexandru I pentru un regim politic care asasinase familia țaristă, cu care acesta era înrudit; teama că o dată deschisă o legăție sovietică la Belgrad pericolul propagandei bolșevice ar fi crescut¹²⁸. În același timp Iugoslavia nu a dorit să sprijine România în diferendul pe care aceasta îl avea cu Moscova pe tema Basarabiei¹²⁹.

În relațiile dintre România și Regatul iugoslavo-croato-sloven au apărut o serie de fricțiuni în prima parte a anului 1924, datorită unei campanii de presă extrem de virulente îndreptate împotriva României. La 14 aprilie 1924, reprezentantul diplomatic al României la Belgrad îl informa pe I.G. Duca că presa din statul vecin *batjocorește armata română și chiar pe rege*. Dată fiind situația, chiar reprezentantul Cehoslovaciei în capitala Regatului iugoslavo-croato-sloven a intervenit pe lângă Ministerul Afacerilor Străine de la Belgrad, susținând că o continuare a campaniei anti-românești ar însemna sfârșitul Micii Înțelegeri.

Într-un alt raport către Ministerul Afacerilor Străine de la București, din 26 aprilie 1924, Th. Emandi informa că *atacurile triviale* împotriva României în chestiunea evacuării comunelor au încetat, apărând în schimb articole vehemente în care România era acuzată de jafuri în teritoriile rusești, pledându-se în favoarea tezei drepturilor sovietice asupra Basarabiei și a dreptului de expansiune a URSS înspre Constantinopole¹³⁰.

Problema campaniei anti-românești purtată de presa iugoslavă a fost abordată în cadrul unei întrevederi dintre miniștrii de externe Duca și Antić. Afirmând că *dragoste cu sila nu se poate*, I.G. Duca s-a declarat surprins că guvernul de la Belgrad nu dăduse nici măcar un comunicat care să-i menționeze poziția în fața atacurilor violente ale presei iugoslave față de România. Ministrul de externe al Regatului iugoslavo-croato-sloven a declarat cu acest prilej că Belgradul va păstra în continuare relațiile de prietenie și alianță cu România iar atacurile din presă vor înceta¹³¹. Atitudinea presei iugoslave putea afecta și activitatea Micii Înțelegeri, dat

fiind răspândirea zvonului privind slăbirea și chiar lichidarea acestei alianțe regionale. Totuși, la conferința de la Praga a celor trei parteneri, aceste zvonuri au fost dezavuate¹³².

În vara aceluiași an, ca răspuns la aceste tensiuni, în cadrul unei întâlniri între Ninčić și Emandi, cei doi diplomați au subliniat necesitatea îmbunătățirii relațiilor diplomatice dintre cele două țări vecine¹³³.

Depășirea acestor disensiuni a fost marcată la 14 noiembrie 1924, atunci când, luând cuvântul la Mesajul Tronului, ministrul de externe al României arăta că există o *perfectă solidaritate între România și țărilor Miciei Înțelegeri*¹³⁴. În același spirit, liderul partidului țărănesc croat, S. Radić a publicat în ziarul "Dom" din Zagreb un articol favorabil Miciei Înțelegeri. Potrivit unui raport al Legației României din Belgrad, această opinie era importantă deoarece omul politic iugoslav avusese până atunci o atitudine ostilă față de Mica Înțelegere și mai ales față de România, atitudine datorată în special problemei Banatului¹³⁵.

În perioada imediat următoare, relațiile dintre Regatul iugoslavo-croato-sloven, România și Grecia s-au aflat în atenția cercurilor diplomatice de la București și Belgrad. Într-un raport al lui Th. Emandi către I.G. Duca, datat 21 martie 1925, reprezentantul diplomatic al României la Belgrad arăta că în 1924, cu prilejul întâlnirii de la Sinaia, Ninčić propusese realizarea unei alianțe iugoslavo-româno-grecești, subiect dezbătut ulterior și în cadrul unei întrevederi Ninčić – Emandi. Șeful diplomației Regatului iugoslavo-croato-sloven informase în decembrie 1924 și Parisul asupra proiectului de alianță.

Potrivit lui Emandi, politica dusă de Belgrad în privința proiectatei alianțe se datora fie politicii Italiei de a separa Iugoslavia de Mica Înțelegere fie intenției lui Ninčić de a păstra o alianță în trei, dorind în același timp să se asigure mai întâi de toate concesiile Greciei, ceea ce n-ar fi putut obține dacă *s-ar învedera că alianța Greciei este la preț*.

În urma unei convorbiri pe care Emandi a avut-o cu ministrul Cehoslovaciei la Belgrad, acesta l-a lăsat diplomatului român impresia că era împotriva proiectatei alianțe. Cehii susțineau că România nu ar avea ce căuta într-o asemenea alianță, care ar balcaniza activitatea Miciei Înțelegeri și în special a Regatului iugoslavo-croato-sloven, îndepărtând-o de politica Europei centrale. Diplomația cehă susținea că intrarea României într-o astfel de alianță era contrară propriilor ei interese, indispunând Turcia, care trebuia să completeze în viitor zidul anti-bolșevic spre sud.

Privitor la acest proiect diplomatic, a urmat o declarație a ministrului iugoslav la Atena, care s-a pronunțat în vederea încheierii pactului greco-româno-iugoslav și pentru intrarea Greciei în Mica Înțelegere, declarație pe care diplomatul iugoslav a retras-o a doua zi, precum și o întâlnire a lui Ninčić cu ministrul Greciei la Belgrad, în cadrul căreia diplomatul iugoslav a afirmat că într-o primă etapă urma să se încheie alianța iugoslavo-grecă, la care România trebuia să adere într-o a doua etapă¹³⁶. Tratatul dintre Iugoslavia și Grecia au fost însă dificile, fără a se înregistra vreun rezultat concret¹³⁷. Iugoslavia a renunțat la apropierea de Grecia și datorită faptului că autoritățile elene considerau minoritatea slavă din Thesalia ca fiind de origine etnică bulgară¹³⁸.

În vara anului 1926, cu ocazia conferinței Micii Înțelegeri de la Bled a avut loc schimbul instrumentelor de ratificare privind prelungirea tratatului de alianță româno – iugoslav¹³⁹. Acest eveniment denotă clar existența unor relații diplomatice normale, prietenești între cele două state vecine.

La mijlocul deceniului al treilea, între România și Italia a fost încheiat un tratat de amicitie, act realizat într-un moment în care raporturile diplomatice italo-iugoslave erau tensionate (în 1925 orașul Fiume fusese alipit la Italia, încălcându-se astfel prevederile tratatului din 1924 dintre cele două părți). Actul diplomatic românesc nu a afectat relațiile cu Belgradul, care a apreciat favorabil încheierea acestui tratat¹⁴⁰. În acest sens s-au pronunțat atât ministrul de externe iugoslav, Ninko Perić ca și fostul șef al diplomației, Momčilo Ninčić, acesta din urmă declarând că *încheierea de către statele Micii Înțelegeri a unor acorduri cu Italia se face conform spiritului și politicii organizației, întărind-o și nu slăbind-o*¹⁴¹.

În septembrie 1925 ministru de externe român a propus Belgradului un pact de neagresiune, neacceptat însă de oficialitățile iugoslave și de presa din țara vecină, întrucât a fost propus și Bulgariei. Planul românesc a fost respins și datorită faptului că Iugoslavia avea propriile sale planuri în Balcani¹⁴².

La sfârșitul anului 1927 Nicolae Titulescu considera ca fiind inoportun proiectul Ministerului Apărării din Iugoslavia de a se efectua un schimb de ofițeri între cele două state, date fiind relațiile tensionate iugoslavo-italiene. Diplomatul român era interesat de păstrarea unor relații diplomatice bune cu Italia, Roma urmând în schimb să ajute România în disputa sa cu Ungaria. În acest context diplomația românească a boicotat

(într-o primă fază) memorandumul Micii Antante adresat Societății Națiunilor în care se protesta față de trimiterea de către Italia de armament către Ungaria. Această atitudine l-a determinat pe ministrul de externe iugoslav Marinkovic să-l caracterizeze pe Titulescu ca fiind „... cel mai rău ministru de externe al României”¹⁴³.

Prioritățile României și Iugoslaviei pe plan extern precum și relațiile diplomatice dintre cele două state au fost abordate de ministrul de externe al României Nicolae Titulescu în cadrul unei conferințe de presă, desfășurată la Belgrad în 17 iunie 1928. Diplomatul român arăta că interesul Iugoslaviei și al României era de a menține pacea în cadrul tratatelor. Cele două state făcea parte din Mica Înțelegere, care era una și indivizibilă în cadrul tratatelor cu respectarea frontierelor atât de scump plătite. Atât Iugoslavia cât și România urmăreau stabilirea de relații amicale cu toate națiunile, dar nu acceptau ca prețul acestei prietenii să fie repunerea în discuție a statutului teritorial al celor două state. Titulescu saluta normalizarea raporturilor dintre Iugoslavia și Italia, subliniind că *nu voi spune nimic nou afirmând încă o dată că dintre toate statele România este cea mai interesată ca relațiile dintre Italia și Iugoslavia să fie cât se poate de bune*¹⁴⁴.

În același timp omologul său iugoslav, V. Marinkovic evidenția că prietenia dintre cele două popoare nu era de data recentă, ele trăind în relații de bună vecinătate timp de 12 secole. După primul război mondial a urmat prietenia familiilor regale iar apoi constituirea Micii Antante, alianță bazată pe interesele comune ale celor două popoare, care doresc pacea. Mica Antantă a fost încheiată pentru o perioadă lungă de timp, nefiind o combinație de moment. În ciuda acestor fraze diplomatice la Belgrad persista părerea că Titulescu dorea o orientare a politicii externe românești spre Italia¹⁴⁵.

În 1929 noul regim politic din Iugoslavia, ca și ministrul de externe al acestui stat Marinkovic considerau că era posibil un război cu Ungaria și în acest context solicitau României ajutor împotriva Bulgariei, urmând ca Belgradul să ofere ajutor contra Ungariei¹⁴⁶. La conferința Micii Înțelegeri de la Belgrad (20-22 mai 1929) s-a constatat că între cele două state existau puncte de vedere comune în privința problemei minorităților, care se afla pe ordinea de zi a Sesiunii Consiliului Societății Națiunilor de la Madrid. A fost luată hotărârea de susținere a candidaturii Iugoslaviei pentru calitatea de membru al Consiliului Societății Națiunilor. În problema relațiilor cu URSS s-a hotărât ca ele să rămână pe coordonatele din acel moment.

Relațiile cu Austria erau considerate a fi bune, iar Polonia trebuia să rămână în afara Micii Înțelegeri datorită politicii ei externe. A fost respinsă ideea unei posibile alianțe între Polonia, Italia și Ungaria¹⁴⁷.

Problema raporturilor celor doi aliați cu URSS-ul a fost reanalizată la începutul deceniului al patrulea, ministrul de externe român G.G. Mironescu fiind asigurat de către omologul său iugoslav V. Marinković că în cazul în care România va fi atacată de către armata roșie, Iugoslavia va asigura spatele și îi va acorda tot sprijinul, ajutând-o cu armament și *cu disponibilitățile de orice gen, care i-ar fi de folos*¹⁴⁸.

Dorința de continuitate în politica externă a Iugoslaviei a fost exprimată și de regele Alexandru I în cursul unei întrevederi pe care acesta a avut-o cu reprezentantul României la Belgrad, Al. Gurănescu¹⁴⁹. Aceasta în ciuda faptului că în primii ani ai deceniului patru Germania dorea începerea de tratative economice cu România și Iugoslavia, iar guvernul iugoslav urmând o apropiere de Germania din considerente economice¹⁵⁰.

La începutul deceniului al patrulea, pe fondul intensificării crizei economice, cancelarul Germaniei Heinrich Brüning a declarat oficial, în iunie 1931, că Reich-ul nu mai putea să asigure executarea planului Young¹⁵¹ privitor la reparațiile de război. În fața acestei situații și din dorința de a salva investițiile americane plasate în economia germană, președintele SUA Herbert Hoover a propus la 20 iunie 1931 un moratoriu de un an asupra tuturor plăților interguvernamentale, cu titlu de reparații. În Franța moratoriul a fost interpretat ca un anunț oficial al revizuirii tratatelor și al desființării sistemului de reparații, în timp ce la Londra premierul Ramsey MacDonald se pronunța în favoarea moratoriului și pentru revizuirea tratatelor *prin agreement mutual*. În opinia sa, revizuirea tratatelor și desființarea sistemului de reparații era o problemă care trebuia luată în considerare la un moment dat, dacă se dorea menținerea unei păci trainice în Europa. În aceste condiții, omul politic englez a acceptat moratoriul în domeniul finanțelor și a propus extinderea lui pe zece ani și în domeniul politic¹⁵².

La 23 iunie 1932, miniștrii de externe ai Micii Înțelegeri au discutat noile evoluții în domeniul reparațiilor. Șeful diplomației iugoslave a subliniat că îi era imposibil să accepte teza engleză a anulării reparațiilor, deoarece acestea constituiau un element al capacității de plată a Iugoslaviei, servind nu numai satisfacerii anuităților de război ci și a cuponului datoriei externe, iar în aceste condiții, dacă ar renunța la reparații, creditorii Iugoslaviei i-ar putea reproșa că a renunțat de fapt la banii lor.

Marinković și Titulescu au căzut de acord asupra unui text care acceptau moratoriul în timpul conferinței, dar care îl condiționau de moratoriul care trebuia acordat României și Iugoslaviei pentru datoriile interguvernamentale, ca și pentru datoriile care ar deriva pentru cele două părți din tratate în favoarea statelor ex-inamice și a supușilor lor.

Șeful diplomației iugoslave a precizat că era de acord cu textul propus, dar nu era sigur dacă va putea accepta moratoriul în timpul conferinței. *Iugoslavia are buget echilibrat, îți plătește funcționarii la zi, dar nu are devize. Suntem pe punctul de a declara un moratoriu de transfer pentru plățile în străinătate și mă întreb dacă, acceptând un moratoriu chiar limitat pe durata conferinței, nu fac mai grea situația Iugoslaviei cu privire la declarația moratoriului de transfer. Creditorii noștri ne-ar putea reproșa că am renunțat la devizele datorate de Germania* a conchis Marinković. Întrebat de către omologul său român dacă era ferm decis să proclame moratoriul de transfer pentru plățile externe, Marinković a arătat că personal era decis, dar nu știa reacția celorlalți miniștri iugoslavi. În concepția sa, moratoriul de transfer nu implica în mod fatal neplata cuponului. Ministrul de externe de la Belgrad dorea să proclame libertatea Iugoslaviei *de a nu transforma dinarii în devize străine* iar pe de altă parte dorea să întreprindă toate eforturile pentru a plăti cuponul.

Datorită divergențelor franco-engleze nu s-a ajuns la nici un rezultat pozitiv în privința reparațiilor. Anularea reparațiilor germane a atras după sine și anularea reparațiilor orientale, în pofida protestelor României și Iugoslaviei¹⁵³ În complexa problemă a reparațiilor de război interesele României și ale Iugoslaviei nu au coincis întotdeauna.

În perioada interbelică, o altă problemă ce a preocupat mediile diplomatice a fost cea a dezarmării. Pentru pregătirea Conferinței dezarmării în 1925 și-a început lucrările Comisia pregătitoare a conferinței, activitatea ei durând până în 1932. În principiu s-au conturat două concepții privitoare la realizarea dezarmării, cea franceză, care subordona reducerea armamentelor asigurării securității statelor și preconiza un control internațional riguros al armamentelor (teză susținută de România și Iugoslavia) și teza engleză, care sublinia că noțiunea potențialului militar era prea complexă spre a putea fi luată în considerare, respingea controlul internațional pentru că el atinge susceptibilitatea unor state și era de acord cu reducerea sau limitarea forțelor militare ale unei țări *disponibile în momentul mobilizării*¹⁵⁴.

Conferința dezarmării și-a deschis lucrările la 2 februarie 1932, dar încă de la începutul ei interesele divergente ale marilor puteri erau evidente. Astfel, Franța, care nu renunțase la raportul de subordonare securitate – dezarmare (susținută fiind și de Mica Înțelegere) se confrunta cu teza germană a egalității în drepturi, acceptată într-un fel sau altul de Anglia și Italia. Întruniți la Belgrad în mai 1932, miniștrii de externe ai Micii Înțelegeri și-au exprimat îngrijorarea în legătură cu soarta păcii, aflată în mâinile Conferinței dezarmării.

A urmat propunerea șefului executivului american Hoover, prin care se urmărea în fond obținerea unui echilibru al forțelor prin revizuirea clauzelor militare ale tratatului de la Versailles în favoarea Germaniei¹⁵⁵.

În cadrul conferinței, delegația franceză, urmărind impunerea unei limitări bugetare cu privire la înarmare, a dorit o reducere mecanică a tuturor bugetelor în curs cu 10%. N. Titulescu, în discuțiile purtate cu reprezentanții francezi, a arătat că această propunere era contrară intereselor României și Iugoslaviei, ale căror armate erau deficitare în privința armamentului¹⁵⁶.

Punctul de vedere iugoslav era identic, existând în concepția Belgradului o legătură intrinsecă între siguranța națională a statelor și chestiunea limitării armamentului¹⁵⁷.

Acceptarea dreptului la înarmare al Germaniei, peste capul Conferinței dezarmării, a constituit de fapt eșecul acestei întruniri, făcând inutilă întreaga dezbatere consacrată dezarmării.

Întrunită la Belgrad între 18-19 decembrie 1932, Mica Înțelegere a analizat situația gravă creată de acordarea egalității în domeniul înarmării pentru Germania și a hotărât perfecționarea organizării Micii Înțelegeri¹⁵⁸.

În anul 1933, în cadrul Micii Înțelegeri România și Iugoslavia au acceptat principiul uniformizării armatelor continentale și pe cel al reducerii armamentului și au aderat la principiul egalității în drepturi care trebuia realizat în etape și în condiții de securitate pentru toate națiunile¹⁵⁹. Totodată exista speranța de a se ajunge la pregătirea unei convenții generale privind dezarmarea, a cărei bază ar fi urmat să fie o perioadă de încercări de patru ani și un control general eficace și aplicat automat tuturor statelor¹⁶⁰.

Un nou moment sensibil în cadrul relațiilor dintre cele două state l-a constituit proiectata vizită a regelui Bulgarie în România. În timpul unei întrevederi ce a avut loc între regele Alexandru I și reprezentantul român la

Belgrad, Al. Gurănescu¹⁶¹, monarhul a utilizat un limbaj foarte dur la adresa României, comparând alianța româno-iugoslavă cu o căsnicie care nu mai funcționa. Gurănescu a arătat că invitația adresată regelui bulgar de a vizita România a fost lansată de către fostul guvern român, iar într-o țară constituțională ca România aceste proiecte trebuiau respectate. Totodată, diplomatul român a subliniat că România va respecta prevederile tratatului româno-iugoslav¹⁶².

În cadrul întâlnirii Micii Înțelegeri de la Belgrad din decembrie 1932, N. Titulescu a abordat și problema vizitei regelui bulgar la București, explicând în detaliu *chestiunile care au tulburat în mod greșit pe amicii noștri iugoslavi*, omologul său iugoslav fiind mulțumit de explicațiile primite¹⁶³.

Răcirea relațiilor româno-iugoslave a fost cauzată și de tratativele dintre Italia și România pentru prelungirea pactului de prietenie existent între cele două părți. Partea iugoslavă considera România ca fiind veriga slabă a Micii Antante, iar trimisul iugoslav la București solicita organizarea unei conferințe a Micii Înțelegeri, unde Bucureștiul să-și precizeze poziția față de cele două inițiative diplomatice (vizita regelui bulgar și tratativele cu Italia)¹⁶⁴. Între cei doi ministri de externe a fost abordată și problema reînnoirii tratatului dintre Italia și România, Jevtić cerând ca în eventualitatea reînnoirii acestuia clauza de neutralitate să nu figureze.

În privința propunerii lui Beneš privind aderarea Poloniei la Mica Înțelegere, Jevtić i-a arătat lui Titulescu că nu vedea motivul pentru care Iugoslavia și România, care nu aveau nici un diferend cu Germania, să constituie împreună cu Polonia un bloc anti-german. În opinia ministrului de externe iugoslav, sfera de acțiune și de interes a Varșoviei se întindea de la Marea Baltică la Marea Neagră și nu coincidea cu cea a Micii Înțelegeri, de păstrare a ordinii existente în Europa centrală, manifestând și o atitudine prea prietenoasă față de Ungaria. Atât Titulescu cât și Jevtić au evidențiat că Ungaria prezenta cel mai mare interes pentru a face parte în viitor din Mica Înțelegere¹⁶⁵. Expozeul ministrului de externe iugoslav constituia un prim semnal că Belgradul dorește să realizeze o apropiere față de Germania, în acest sens nefiind dispus să încheie nici o alianță care ar fi putut irita Berlinul.

Tot cu prilejul vizitei la Belgrad a lui Titulescu, diplomatul român a avut o întrevedere cu Alexandru I, în urma căreia suveranul iugoslav a declarat: *în urma vizitei d-tale la Belgrad consider toate chestiunile dintre noi regulate*¹⁶⁶.

Referindu-se la alianța româno-iugoslavă, Titulescu declara cu acest prilej: *alianța noastră cu iugoslavii este impusă în afară de orice sentimente, de o situație geografică care o transformă într-o necesitate politică egală pentru ambele țări*¹⁶⁷.

Anul 1933 a adus schimbări semnificative în planul relațiilor internaționale. Coordonatele politicii externe a Republicii de la Weimar – revizuirea până la anulare a prevederilor tratatului de la Versailles, expansiunea teritorială spre centrul și sud-estul Europei, reluarea fostelor colonii și dominația mondială – au fost preluate de către Hitler, fiind amplificate și urmărite în mod sistematic. În același timp asistăm începând din 1933 la strângerea rândurilor statelor revizioniste revanșarde, devenite, în perioada care a urmat, o forță politică de prim rang pe scena europeană. Față de aceste evoluții, raporturile Londrei și Parisului cu Germania și celelalte țări revizioniste au fost dominate de “spiritul de la Locarno”¹⁶⁸. Schimbările survenite în Germania în ianuarie 1933 l-au determinat pe șeful diplomației iugoslave Jevtic să-i ceară omologului său român organizarea unei întâlniri la Geneva în prezența lui Benes pentru consultări asupra situației create.

Se avea în vedere și o analiză a situației politice din Franța în urma schimbărilor guvernamentale ce avuseseră și aici loc¹⁶⁹.

La întâlnirea de la Geneva a celor trei miniștri de externe ai țărilor Micii Înțelegeri, din 14-15 februarie 1933, desfășurată sub președinția lui Jevtić, s-a discutat, conform hotărârilor luate la Belgrad în decembrie 1932, elaborarea unui pact de organizare a Micii Înțelegeri care să-i permită să acționeze ca un organism internațional unificat.

A fost luată și hotărârea ca tratatul de alianță dintre România și Iugoslavia să fie reînnoit pe o durată nelimitată¹⁷⁰.

Colaborarea diplomatică româno-iugoslavă a ieșit în evidență și în luna august 1933 în problema alegerii înaltului comisar al Societății Națiunilor pentru Danzig; dată fiind rechemarea acestuia pentru a prelua funcția de președinte al secțiunii minorităților din cadrul Secretariatului general de la Geneva, Bulgaria dorea ca postul vacant de comisar al Societății Națiunilor pentru Danzig să revină lui Kalfov. Guvernul iugoslav îi solicita lui Titulescu, date fiind relațiile Belgradului cu Sofia, să împiedice propunerea lui Kalfov pentru acest post¹⁷¹.

Între 24-27 septembrie 1933, la Sinaia, a avut loc o nouă întâlnire a Consiliului permanent al Micii Înțelegeri, la care au participat și suveranii

României și Iugoslaviei. Întâlnirea dintre cei doi regi a contribuit la consolidarea relațiilor dintre cele două state. În comunicatul final, cei trei miniștri de externe își exprimau regretul în privința eșecului conferinței economice de la Londra, declarând în același timp că în privința situației politice și economice europene existau, pe de o parte, unele semne de ameliorare iar pe de altă parte semne de agravare de necontestat. Legat de situația Europei centrale, Mica Înțelegere își reafirma politica fermă privind intangibilitatea tratatelor dar și bunăvoința pentru o colaborare pe tărâm economic cu vecinii lor¹⁷².

Analizând politica externă iugoslavă, în noul context internațional, reprezentantul diplomatic al României de la Belgrad arăta la 30 noiembrie 1933 că aceasta participa *tot mai intim* la toate manifestațiile Micii Înțelegeri. Revizionismul de inspirație italiană, devenit tot mai amenințător după încheierea pactului dintre cei patru, a determinat Iugoslavia să aplice o politică de înțelegere cu statele balcanice, politică ce era preconizată de București¹⁷³. Constituia o realitate faptul ca atât Titulescu cât și Jeftic au primit cu precauție planurile italiene pentru restaurarea economică a Dunării, începând cu planul Suvic până la protocoalele de la Roma din 1934¹⁷⁴. Iugoslavia se temea de o prea mare influență a Italiei asupra Austriei pentru că atunci ar fi trebuit să facă față italienilor pe trei fronturi¹⁷⁵.

La sfârșitul anului 1933, Nicolae Titulescu, șeful diplomației românești, era îngrijorat de perspectiva unui război franco-german. În fața acestui pericol, Titulescu dorea ca România să-și păstreze neutralitatea printr-o rețea de pacte și contra-asigurări, care să paralizeze mișcările Ungariei și Bulgariei. Spre a preveni un eventual acord bulgaro-iugoslav, nefast pentru România, ministrul de externe român l-a îndemnat pe Tevfik Rüstü Bey să obțină din partea lui Jevtić asigurarea secretă că Iugoslavia nu va ajunge la o înțelegere cu Bulgaria fără asentimentul prealabil al Turciei¹⁷⁶.

În urma asasinării primului ministru al României, I.G. Duca în decembrie 1933, la București a fost instaurat un guvern condus de Gheorghe Tătărașcu. Numirea acestuia în fruntea executivului de la București a produs *o excelentă impresie în Iugoslavia*, conform relatărilor legației române de la Belgrad, oficialitățile iugoslave fiind convinse că politica externă românească nu va suferi schimbări¹⁷⁷.

În fața tensionării tot mai evidente a situației internaționale, diplomația română și cea iugoslavă, alături de cea cehă, turcă și greacă au acționat în vederea realizării unei Înțelegeri Balcanice. Problema pactului balcanic a fost luată în discuție de către miniștrii de externe ai Micii Înțelegeri la Zagreb în ianuarie 1934. Cu acest prilej, România și Iugoslavia au hotărât să propună Bulgariei aderarea la pact, în condițiile garantării de către Bulgaria a frontierelor și a *status quo* – ului teritorial. Jevtić a susținut intrarea Albaniei în Pactul Balcanic, declarând: *este indispensabil ca pactul să fie formulat în așa fel încât să se evite sub orice formă excluderea Albaniei*, cerându-i lui Titulescu nu numai să nu se opună posibilității de aderare a Albaniei ci să facă totul, la momentul oportun, pentru ca Albania să adere la pact. Ministrul de externe român a arătat că, deși personal nu era partizanul aderării imediate a Albaniei la pact, nu se va opune în nici un fel acestei aderări în viitor. Titulescu a mai declarat cu același prilej că identitatea de interese între România și Iugoslavia reprezenta cea mai bună garanție că în orice problemă ce se putea ivi cele două țări vor ști să se înțeleagă. Belgradul a dorit și completarea pactului politic cu unele prevederi care să includă garanții militare, un simplu pact politic neaducând Iugoslaviei nimic în domeniul garanțiilor efective și neavând în consecință o valoare proporțională pentru ea. Titulescu a susținut ideea conform căreia acordurile militare urmau să constituie subiectul unor discuții ulterioare, formula "apărarea securității frontierelor balcanice" implicându-le. Guvernul iugoslav i-a cerut lui Titulescu să prevină guvernele elen și turc asupra acestei dorințe comune, astfel încât, la întâlnirea preliminară a celor patru miniștri de externe, să se poată realiza un schimb de scrisori referitoare la angajamentul de a încheia ulterior convenții militare¹⁷⁸.

Belgradul mai solicita limitarea pactului la o perioadă de doi ani și ulterior, de cinci ani, în timp ce România, Turcia și Grecia au propus, într-un spirit de conciliere, ca pactul să fie valabil timp de 15 ani. În convorbirile avute cu Alexandru I și Jevtić, Titulescu a arătat că acceptă limitarea pentru angajamentele militare, dar recomanda ca durata pactului politic să nu fie limitată. Cei doi lideri iugoslavi și-au explicat poziția lor față de limitarea pactului balcanic prin dorința de a nu fi legați de mâini pe o perioadă prea îndelungată în ceea ce privește Bulgaria¹⁷⁹.

După cum se știe, la începutul lunii februarie 1934, pactul Înțelegerii balcanice a fost parafat de miniștrii de externe ai României, Iugoslaviei,

Turciei și Greciei. El nu era îndreptat contra nici unui stat, scopul său fiind acela de a garanta securitatea frontierelor balcanice împotriva unei agresiuni venind din partea unui stat balcanic. Cuprinzând și angajamentul de a nu contracta o obligație față de un stat balcanic nesemnatar fără consimțământul tuturor, pactul rămânea deschis și celorlalte state balcanice¹⁸⁰.

La mijlocul lunii mai 1934 la Belgrad avut loc convorbiri Jevtić, Titulescu și Tevfik Rüstü Bey privind ratificarea pactului balcanic și concilierea intereselor iugoslavo-grecești. Potrivit lui Venizelos, Grecia era gata să iscălească o convenție militară împotriva unui eventual atac al Bulgariei sau al Bulgariei în alianță cu Ungaria, idee acceptabilă pentru România dar respinsă de Iugoslavia: *Dacă ar voi să iscălească însă o convenție militară cu prevederea unui atac al Bulgariei și al Italiei, ipoteză care interesează în special Iugoslavia, guvernul Tsaldaris ar fi răsturnat*. Pentru ieșirea din impas s-a hotărât stabilirea convențiilor militare treptat, mai întâi între Iugoslavia, Turcia și România, apoi cu Grecia. În așteptarea semnării convenției militare, Grecia era datoare să apere neutralitatea Salonicului, fapt primit cu satisfacție de Belgrad. Titulescu mai semnala și intenția Belgradului și Ankarei de a încheia un tratat de alianță împotriva unei agresiuni venite numai din partea Italiei. Turcia s-a angajat să ajute cu toate forțele ei armata iugoslavă în cazul unui atac al Italiei și Albaniei, cu Bulgaria neutră, în schimbul unei asistențe iugoslave în cazul unui atac asupra Turciei din partea Italiei singure¹⁸¹.

Referindu-se la atitudinea Iugoslaviei față de Înțelegerea Balcanică, un buletin de informații al Marelui Stat Major român, întocmit pe baza datelor culese de către atașatul militar român la Belgrad, arăta că se observa din ce în ce mai mult în cercurile politice conducătoare de la Belgrad o atitudine de sabotare a Pactului Balcanic. Motivele invocate erau: atitudinea dubioasă a Greciei, care înclina spre o politică italoofilă, ce intra în contradicție cu interesele Iugoslaviei, precum și neaderarea Bulgariei la pact, fapt ce a contribuit ca această alianță să devină o simplă manifestație platonice, fără eficacitate și viabilitate.

Atitudinea față de Pactul Balcanic, apropierea de Germania inițiată de Belgrad prin convenția comercială încheiată cu Berlinul, avansurile exagerate făcute Bulgariei *denotă probabil un început de schimbare în orientarea politicii externe* a statului vecin, schimbare care părea să se producă pe cont

propriu, în afara cadrului Micii Înțelegeri – opina documentul militar român¹⁸².

La rândul său, șeful legăției române la Belgrad, Al. Gurănescu, analizând aceleași probleme, ajungea la concluzia că guvernul iugoslav *pare a voi să întârzie ratificarea Pactului de la Atena spre a-și da mai bine seama de reciprocitatea obligațiilor ce decurg pentru ambele state*. Această atitudine era pusă și pe seama dorinței de apropiere a Iugoslaviei de Bulgaria¹⁸³.

Într-adevăr, în primii ani ai deceniului al IV-lea Iugoslavia încerca să se apropie de Germania și Italia. Astfel, începând cu primăvara anului 1932, timp de un an de zile, regele Alexandru I a încercat realizarea unei alianțe iugoslavo – italiene. Mussolini a întrerupt convorbirile, pretextând că situația din Iugoslavia nu era suficient de sigură pentru încheierea unor acorduri politice.

În privința relațiilor cu Germania, până la venirea naziștilor la putere, relațiile dintre cele două state au fost corecte, fără ca vreuna din cele două părți să manifeste dorința de apropiere. După ianuarie 1933, relațiile iugoslavo – germane au evoluat în direcția unei apropieri, însăși regele Alexandru I fiind interesat de acest fapt. Pentru prevenirea Anschluss-ului (șeful statului iugoslav fiind conștient că acest pericol a devenit real după instalarea la putere a lui Hitler) ambasadorul iugoslav la Budapesta Iovan Dučić a primit dispoziții din partea guvernului său să sondeze opinia guvernului maghiar în legătură cu o eventuală formare a unui front comun între Italia, Ungaria și Iugoslavia în acest sens. Ministrul afacerilor externe ungar, Kany a respins propunerea Belgradului. Guvernul german a cultivat sistematic o atmosferă propice pentru atragerea Iugoslaviei în sfera politicii sale. În planul său de pătrundere în Europa de sud-est, el includea Iugoslavia în categoria țărilor care ocupau un loc special din punct de vedere economic. Astfel, Iugoslavia a fost primul stat dintre țările membre ale Micii Înțelegeri cu care Germania nazistă a încheiat acorduri comerciale. După criza economică, cercurile economice iugoslave au văzut în Germania o piață de prim rang pentru desfacerea produselor lor, cu atât mai mult cu cât Berlinul acorda exporturilor iugoslave o poziție privilegiată. Factorii politici decizionali germani aveau în vedere desigur prin aceste inițiative și slăbirea influenței italiene în Europa centrală și în Balcani¹⁸⁴.

Pe de alta parte în 1934 atât Iugoslavia cât și România și-au îmbunătățit relațiile cu Bulgaria, iar Titulescu și Jeftic au luat în considerare posibilitatea semnării pactului de neagresiune bilateral. Regele Alexandru

și Jeftic și-au continuat eforturile pentru realizarea unei apropieri iugoslavo-bulgară, vizitând Sofia în septembrie 1934¹⁸⁵.

În vara anului 1934 diplomația europeană era preocupată atât de pactul oriental cât și de evoluțiile grave din Austria, care au culminat cu asasinarea cancelarului Dollfuss. N. Titulescu a adresat o notă omologilor săi din Iugoslavia și Cehoslovacia, privind eventualitatea unei acțiuni comune în legătură cu situația internă a Austriei. Nici Iugoslavia nici Cehoslovacia nu au considerat necesară o deliberare comună în această problemă¹⁸⁶.

În toamna anului 1934, seria atentatelor politice a continuat, atentatul de la Marsilia afectând puternic Iugoslavia dar și pe aliații acesteia. Consiliul permanent al Micii Înțelegeri s-a întrunit la Belgrad la 19 octombrie 1934. S-a apreciat că atentatul din Franța constituia o crimă care, fiind comisă sub influența unor forțe ce acționaseră dincolo de frontiere, era de resortul politicii externe. S-a hotărât, pentru moment, să nu fie acuzat dar nici dezvinovățit vreun stat, oricare ar fi acesta, de eventuale imixțiuni în pregătirea atentatului și s-a stabilit să se aștepte încheierea anchetei. A fost considerată necesară luarea unor măsuri internaționale împotriva actelor teroriste, ale căror victime erau în ultima perioadă oameni de stat din Europa¹⁸⁷.

Solidaritatea româno-iugoslavă în aceste momente dramatice pentru țara vecină a fost exprimată și în Parlamentul României. Luând cuvântul la Mesajul tronului, diplomatul Grigore Gafencu arăta la 30 noiembrie 1934 că românii au rămas leali față de iugoslavii care urmăresc pe cei care i-au înarmat și i-au împins din umbră pe asasinii de la Marsilia. *Vom lupta împreună cu ei să li se facă dreptate, pentru că nu putem răzbuna mai bine pe marele lor rege decât împlinindu-i gândul cel din urmă* încheia Grigore Gafencu¹⁸⁸.

În noiembrie 1934, guvernul iugoslav a depus o plângere la Geneva care acuza Ungaria de a fi implicată în pregătirea atentatului. Noul ministru de externe francez, Pierre Laval, a exercitat presiuni asupra Belgradului pentru a nu implica și Italia în scandal, date fiind tratativele franco-italiene pentru încheierea unui acord. La Societatea Națiunilor Iugoslavia a fost susținută de România și Cehoslovacia, care au acuzat politica revizionistă maghiară.

Problema atentatului de la Marsilia a fost rezolvată printr-un compromis, adoptându-se o rezoluție care a fost acceptată în unanimitate,

inclusiv de Ungaria, deoarece nici un stat nu era acuzat direct a avea legături cu atentatul. Ungaria, conform rezoluției, era doar invitată să aplice sancțiuni organelor puterii de stat cărora li s-ar fi putut stabili o vină.

În memoriile sale, Stojadinović arată că Jevtić fusese slab sprijinit la Geneva atât de către francezi, poziția Parisului decepționând Belgradul, care vedea în Franța protecția sa și avertizându-i pe iugoslavi că nu puteau avea încredere decât în ei înșiși, cât și de englezi în privința condamnării vinovaților. Budapesta a amenințat cu părăsirea Societății Națiunilor în cazul unei condamnări pentru asasinarea lui Alexandru I¹⁸⁹. Și Nicolae Titulescu se temea că șeful diplomației franceze P. Laval era gata să-i abandoneze pe iugoslavi în chestiunea asasinatului de la Marsilia ca preț pentru înțelegerea cu Italia¹⁹⁰.

În timpul întâlnirii Micii Înțelegeri de la Belgrad din octombrie 1934 a fost analizată politica de alianțe ce se preconiza la acea dată, în special de către unele din marile puteri. Atât Mica Înțelegere cât și Înțelegerea Balcanică accepta înțelegerea franco-sovietică cât și pe cea franco-italiană, dar se opunea unei înțelegeri franco-sovietico-italiene. Totodată nu era acceptată ideea unei alianțe dintre Franța, Italia și unul sau două din statele Micii Înțelegeri sau ale Înțelegerii Balcanice, acest act punând în pericol unitatea lor, iar statele care nu participau la aceste angajamente ar constitui o pradă ușoară pentru marile puteri, în lupta lor pentru o zonă de influență¹⁹¹.

Paralel, România și Iugoslavia au analizat principalele evenimente internaționale și în cadrul reuniunilor Micii Înțelegeri. Astfel, cele două state au avut o poziție comună în privința Austriei (s-au pronunțat pentru refacerea ei economică dar împotriva realizării unei uniuni vamale cu Italia sau cu Germania precum și a Anschluss-ului, contra întoarcerii Habsburgilor), precum și în chestiunea ungară (au solicitat respectarea prevederilor tratatului de la Trianon)¹⁹². Cele două țări au adoptat același punct de vedere în privința reconstrucției financiare a Ungariei, precum și a intrării ei în Societatea Națiunilor¹⁹³. La începutul anului 1923 a fost exprimată îngrijorarea membrilor Micii Înțelegeri privind creșterea tensiunii internaționale în urma ocupării zonei Ruhr-ului de către armata franco-belgiană¹⁹⁴.

Alături de Cehoslovacia, România și Iugoslavia au sprijinit demersurile diplomatice care au fost întreprinse în cursul deceniului al treilea în vederea realizării unui sistem colectiv de securitate. A fost

exprimat deplinul acord față de *chestiunea Pactului de siguranță*, care a fost semnat la Locarno în 1925¹⁹⁵, a fost salutat cu *vie satisfacție* proiectul pactului Briand - Kellog¹⁹⁶, tratat ce, teoretic, a avut meritul de a fi interzis recurgerea la război pentru rezolvarea diferendelor dintre state¹⁹⁷. La 21 mai 1921 statele Micii Înțelegeri au semnat *Actul general de conciliere și arbitraj*, în preambulul căruia se sublinia că cei trei membri ai acestei organizații regionale doreau *să asigure prin mijloace pașnice discutarea litigiilor care ar putea să apară între ele*¹⁹⁸. Totodată, cei trei aliați au aderat la Convenția de definire a agresorului, document ce definea pentru prima oară clar termenul de agresor¹⁹⁹.

Preocupările diplomației europene pentru realizarea unui pact oriental au fost sprijinite de către Mica Înțelegere, care a fost de acord și cu intrarea URSS-ului în Societatea Națiunilor. Alianța a aprobat și politica de apropiere dintre Franța și Italia, care, în viziunea ei, era de *natură să ducă la o apropiere de dorit din toate punctele de vedere între Mica Înțelegere și Italia*²⁰⁰. În același timp a respins categoric proiectul Directoratului celor patru lansat de liderul italian B. Mussolini, care confirma principiul revizuirii tratatelor de pace și al conținutului articolului 19 din Pactul Societății Națiunilor de către Marile puteri (Italia, Germania, Anglia și Franța, reunite în acest directorat)²⁰¹.

Tensiuni în relațiile diplomatice româno-iugoslave (1935 – 1940)

Venirea lui Milan Stojadinović în fruntea guvernului de la Belgrad a însemnat o cotitură în politica externă iugoslavă. Noul prim-ministru urmărea să stabilească relații bune cu Germania și Italia și să mențină raporturile existente cu Franța și Anglia²⁰². Aceasta deoarece imaginea Europei în vara anului 1935 era diferită de cea existentă în primii ani de după război. *Problema Europei, cât și a Micii Înțelegeri nu mai era Otto Habsburg, ... ci conducătorul celui de-al III-lea Reich, Adolf Hitler, iar în fața acestui pericol pentru regimurile existente în Europa, statele Micii Înțelegeri nu erau capabile să se opună nici ca număr, nici ca forță și nici prin poziția lor geografică. Referindu-se în timpul unei convorbiri pe care a avut-o cu Laval, la raporturile cu Londra și Parisul, omul politic iugoslav mai preciza: noi, cei din Mica Înțelegere considerăm că întotdeauna trebuie să fim de aceeași părere*

*cu Franța și Anglia, atunci când aceste două state sunt unanime în părerea adoptată într-o anumită problemă. Atunci noi nu riscăm nimic*²⁰³.

Intenția Belgradului de a stabili relații diplomatice bune cu Berlinul este scoasă în evidență și de contactele diplomatice tot mai intense dintre cele două guverne. Astfel, în iunie 1935, Goering a vizitat Iugoslavia iar în toamna aceluiași an prințul Pavle s-a întâlnit cu Hitler la Berchtesgaden. Totodată Alexandar Činkar – Marković, omul de încredere al noului premier, a devenit ambasador la Berlin, fiind mandatat să acționeze pentru *dezvoltarea relațiilor economice mai strânse și pentru apropierea amicală dintre cele două state*²⁰⁴.

Pe de altă parte schimbările la vârf produse în Iugoslavia au influențat relațiile cu șeful diplomației românești Nicolae Titulescu. Astfel unul dintre criticii străini ai lui Titulescu a fost regentul Iugoslaviei Paul. Evenimentele internaționale întăreau pozițiile germanofililor de la Belgrad. Franța întreprindea demersuri de a se apropia de Italia, Germania a încălcat clauzele de înarmare prevăzute în Tratatul de Pace, U. R. S. S.-ul percepută ca o amenințare de elita iugoslavă a fost adusă pe scena diplomatică europeană de către aliații Belgradului, iar Societatea Națiunilor a eșuat total în problema acuzațiilor formulate de Iugoslavia împotriva implicării Ungariei în asasinarea Regelui Alexandru. Atât timp cât Bogoljub Jeftic s-a menținut la putere a fost asigurată loialitatea Iugoslaviei față de sistemul francez. Singura divergență în acea perioadă între Iugoslavia, România și Cehoslovacia a constituit-o refuzul continuu al Belgradului de a stabili relații diplomatice cu U.R.S. S.-ul. În schimb Stojadinovic era antisovietic și predispus la intrigi, rivalizând în acest sens cu polonezul Beck²⁰⁵.

Relațiile diplomatice româno-iugoslave au fost abordate în cursul unei întrevederi dintre M. Stojadinović și Al. Gurănescu. Șeful guvernului iugoslav a subliniat că pe viitor guvernul său va întreține cu România aceleași relații de prietenie. A fost discutată și dorința prințului regent de a vizita România, Stojadinović considerând această vizită ca fiind de natură să ridice prestigiul regenței²⁰⁶.

Eforturile diplomatice întreprinse în anul 1935 în vederea realizării unui sistem de securitate în Europa au fost subminate de hotărârea Germaniei din martie 1935 de a restabili serviciul militar obligatoriu iar Conferința de la Stresa convocată pentru a analiza politica germană în domeniul reînarmării nu a dus la nici un rezultat concret.

Miniștrii de externe ai Iugoslaviei și României, alături de colegii lor din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică au analizat aceste evenimente la 16 aprilie 1935. Ei și-au exprimat speranța că se va ajunge, în urma conferinței de la Stresa, la o destindere favorabilă colaborării internaționale și consolidării păcii. Totodată, s-a subliniat că în privința revizuirii statutului militar al țărilor semnatare ale tratatelor de la Saint Germain, Trianon și Neuilly (punctul 6 al comunicatului comun de la Stresa), chestiunea trebuia tratată liber de către *guvernele cele mai direct interesate*, în strânsă legătură cu acordarea de noi garanții de securitate²⁰⁷.

Analizând impactul Tratatului italo-francez și al Conferinței de la Stresa asupra politicii externe iugoslave, Gurănescu aprecia, la 1 iulie 1935, că iugoslavii, nemaisimțindu-se siguri de Franța, au căutat sprijin la Londra, care își asumase astfel rolul de consilier față de Belgrad²⁰⁸.

Apropierea treptată de Germania, dar chiar și de Italia va îndepărta Iugoslavia de Franța și de Mica Înțelegere, în ciuda afirmațiilor lui Stoiadinovic că țara sa va rămâne credincioasă tratatelor și alianțelor pe care le-a încheiat²⁰⁹.

Cu prilejul Conferinței Micii Înțelegeri de la Bled (august 1935) N. Titulescu și M. Stojadinović au analizat evoluția relațiilor diplomatice dintre țările lor și URSS, precum și criza etiopiană. În privința raporturilor cu Moscova, primul ministru iugoslav a arătat că Belgradul nu putea încă să recunoască guvernul sovietic, dar nu va stânjeni realizarea unor relații prietenești între România și URSS²¹⁰. Politica guvernului Stojadinović față de regimul sovietic ținea seama de aceleași considerente din primii ani interbelici (sensibilitatea familiei regale față de asasinarea țarului și familiei sale; credința poporului iugoslav că țarul era protectorul Serbiei). În același timp șeful guvernului de la Belgrad a declarat că țara sa nu va intra în nici un pact anti - sovietic²¹¹. Nicolae Titulescu a considerat că securitatea Europei Centrale poate fi asigurată printr-o apropiere de U. R. S. S. În schimb Stoiadinovic a respins acest proiect deoarece se temea și de o reacție negativă din partea Germaniei și Italiei, nedorind ca România să semneze un pact de ajutor reciproc cu Moscova²¹². La rândul său și prințul Paul era antisovietic, el autoinvitându-se în România pentru a-l convinge pe Regele Carol al II lea să nu urmeze politica „sovietică” a lui Titulescu. După ce la Bled Stoiadinovic a respins categoric rugămintele lui Benes și Titulescu în favoarea stabilirii de relații diplomatice iugoslavo- sovietice, omul politic iugoslav a primit felicitările lui Laval²¹³.

Analizând conflictul italo – etiopian, a fost stabilită linia de conduită, care prevedea adoptarea pentru moment a unei neutralități complete. În cazul în care problema urma să fie discutată la Societatea Națiunilor, alianța se declara pentru menținerea păcii, considerând Societatea Națiunilor singurul instrument al acestei politici de pace²¹⁴. În instrucțiunile pe care le-a trimis o lună mai târziu reprezentantului iugoslav la Geneva, Stojadinović cerea ca atitudinea iugoslavă să fie în concordanță cu poziția aliaților din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. În situația în care Anglia și Franța adoptau aceeași atitudine față de conflict, Belgradul trebuia să se alăture cu hotărâre acestora iar în caz contrar urma să păstreze o atitudine rezervată²¹⁵.

Tensiunea internațională a crescut și mai mult după ce trupele italiene au invadat Etiopia. România, prin ministrul său de externe, a condamnat această agresiune, pronunțându-se pentru declararea Italiei ca stat agresor și pentru aplicarea sancțiunilor prevăzute în Pactul Societății Națiunilor.

Un raport al lui Al. Gurănescu arăta că Iugoslavia se opunea oricărei concesiї cu caracter politic al Italiei în Abisinia²¹⁶.

După aplicarea sancțiunilor contra Italiei, N. Titulescu s-a pronunțat pentru respectarea integrală a art. 16 din Pactul Societății Națiunilor, care preciza că membrii Societății Națiunilor își vor acorda sprijin reciproc pentru a reduce la minim pierderile și inconveniente ce ar rezulta de pe urma aplicării sancțiunilor economice. Titulescu a apărat soldul creditor românesc și iugoslav față de Italia, fiind felicitat de către Stojadinović pentru *tot ce a făcut și obținut pentru Iugoslavia*²¹⁷.

Divergențele franco-britanice datorate lui Pierre Laval, care se eschivase în a asigura Londra de sprijinul flotei franceze din Mediterana în cazul unui atac al flotei italiene împotriva celei britanice, și, de asemeni, încercase o apropiere a Franței de Germania și Italia au dus la înfrângerea Etiopiei. Acest fapt, urmat de ridicarea sancțiunilor contra Italiei a dus la slăbirea importanței Societății Națiunilor.

În fața acestei situații, Belgradul și-a modificat atitudinea menționată în raportul lui Gurănescu din 5 septembrie 1935. Același diplomat informa la 2 noiembrie că Iugoslavia adoptase o poziție de expectativă prudentă față de invazia italiană. Iugoslavia a adoptat această poziție deoarece interesele economice îi erau grav afectate în urma aplicării sancțiunilor, datorită legăturilor strânse cu Italia; din această cauză delegația iugoslavă a

propus la Societatea Națiunilor ca unele state precum Franța și Anglia să primească anumite contingente de mărfuri din statele care avuseseră până atunci legături comerciale cu Italia, Austria, Ungaria sau cu alte state care nu participau la aplicarea sancțiunilor²¹⁸. Importul iugoslav, în linii mari, era acoperit de mărfuri italiene, iar prin aplicarea sancțiunilor Italia nu mai putea importa mărfuri iugoslave, importurile nefiind limitate, deoarece erau plătite în aur sau devize. Din această cauză, cercurile economice iugoslave nu au fost mulțumite de hotărârile luate la Geneva contra Italiei. Ele s-au împotrivit public acestor sancțiuni, propunând ca o parte din exportul iugoslav spre Italia să fie trimis prin Austria și Ungaria, ca mărfuri austriece respectiv ungare²¹⁹. În al doilea rând, factorii decizionali de la Belgrad credeau că datorită conflictului din Etiopia Mussolini nu mai era preocupat de problema dalmată. Pentru încetarea disputei italo – iugoslavă asupra Dalmației, Belgradul era dispus să aprobe invazia Etiopiei, considerând-o normală în cazul unui popor în plină dezvoltare, cu o populație în creștere²²⁰. Cercurile politice belgradene erau satisfăcute că forțele italiene se îndepărtau de Dalmația²²¹. Astfel, atitudinea celor doi aliați față de conflictul italo-abisinian a devenit în toamna anului 1936 diferită: pe de o parte Bucureștiul și-a menținut poziția intransigentă, pronunțându-se pentru aplicarea sancțiunilor contra Italiei (deși prin această conduită diplomatică relațiile româno – italiene s-au răcit) iar pe de altă parte Iugoslavia a adoptat o poziție de expectativă prudentă, din considerente economice și politice. În aceste condiții, dar și datorită atitudinii marilor puteri față de conflict, la 11 septembrie 1936 miniștrii de externe ai celor două state, Victor Antonescu și Milan Stojadinović au căzut de acord că problema nu mai putea fi abordată decât prin prisma recunoașterii agresiunii Etiopiei. Stojadinović a sugerat că nu mai trebuia provocat nici un incident cu Italia, cele două state suferind destule pagube de pe urma aplicării sancțiunilor, care nu împiedicaseră totuși invadarea Etiopiei. De aceea, în opinia demnitarului iugoslav, nu trebuia atrasă dușmănia Italiei în chestiuni de formă (de exemplu în scrisorile de acreditare ale noului ambasador italian la Belgrad, regele italian se proclama și stăpânul Etiopiei). Ministrul de externe român a împărtășit în principiu acest punct de vedere²²².

În primăvara anului 1936 Europa a fost confruntată cu o nouă criză diplomatică, prin ocuparea de către Germania a zonei renane, fiind încălcat astfel grav tratatul de la Versailles. Lucrările istoricilor francezi care

analizează acest eveniment arată că cercurile diplomatice și politice de la Paris cunoșteau acest plan al Berlinului din anii precedenți, dar nu au luat nici o măsură concretă pentru a-l împiedica. La 8-9 martie, guvernul francez a hotărât să nu riposteze.

Ministrul de externe britanic, Sir Robert Anthony Eden, a deplâns situația dar aprecia că: *dat fiind gravitatea împrejurărilor, ar fi de dorit să nu fie întreprinsă nici o acțiune ce ar putea angaja în mod iremediabil viitorul, înainte ca guvernele interesate și în special cele ale Franței și Marii Britanii să se consulte*²²³.

Franța și Belgia au cerut la 8 martie întrunirea Consiliului Societății Națiunilor pentru dezbateră situației create de Germania. Reprezentanții Micii Înțelegerii și ai Înțelegerii Balcanice, întruniți la 11 martie, au aprobat fără rezerve atitudinea Franței și a Belgiei, cele două aliate fiind hotărâte să apere prin toate mijloacele aplicarea tratatelor, inclusiv a celor de la Locarno²²⁴, dar această declarație nu a fost primită favorabil de către primul ministru iugoslav Stojadinović, care în instrucțiunile trimise reprezentanților iugoslavi la conferința de la Londra le cerea să nu se angajeze într-o acțiune de condamnare a Germaniei, deoarece Belgradul avea importante legături economice cu aceasta. Șeful guvernului iugoslav sublinia ca acest punct de vedere să fie transmis și ministrului de externe francez Flandin.

Demnitarul iugoslav mai cerea ca N. Titulescu să nu facă declarații dure la adresa Germaniei fără avizul prealabil al iugoslavilor. În concepția lui, încălcarea acordului de la Locarno constituia o problemă a marilor puteri și a Belgiei²²⁵. La 12 martie 1936, la Londra, a avut loc o conferință a statelor semnatare a acordului de la Locarno, care au constatat în unanimitate că Germania încălcase prevederile tratatelor internaționale și că era de competența Consiliului Societății Națiunilor să dezbată atitudinea Germaniei.

Acest consiliu, întrunit la 14 martie, a constatat că Germania a încălcat tratatul de pace și acordul de la Locarno. La 17 martie Stojadinović i-a transmis reprezentantului său la Londra, B. Purić, noi instrucțiuni privind asigurarea prin toate mijloacele a păcii în Europa și constatarea încălcării tratatelor de la Versailles și Locarno, dar și rezolvarea crizei prin găsirea unui compromis. Astfel, Stojadinović preciza: *sfătuiți-i atât pe reprezentanții francezi cât și pe cei germani să facă concesii reciproce. În continuare, primul ministru iugoslav preciza: reprezentanților Marii Britanii să le spuneți că ne vom situa de partea lor dacă Anglia va fi atacată de Germania fără motiv. Dacă se vor propune sancțiuni economice contra Germaniei să fiți împotriva oricăror*

propuneri de acest gen. Nu vă expuneți în declarații împotriva Germaniei, așa cum nu am făcut-o nici împotriva Italiei. Atrageți atenția lui Titulescu să nu facă declarații în numele nostru fără o împuternicire prealabilă din partea noastră, ca să nu fim obligați, în caz contrar, să dăm dezmințiri.

În ciuda încercării reprezentantului Iugoslaviei de a-i modera limbajul, la 18 martie 1936, în cuvântul rostit la Societatea Națiunilor, Titulescu a condamnat actul Germaniei în numele Micii Înțelegeri, arătând că acestei alianțe nu-i era indiferentă securitatea Franței, aceasta făcând parte din propria securitate²²⁶.

Criza renană a situat Bucureștiul și Belgradul pe poziții opuse. Stojadinović, în memoriile sale, arată că Titulescu și Beneš doreau să joace rolul de oameni politici europeni, pe când el personal căutase să nu se amestece în conflictul dintre marile puteri. El afirmă: *între mine și ei nu se va putea ajunge niciodată la o colaborare cordială. De ei m-a legat o singură idee, aceea de a împiedica reînvierea defunctei Austro-Ungarii și de a se interzice restaurarea dinastiei habsburgice în Austria și în Ungaria. De altfel, scopul Micii Înțelegeri era acesta și nimic mai mult*²²⁷.

Stojadinović caracteriza atitudinea Iugoslaviei la conferința de la Londra din primăvara anului 1936 ca fiind realistă, în noua conjunctură internațională, deoarece: *observând că vom rămâne singuri, n-am avut altă ieșire decât o înțelegere directă cu puternicul dușman care se găsea la granițele noastre de vest. Iar din partea războinicului și anti-iugoslavului Benito Mussolini puteai să te aștepti la orice*²²⁸.

Aflat la Belgrad pentru a participa la ședința Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice (6-7 mai 1936), N. Titulescu a avut întrevederi cu principele Paul și primul ministru Stojadinović, în cursul cărora a abordat stadiul relațiilor diplomatice dintre cele două state.

În timpul întâlnirii cu principele Paul, Titulescu a subliniat necesitatea unei alianțe perfecte româno-iugoslave în fața *unei propagande abile făcută la noi și chiar în Iugoslavia, care lasă să se creadă că Iugoslavia n-ar mai avea pentru Mica Înțelegere sentimentele din trecut. Diplomatul român a susținut că, urmare a vizitei lui Beck la Belgrad și a președintelui Consiliului de miniștri al Poloniei la Budapesta, care determinase manifestări puțin compatibile alianței noastre cu Polonia și cu relațiunile corecte care existau pe vremuri între Polonia și Cehoslovacia, se impunea o manifestare a solidarității Micii Înțelegeri cu ocazia întrunirii de la București din iunie 1936 (la care urmau să participe șefii de state ai Micii Înțelegeri)*²²⁹.

Titulescu remarca o teamă crescândă a Iugoslaviei față de Italia și concluziona: *Iugoslavia trebuie tratată cu multe menajamente, dat fiind psihologia ei actuală*²³⁰.

În cadrul sesiunii Consiliului permanent al Micii Înțelegeri de la Belgrad din mai 1936 a fost abordată problema reintroducerii serviciului militar obligatoriu în Austria. Cei trei au hotărât să întreprindă un demers pe lângă guvernele francez și englez, pentru a le determina pe acestea să obțină acordul Vienei de negociere a aplicării legii serviciului militar obligatoriu cu Mica Înțelegere. Date fiind lipsa de pretenții teritoriale a Austriei și nevoia de securitate, Mica Înțelegere era dispusă să privească cu bunăvoință aceste negocieri, urmărind obținerea unui rezultat favorabil. În cazul unui refuz al Austriei, statele Micii Înțelegeri se vedeau obligate să aducă această problemă în fața Consiliului Societății Națiunilor. S-a hotărât de asemenea adoptarea unei poziții comune cu Anglia și Franța în toate problemele internaționale importante. În cazul unor disensiuni între cele două mari puteri, fiecare stat al Micii Înțelegeri își rezerva libertatea de acțiune în conformitate cu ceea ce va considera ca fiind cel mai util pentru interesele sale, bineînțeles în cadrul Pactului Micii Înțelegeri și de acord cu ceilalți membri ai Micii Înțelegeri²³¹.

În cadrul întâlnirii Micii Înțelegeri de la București din 6 iunie 1936, Nicolae Titulescu le-a expus partenerilor din alianță necesitatea realizării unui pact unic între Franța și Mica Înțelegere. Atât Iugoslavia cât și Cehoslovacia au fost de acord cu această inițiativă, șeful diplomației românești fiind mandatat să discute cu guvernul francez în acest sens.

Belgradul a abandonat repede această inițiativă, respingând ideea pactului cu Franța. Referindu-se la această atitudine Titulescu remarca faptul că, în timp ce el acționa atât în interesul României cât și în cel al aliaților din Mica Înțelegere, aceștia aveau în vedere doar interesele proprii. Datorită acestor divergențe între membrii Micii Înțelegeri, Parisul a propus celor trei țări încheierea unui pact de asistență între România, Iugoslavia și Cehoslovacia, îndreptat contra oricărui agresor, Franța angajându-se să riposteze împotriva oricărei țări care ar viola acordul.

În toamna anului 1936 s-a pus din nou problema realizării unui pact unic cu Mica Înțelegere, dar problema nu a fost abordată pentru a nu i se oferi Germaniei pretextul de a refuza să participe la negocierile inițiate de către Londra și Paris.

Parisul a venit însă cu o nouă propunere, fiind gata să susțină pe de o parte negocierile dintre statele Micii Înțelegeri pentru încheierea pactului de asistență mutuală iar pe de altă parte negocieri între Franța și Mica Înțelegere pentru realizarea unui acord identic. Iugoslavia a respins acest demers, pretextând că un astfel de acord ar dăuna relațiilor ei cu Germania. Noua propunere a Parisului a vizat încheierea unui tratat zonal care să prefigureze acordul pentru Europa centrală prevăzut în pactul Laval – Mussolini din 1935, dar Iugoslavia a refuzat din nou. Cele două propuneri franceze au întâmpinat de altfel și opoziția României.

În opinia lui Nicolae Titulescu, în 1936 existau în cadrul Micii Înțelegeri trei curente: unul reprezentat de Cehoslovacia, orientat spre Franța; un al doilea, reprezentat de România, cu orientare spre Polonia și cel de-al treilea, iugoslav, exprimat de strânsele legături ale Belgradului cu Italia²³².

În privința modificării Pactului Societății Națiunilor, Mica Înțelegere s-a pronunțat împotriva oricăror revizui care l-ar fi putut afecta, precizând că art. 16, § 1 trebuia să-și păstreze caracterul universal, iar paragraful 2 trebuia întărit prin acorduri de asistență mutuală. De asemenea, cei trei au respins ideea unui directorat european²³³. Sancțiunile economice trebuia să rămână universale, solicitându-se abrogarea rezoluțiilor din 1921 care permiteau aplicarea sancțiunilor în etape, ceea ce constituise cauza insuccesului politicii Societății Națiunilor față de Italia, Mica Înțelegere pronunțându-se în favoarea aplicării sancțiunilor în bloc de la început²³⁴.

Referindu-se la relațiile Micii Înțelegeri cu URSS, Italia și Germania, ministrul adjunct de externe iugoslav declara la 1 august 1936 că era necesară o absolută solidaritate a celor trei aliați, în cazul în care *vom fi stingheriți* de cele trei puteri²³⁵.

Izbucnirea războiului civil în Spania a complicat și mai mult situația internațională.

Analizându-se problema spaniolă, în cadrul întâlnirii dintre V. Antonescu și M. Stojadinović, șeful diplomației românești sublinia că România urma să ia măsurile necesare pentru interzicerea exportului și a tranzitului de armament prin teritoriul său destinat acestui front. Stojadinović a arătat că, deși Iugoslavia acceptase propunerile guvernului francez, nu luase nici până în acel moment nici o măsură în vederea impunerii embargoului de armament. Trebuia văzut, preciza el, ce măsuri adoptase Cehoslovacia în această privință.

În timpul aceleiași întrevederi, a fost luat în discuție acordul austro – german. Stojadinović considera că Italia a impulsionat cele două părți să încheie acordul, în dorința de a se înțelege cu Germania și de a-și asigura spatele în momentul angajării afacerii abisiniene. Acordul era profitabil pentru Germania, iar Iugoslavia avea două motive de satisfacție: Austria nu mai constituia o Albanie la nordul statului iugoslav iar eventualitatea întoarcerii Habsburgilor fusese înlăturată. Întrebat de V. Antonescu dacă prefera *Anschluss*-ul restaurării Habsburgilor, Stojadinović a răspuns afirmativ, deși susținea că Mica Înțelegere trebuia să ducă în privința Austriei aceeași politică de până atunci, adică apărarea independenței acesteia.

Omul politic iugoslav arăta, în contextul discutării raporturilor celor două state cu marile puteri, că Belgradul nu se opunea unei bune relații București – Moscova, cu condiția să nu i se solicite o atitudine asemănătoare față de URSS.

Stojadinović se împotriva acordurilor îndreptate contra marilor puteri, dorind relații bune cu Germania, care era la momentul respectiv *singura țară care mai importa mărfuri din Iugoslavia*. Belgradul dorea în același timp ameliorarea relațiilor cu Italia. Potrivit afirmațiilor lui Stojadinović, Iugoslavia nu putea să se angajeze într-un conflict armat contra Germaniei și Italiei fără a fi sigură de sprijinul Franței și Angliei, chiar și acest pas trebuind bine cântărit.

Primul ministru iugoslav și-a afirmat credința în Pactul Societății Națiunilor, neacceptând nici o schimbare a prevederilor acestuia care să ducă la slăbirea organizației de la Geneva.

În planul relațiilor cu Ungaria, Stojadinović considera că unui anunț al Budapestei privind reînarmarea trebuia să i se răspundă prin denunțarea tratatului minorităților și măsuri în privința regimului Dunării iar Mica Înțelegere putea lua măsuri militare în cazul reînarmării Ungariei doar în cazul în care ar fi avut asigurată neutralitatea Germaniei și Italiei, opinie împărtășită și de V. Antonescu²³⁶.

La Budapesta, în această perioadă guvernanții maghiari încercau să spargă alianța româno – iugoslavo – cehoslovacă. Astfel, ambasadorul român la Budapesta, Raul Bosy, relatează că Ungaria manifesta o ostilitate fermă împotriva Micii Înțelegeri. Dacă adversitatea față de România și Cehoslovacia era nedisimulată, Iugoslaviei, încă din timpul lui Gombos, i se făceau neconținute avansuri. Astfel, ambasadorul iugoslav în Ungaria îi

relata omologului său român că se simțea realmente jenat de a fi tratat ca *preferatul ungarilor*, care nu se sfiau să vorbească chiar de o uniune personală ungaro-iugoslavă²³⁷.

La Bratislava, între 13-14 septembrie 1936, miniștrii de externe ai Micii Înțelegeri și-au exprimat regretul față de încălcarea de către Austria a prevederilor militare ale tratatelor de pace de la Saint Germain. Față de războiul civil din Spania, cei trei s-au pronunțat pentru o politică de strictă neutralitate. S-a subliniat în același timp că Mica Înțelegere va continua politica sa de asigurare a păcii generale și colective, alăturându-se în acest sens eforturilor Societății Națiunilor²³⁸. România și Iugoslavia au avut puncte de vedere comune, susținând că cele trei state aliante trebuiau să-și ofere sprijin doar în cazul unui atac maghiar (reprezentanții cehi au dorit o acțiune comună în fața oricărei agresiuni externe)²³⁹. De fapt la întâlnirea Micii Antante de la Bratislava diferențele politice din interiorul organizației au devenit evidente. Intrigile iugoslavilor contra lui N. Titulescu i-au determinat pe români și pe cehi să devină tot mai suspicioși față de lipsa de loialitate a aliaților lor. Ca o dovadă a adversității pe care o aveau Stoiadinovic și prințul Paul față de N. Titulescu, Paul l-a etichetat pe diplomatul român ca fiind „agent al lui Litvinov”²⁴⁰. Stoiadinovic a respins planurile omologului sau român datorită faptului că Franța și-a pierdut mult din prestigiul pe care îl avusese în Iugoslavia din cauza crizei Rinului, omul politic iugoslav fiind conștient că Benes, Krofta și Titulescu vor recomanda încheierea unui pact între Franța și Mica Antantă. El era de părere că înțelegerea a devenit anacronică în Europa ce începea tot mai mult să devină dominată de Hitler. După demiterea lui Titulescu, Stoiadinovic, cu ajutorul României, a distrus dinamismul Micii Antante, refuzând negocierea atât a unui pact Franța-Mica Înțelegere, cât și a unui pact de ajutor reciproc încheiat în interiorul alianței. După vizita lui Beck la Belgrad în mai 1936, Stoiadinovic a colaborat cu polonezii pe două planuri: răsturnarea lui N. Titulescu din fruntea diplomației române și întemeierea unui bloc care să nu se angajeze nici față de alianța franco-sovietică, nici față de Germania²⁴¹.

Demiterea lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului de Externe al României a dus și la unele modificări ale strategiei politicii externe românești. Bucureștiul a considerat că granițele țării vor fi cel mai bine apărate prin adoptarea unei direcții de neutralitate neoficială și de prietenie față de toate marile puteri. Se avea în vedere consolidarea treptată a

relațiilor cu Anglia, pentru a compensa slăbirea Franței, precum și întărirea relațiilor cu Germania. Din 1936 guvernul român s-a arătat deschis față de Berlin, încercând nu numai avantaje economice, ci și o potențială protecție în fața Moscovei sau a pretențiilor teritoriale ale Ungariei²⁴². După 1935 influența economică franceză era în declin în estul Europei, ca urmare a incapacității Parisului de a ajuta țările agrare în timpul crizei economice. Concomitent Germania era singura țară capabilă și dornică să absoarbă resursele agricole și materiile prime ale României, în schimbul bunurilor industriale²⁴³. În aceste condiții în iarna anului 1936- 1937 relațiile româno-germane s-au îmbunătățit. Guvernul român nu mai putea fi sigur de ajutorul anumitor aliați în eventualitatea unei agresiuni contra României²⁴⁴. În privința Iugoslaviei, Berlinul dorea să slăbească unitatea Micii Înțelegeri prin atragerea Belgradului în sfera economică germană. Astfel în 1936 Germania reușise să înlocuiască puterile occidentale în calitatea lor de principal partener economic al Iugoslaviei. Acest fapt va avea puternice implicații asupra politicii externe a Belgradului de la mijlocul și sfârșitul anilor 30, contribuind concomitent și la subminarea unității Micii Înțelegeri²⁴⁵. În acest context, la 5 decembrie 1936, autoritățile iugoslave l-au informat pe Victor Antonescu despre propunerea guvernului bulgar de a încheia cu Iugoslavia un pact de amicitie și au solicitat Bucureștiului punctul de vedere românesc asupra acestei situații. În răspunsul său, ministrul de externe român a sugerat ca problema să fie discutată în cadrul oferit de Înțelegerea Balcanică.

Statele Înțelegerii Balcanice au avut reacții diferite în fața acestui proiect: Turcia l-a acceptat necondiționat; Grecia îl accepta sub rezerva unei declarații verbale a guvernului iugoslav care dădea asigurări că pactul balcanic și hotărârile ulterioare ale acestei alianțe nu vor fi slăbite iar România condiționa acordul său de trimiterea prealabilă a unei note adresată guvernelor statelor balcanice, prin care guvernul iugoslav să declare că acordul cu Bulgaria nu va aduce nici o atingere angajamentelor Înțelegerii Balcanice.

În circulara trimisă ambasadorului iugoslav de la Londra, Stojadinović arăta că a fost întâmpinat de către guvernul român *cu neînțelegere și aproape cu neîncredere*, în ciuda faptului că el era dispus să declare în scris fiecărui membru în parte al Înțelegerii Balcanice că pentru Iugoslavia Pactul balcanic *va rămâne în continuare de cea mai mare importanță*.

Pentru a avea asentimentul guvernului român ministrul de externe turc a fost rugat să medieze pe lângă acesta, dar nici în urma acestui demers diplomatic Bucureștiul nu a privit cu ochi buni proiectatul acord iugoslavo-bulgar. Ca o ultimă încercare de a obține acceptul României, premierul iugoslav s-a deplasat la București în perioada 26 – 28 decembrie 1936, dar și această inițiativă a eșuat.

Acordul de prietenie iugoslavo – bulgar a fost semnat la 24 ianuarie 1937, la Belgrad, fără ca Iugoslavia să îndeplinească condițiile cerute de către România. Încheierea tratatului a indispus Bucureștiul, care nu a adresat cu acest prilej guvernului iugoslav obișnuita telegramă de felicitare²⁴⁶.

Cu ocazia sesiunii Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice (15-18 februarie 1937), Stojadinović a declarat că acest tratat nu aducea nici o atingere Pactului Înțelegerii Balcanice, el constituind un instrument de pace în Balcani iar, pe de altă parte, Sofia era dispusă să încheie pacte identice cu toți ceilalți vecini²⁴⁷.

Această explicație nu a satisfăcut guvernul român. Cu prilejul sesiunii Consiliului permanent al Micii Înțelegeri de la Belgrad (1 – 2 aprilie 1937), șeful diplomației române, V. Antonescu, a subliniat că și România ar putea încheia un tratat cu Bulgaria, însă nu dorea ca Grecia să rămână izolată²⁴⁸.

Disensiunile dintre cele două state vecine s-au adâncit în urma încheierii tratatului iugoslavo – italian. La 1 noiembrie 1936 Mussolini a propus Belgradului să instaureze *relații adevărate cu Italia*. În urma acestei oferte negocierile dintre Roma și Belgrad în vederea încheierii unui pact s-au intensificat. La 25 martie 1937, contele Ciano a semnat la Belgrad împreună cu Stojadinović o convenție politică italiano-iugoslavă, pentru o perioadă de 5 ani. Aceasta conținea și o serie de prevederi secrete, privind Albania, problema minorităților și a teroriștilor, prevederi care nu au fost respectate de Italia (minoritatea iugoslavă din Italia nu a obținut drepturile promise, Albania a fost invadată în 1939 de către italieni, problema teroriștilor nu a fost soluționată)²⁴⁹. Trebuie subliniat faptul că în timpul negocierilor cu Italia, Iugoslavia nu și-a mai consultat aliații, deși era obligată să o facă, potrivit art. 6 al Pactului de organizare a Micii Înțelegeri²⁵⁰.

Referindu-se la tratatul italo – iugoslav, Stojadinovic arăta că acesta a avut pentru țara sa o importanță deosebită. Iugoslavia, potrivit opiniei sale, începuse să promoveze o politică externă proprie *conducându-se exclusiv*

*după interesele sale naționale, fără să lege mica sa barcă de nici un vapor mare, așa cum procedase până în acel moment*²⁵¹.

O expunere mai detaliată asupra politicii externe iugoslave a fost făcută de șeful guvernului iugoslav la începutul lunii martie 1937, în fața Adunării populare (*Skupština*). El a declarat că dorința guvernului său era de a ameliora raporturile diplomatice cu Italia și Germania, insistând asupra relațiilor economice speciale pe care Iugoslavia le avea cu Germania. Referindu-se la acordul încheiat cu Bulgaria, primul ministru iugoslav a afirmat că acesta nu încălca *principiile și scopurile Pactului Balcanic*. Deși Stojadinović a afirmat că Mica Înțelegere se dezvoltă în cadrul statutului său organic, discursul său a lăsat să se înțeleagă că Iugoslavia era interesată mai mult de Înțelegerea Balcanică²⁵².

Opoziția parlamentară iugoslavă a criticat principiile de politică externă expuse în acest discurs, subliniind că ele erau potrivnice intereselor Micii Înțelegeri²⁵³.

Tratatul italo – iugoslav a fost discutat în cadrul sesiunii Consiliului permanent al Micii Înțelegeri de la Belgrad din primăvara anului 1937. Aliații Iugoslaviei și-au exprimat neliniștea față de încheierea acestui tratat, fiind în dezacord cu declarația lui Stojadinovic în legătură cu recunoașterea de către guvernul său a anexării Etiopiei, indiferent unde sau în ce fel se va pune această problemă²⁵⁴.

Cercurile politice și diplomatice românești erau îngrijorate în legătură cu cele două tratate pe care le-a încheiat Iugoslavia. Gravitatea acestor acte l-au determinat pe Nicolae Titulescu să analizeze alianța româno – iugoslavă încă de la începuturile ei. Diplomatul român aprecia că încă din 1921 pactul Micii Înțelegeri era extrem de defavorabil României, care nu era sprijinită de Iugoslavia și Cehoslovacia în cazul unui atac din partea URSS. La acest dezechilibru s-au adăugat pactele încheiate de Belgrad cu Roma și Sofia. Analizând pactul cu Bulgaria, Titulescu arăta că Iugoslavia se opusese mulți ani proiectului construirii unui pod peste Dunăre spre Bulgaria, ceea ce nu împiedicase Belgradul să devină după numai trei ani amicul veșnic al Sofiei. Tratatul cu Italia conținea prevederi contrare intereselor României și ale Micii Înțelegeri. Astfel, conform articolului 4, Italia se angaja să se abțină de la activități antirevizioniste contra Iugoslaviei și să nu sprijine revizionismul maghiar contra Belgradului. Diplomatul român afirma relativ la aceste prevederi: *această clauză Iugoslavia trebuia să n-o primească dacă nu era extinsă și asupra celorlalte două*

state din Mica Înțelegere. Vizavi de atitudinea Bucureștiului față de cele două acorduri încheiate de Iugoslavia, Titulescu aprecia că noi, românii, ne jenăm să spunem "nu" sau mai degrabă în acest caz să spunem "da" ținând seama de împrejurări. În ceea ce o privește Iugoslavia nu suferă de această jenă.

În concepția diplomatului român, existau două mijloace de a remedia greșelile diplomatice iugoslave: fie încheierea unor acorduri similare cu Italia de către toate cele trei state ale Micii Înțelegeri fie o alianță unică cu Franța îndreptată împotriva oricărui agresor²⁵⁵.

Un alt diplomat român, Al. Cretzianu a examinat cu atenție evoluția politică a Iugoslaviei, începând cu 1936 precum și relațiile româno-iugoslave din această perioadă. El sublinia că ascensiunea lui Hitler, cuplată cu paralizia progresivă ce părea a fi pus stăpânire pe democrațiile occidentale, a devenit tot mai amenințătoare pentru Europa de sud-est. Consecințele directe ale acestor evenimente erau mai elocvente pentru țările care se învecinau cu Axa, Iugoslavia fiind prima țară nevoită să adopte o politică de extremă prudență. În susținerea argumentației sale, diplomatul român a exemplificat cu o convorbire între delegația română și cea iugoslavă, în drum spre întâlnirea Micii Înțelegeri de la Bratislava, din septembrie 1936. La întrebarea reprezentanților români dacă Belgradul ar susține propunerea guvernului ceh de a transforma Mica Înțelegere dintr-o alianță care acționează în eventualitatea unui atac maghiar într-o obligație *ergo omnes* (acceptarea intrării în război contra Germaniei în cazul în care Franța ar garanta și ea integritatea Cehoslovaciei), Stojadinović *bărbatul înalt și voluminos, cu sprâncene stufoase ce atârnavă peste ochii săi felini, care avea un mod colorat de a se exprima, în viu contrast cu clișeele familiare ale diplomației, a răspuns: nu sunt miel să fiu dus la tăiere. În privința unor eventuale garanții franceze, el a răspuns: de ce ar trebui să-mi închipui că ei vor lupta vreodată pentru niște țări mici, îndepărtate, cum sunt ale noastre, când n-au luptat în martie, pentru a-și apăra propriul interes vital?* După Anschluss, nota Cretzianu în continuare, politica Belgradului avea să devină și mai ezitantă²⁵⁶.

La rândul său, Nicolae Iorga a subliniat că tratatul iugoslavo-bulgar tulbura relațiile de prietenie dintre statele Micii Înțelegeri. Această declarație l-a iritat pe primul ministru iugoslav, care, în timpul unei întrevederi cu reprezentantul României la Belgrad, V. Cădere, i-a reproșat acestuia că acordul bulgaro-iugoslav a fost criticat *într-o formă absolut neuzitată de un fost prim-ministru*²⁵⁷.

Prin încheierea celor două pacte, Iugoslavia nu a ținut cont de interesele aliaților săi, încălcând și prevederi din tratatul Înțelegerii Balcanice. Diplomația românească a privit cu îngrijorare aceste inițiative ale Belgradului, sesizând faptul că guvernul iugoslav se îndepărta tot mai mult de principiile care stătuseră la baza politicii sale externe până în anul 1935. Pactele iugoslavo-bulgar și iugoslavo-italian au ridicat semne de întrebare asupra viabilității alianței româno-iugoslave, slăbind în același timp și coeziunea celor două organizații regionale – Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Din păcate, diplomația românească nu a solicitat într-un mod ferm explicații guvernului iugoslav în legătură cu demersurile diplomatice pe care acesta le-a întreprins la sfârșitul anului 1936 și începutul anului 1937. În privința Germaniei, liderii acesteia își exprimau mulțumirea față de îndepartarea Belgradului de Cehoslovacia²⁵⁸. Istoricul Gligor Popi subliniază că prin semnarea tratatelor cu Bulgaria și Italia, Iugoslavia se îndepărta de scopurile politice ale Micii Antante și ale Înțelegerii Balcanice, diplomația germană urmărind tocmai izolarea Belgradului de cele două alianțe²⁵⁹. În altă ordine de idei, primul ministru iugoslav a declarat în decembrie 1936 că nu poate accepta încheierea unui pact între Mica Antantă și Franța deoarece un astfel de acord ar nemulțumi Germania și Italia²⁶⁰.

În primăvara anului 1937 a avut loc o nouă discuție asupra raporturilor diplomatice dintre România și Iugoslavia pe de o parte și URSS-ul pe de altă parte. Cu acest prilej Stojadinović i-a declarat reprezentantului României V. Cădere că în cadrul Micii Înțelegeri existau deosebiri de vederi în legătură cu raporturile dintre cei trei aliați și URSS. El prevedea eventuale negocieri în viitor cu Moscova, condiționate de neamestecul URSS în treburile interne ale Iugoslaviei. Cu același prilej, Stojadinović s-a pronunțat ferm împotriva încheierii oricărui acord separat cu Ungaria fără știrea și aprobarea Micii Înțelegeri. Subiectul era deosebit de sensibil, deoarece în prima parte a anului 1937, s-au intensificat eforturile diplomației maghiare de a dezagrega Mica Înțelegere printr-o politică de apropiere – prea străvezie, în opinia lui Raoul Bosy – de Iugoslavia. În timp ce România era atacată pe tema tratatului minorităților iar Cehoslovaciei i se reproșa politica de apropiere de URSS, Iugoslavia devenise subit obiectul laudelor și avansurilor Ungariei. Conform diplomatului român, *guvernul de la Belgrad, denunțat în Ungaria cu doi ani în urmă drept cel mai dușmănos dintre toate guvernele Micii Înțelegeri față de*

minorități, se transformase, ca prin farmec, în cel mai părintesc oblăduitor al populației maghiare.

Cu prilejul vizitei lui Ciano la Budapesta, diplomatul italian l-a informat pe reprezentantul iugoslav în Ungaria, Vukičević, că revizionismul maghiar nu era de natură să atingă integritatea teritorială a țării sale ci urma să se îndrepte în alte direcții. După această declarație, oamenii politici și ziariștii slavofobi din Ungaria s-au întrecut în amabilități față de Iugoslavia. Totodată, propunerea unei uniuni personale între Iugoslavia și Ungaria era încă vehiculată de unele cercuri politice maghiare.

Budapesta urmărea în 1937 și încheierea unui acord separat între România și Iugoslavia, pe de o parte și Ungaria pe de altă parte, urmărind prin aceasta izolarea totală a Cehoslovaciei. Planul era privit favorabil și la Berlin, Göring declarând însă că o destindere între Budapesta și Praga era contrară intereselor germane.

Vizita lui Ciano la Belgrad a fost salutăată de presa budapestană, fiind considerată ca o întorsătură istorică cu repercusiuni favorabile în raporturile dintre Ungaria și Iugoslavia. Se întvedea chiar atragerea Iugoslaviei spre axa Roma - Berlin²⁶¹.

În mai 1937, cu prilejul vizitei regelui Victor Emmanuel al II-lea al Italiei la Budapesta, contele Ciano i-a declarat lui Vukičević că dintre cele trei state ale Micii Înțelegeri doar Iugoslavia prezenta interes pentru Italia, *fiind-i vecină, în timp ce cu România raporturile s-ar putea strânge dacă aceasta ar face un gest spre a-i potoli pe unguri*²⁶².

În aprilie 1937 a fost rediscuțată problema înarmării Ungariei, Mica Înțelegere fiind dispusă să accepte în principiu modificările prevederilor militare ale tratatului de la Trianon, (care fuseseră de fapt încălcate de Budapesta) în condițiile încheierii unui tratat colectiv sau a trei tratate bilaterale de neagresiune cu Ungaria, în spiritul Convenției de la Londra din 1933 privind definirea agresorului.

La Belgrad a fost repusă în discuție problema încheierii unui tratat de asistență între Mica Înțelegere și Franța. România și Cehoslovacia au fost de acord cu semnarea unui pact bilateral cu Franța dar Iugoslavia s-a opus categoric unei asemenea posibilități. Atât V. Antonescu cât și M. Stojadinović au cerut Cehoslovaciei să-și reglementeze relațiile cu Germania, ca o condiție prealabilă a tratativilor cu Franța²⁶³.

Referindu-se la reuniunea din capitala iugoslavă, șeful legației române V. Cădere aprecia că sesiunea Consiliului permanent al Micii

Înțelegeri ca și vizita oficială a președintelui Beneš au constituit două manifestări care au probat coeziunea Micii Înțelegeri. Modul în care fuseseră primiți miniștrii de externe ai Micii Înțelegeri arăta că Iugoslavia, cu toate manifestațiile din ultima vreme și pactele semnate cu Bulgaria și Italia nu se lasă amăgită de promisiuni în direcția unei politici care în final s-ar fi dovedit fatale pentru Mica Înțelegere. Acest punct de vedere a fost împărtășit și de diplomații cehoslovaci prezenți la Belgrad²⁶⁴.

La 18 aprilie 1937 a avut loc o nouă întrevedere între prim-ministrul Stojadinović și reprezentantul României în Iugoslavia, V. Cădere. Premierul iugoslav a calificat raporturile existente în cadrul Micii Înțelegeri ca fiind excelente, manifestându-și de asemenea satisfacția față de rezultatele vizitei lui Eduard Beneš la Belgrad. El regreta faptul că factorii decizionali de la Budapesta nu dădeau dovadă de înțelegere față de evoluțiile internaționale ale momentului și nu făceau nici un gest sau propunere efectivă în direcția apropierii de Mica Înțelegere. Stojadinović a dat asigurări că nu va întreprinde nimic în afara spiritului Micii Înțelegeri în acest sens, dar diplomatul român a avut impresia că interlocutorul său regreta faptul că nu mai era liber să ducă la bun sfârșit înțelegerea cu Ungaria.

Premierul iugoslav a apreciat ca bune relațiile din cadrul Înțelegerii Balcanice, lăsând să se înțeleagă că vizita pe care doi miniștrii turci o efectuau pe coasta dalmată era de natură să arate Italiei că prietenii adevărați ale Iugoslaviei rămăseseră neafectate de acordul italo-iugoslav. Relativ la acest acord, Stojadinović a afirmat că el nu însemna o apropiere a Belgradului de axa Roma – Berlin ci dimpotrivă, prin clauza sa consultativă el oferind mai curând o modalitate de a separa Italia de Iugoslavia într-o anumită ipoteză. În același timp el dorea să intensifice relațiile economice cu Germania și Italia, fiind de datoria sa ca șef de guvern să creeze cât mai multe posibilități economice pentru țara sa. Premierul iugoslav era nemulțumit de atitudinea critică a guvernului francez față de acordul italo-iugoslav, căreia se pregătea să-i riposteze²⁶⁵.

Declarațiile optimiste ale reprezentantului României la Belgrad precum și ale primului ministru iugoslav sunt infirmate de către istoricul Milan Vanku, care subliniază că lucrările Consiliului permanent al Micii Înțelegeri din aprilie 1937 nu s-au mai desfășurat într-o atmosferă de alianță cordială, iar primirea oficială rezervată lui E. Beneš la Belgrad nu poate fi caracterizată ca fiind prietenoasă²⁶⁶. Desigur, în aprilie 1937 cei trei și în

special Iugoslavia au dorit să demonstreze că în cadrul alianței nu existau disensiuni majore, nefiind nici un pericol ca Mica Înțelegere să se destrame. Că lucrurile nu stăteau chiar așa a dovedit-o și vizita pe care a întreprins-o la începutul lunii iunie la Belgrad ministrul de externe german Konstantin von Neurath (nici de data aceasta Belgradul nu și-a informat din timp aliații despre acest eveniment)²⁶⁷.

La sfârșitul lunii august, principalele evenimente ale vieții internaționale au fost analizate de către reprezentanții diplomați români și iugoslavi în cadrul Consiliului permanent al Micii Înțelegeri. În comunicatul din finalul întâlnirii se declara că, în ciuda anumitor fapte îngrijorătoare, puteau fi observate *simptomele de ameliorare a situației internaționale și europene*. Mica Înțelegere urma să contribuie în continuare la opera Societății Națiunilor, politica sa continuând să fie inspirată de principiile Pactului Societății.

Consiliul permanent nu considera necesară schimbarea prevederilor Pactului, insistând asupra găsirii unor modalități de realizare a dispozițiilor fundamentale ale pactului. S-a reafirmat neutralitatea alianței față de evenimentele din Spania și disponibilitatea Micii Înțelegeri de a sprijini orice organizație de control care să îndepărteze primejdiile unui conflict internațional. Statele Micii Înțelegeri rămâneau atașate principiului respectării independenței națiunilor și libertății lor de a-și alege singure regimul politic.

În privința realizării unui pact de tip Locarno, problemă care a fost din nou prezentă pe ordinea de zi, cei trei au concluzionat că nici un nou pact nu ar putea contribui efectiv la instaurarea unui climat de pace în Europa, decât în acord cu un sistem de securitate care să asigure simultan pacea și în alte regiuni.

Mica Înțelegere și-a manifestat dorința stabilirii unor relații de încredere între statele din bazinul dunărean, în special cu Ungaria, afirmând că cele trei state aliate *nu vor neglija nici un prilej spre a-și arăta bunăvoința în această privință*²⁶⁸.

La sfârșitul anului 1937, Stojadinović îl informa pe V. Cădere de intenția reală a Bulgariei de a ajunge la o înțelegere cu România. El afirma pacifismul Sofiei, a cărei armată nu dispunea de armament modern, datorită dificultăților financiare. În răspunsul său, diplomatul român afirma că dispunea de informații potrivit cărora Bulgaria își reorganizase arsenalul și construise noi capacități de producție militară. În opinia sa,

prietenia Iugoslaviei cu Bulgaria și Italia ar trebui să se limiteze la asigurarea echilibrului balcanic existent la momentul respectiv²⁶⁹.

Potrivit lui V. Cădere, Stojadinović privea cu simpatie guvernele autoritare, dar trebuia să țină seama în același timp de sugestiile Londrei și Parisului, care nu-i erau totdeauna agreabile²⁷⁰.

Între timp, guvernul iugoslav și-a continuat politica de apropiere față de Italia și Germania. Astfel, între 5 – 10 decembrie 1937 șeful guvernului de la Belgrad a întreprins o vizită oficială în Italia. Cu acest prilej Stojadinović i-a informat pe Mussolini și pe Ciano că *pentru viitor, oricare ar fi situația politică, Iugoslavia nu se va afla niciodată în tabăra inamică Italiei*²⁷¹. La Roma, premierul iugoslav a declarat că relațiile cu Grecia și Turcia nu erau dintre cele mai bune, urmând ca în viitor să sincronizeze poziția față de aceste state cu cea a Italiei²⁷².

Întors la Belgrad, el îi va comunica lui V. Cădere că Italia era împotriva oricărei expansiuni germane în Europa centrală, dar Roma nu mai putea adopta atitudinea fățișă din trecut. Cercurile politice italiene, afirma Stojadinović, întrevădeau necesitatea realizării unei linii care să unească Varșovia, Bucureștiul, Belgradul, eventual Praga, și Roma fără a exclude însă Budapesta, pe care Italia nu o putea abandona. Această alianță avea avantajul să afirme interesele proprii ale acestei regiuni față de orice tendință de subordonare din partea unor vecini prea puternici față de fiecare țară în parte. În vederea realizării acestui plan, Ungaria trebuia oprită să intre complet în orbita Germaniei, Mussolini considerând astfel destinderea dintre Budapesta și Mica Înțelegere ca fiind absolut necesară. Pentru accelerarea destinderii dintre cele două părți, Roma înceta să încurajeze revizionismul maghiar, cerând guvernului de la Budapesta să dea dovadă de moderație.

Stojadinović era de acord cu utilitatea acestui plan. El a relatat că “Il Duce” aprecia prietenia româno-iugoslavă și considera întărirea relațiilor româno-poloneze ca fiind de o importanță internațională deosebită²⁷³.

România, Iugoslavia și Polonia intenționau să stabilească o formă de neutralitate asemănătoare celei declarate de Belgia la 14 octombrie 1936²⁷⁴. În anii 1936-1937 Mica Înțelegere era din ce în ce mai dezbinată. Cehoslovacia făcea parte din sistemul de securitate franco-sovietic și se temea de potențialele pretenții teritoriale ale Germaniei. România și Iugoslavia erau înclinate să privească favorabil spre Germania ca o contrapondere față de pericolul sovietic, dar și ca urmare a unor rațiuni de ordin economic. Deși au rămas unite contra revizionismului maghiar,

necesitatea de a-și îmbunătăți relațiile cu Berlinul devenise din 1936 un factor important în luarea deciziilor de politică externă ale celor două state aliatare²⁷⁵. Într-un raport întocmit de către diplomatului român Nicolae Petrescu Comnen acesta credea că Germania asigurase deja integritatea teritorială a Iugoslavia, sub forma unui tratat secret sau a unui acord de onoare²⁷⁶.

A urmat vizita la Berlin pe care premierul iugoslav a întreprins-o în ianuarie 1938. Aici el a declarat că *Regatul Iugoslaviei nu va adera la nic un bloc și nu-și va asuma nici un fel de angajamente îndreptate împotriva Germaniei*. În privința relațiilor iugoslavo-ungare Hitler a manifestat un deosebit interes față de dorința lui Stojadinović ca Germania să joace rolul de mediator și să garanteze normalizarea relațiilor dintre cele două părți. Cancelarul german l-a asigurat pe oaspetele său că nu avea nici o pretenție teritorială față de zona Mării Adriatice și de Balcani. Totodată liderul german a ținut să precizeze că va respecta inviolabilitatea frontierelor Iugoslaviei. Cele două părți au analizat și problema austriacă, Stojadinović declarând că *Iugoslavia consideră problema austriacă drept o chestiune strict internă a poporului german*²⁷⁷. Desigur, cele două vizite i-au întărit convingerea lui Stojadinović că politica externă pe care o ducea era corectă iar strângerea legăturilor dintre țara sa și Germania și Italia urmau să asigure independența Iugoslaviei.

Rapoartele diplomatice ale Legațiilor României, Cehoslovaciei și Greciei la Berlin exprimă îngrijorare față de vizita lui Stojadinović în Germania²⁷⁸.

În România, la începutul anului 1938, a fost adus la putere un guvern cu nuanțe de extremă dreapta, condus de către Octavian Goga. În telegrama de anul nou trimisă lui Hitler noul premier român își exprima hotărârea de a menține bune relații cu Germania, dar aceasta depindea de recunoașterea de către Berlin a integrității teritoriale a României. La începutul noului an Carol al II ea se pronunța pentru susținerea alianțelor tradiționale ale României, ca și pentru extinderea relațiilor în toate direcțiile. Concluzionând guvernul Goga a făcut prea puțin pentru a accelera procesul de apropiere de Germania²⁷⁹. Noul ministru de externe român din guvernul condus de Octavian Goga, Istrate Micescu, a vizitat în 6-7 ianuarie 1938 Belgradul, unde a avut convorbiri cu regentul Paul și primul-ministru Stojadinović. Micescu a expus punctul de vedere al noului guvern român relativ la principalele probleme internaționale. Între cele

două părți s-a constatat o perfectă concordanță în privința ordinii de zi a sesiunii Societății Națiunilor de la Geneva.

Premierul iugoslav a afirmat cu acest prilej că prietenia țării sale cu Bulgaria era tot atât de prețioasă ca și cea cu Italia sau Franța²⁸⁰.

În timpul întâlnirii din 29 ianuarie 1938 cu V. Cădere, Stojadinović și-a exprimat convingerea că Hitler avea intenții pacifiste, înarmarea Germaniei fiind necesară pentru afirmarea prestigiului de mare putere și pentru a obține un tratament egal între marile puteri. În urma acestei convorbiri, Cădere concluziona că, dacă în privința relațiilor economice germano-iugoslave, Stojadinović a avut o serie de succese, în plan politic Iugoslavia va trebui să se acomodeze cu *Anschluss*-ul inevitabil și cu o dependență tot mai evidentă a Romei față de Berlin²⁸¹.

La începutul lui februarie 1938, șeful Marelui Stat Major iugoslav arăta că țara sa avea datoria de a interveni militar doar în cazurile prevăzute în convențiile militare pe care le încheiase, dar a căror aplicare o considera a fi ipotetică, deoarece era greu de crezut că Bulgaria singură sau împreună cu Albania și Ungaria ar ataca vreodată. Guvernul iugoslav excludea în mod deliberat, sublinia liderul militar iugoslav, orice participare a sa în alte ipostaze, care erau totuși posibile, fie în urma unor intervenții directe a unor puteri ca URSS, Italia sau chiar Germania, fie a acestora împreună cu țările vizate în acordurile existente (Ungaria și Bulgaria). Belgradul urmărea o neutralitate cât mai prelungită și în orice caz, neangajarea anticipată a Iugoslaviei *pe nici unul din tablourile marilor puteri*. Șeful legației române de la Belgrad considera că România trebuia să țină cont de această atitudine a Iugoslaviei în eventualitatea izbucnirii unui conflict ce periclita interesele românești²⁸².

Iugoslavia a respins și ideea convocării unei sesiuni a Micii Înțelegeri, considerând-o ca fiind inoportună, *putând a fi interpretată ca o luare de atitudine în conjunctura politică actuală*, Stojadinović afirmând că era necesar ca lucrurile să fie lăsate *să se taseze*²⁸³.

Totuși, între 26-27 februarie 1938 la Ankara a avut loc Consiliul permanent al Înțelegerii Balcanice, care a analizat în detaliu problema reînarmării Bulgariei. S-a constatat că aceasta se petrecuse fără acordul nimănui. Stojadinović a depus toate eforturile pentru a-i determina pe ceilalți membri ai Înțelegerii Balcanice să recunoască Bulgariei aceleași drepturi în privința înarmării²⁸⁴.

La începutul anului 1938 Germania a concentrat puternice efective militare la frontiera cu Austria. Cancelarul austriac Kurt Schuschnigg a rostit la 24 februarie un discurs în fașa Dietei federale, în care s-a pronunțat pentru organizarea unui plebiscit sub lozinca “Pentru o Austrie liberă și independentă”. Inițiativa aceasta l-a determinat pe Hitler să ordone invadarea Austriei. La 11 martie cancelarul austriac a demisionat iar președintele republicii, Wilhelm Miklas l-a însărcinat pe național-socialistul Seyss Inquart să formeze noul guvern²⁸⁵. La 13 martie Hitler a intrat în Viena, în timp ce trupele sale ocupau întreaga țară.

Italia a aprobat inițiativa Berlinului, în timp ce Anglia și Franța s-au limitat la proteste diplomatice. Anschluss-ul reprezenta primul pas al Germaniei în marșul spre estul și sud-estul Europei, trupele sale ajungând la frontiera de vest a Cehoslovaciei, principalul aliat al României și Iugoslaviei²⁸⁶.

În timpul crizei austriece, Stojadinović i-a declarat lui V. Cădere că guvernul său considerase Anschluss-ul inevitabil. Iugoslavia nu avea nici un motiv pentru a-l favoriza și nici de a-l combate. Atitudinea iugoslavă a ținut cont și de pozițiile adoptate de marile puteri: Anglia și Franța nu au inițiat nici o acțiune contra Anschluss-ului, în timp ce Italia, datorită lipsei de înțelegere arătate de Anglia și Franța în problema etiopiană, căuta sprijinul Germaniei. Austria, în același timp, nu își exprimase deloc dorința de a-și apăra independența. Stojadinović sublinia că Belgradul nu se simțea amenințat de prezența Germaniei la frontiera sa de nord, primind asigurări formale de la Hitler și Goering în privința integrității frontierelor sale. În această situație, guvernul iugoslav a luat toate precauțiile posibile pentru a nu provoca blocul german în formare sau Italia.

Premierul iugoslav era ferm convins că Hitler nu va depăși frontierele Austriei din acel moment, orice încercare de acest gen găsind Iugoslavia și Italia într-o alianță naturală, la care s-ar alătura Franța și Anglia, ale căror interese coloniale ar fi fost amenințate. Guvernul iugoslav a interzis în același timp intrarea evreilor austrieci pe teritoriul său. Stojadinović aprecia situația Cehoslovaciei în acel moment ca fiind gravă²⁸⁷.

La 12 martie 1938 guvernul iugoslav îi informa pe ziaristii străini acreditați la Belgrad că Iugoslavia își va respecta cu strictețe poziția de neutralitate față de evenimentele din Austria, din următoarele motive: rezolvarea problemei austriece era o chestiune a poporului german, care avea dreptul de a-și hotărî singur soarta iar problema echilibrului de forțe

de pe arena internațională fiind o chestiune ce interesa marile puteri. Belgradul își manifesta satisfacția că datorită politicii sale față de Germania, avea la granițele sale prieteni și nu dușmani²⁸⁸.

Întâlnindu-se cu șefii grupurilor parlamentare iugoslave, premierul a declarat că guvernul său nu a dezaprobat *Anschluss*-ul datorită faptului că la baza lui a stat principiul naționalităților, principiu pe care se formase și Iugoslavia. Belgradul nu a întreprins nimic contra Germaniei deoarece nici una din marile puteri nu a acționat în favoarea Austriei. *Nici eu nu sunt entuziasmat de noua situație, arăta premierul iugoslav, dar care ar fi fost situația Iugoslaviei dacă ar fi avut ca dușman Germania și Italia.* Guvernul său era interesat ca Italia să obțină Etiopia, ca astfel să nu-i atace pe iugoslavi iar Germania să-și primească coloniile, ca să fie ocupată în aceea zonă a lumii. Dacă Belgia și Olanda aveau colonii, de ce n-ar avea același drept și un popor de 75 de milioane de locuitori. Germania a promis intangibilitatea frontierelor iugoslave, nefiind interesată de minoritățile germane din Iugoslavia și România. Premierul iugoslav a mai declarat că prefera să aibă la frontieră Germania și nu Habsburgii. *Anschluss*-ul, în viziunea lui, constituia un exemplu și pentru situația internă a Iugoslaviei. Organizațiile comuniste urmau să fie desființate, toți cei care acționau contra statului urmau să fi arestați iar croații trebuiau să vadă că *ne amenință pericolul și că este necesară consolidarea și armonia internă*²⁸⁹.

Referindu-se la raporturile cu Franța și la cele cu aliații din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, Stojadinović declara parlamentarilor că, în condițiile în care Franța nu era capabilă să-și ajute aliații aflați în primejdie, el era nevoit să se apropie de Germania. În fața schimbărilor survenite pe plan internațional, el nu va lărgi angajamentele Iugoslaviei în cadrul Micii Înțelegeri iar armata iugoslavă nu va putea apăra hotarele Cehoslovaciei împotriva Germaniei.

Raporturile cu România erau bune, având la bază legătura dinastică și prietenia tradițională dintre cele două popoare, dar pentru guvernul iugoslav România nu putea fi considerată o forță utilă, deoarece era dezarmată iar, pe lângă greutățile de moment, va fi multă vreme reținută de pericolul sovietic.

Analizând aceste declarații iugoslave, Cădere arăta că Stojadinović tindea tot mai fățiș spre o adâncire a relațiilor cu Germania, ceea ce putea fi fatal pentru Mica Înțelegere și chiar pentru Înțelegerea Balcanică. În aceste condiții, situația creată prin anexarea Austriei putea atinge și România într-

un viitor nu foarte îndepărtat, dacă atât Ungaria cât și Iugoslavia intrau în orbita Germaniei. Diplomatul român susținea că indiferent de poziția iugoslavă România trebuia să ajungă la o înțelegere cu Ungaria. În același timp, atâta vreme cât axa Berlin – Roma își păstra forma din primăvara lui 1938, Mica Înțelegere, bazându-se pe forțele proprii, trebuia să-și păstreze neutralitatea²⁹⁰.

În urma evenimentelor din 9-12 martie 1938 din Austria reacția Angliei și Franței a fost următoarea: la 12 martie ambasadorii celor două puteri au prezentat pe Wilhelmstrasse o notă de protest contra *unei astfel de metode de coercițiune sprijinită pe forță*. În aceeași zi, Yvon Delbos trimitea o telegramă circulară misiunilor diplomatice franceze în care sublinia că în ciuda gravității situației, ea nu era de natură să creeze panică. Franța nu avea nici un angajament față de Austria, dar situația s-ar prezenta cu totul altfel în ziua în care Germania ar ataca statele cu care Parisul era legat prin angajamente speciale²⁹¹.

Situația internațională de după *Anschluss* a fost dezbătută în timpul Conferinței Micii Înțelegeri de la Sinaia (4-5 mai 1938). Premierul iugoslav o aprecia ca fiind mai bună decât înainte de *Anschluss*. Germania, în concepția sa, nu va merge atât de departe încât să provoace un război, ci va urma să caute prin presiuni diplomatice obținerea unor succese izolate (dreptul la colonii, îmbunătățirea situației germanilor sudeți, chestiune ce urma să fie tratată de Germania ca o chestiune internă cehă). Stojadinović a criticat totodată slăbiciunile Franței și Angliei, Londra fiind acuzată că a dus o politică pacifistă și a neglijat propria înarmare.

În privința Ungariei, s-a căzut de acord că Budapesta nu dorea în acel moment finalizarea tratatelor privind încheierea unui acord cu Mica Înțelegere. Ministrul de externe român a fost însărcinat să continue în numele Micii Înțelegeri tratativele cu ambasadorul maghiar de la București. De asemenea, fiecare stat membru putea să poarte tratative cu Ungaria în mod separat dar, în cazul în care se ajungea la semnarea unui acord, acesta s-ar fi putut realiza numai după ce ceilalți doi aliați ar fi fost anunțați și și-ar fi dat acceptul.

Ministrul de externe cehoslovac a cerut acordul pentru livrarea de arme Bulgariei. Stojadinović a dat în principiu un răspuns afirmativ, cerând însă explicații suplimentare cu privire la această tranzacție, iar Bucureștiul și-a rezervat dreptul la un răspuns ulterior²⁹². A fost luat în discuție și acordul anglo-italian, Mica Înțelegere socotindu-l ca fiind un *element de*

înaltă importanță, merit să asigure și să mențină o pace durabilă. Alianța rămânea leală Societății Națiunilor, dorind să contribuie la realizarea idealului de colaborare internațională, conceput de autorii Pactului Societății²⁹³. În privința Cehoslovaciei, premierul iugoslav a precizat că problema sudeților constituia o chestiune internă a Cehoslovaciei, Stoiadinovic nefiind interesat cum va fi rezolvată²⁹⁴.

Negocierile pentru încheierea unui pact de neagresiune între Mica Înțelegere și Ungaria s-au desfășurat fără întreruperi în tot cursul verii anului 1938. Un raport al legației României de la Belgrad arăta că guvernul iugoslav, menținându-se formal în deplin acord cu aliații săi pe tot parcursul negocierilor, a făcut să eșueze toate încercările Budapestei de a sparge solidaritatea celor trei state aliate²⁹⁵. În urma acestor negocieri a fost semnat la Bled, în august 1938, acordul dintre cele trei state, care nu a fost respectat.

După *Anschluss*, Hitler a trecut la realizarea celei de a doua etape a planului pe care îl expusese încă din 5 noiembrie 1937 colaboratorilor săi: cucerirea Cehoslovaciei. În fața presiunilor germane, a avut loc la 18 septembrie consfătuirea de la Londra, între liderii Angliei și Franței, pentru luarea unei decizii în problema crizei cehoslovace. La sfârșitul convorbirilor s-a hotărât cedarea zonei sudete Germaniei și acordarea de garanții Cehoslovaciei în noua sa configurație teritorială. Cele două puteri urmau să determine guvernul de la Praga să accepte această soluție. A doua zi, nota franco-engleză a fost înmănată de către ambasadorii englez și francez președintelui Beneš iar după lungi și aprinse discuții între Paris și Praga, guvernul cehoslovac a acceptat, la 21 septembrie decizia luată la Londra²⁹⁶. A urmat apoi München-ul, când, fără consultarea guvernului de la Praga, liderii Germaniei, Italiei, Franței și Angliei au semnat acordul prin care Cehoslovacia era obligată să cedeze Germaniei regiunea sudetă, fiind lăsată deschisă și posibilitatea unor noi cedări teritoriale în favoarea Poloniei și Ungariei. La 1 octombrie, în urma ultimatumului guvernului polonez, Cehoslovacia ceda Poloniei orașul și zona Teschen iar la 2 noiembrie 1938 primul Diktat de la Viena răpea Cehoslovaciei, în favoarea Ungariei, un teritoriu de 12.000 kmp. Hotărârile de la München au încheiat o etapă în relațiile politice internaționale, deschizând una nouă, în care toate statele au trebuit să își re-examineze politica anterioară și să re-evalueze raportul de forțe nou creat pe plan internațional, în vederea adoptării măsurilor necesare pentru apărarea intereselor proprii²⁹⁷.

Potrivit lui A.J.P. Taylor, Conferința de la München a părut a marca începutul unei noi epoci în relațiile europene. Sistemul de la Versailles era înmormântat, un nou sistem – bazat pe egalitate și încredere reciprocă între cele patru mari puteri europene – urma să-i ia locul. Dar în ciuda declarațiilor lui Chamberlain - *cred că este pacea zilelor noastre* - și a lui Hitler - *nu mai am pretenții teritoriale în Europa* - existau încă mari probleme de rezolvat în relațiile internaționale (războiul civil din Spania, problema poloneză, revendicările coloniale germane, etc.)²⁹⁸.

România și Iugoslavia au privit cu îngrijorare evenimentele în care era implicată direct aliata lor, Cehoslovacia. Belgradul a adoptat următoarea poziție în criza cehoslovacă: în cazul în care Germania ar fi atacat singură Cehoslovacia, Iugoslavia nu ar fi acordat aliatai sale nici un ajutor. Dacă Ungaria singură sau având sprijin german ar fi atacat Cehoslovacia atunci Iugoslavia, conform Pactului Micii Înțelegeri, urma să atace Ungaria, dar Stojadinović nu credea că Budapesta ar fi intrat în Cehoslovacia²⁹⁹.

În cadrul întâlnirii de la Veneția din 18 iunie 1938 cu Ciano, Stojadinović i-a cerut acestuia să intervină la Budapesta pentru ca Ungaria să nu fie inițiatoarea agresiunii contra Cehoslovaciei, caz în care Iugoslavia era obligată să intervină, potrivit tratatului de alianță³⁰⁰. Belgradul a analizat și varianta în care Ungaria permitea trupelor germane să traverseze teritoriul său³⁰¹, Stojadinović considerând Budapesta în acest caz ca fiind complicea Germaniei, clauzele tratatului Micii Înțelegeri intrând în vigoare. Șeful diplomației române, Petrescu – Comnen, arăta că acest punct de vedere trebuia analizat cu atenție³⁰².

În concepția diplomatului român V. Cădere, problema cehoslovacă constituia la începutul toamnei anului 1938 piatra de încercare a Micii Înțelegeri, *întrucât se pune și chestiunea atitudinii viitoare a Ungariei*³⁰³.

La 21 septembrie 1938, Comnen a propus premierului iugoslav ca România și Iugoslavia să întreprindă o acțiune comună pe lângă marile puteri care să atragă atenția asupra consecințelor incalculabile ce le-ar putea avea un atac maghiar asupra Cehoslovaciei³⁰⁴. Stojadinović considera necesar un eventual demers al celor două state pe lângă marile puteri doar în privința Slovaciei, pentru a atrage atenția ca eventualele concesiuni făcute Budapestei să nu întrecă pe cele acordate Germaniei. Subsecretarul de stat la Ministerul afacerilor străine din Iugoslavia, Andrić, a obiectat în privința unui astfel de demers, ce putea fi utilizat de marile puteri pentru a arunca

asupra Bucureștiului și Belgradului răspunderea refuzului de a fi acceptate revendicările poloneze și maghiare. Diplomatul român D. Gheblescu a subliniat că, în cazul în care nu se realiza acest demers comun, guvernul ungar ar arăta marilor puteri că revendicările sale sunt foarte limpezi, Iugoslavia și România neavând nimic de comentat în privința lor³⁰⁵.

Câteva zile mai târziu, Stojadinović afirma, într-o conversație cu diplomații străini din Belgrad că atât țara sa cât și România puteau să-și exprime nemulțumirile în fața marilor puteri în cazul unor revendicări absolut nejustificate ale maghiarilor asupra Slovaciei și Rusiei subcarpatice³⁰⁶.

La 21 septembrie 1938 Stojadinović a adus în discuție problema valabilității tratatului de alianță cu Cehoslovacia, deci, implicit, a valabilității Micii Înțelegeri. Omul politic iugoslav se întreba dacă alianța mai exista în momentul când Praga a acceptat propunerile franco-engleze, prin care o parte din teritoriul ei urma să fie cedat. În aceste condiții putea fi trasă concluzia juridică că Cehoslovacia care exista în momentul încheierii pactului Micii Înțelegeri nu mai ființa în toamna lui 1938.

În privința revendicărilor poloneze și ungare, Belgradul sublinia că nu numai Germania dar și Italia sprijineau aceste cereri, astfel încât o intervenție armată din partea Iugoslaviei și României în favoarea Cehoslovaciei ar putea expune cele două state la un conflict și cu Italia iar în acest caz, premierul iugoslav nu vedea cine i-ar putea ajuta pe cei doi aliați³⁰⁷. În concepția acestuia, dacă în favoarea germanilor sudeți principiul naționalităților a fost acceptat de către marile puteri și chiar și de Praga, era imposibil a se refuza aplicarea aceluiași principiu față de Ungaria și Polonia. Potrivit Belgradului, ungurii și polonezii vor acționa împreună pentru a-și obține revendicările teritoriale asupra Cehoslovaciei și, în aceste împrejurări, un conflict cu Ungaria ar pune Iugoslavia și România în fața unui război și cu Polonia, care era aliata Bucureștiului. Teza iugoslavă arăta mai departe că trebuia evitat un conflict cu Ungaria, mai ales că prin acordul de la Bled între aceasta și România și Iugoslavia nu mai exista nici un litigiu. În momentul în care Iugoslavia și România refuzaseră să încheie pactul de asistență mutuală cu Cehoslovacia și cu Franța *noi considerasem atunci că motivul refuzului era de a nu ne expune a intra în conflict cu Germania, cu toate că Franța urma să fie alături de noi. Azi Franța a abandonat complet Cehoslovacia*. În aceste împrejurări, Stojadinović nu vedea de ce trebuia să

fie schimbată atitudinea de atunci, mai ales când vedem clar că Germania și Italia fiind mai puternice, dictează condițiile lor Franței și Angliei.

Analizând în aceste împrejurări internaționale grave relațiile româno-iugoslave M. Stojadinović afirma că acestea rămâneau puternice. având la bază pactul Înțelegerii Balcanice, legăturile dinastice și interesele ce uneau cele două țări. Șeful guvernului iugoslav arăta că *pactele sunt puțin lucru, esențialul este să fim tari, uniți între noi, să ne înarmăm și să păstrăm "notre poudre seche"*³⁰⁸.

Examinând teza lui Stojadinović, șeful diplomației române – N. Petrescu Comnen - sublinia că dacă din punct de vedere politic aceasta se putea susține cu mult temei, din punct de vedere moral și juridic atâta vreme cât Cehoslovacia exista încă sub forma sa actuală, teza lui este cel puțin prematură³⁰⁹. Ministrul de externe român reamintea omologului său iugoslav că între cele două state exista un protocol de alianță contra Ungariei, prelungit prin protocolul din 21 mai 1929 iar interesele Bucureștiului și Belgradului cereau elaborarea unei politici comune față de Budapesta. Comnen arăta că în condițiile în care Cehoslovacia era hotărâtă să cedeze Ungariei o zonă în care locuia o majoritate compactă de maghiari, o acțiune de împotrivire iugoslavă era inoperantă. Problema devenea însă mult mai gravă când vedem desemnându-se tendința de atribuire a întregii Slovacii Ungariei. Nu trebuie să ne facem iluzii că unirea Slovaciei cu Ungaria nu ar avea efecte extrem de serioase atât prin sporirea potențialului de război al Ungariei cât și prin acțiunea prin care Ungaria mărită ar exercita-o atât în Iugoslavia cât și spre vest. În aceste împrejurări, evidenția diplomatul român, cele două state aveau răspunderea istorică ca măcar printr-o acțiune diplomatică să se împotrivescă unirii Slovaciei cu Ungaria, act ce ar putea însemna începutul revizuirii totale ale clauzelor tratatelor de pace. Comnen propunea ca reprezentanții diplomației ai celor două state la Paris, Roma, Berlin, Londra, Varșovia și Budapesta să întreprindă un demers identic paralel, dacă nu concomitent, în care să declare că Iugoslavia și România nu întreprindeau nimic pentru a pune pacea în pericol, atâta vreme cât Ungaria își va mărgini pretențiile la rectificarea frontierei pe care Cehoslovacia o acceptă, în regiunea cu o populație majoritară maghiară, dar că le-ar fi imposibil a asista impasibile la atribuire Slovaciei Ungariei³¹⁰.

La 23 septembrie 1938, Stojadinović insista ca Cehoslovacia să cedeze Ungariei cât mai era timp, pentru a păstra ce mai putea fi păstrat și a nu se ajunge în situația Abisiniei³¹¹.

Iugoslavia a încercat în timpul crizei sudete să evite obligațiile pe care le avea față de Cehoslovacia, în timp ce România nu s-a arătat pregătită să permită trupelor sovietice să traverseze teritoriul său pentru apărarea Cehoslovaciei.³¹² Și guvernul român s-a ferit să se implice direct în criza cehă de teama unui conflict direct cu Germania³¹³. Regele român și-a propus să-și concentreze atenția asupra stabilirii unor relații bilaterale puternice între România și marile puteri, dar și cu aliații mai mici ai acesteia precum și cu țările vecine. Carol al II-lea urmărea să-și mențină independența pe plan extern pentru a putea rămâne neutru în orice conflict dintre marile puteri. Aceasta în condițiile în care Munchenul a transformat Germania în principalul partener comercial al tuturor statelor din Centrul și Sud-Estul Europei³¹⁴. Pe de altă parte conferința de la Munchen a determinat necesitatea întăririi *Înțelegerii Balcanice*³¹⁵.

Relațiile dintre Ungaria, pe de o parte, și România și Iugoslavia pe de altă parte au continuat să preocupe cercurile diplomatice de la București și Belgrad și după încheierea acordului de la Bled. În perioada crizei cehoslovace, dialogul dintre cele două părți a fost îngreunat, dat fiind că Budapesta urmărea în primul rând rezolvarea chestiunii sudete, pentru a obține apoi maximul de avantaje pentru minoritatea maghiară din România³¹⁶.

După soluționarea crizei cehe, Budapesta a încercat să izoleze România, prin aplicarea prevederilor acordului de la Bled, doar cu Iugoslavia. Diplomatul român Raoul Bosy arăta în noiembrie 1938 că această tactică fusese folosită în trecut pentru a izola Cehoslovacia. Potrivit ambasadorului iugoslav la Budapesta, Rašić, liderii politici iugoslavi au respins această inițiativă a Ungariei³¹⁷. Trebuie subliniat faptul că această tactică ungară a fost evidențiată și de către premierul iugoslav Stojadinović. Astfel, într-o convorbire pe care acesta a avut-o cu ministrul maghiar de la Belgrad, diplomatul ungar i-a transmis faptul că guvernul său considera acordul de la Bled ca fiind valabil față de Iugoslavia sub forma unui *gentlemen agreement*. Întrebat de Stojadinović dacă acordul era valabil și pentru România sub această formă, ambasadorul maghiar a declarat că nu știa, dar presupunea că era valabil³¹⁸.

Premierul iugoslav i-a cerut ambasadorului său la Roma să-i solicite lui Ciano o intervenție la Budapesta în favoarea obținerii unei declarații oficiale, prin care Ungaria să recunoască drept definitive frontierele Ungariei cu Iugoslavia și România³¹⁹. România se temea și de o posibilă apropiere iugoslavo-ungară. În chestiunea revendicărilor maghiare față de

Cehoslovacia, Bucureștiul și Belgradul au avut puncte de vedere puțin diferite: Iugoslavia a fost mai conciliatoare decât România³²⁰.

În privința Bulgariei, la 31 august 1938 a fost semnat acordul de la Salonic, care conținea prevederi referitoare la menținerea relațiilor de bună vecinătate, colaborare prietenească, nerecurgere la forță, desființarea prevederilor tratatului de la Neuilly în domeniul militar și încetarea stării de demilitarizare a graniței Traciei. Ca urmare a bunăvoinței arătate de către guvernul iugoslav față de revendicările bulgare, la 31 octombrie 1938 primul ministru bulgar Kiosse Ivanov i-a declarat lui Stojadinović că nu avea nimic împotriva dacă Iugoslavia va ocupa Salonicul în momentul când bulgarii vor ajunge la Marea Egee³²¹.

În privința relațiilor cu Societatea Națiunilor, Iugoslavia era de acord cu Polonia să atace Secretariatul Societății Națiunilor cu prilejul adunării Societății din septembrie 1938, pentru a solicita scăderea cheltuielilor de întreținere ale acestui organism internațional, care erau, în viziunea Varșoviei, prea ridicate față de numărul din ce în ce mai redus al statelor rămase membre. Bucureștiul, prin ministrul său de externe, Comnen, n-a fost de acord cu punctul de vedere al Belgradului, arătând că Mica Înțelegere trebuia să sprijine Societatea Națiunilor, o acțiune contra secretariatului Societății fiind inoportună, deoarece a sprijinit tot timpul Mica Înțelegere³²².

După evenimentele din toamna anului 1938, cercurile diplomatice românești au supus unei analize serioase politica externă pe care a dus-o Iugoslavia în a doua jumătate a deceniului patru. Astfel, într-un raport trimis de Victor Cădere ministrului afacerilor străine al României se sublinia că odată cu venirea la putere a lui Stojadinović, Belgradul și-a reorientat politica externă, urmărind încheierea unor acorduri bilaterale și promovarea unei politici de prestigiu. Iugoslavia a căutat să se mențină la limita angajamentelor pe care le avea față de Societatea Națiunilor, Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică, fără a voi să ia în considerare o eventuală întărire a lor. În privința raporturilor cu Societatea Națiunilor, atașamentul Belgradului față de aceasta a scăzut după asasinarea lui Alexandru I, contribuind la aceasta problema sancțiunilor, ineficiența tot mai vădită de a organiza securitatea colectivă precum și metodele politice ale lui Stojadinović³²³.

Aspectul este evidențiat și de către istoricul iugoslav M. Vanku, care, analizând întâlnirea de la Veneția dintre Stojadinović și Ciano (18 iulie 1938) remarca îngrijorarea primului ministru iugoslav față de politica expansionistă a Germaniei, ce amenința tot mai mult interesele țării sale³²⁴.

La 4 ianuarie 1939 Al. Cretzianu a redactat un raport intitulat *Valabilitatea tratatului de alianță româno-iugoslavă*, în care a analizat relațiile diplomatice dintre cei doi parteneri. El arăta că durata nelimitată a pactului, precizată în acordul din 16 februarie 1933, era iluzorie și neserioasă. Referindu-se la valabilitatea Micii Înțelegeri, autorul raportului aprecia că din punct de vedere al formelor exterioare nu a avut loc nici o denunțare oficială a alianței. Relativ la obligațiile mutuale româno-iugoslave referitoare la Ungaria, Cretzianu afirma: *din nefericire, această lămurire nu se poate face decât în ziua când se va constata în mod oficial situația pactului Micii Înțelegeri*.

În opinia diplomatului român, încheierea unui nou tratat bilateral care să prevadă obligații de asistență mutuală în eventualitatea unui atac maghiar sau bulgar ar reprezenta cea mai bună soluție în acest caz, dar Cretzianu nu credea că Stojadinović ar face acest gest, care ar fi compromis eforturile sale de destindere și de înțelegere cu Ungaria și Bulgaria. Documentul mai propunea încheierea unui protocol prin care România și Iugoslavia să constate prelungirea tratatului de alianță din 1921³²⁵.

La rândul său, D. Geblescu remarca situația complexă în care se găsea Iugoslavia la sfârșitul anului 1938, datorită căreia *se pare că nu ne putem aștepta de aici înainte din partea Iugoslaviei la executarea automată a vreunui dintre tratatele ce o leagă de România*³²⁶. Părerea sa era împărtășită și de către șeful diplomației române, Comnen, care arăta că după semnarea pactului bulgaro-iugoslav, politica Belgradului în Balcani nu mai putea evolua strict în cadrul prevederilor Înțelegerii Balcanice, deoarece guvernul iugoslav dispunea de un al doilea instrument diplomatic: pactul cu Sofia³²⁷.

România se găsea la începutul anului 1939 într-o situație extrem de dificilă: München-ul pusese capăt mitului securității colective iar alianțele din sud-estul Europei fuseseră profund zdruncinate în urma prăbușirii Cehoslovaciei (practic, Mica Antantă fusese lichidată). În privința marilor puteri, URSS căuta să se degajeze de politica de colaborare geneveză dusă până atunci, Franța, neliniștită, se întorcea spre imperiul său pentru a uita decepțiile europene, Anglia tocmai descoperea pericolul hitlerist iar Germania se afla în plină ofensivă spre est, România aflându-se pe lista ei neagră. În aceste condiții, diplomația românească a urmărit să normalizeze relațiile sale cu Berlinul și Moscova și să-și consolideze raporturile cu Anglia și Franța, precum și cu aliații săi din Balcani³²⁸.

Noul ministru de externe al României, Grigore Gafencu avea sarcina de a împăca Germania și de a consolida legăturile cu Vestul și cu țările balcanice³²⁹. La 7 ianuarie 1939, noul ministru de externe al României, Grigore Gafencu, i-a trimis ambasadorului român de la Belgrad instrucțiuni privind poziția pe care acesta trebuia să o adopte în convorbirile cu autoritățile iugoslave. Nu era nevoie, în viziunea șefului diplomației românești, să fie înmulțite demersurile privind politica externă iugoslavă. Trebuia în schimb să se arate că România avea încredere în declarațiile de loialitate ale Belgradului³³⁰. După ce la 4 ianuarie 1939 Andrić a declarat că Iugoslavia rămânea deplin solidară cu România în privința Ungariei³³¹, o lună mai târziu, în urma unei vizite întreprinse de către ministrul de externe român la Belgrad, cele două părți au hotărât că alianța defensivă româno-iugoslavă rămânea în vigoare, în ciuda slăbirii sau chiar a posibilei dispariții a Micii Înțelegeri, iar politica Iugoslaviei față de Ungaria rămânea solidară cu cea a României. A fost stabilită o acțiune comună pentru a se ajunge la o înțelegere cu Ungaria. În primul rând, părțile semnatare ale acordului de la Bled urmau să-l pună în aplicare iar apoi trebuia găsită o formulă satisfăcătoare pentru ambele părți cu privire la minorități. Cei doi miniștrii de externe au căzut de acord asupra tuturor problemelor dunărene și balcanice. În urma acestor convorbiri, Gafencu afirma că Stojadinović fusese foarte categoric în angajamentele luate față de români, părăsind se pare politica lui prudentă, datorită simpatiei active pe care o arătase Bucureștiului diplomația italiană³³². Cu acest prilej prințul Paul a fost de acord ca la conferința Înțelegerii Balcanice, să se evite orice declarație care să ridice suspiciuni cu privire la faptul că alianța ar fi orientată contra vreunora dintre taberele europene aflate în conflict³³³.

În ciuda acestor asigurări ferme ale Belgradului, ministrul iugoslav acreditat la Berlin i-a declarat omologului său român că instrucțiunile lui Stojadinović prevedeau o politică suplă și prevăzătoare față de cel de-al III-lea Reich, iar pentru a câștiga bunăvoința Germaniei, guvernul iugoslav era dispus să ofere acestuia însemnate concesiuni economice³³⁴.

Pe fondul înrăutățirii situației internaționale, a mobilizării unor importante efective militare de către Ungaria, ministrul de externe iugoslav a întreprins la 2 martie 1939 un demers la Budapesta, solicitând explicații cu privire la mobilizările armate ungare, dar, întrebat de autoritățile românești asupra oportunității *stabilirii unor principii de siguranță comună cu puterile occidentale*, Marković a declarat că nu vedea necesară stabilirea unei

atitudini comune care ar putea avea consecințe imediate și neplăcute pentru statele mici. Ministerul afacerilor străine de la Belgrad nutrea în continuare credința că evenimentele internaționale ce se succedau nu atingeau interesele Iugoslaviei, frontierele ei fiind garantate prin diverse acorduri sau promisiuni³³⁵.

Aceeași atitudine era întâlnită și la Marele Stat Major al armatei iugoslave. Astfel atașatul militar român nu a putut obține nici o precizare cu privire la măsurile pe care Iugoslavia ar urma să le ia în raport cu o atitudine ostilă a Ungariei. Atașatul militar român de la Belgrad declara că impresia de siguranță artificială lăsată de politica lui Stojadinović continua să persiste în cercurile politice și militare decizionale iugoslave³³⁶. La începutul anului 1939, Europa a traversat o nouă criză. Speculând disensiunile dintre cehi și slovaci, Germania a obținut la 14 martie proclamarea independenței Slovaciei iar a doua zi trupele germane au început invazia în Boemia și Moravia, fără a întâmpina vreo ripostă. Cu asentimentul Germaniei, trupele horticiste au pătruns în Ucraina subcarpatică, anexând-o. Franța și Anglia s-au mărginit doar la a protesta la Berlin împotriva acestui act, pe care l-au caracterizat drept o renegare a spiritului de la München. După intrarea Wehrmacht-ului în Praga, Londra s-a convins, tardiv dar categoric, că nu mai exista nici un mijloc de înțelegere cu Germania. Anglia era decisă să facă față pericolului german cu o hotărâre fermă, pe care mulți oameni politici mai ales din Franța, nu o aveau, politicienii continentali legănându-se în iluzia că pericolul german putea fi localizat în Europa centrală sau dirijat spre est. Acordul de asistență mutuală dintre Londra și Varșovia lega de fapt Anglia de războiul continental³³⁷.

În fața ofensivei germane spre sud-est, la începutul anului 1939 guvernul român s-a arătat dispus să înceapă tratative economice cu Berlinul, în vederea încheierii unui acord economic. Germania urmărea să instituie un adevărat monopol asupra economiei românești, fapt care a determinat prelungirea tratativilor. La 23 martie 1939 a fost semnat "Tratatul asupra promovării raporturilor economice între Regatul României și Reich-ul german", un tratat cadru care urma să fie pus în aplicare printr-o serie de acorduri. Semnând acest document, guvernul român spera să temporizeze ofensiva germană spre frontierele românești, o serie de clauze ale tratatului nefuncționând decât după 1 septembrie 1939³³⁸.

Poziția Iugoslaviei față de acest tratat a fost exprimată la 25 martie 1939, în cursul unei întrevederi pe care reprezentantul României la Belgrad a avut-o cu Marković. Diplomatul iugoslav și-a exprimat satisfacția față de încheierea acordului economic româno-german, care reprezenta, în concepția sa *un început serios de clarificare a raporturilor româno-germane, dorite și de Iugoslavia*³³⁹.

În privința Ungariei, Marković nutrea speranța că atmosfera se va clarifica într-o mare măsură, deoarece ungurii nu puteau conta pe sprijinul absolut al Germaniei contra României, mai ales după semnarea tratatului economic româno-german, act ce reprezenta o bază solidă de destindere în Europa centrală. Chestiunile litigioase cu Ungaria urmau să fie prompt rezolvate în condițiile în care calea prin Berlin era deschisă, opinia diplomatul iugoslav. Acesta a convenit de asemenea ca reprezentantul iugoslav la Budapesta să realizeze un demers diplomatic prin care să ceară guvernului maghiar punerea în aplicare și publicare acordului de la Bled, după ce parte română întreprindea și ea o acțiune în acest sens³⁴⁰. Belgradul solicita ca în perioada în care se întreprindeau eforturi diplomatice în vederea încheierii unui acord cu Ungaria, presa română să nu atace politica revizionistă a Ungariei³⁴¹.

În ciuda asigurărilor date de Belgrad privitoare la respectarea angajamentelor luate față de București, încrederea cercurile politice de decizie românești față de guvernul iugoslav nu a sporit. Astfel, regele Carol al II-lea îl considera pe prințul Paul *un om foarte fricos*³⁴². În aceeași lună, primul ministru al României, Armand Călinescu, a luat în discuție posibilitatea părăsirii alianței de către Iugoslavia, pe fondul unei atitudini revizioniste bulgare. În această ipoteză România nu putea lupta pe toate fronturile și, în consecință, trebuia să se ajungă la o înțelegere cu URSS-ul (Moscova să recunoască eventual Basarabia și să sprijine Bucureștiul contra Ungariei), precum și cu Bulgaria (încheierea unui pact de amicitie perpetuă cu Sofia, cedarea unei părți din Cadrilater, concomitent cu un schimb de populație)³⁴³.

Un prim pas pe care Londra l-a întreprins după abandonarea politicii conciliatorii față de Germania l-a constituit acordarea de garanții României și Greciei. Astfel la 13 aprilie 1939, Chamberlain a anunțat în Camera Comunelor că în eventualitatea că România și Grecia ar socoti vital să intre în luptă pentru apărarea independenței lor, Anglia și Franța le-ar veni în ajutor. O declarație identică a venit în aceeași zi din parte Parisului³⁴⁴.

Asistența acordată de francezi și englezi României era precisă și limitată. Ea nu impunea acesteia o politică contrară intereselor sale, nu o antrena într-un eventual conflict între marile puteri și nu era îndreptată împotriva nimănui. Garanțiile nu intrau în vigoare decât dacă țara garantată considera că rezistența era în interesul său vital și dacă își va manifesta dorința de a rezista prin forță agresiunii. Totodată, ea nu desemna dinainte agresorul³⁴⁵. Garanțiile i-au asigurat României poziția de echilibru între marile puteri. Urmărirea acestor garanții și încercarea de a păstra echilibru între democrațiile vestice și Germania a constituit esența politicii guvernului român de la sfârșitul primăverii anului 1939 și vara celui an. Gafencu mai spera încă să obțină garanțiile teritoriale pentru România din partea Berlinului, crezând că britanicii vor fi de acord cu acest lucru³⁴⁶.

În fața continuării politicii Budapestei de a ajunge la o înțelegere doar cu Iugoslavia³⁴⁷, ministrul de externe al României sublinia la 7 mai 1939 că orice acord separat cu Ungaria slăbea până la desființare alianța româno-iugoslavă precum și Înțelegerea Balcanică. România era gata să încheie un acord în trei iar în cazul în care Budapesta accepta această propunere s-ar fi văzut limpede dacă Ungaria urmărea o destindere reală sau dacă făcea un simplu joc politic pentru a separa România de Iugoslavia, pentru a-și îndrepta pretențiile revizioniste întâi asupra României iar apoi asupra Belgradului. Totodată, Marković a fost rugat de către ministrul de externe român să transmită cu prilejul vizitei la Roma din luna mai un mesaj care evidenția că România era încrezătoare într-o politică de sinceră prietenie între Roma, Belgrad și București, eventual Varșovia și Budapesta. În același timp se cerea Italiei să intervină la Budapesta pentru a îndemna cercurile politice ungare la moderație față de România. În cercurile diplomatice românești exista teama că urmărindu-și scopurile sale expansioniste, Italia se va înfeuda complet Germaniei³⁴⁸.

România a mai insistat în primăvara anului 1939 ca prințul Paul să viziteze din proprie inițiativă Londra și Parisul, mai ales că urma să se afle și la Berlin și Roma. Era în interesul comun al Belgradului și Bucureștiului a nu se lăsa să se întărească bănuiala că unul dintre cele două statele se aflau sub oblăduirea Axei³⁴⁹.

În privința Înțelegerii Balcanice, Gr. Gafencu afirma că această alianță era necesară atât în caz de război dar mai ales în cazul unei conferințe internaționale pentru reorganizarea păcii pe continent, *unde nu ne vom putea spune cu apăsare cuvântul decât dacă vom fi strâns uniți în blocul balcanic*³⁵⁰.

Relativ la relațiile româno-bulgare, premierul Armand Călinescu a solicitat statelor aliate din cadrul Înțelegerii Balcanice să intervină la Sofia pentru încetarea campaniei anti-românești din presa bulgară. Potrivit omului politic român, această chestiune interesează fiecare stat care făcea parte din alianță, deoarece *revendicările teritoriale ale Bulgariei nu privesc exclusiv teritoriul românesc*. În vederea soluționării acestei probleme, a avut loc o întâlnire Cădere – Marković, în cadrul căreia diplomatul iugoslav a dat asigurări că va interveni la Sofia dar considera aceste acțiuni *mai mult ca o necesitate de politică internă pentru domnul Kriose Ivanov și nu le atribuie o gravitate deosebită*. V. Cădere a arătat după întrevvedere că *în general chestiunile bulgare apar pentru Marković ca de interes minor*³⁵¹.

Punctul de vedere al Moscovei față de rolul Înțelegerii Balcanice și a relațiilor dintre această alianță și Bulgaria, a fost făcut cunoscut la începutul lunii mai 1939, în timpul întâlnirii dintre Gafencu și Potemkin. Diplomatul sovietic s-a pronunțat în favoarea consolidării Înțelegerii Balcanice, și a refuzat ideea oricărei concesiuni politice sau teritoriale în favoarea Bulgariei, atât timp cât aceasta nu participă la politica de pace și securitate a vecinilor săi³⁵².

Noi fricțiuni au apărut între statele balcanice odată cu semnarea tratatului de alianță dintre Turcia, Anglia și Franța. Articolul 3 al documentului prevedea că Turcia lua notă de garanțiile date de Anglia României și Greciei și se va asocia acestor garanții. Această asociere obliga Ankara să deschidă Strâmtoarea pentru a permite Angliei să ofere asistență pe cale maritimă (în perfect acord cu convenția de la Montreaux și cu art. 19 al acordului Societății Națiunilor)³⁵³.

Marković considera gestul guvernului turc ca având consecințe grave, deoarece la ultima reuniune a Înțelegerii Balcanice se stabilise ca nici unul dintre parteneri să nu adere la vreun bloc oarecare. În consecință, diplomatul iugoslav solicita realizarea unui schimb de vederi cu România sau chiar convocarea unei întruniri extraordinare a Consiliului Înțelegerii Balcanice³⁵⁴.

În răspunsul său, Grigore Gafencu îl ruga pe Marković să nu tragă singur nici o concluzie și să nu ia nici o hotărâre înainte de a avea loc o întâlnire directă. Diplomatul român era convins după turneul său european de posibilitatea unei conferințe între puterile europene pentru reorganizarea păcii pe continent. Înainte vizitei lui Marković în Italia a avut loc întrevvedere cu Gafencu. În cursul convorbirilor acesta a arătat că nu era adversarul garanțiilor acordate de către Anglia Turciei și că era de

acord cu fondul politicii externe turcești. În același timp el a promis că va interveni la Ankara și la Londra pentru a fi găsită o formulă care să nu dea motiv adversarilor Înțelegerii Balcanice să slăbească și să rupă blocul balcanic³⁵⁵. Gafencu a cerut ajutorul Belgradului și a Înțelegerii Balcanice contra revizionismului bulgar din Dobrogea³⁵⁶.

În ciuda discuțiilor avute, șeful diplomației românești era îngrijorat la întoarcerea de la Belgrad de o posibilă retragere a Iugoslaviei din alianța balcanică datorată acordului turco-englez³⁵⁷.

Datorită intervențiilor românești Ankara a arătat că în acord urma să se vorbească de Mediterana și nu de Balcani³⁵⁸.

La 21 mai 1939 cei doi miniștri de externe s-au întâlnit din nou, la Orșova. Luându-se în discuție problema acordului anglo-turc, Marković a afirmat că acesta a produs o adâncă *supărare* la Roma și Berlin. *Trebuie să ne așteptăm din partea celor două puteri la presiuni serioase prin care ni se va cere să lămurim situația noastră atât față de ceilalți aliați balcanici, cât și față de Germania și Italia*, a precizat diplomatul iugoslav³⁵⁹. Acesta și-a menținut opinia că pactul era dăunător Înțelegerii Balcanice, deoarece un stat membru al alianței se lega de o mare putere, atitudine potrivnică politicii de independență a Antantei balcanice³⁶⁰. Ministrul de externe iugoslav i-a mulțumit omologului său român pentru acțiunile diplomatice întreprinse de acesta la Londra și Ankara în vederea clarificării prevederilor acordului. Cei doi au căzut de comun acord ca orice aluzie la securitatea balcanică să fie scoasă din protocolul turco-englez iar semnarea acestuia să fie realizată înainte de proiectata vizită a prințului Paul la Berlin. Totodată, atât Marković cât și Gafencu au subliniat că dacă pactul își păstra doar un caracter meridional nu privea în mod direct Înțelegerea balcanică dar în anumite condiții îi putea fi de folos³⁶¹. Au fost discutate cu ocazia acestei întâlniri și celelalte probleme care fuseseră discutate de Marković la Roma. Ministrul de externe iugoslav a arătat că țara sa și-a reafirmat politica de neutralitate față de marile puteri și dorința de a continua relațiile de prietenie cu Italia. Mussolini l-a asigurat că Italia nu avea nici un gând agresiv în Balcani. Atât Gafencu cât și omologul său iugoslav au fost de acord să menajeze cu multă prudență interesele italiene, atâta vreme cât acestea nu erau contrare statelor balcanice³⁶². În privința Ungariei Mussolini exercitase presiuni pentru încheierea fără întârziere a unui acord de prietenie între Belgrad și Budapesta. Ducele a subliniat că după încheierea acestui acord va fi realizată și o înțelegere româno-ungară.

Marković a arătat că Budapesta avea un proiect de acord cu Iugoslavia gata pregătit, în care se recunoșteau pe de o parte angajamentele și legăturile ce existau între Iugoslavia și România iar pe de altă parte era evidențiată voința guvernului maghiar de a încheia un acord cu România de îndată ce va fi rezolvată chestiunea minorității maghiare. Gafencu a arătat că orice acord separat dintre Iugoslavia și Ungaria reprezenta un act de desolidarizare a Belgradului de alianța balcanică, Ungaria neurmărind o acțiune sinceră față de Iugoslavia, ci doar o izolare a acesteia de România. Dacă dorea într-adevăr să ajungă la o înțelegere cu Bucureștiul și Belgradul, nimic nu ar fi împiedicat-o să reîmprospăteze acordul tripartit de la Bled sau să semneze unul nou, în condiții asemănătoare. În același timp, România nu admitea ca Ungaria să supravegheze modul cum erau respectate drepturile minorității maghiare care locuia pe teritoriul statului român. Marković a arătat că solidaritatea iugoslavo-română depindea de solidaritatea pe care cele două țări urmau să o păstreze în cuprinsul Înțelegerii Balcanice. *Numai dacă Turcia nu ne va pune în situația neplăcută de a slăbi Înțelegerea Balcanică, adică numai dacă nu vom fi expuși din cauza Turciei la noi presiuni din partea Axei, vom putea duce împreună politica noastră și față de Ungaria.* În viziunea ministrului de externe al României, omologul său iugoslav a ținut să se slujească de argumentul maghiar pentru a obține o intervenție a sa la Ankara în privința pactului anglo-turc.

Luându-se în discuție participarea celor două state la ședința ordinară a Societății Națiunilor, ce urma să aibă loc în septembrie 1939 la Geneva, Marković a declarat că nu va participa la această întrunire, dar la solicitarea lui Gafencu a promis că va trimite un reprezentant pentru a avea loc ședința Consiliului Înțelegerii Balcanice. Șeful diplomației iugoslave considera forul de la Geneva ca fiind în declin, Belgradul având chiar intenția de a sista plata cotizației³⁶³.

Cei doi miniștrii au hotărât continuarea eforturilor comune pentru liniștirea atmosferei de la Sofia în scopul de a atrage cât mai complet Bulgaria în sfera de influență a Înțelegerii Balcanice. În același timp Grigore Gafencu și-a informat omologul cu privire la vizita lui Potemkin la București, arătând că a avut grijă să nu aducă în discuție nici o chestiune în legătură cu Înțelegerea Balcanică³⁶⁴. Gafencu a mai subliniat în cadrul întâlnirii că unele dintre marile puteri au devenit la rândul-le state balcanice iar în aceste condiții era necesar să fie reanalizate angajamentele reciproce

ce legau statele balcanice, având în vedere noile pericole *la care am putea fi expuși*. Marković a acceptat propunerea diplomatului român³⁶⁵.

La 27 martie 1939, într-o analiză a politicii externe iugoslave, Grigore Gafencu afirma că Belgradul avea tot interesul să păstreze față de puternicii săi vecini o atitudine de desăvârșită independență, interes care nu era condiționat de perspectivele unei stări de pace. Dacă pacea se prelungea în condițiile existente în acel moment, vecinii Iugoslaviei puteau exercita asupra ei presiuni primejdioase fără ca în favoarea Belgradului să *poată juca o clauză de asistență cuprinsă în Înțelegerea Balcanică și care nu se referea decât la un caz de agresiune*. Diplomatul român era convins că în parte temerile iugoslave erau îndreptățite, datorită situației ei politice și geografice iar părăsirea Înțelegerii Balcanice de către Belgrad ar înlesni formarea blocului iugoslavo-bulgar, sub *întrâurire străină*. Din această perspectivă Gafencu a intervenit pentru ca acordul turco-englez să evite problema Balcanilor³⁶⁶.

Pe fondul atacurilor din ce în ce mai violente ale Germaniei la adresa Poloniei, la 11 august 1939 au început la Moscova negocierile sovieto – franco - engleze³⁶⁷. Încă de la începutul acestor negocieri atât Parisul cât și Londra aveau rezerve față de adevăratele intenții sovietice. Discuțiile asupra definirii “agresiunii indirecte” lăsaseră anglo-francezilor impresia că URSS vroia să-și aroge dreptul de a interveni în afacerile interne ale țărilor limitrofe, a căror securitate declara că o dorea să o garanteze³⁶⁸.

La mijlocul lunii iulie Londra a făcut noi încercări de reconciliere anglo-germane. Esența acestor discuții a constituit-o delimitarea sferelor de interese a Reich-ului și promisiunea engleză de a renunța la negocierile cu URSS-ul și la politica de garanții. Chamberlain voia să folosească dezamăgirea provocată de discuțiile cu sovieticii pentru a relua politica de conciliere față de Germania³⁶⁹, dar aceste demersuri nu i-au trezit lui Hitler nici un interes, el interpretându-le ca dovezi de slăbiciune. Angajat în chestiunea revendicărilor față de Polonia, Hitler nu mai dorea să dea înapoi, fiind convins că o înțelegere cu URSS-ul va determina Anglia și Franța să abandoneze Polonia, așa cum făcuseră și cu Cehoslovacia. Pentru Hitler, înțelegerea cu Stalin reprezenta o garanție că va reglementa problema poloneză fără a ajunge la un război cu Parisul și Londra³⁷⁰. Paralel, Germania a continuat pregătirile militare contra Poloniei, semnificativă fiind în acest sens întâlnirea lui Hitler din 14 august 1939 cu liderii militari germani³⁷¹.

În acest context internațional, Marković considera că trebuiau depuse toate eforturile pentru ca Bulgaria să nu se alătore Axei. Pentru realizarea acestui deziderat se puteau stabili de comun acord anumite concesii, în afară de cele teritoriale, prin care Bulgaria să fie ținută cel puțin în expectativă. În vederea adoptării unei atitudini comune față de Sofia, diplomatul iugoslav solicita o întrevvedere cu Grigore Gafencu³⁷². La 25 iunie 1939, reprezentantul României la Belgrad, V. Cădere, a arătat că tatonările diplomatice pe care Iugoslavia le realiza la Sofia se înscriau în politica ei de *neutralitate cu orice preț*³⁷³. În aceeași lună, ministrul de externe iugoslav a întreprins o vizită la Berlin. După întrevvedere pe care a avut-o la întoarcere cu Victor Cădere, diplomatul român avea impresia că Iugoslavia pune pe primul plan al politicii sale externe relațiile cu Germania, Belgradul îndepărtându-se astfel de democrațiile occidentale și chiar de Italia³⁷⁴.

Cercurile diplomatice de la București au fost alarmate de declarația făcută în prima parte a lunii iulie 1939 de către Marković privind *neutralitatea Iugoslaviei față de conflictele care s-ar ivi*. Belgradul, arăta într-un raport diplomatic Al. Cretzianu avea potrivit prevederilor tratatelor pe care le încheiase obligația de asistență mutuală de care trebuia să țină seama³⁷⁵.

În timpul unei întrevederi avute cu V. Cădere, Marković sublinia că politica de neutralitate pe care țara sa s-a angajat să o promoveze împreună cu Bulgaria (această declarație a fost dată cu prilejul vizitei diplomatului iugoslav în Bulgaria) avea un sens precis, ambele state nedorind a fi implicate într-un viitor război între marile puteri. Ministrul de externe iugoslav arăta în continuare că prin expresia *neutralitatea politicii bulgare* Sofia se degaja pentru prima oară de influențe străine și se apropia de politica independentă promovată de statele Înțelegerii Balcanice, această declarație fiind tot ce se putuse obține din partea Bulgariei. În același timp i-a declarat lui Kiosse Ivanov că statele Înțelegerii Balcanice nu puteau accepta în schimbul normalizării relațiilor cu Bulgaria cedări teritoriale. Primul ministru bulgar era dispus să înceapă negocieri cu România, relata omul politic iugoslav³⁷⁶.

Bucureștiul era mult mai sceptic în privința declarației comune iugoslavo-bulgare cu privire la neutralitatea celor două părți în cazul unui război între marile puteri, diplomații români precizând că declarația de neutralitate a Iugoslaviei nu era viabilă decât dacă se aplica concomitent cu cea bulgară. *Nu ne putem închipui un război dus de axa Roma – Berlin fără*

operații militare ale Italiei, având ca punct de plecare Albania, ori conform pactului balcanic Iugoslavia e obligată să intervină în asemenea ipoteză. Reiese deci în mod clar că declarația lasă să se subînțeleagă că în cazul unui atac al Italiei asupra Greciei prin Albania sau în cazul unui atac al Ungariei contra României Iugoslavia se va sustrage obligațiilor sale de asistență mutuală prevăzute în tratate. În ultimul timp, din mai multe părți, au fost date asigurări că și Ungaria ar dori să-și păstreze neutralitatea în ipoteza unui război mondial. Iată desemnarea unei politici comune a Iugoslaviei, Ungariei și Bulgariei sub egida Axei apreciau surse diplomatice românești³⁷⁷.

În privința relațiilor cu Ungaria șeful diplomației iugoslave dorea să se ajungă la un acord cu Budapesta, arătând că avea impresia că guvernul maghiar era dispus să ajungă la o înțelegere cu România și Iugoslavia. În concepția sa trebuia să se ceară Budapestei clarificarea situației pe baza acordului de la Bled, în sensul unei declarații simultane adresate celor două guverne³⁷⁸. În același timp, Marković a susținut la Budapesta punctul de vedere românesc privind încheierea unui pact de neagresiune cu Ungaria³⁷⁹.

La mijlocul lunii august între București și Belgrad a avut loc un schimb de opinii privind utilitatea organizării unei conferințe a Înțelegerii Balcanice. Marković susținea că această întrunire nu-și avea sensul, punctul său de vedere fiind combătut de către Gafencu, care arăta că reprezentanții Înțelegerii Balcanice se întruniseră până în acel moment de cel puțin două ori pe an. Ședința din septembrie 1939 era absolut necesară atât pentru schimburile de informații asupra evoluției internaționale cât și pentru a se afirma unitatea și continuitatea de acțiune politică a alianței³⁸⁰. În acel moment Gafencu aproba punctul de vedere turc de a scuti Balcanii de război în cazul în care nimeni nu se gândea să atace statele din zonă, dar în același timp de a respecta întocmai angajamentele în condițiile în care un stat din cadrul Înțelegerii Balcanice ar fi amenințat. Ministrul de externe român își exprima credința că și Belgradul avea aceeași opinie³⁸¹.

La mijlocul lunii august 1939 însă, situația internațională a fost răsturnată complet. La 14 august ministrul de externe german Ribbentrop îi transmitea omologului său sovietic Molotov că *între Germania și Rusia nu există conflicte reale de interes și că între Mările Baltice și Neagră nu exista nici o problemă care să nu poată fi rezolvată, spre deplina satisfacție a ambelor țări*. Diplomatul german se arăta totodată dispus să sosească la Moscova pentru o clarificare definitivă a relațiilor ruse-germane. Moscova a încercat să amâne

vizita, fapt ce nu-i convenea lui Hitler, presat de timp. Totodată Molotov a expus problemele care interesau guvernul sovietic: poziția Germaniei față de încheierea unui pact de neagresiune cu URSS-ul; demers german pentru îmbunătățirea relațiilor sovieto-japoneze și evitarea incidentelor de frontieră; garanții comune date statelor baltice. Berlinul a acceptat condițiile Kremlinului, presând guvernul sovietic să accepte ca vizita lui Ribbentrop la Moscova să aibă loc într-un timp cât mai scurt³⁸².

După noi negocieri în care a intervenit personal Hitler, care a adresat liderului sovietic o scrisoare în care arăta necesitatea încheierii rapide a unui pact de neagresiune, la 23 august 1939 a fost încheiat pactul de neagresiune germano-sovietic³⁸³. Pactul prevedea și împărțirea sferelor de influență între cele două puteri în răsăritul și nordul Europei. Încheierea acestui pact a deschis o perioadă de cooperare germano-sovietică în Europa central - răsăriteană³⁸⁴.

Potrivit lui Al. Cretzianu, din momentul semnării pactului Ribbentrop-Molotov destinul statelor balcanice nu s-a mai aflat în mâinile propriilor lor conducători³⁸⁵.

Noile evoluții internaționale au pus probleme serioase guvernelor de la Londra și Paris. Hitler scăpase de sub control iar înțelegerea cu Stalin dovedea vechilor săi susținători că direcția spre est se putea schimba spre vest. Prima reacție a mers încă pe vechea linie müncheneză, Anglia urmărind realizarea unei înțelegeri germano-poloneze, respingând net ideea de a fi considerată *casus belli* chestiunea Danzigului³⁸⁶. Pe aceeași linie s-a situat și guvernul Daladier, care a făcut presiuni asupra lui Beck să negocieze cu Berlinul. La 23 august, la Paris a fost convocat Comitetul permanent al apărării naționale, în care Bonnet a declarat: *noi avem încă ocazia să căutăm a ne degaja și să refuzăm să facem război pe motivul că nu avem concursul rușilor. În felul acesta am putea răspunde manevrei lui Stalin care a lăsat în realitate lui Hitler mâna liberă la vest*³⁸⁷.

Având astfel mâinile libere, la 1 septembrie 1939 Hitler a atacat Polonia. Două zile mai târziu, după ce au căutat să realizeze un nou München, Anglia și Franța au declarat război Germaniei³⁸⁸. Prin proiectul blocului neutrilor lansat de București, liderii români credeau că vor putea convinge Germania, care privea cu neîncredere legăturile României cu Occidentul, de sinceritatea neutralității sale³⁸⁹. La 2 noiembrie 1939 Sir Reinald Hore declara că atunci când s-a acordat garanție României nimeni nu prevedea o agresiune din partea U. R. S. S.-ului, iar în acel moment

britanicii nu aveau nici o posibilitate practică pentru a îndeplini garanția oferită în cazul unui asemenea conflict. Astfel Germania era singura în stare să ajute România în problemele sale cu Germania³⁹⁰.

Încă din 1 septembrie Berlinul a exercitat puternice presiuni la București pentru a obține o declarație de neutralitate precisă din partea României. Primul ministru Armand Călinescu a răspuns evaziv în primele zile, iar la 4 septembrie Consiliul de miniștri a dat un comunicat în care menționa că România era hotărâtă să-și mențină atitudinea sa pacifistă, evitându-se folosirea cuvântului "neutralitate". O zi mai târziu, Iugoslavia și-a exprimat oficial poziția de neutralitate, furnizând astfel, în opinia diplomatului Al. Cretzianu, ambasadorului german de la București un puternic argument pentru a cere guvernului român să-și precizeze clar atitudinea față de evenimentele internaționale care se aflau în curs de derulare. A urmat Consiliul de coroană, care a declarat că România va respecta legile neutralității, conform convențiilor internaționale³⁹¹.

Chiar în prima zi de război, la Belgrad, reprezentantul diplomatic al României a avut o întrevedere cu prințul Paul, care a susținut necesitatea adoptării pe plan extern a unei politici prudente și vigilente. În privința raporturilor cu Ungaria a fost subliniată necesitatea unei solidarități româno-iugoslave, prințul Paul opinând că existau încă șanse pentru realizarea unei înțelegeri. O atenție deosebită trebuia acordată Bulgariei, fără a încuraja însă Sofia în privința revendicărilor ei teritoriale³⁹².

La 7 septembrie 1939 reprezentantul diplomatic român a avut o întrevedere cu ministrul adjunct al afacerilor străine al Iugoslaviei, cei doi diplomați căzând de acord că orice înțelegere cu Ungaria urma să se înscrie pe linia generală a acordului de la Bled și trebuia să prevadă ideea de neagresiune³⁹³.

Guvernul român a propus în condițiile declanșării războiului constituirea unui bloc al neutrilor. Acest proiect prevedea mai întâi un punct de vedere comun privind neutralitatea tuturor statelor Înțelegerii Balcanice, urmând să fie realizate demersuri pentru a se obține avizul favorabil al marilor puteri beligerante. În ultima etapă erau prevăzute negocieri cu Italia, Bulgaria și Ungaria, pentru a fi atrase spre blocul neutrilor³⁹⁴.

La 11 septembrie 1939 ministrul de externe al României a avut o întrevedere cu ambasadorul iugoslav la București Dučić. S-a căzut de acord asupra necesității consolidării Înțelegerii Balcanice. În privința proiectului blocului neutrilor guvernul de la Belgrad dorea să cunoască metoda cea

mai bună pentru realizarea acestuia. Totodată, Marković solicita părerea lui Gafencu privind relațiile dintre Turcia și Franța. Luându-se în discuție raporturile cu Bulgaria, Dučić a expus punctul de vedere al guvernului său, potrivit căruia urma să se propună Bulgariei intrarea în Înțelegerea Balcanică, cu promisiunea formală de a se reconsidera între cele cinci state aliante pretențiile bulgare. O altă variantă avea în vedere organizarea împreună cu Bulgaria a unei noi entități balcanice, care să aibă la bază pacte bilaterale identice de neutralitate și de neagresiune între toate statele balcanice (păstrându-se în același timp și Înțelegerea Balcanică). Șeful diplomației românești a subliniat necesitatea ca toate statele balcanice să adopte o linie comună față de evenimentele internaționale importante. În legătură cu Bulgaria diplomatul român a arătat că dacă Sofia ar ridica în continuare aceleași pretenții teritoriale (Tracia orientală, Tarigrad și Macedonia pentru mai târziu) acestea vor fi greu de acceptat și în consecință o înțelegere cu ea ar fi imposibilă. Totodată Gafencu dorea să afle opinia Belgradului privind o eventuală acceptare de către Bulgaria a încheierii unor pacte cu toți vecinii săi³⁹⁵.

Problema bulgară a fost abordată și în cadrul unei întrevederi dintre ambasadorul român la Belgrad și ministrul de externe iugoslav. Marković dorea realizarea unei înțelegeri cu Sofia, arătând că *astăzi calea unei înțelegeri cu Bulgaria ar avea mulți sorți de izbândă, fiindcă solidaritatea statelor balcanice ar da Bulgarei un sentiment de securitate care ar putea, până la un punct, frâna alte pretenții*. Potrivit lui V. Cădere, dorința Belgradului de a se înțelege cu Bulgaria ar fi avut drept cauză atitudinea echivocă a Italiei, care neliniștea guvernul iugoslav. Se arăta că Belgradul nu comunica nimic la Sofia până când nu se ajungea la un acord complet între statele Înțelegerii Balcanice cu privire la o înțelegere cu Bulgaria. Marković mai propunea ca Ankara să-și precizeze neutralitatea sa, cel puțin în chestiunea balcanică. Astfel, s-ar fi ajuns la neutralitatea Bulgariei, care găsindu-se asigurată dinspre toți vecinii *le-ar da în schimb siguranță că nu se va mișca contra lor*. În același timp Bulgaria nu ar fi lăsată doar sub influența Germaniei și Italiei. Informând Bucureștiul despre aceste propuneri, Cădere sublinia că stăruința Iugoslaviei *de a crea în împrejurările actuale un sentiment de securitate completă pentru Bulgaria echivalează cu rezultatul practic de a asigura celei din urmă hotarele – fără a exclude și alte posibilități de arondare pe viitor. Apoi devenind amici, Bulgaria va continua să se armeze fără nici o piedică*. Diplomatul român nu vedea în astfel de împrejurări cum pactele bilaterale propuse de

Iugoslavia se puteau concilia cu pactul Înțelegerii Balcanice. Ideile slave, arăta Cădere au circulat în ultimul timp cu destulă intensitate între Sofia și Belgrad și nimic nu exclude în împrejurările actuale ca necunoscutul slavo-rus să găsească calea unor influențe, care indirect să ajungă până la Belgrad. De aceea nu văd interesul ca Bulgarii să fie atât de siguri de integritatea lor, mai ales că Turcia poate găsi ocazia de a-și lărgi spațiul ei vital în Balcani³⁹⁶.

Șefii diplomațiilor română și iugoslavă s-au întrunit la 19 septembrie 1939 la Jebel, pentru a analiza proiectul blocului neutrilor și modalitățile adecvate de a atrage Bulgaria de partea Înțelegerii Balcanice. S-a ajuns la concluzia că proiectul corespundea intereselor celor două state. Cele două părți au hotărât că acordarea unor eventuale satisfacții teritoriale Bulgariei va fi făcută doar în scopul înalt de a crea o comunitate ce ar cuprinde interesele comune ale tuturor statelor balcanice. Aceste satisfacții trebuiau să reprezinte un aport pe care fiecare dintre statele Înțelegerii Balcanice îl aducea comunității regiunii iar guvernul bulgar care își va lua responsabilitatea acestui act de solidaritate și de prietenie cu vecinii săi trebuia să fie expresia opiniei publice bulgare în ansamblul său, pentru a evita curentele contrare care ar fi putut compromite opera de pace odată realizată. S-a căzut de acord ca rezultatul acestei întruniri să fie adus la cunoștința Ankerei și Atenei și numai după ce Turcia și Grecia ar fi fost de acord cu cele hotărâte la Jebel, Marković putea transmite Sofiei termenii negocierii. Cei doi miniștri de externe au mai hotărât ca propunerea românească privind un pact de neagresiune cu Ungaria să fie din nou susținută la Budapesta. Întâlnirea din 19 septembrie își are importanța sa, deoarece Iugoslavia a acceptat clar să colaboreze la realizarea blocului neutrilor³⁹⁷.

Anglia și Franța au agreat proiectul blocului neutrilor, în scopul atragerii Italiei în cadrul acestei alianțe, împiedicându-se astfel pătrunderea Germaniei în Balcani³⁹⁸.

Situația din Balcani, relațiile cu Ungaria și URSS au fost discutate în cursul întâlnirii dintre prințul Paul și ambasadorul Cădere. În opinia prințului Paul un echilibru în favoarea statelor balcanice s-ar fi putut întrevădea pe baza antagonismului de interese spre sud dintre URSS și Germania. În privința URSS-ului prințul era îngrijorat de sovietizarea teritoriilor ocupate în Polonia de către Armata Roșie, preconizând o reluare a relațiilor cu URSS-ul, dar nefiind dispus să se grăbească în acest sens. Șeful statului iugoslav era partizanul unei înțelegeri cu Ungaria subliniind

necesitatea depunerii tuturor eforturilor în acest sens. În privința raporturilor bilaterale, prințul Paul afirma că România și Iugoslavia trebuiau să realizeze o înțelegere completă și rapidă pentru acoperirea lipsurilor de materii prime necesare celor două armate, iar guvernul iugoslav a acceptat ca executivul de la București să folosească linia guvernamentală iugoslavă cu Occidentul³⁹⁹.

La sfârșitul lunii septembrie 1939 V. Cădere a realizat un interesant raport diplomatic referitor la reacția opiniei publice iugoslave față de invadarea Poloniei de către URSS. Raportul preciza că intrarea rapidă a URSS-ului în Polonia a produs o vie impresie asupra opiniei publice din țara vecină și chiar o agitație febrilă în rândurile tineretului universitar și a altor grupări de stânga. În general se credea că acțiunea sovietică a fost oarecum salvatoare și a răscolit *amintirea legăturilor de altă dată cu Rusia protectoare*. Era aproape uitată, sublinia Cădere, *partea revoluționară a sovietelor, deși instalarea comitetelor sovietelor în Polonia face pe unii fruntași iugoslavi să fie mai rezervați*. La Ministerul afacerilor străine de la Belgrad, chestiunea reluării relațiilor diplomatice cu URSS-ul era considerată ca fiind posibilă, însă nu în acel moment. În capitala Iugoslaviei circulau și informații potrivit cărora o parte din miniștrii erau adepții reluării relațiilor cu Moscova⁴⁰⁰.

La începutul lunii octombrie, datorită medierii diplomației iugoslave, Budapesta a acceptat descongestionarea frontierei româno-ungare⁴⁰¹, Gafencu mulțumind omologului său iugoslav pentru intervențiile sale⁴⁰².

Tratatul în vederea constituirii blocului neutrilor au continuat și în lunile octombrie – noiembrie 1939. La 1 noiembrie Marković își exprima părerea că acest proiect va fi dificil de realizat. Prin acordul anglo-franco-turc, Ankara intrase de partea unui grup beligerant, omul politic iugoslav fiind sceptic și în privința aderării Italiei atâta vreme cât oficial Roma nu își declarase neutralitatea. Relativ la Bulgaria, situația ei se schimbase, chiar dacă nu în sensul dorit la București și Belgrad. Potrivit lui Marković, securitatea ce i-ar fi fost oferită de blocul neutrilor nu mulțumea Sofia. De asemenea, trebuia văzută atitudinea Germaniei față de acest proiect. Ministrul de externe iugoslav spera ca Turcia să poată da asigurările necesare la Roma în legătură cu alianța ei cu Franța și Anglia, care să permită Italiei să adopte o atitudine favorabilă blocului⁴⁰³.

Ministrul de externe român Grigore Gafencu a expus principiile esențiale ale proiectului său: neutralitate desăvârșită față de ambele părți

beligerante, statele participante urmând apoi să stabilească între ele pacte de neagresiune cu rezerva ca obligațiile de asistență mutuală existente între unele părți să rămână în vigoare în caz de agresiune; dacă o atare agresiune s-ar desfășura împotriva unuia dintre statele blocului, planul prevedea ca celelalte părți să păstreze măcar o neutralitate binevoitoare; pentru a înlătura orice ezitare a statelor Înțelegerii Balcanice privind aderarea la acest bloc, Gafencu preciza că declarația de neutralitate era limitată doar la conflictul internațional ce se desfășura în acel moment și astfel Turcia nu era împiedicată și ea. Dacă cele patru state erau de acord asupra principiilor de bază ale blocului, atunci Iugoslavia urma să facă propunerile oficiale de aderare Bulgariei și Ungariei. În privința Italiei, diplomația românească era de părere că invitația de a adera la această alianță trebuia făcută de către toate statele Înțelegerii Balcanice. Propunerile românești au fost acceptate de către Grecia și Turcia⁴⁰⁴ iar în privința Iugoslaviei, la 7 noiembrie 1939 regentul Paul afirma dorința de a păstra neutralitatea țării sale și de a evita amestecul marilor puteri în chestiunile balcanice. Trebuia de asemenea urmărită și reacția Romei și Berlinului⁴⁰⁵. V. Cădere i-a arătat prințului regent că tocmai poziția Italiei, care părea să nu dorească intrarea în conflict constituia un argument în plus în favoarea proiectului românesc. Luându-se în discuție relațiile cu Bulgaria, regentul Iugoslaviei dorea să fie realizat un acord de neutralitate cu Sofia. Totuși el era rezervat în privința încrederii ce se putea acorda politici bulgare. În urma acestei discuții diplomatul român socotea că atitudinea Italiei din ultimul timp reprezenta o necunoscută pentru Iugoslavia, de aici pornind ezitățile Belgradului în adoptarea unei atitudini ferm favorabile blocului neutrilor⁴⁰⁶. La 9 noiembrie Gafencu afirma că aderarea Bulgariei și Ungariei la blocul neutrilor nu putea avea loc fără participarea Italiei⁴⁰⁷. La întâlnirea Cădere – Marković (10 noiembrie), ministrul iugoslav a arătat că reprezentanții diplomației ai Angliei și Franței la Belgrad s-au arătat favorabili proiectului românesc iar reprezentantul Germaniei l-a asigurat că Reich-ul nu avea în principiu nimic de obiectat, dar vedea totuși incompatibilă aderarea Turciei la un bloc neutru, ea având încheiat un acord cu una dintre părțile aflate în război. Șeful diplomației iugoslave a opinat că blocul neutrilor nu putea fi conceput fără prezența, dar nu sub conducerea Italiei, care nu va lua nici o inițiativă în acest sens. Din această cauză era necesară atât o explicație între Turcia și Italia cât și atragerea Bulgariei⁴⁰⁸. Marković credea că atât Turcia cât și Anglia stăruiau pentru ca

Bulgaria să obțină anumite satisfacții de ordin teritorial din partea României, dar eventualele concesiile făcute Bulgariei nu puteau constitui un precedent față de Ungaria, care nu exprimase oficial alt deziderat decât cel privind drepturile minorității maghiare. Potrivit lui V. Cădere, în cazul în care s-ar fi impus sacrificii pentru crearea blocului, acestea ar urma să fie realizate aproape exclusiv de către România⁴⁰⁹. În cele din urmă, ideea constituirii unui bloc al neutrilor a eșuat, Italia fiind indecisă o bună bucată de timp iar apoi, cântărind avantajele unei participări alături de Germania, Mussolini a preferat alianța cu Berlinul⁴¹⁰.

La sfârșitul lunii noiembrie 1939, V. Cădere îi relatează lui Gafencu despre starea de îngrijorare care domnea în cercurile politice iugoslave față de o posibilă ofensivă militară a Angliei și Franței precum și față de o restaurare a Habsburgilor și de constituire a unui stat catolic în Europa centrală⁴¹¹. La sfârșitul anului 1939, Statul Major al armatei române a adresat autorităților militare iugoslave un chestionar cu privire la atitudinea lor într-o situație de criză. Răspunsul a fost foarte evaziv, ceea ce l-a determinat pe Carol al II-lea să noteze: *cel mai bun lucru cel putem nădăjdui de la ei este, că într-un eventual război să fie neutri*⁴¹².

La sfârșitul anului 1939 și la începutul anului 1940 România a întreprins o serie de demersuri în vederea apropierii de Italia. Declarația Marelui consiliu fascist din 8 decembrie 1939, potrivit căreia *tot ce se petrece în bazinul dunărean și în Balcani interesează direct Italia*, întărită atât de declarațiile lui Mussolini și Ciano cât și de asigurările date în același sens de către reprezentanții Italiei la București, au condus cercurile diplomatice românești la concluzia că implicarea concretă a Italiei în problemele sud-estului european ar putea constitui un element important în asigurarea securității României. Noua orientare în relațiile cu guvernul italian era inspirată și de teama României față de URSS, mai ales după semnarea tratatului sovieto-german și a înfrângerii Poloniei⁴¹³. Orientarea spre Italia urmată de guvernul român s-a concretizat în plan economic prin încheierea unor acorduri bilaterale în decembrie 1939. În același timp, fostul șef al diplomației române Victor Antonescu s-a aflat în Italia, unde s-a întâlnit în cadru neoficial cu Mussolini și Ciano. Diplomatul român le-a solicitat liderilor italieni să intervină la Budapesta pentru asigurarea unei atitudini de neutralitate a Ungariei în cazul unor complicații la frontiera de răsărit a României. Mussolini și Ciano l-au asigurat pe Antonescu că Italia va acorda României un ajutor în armament. Ciano a obținut de la Csaky în timpul

întrevederii de la Veneția de la începutul lunii ianuarie 1940 asigurarea că Ungaria nu va ataca România. În condițiile în care România, la începutul lui 1940, se afla izolată pe plan internațional, orice sprijin care ar fi contribuit la apărarea ei constituia un câștig însemnat⁴¹⁴. Pe de altă parte primul ministru român Gheorghe Tătărașcu i-a declarat lui Fabricius că intențiile sale erau de a menține politica de neutralitate oficială, în timp ce colaborarea economică cu Germania urma să se intensifice⁴¹⁵. În convorbirile pe care oficialii români le-au avut în primăvara lui 1940 cu germanii au pus accent pe importanța pe care o avea și pentru Germania menținerea integrității teritoriale a statului român⁴¹⁶.

La 20 ianuarie 1940, la Vârșeț au avut loc convorbiri între miniștrii de externe român și iugoslav. Grigore Gafencu l-a informat pe omologul său că în urma vizitei pe care a întreprins-o în Italia a primit asigurări că în cazul unei agresiuni sovietice împotriva României, guvernul italian va acorda Bucureștiului sprijin material și moral. În același timp Italia a convins Ungaria să nu întreprindă nici o acțiune ostilă României, atâta timp cât aceasta se afla în pericol de a fi atacată de URSS. Prin această atitudine, sublinia șeful diplomației românești, Italia și-a modificat politica față de statele Înțelegerii Balcanice. Dacă în 1939 ea nu își ascunsese antipatia față de această alianță, căutând să o slăbească, prin noua orientare adoptată, Roma era pe cale să se apropie de Înțelegerea Balcanică și să urmărească împreună cu aceasta aceeași politică de apărare a păcii și a ordinii în Balcani. Bulgaria și Ungaria păreau dispuse să aștepte încheierea păcii pentru a aduce în discuție pretențiile lor teritoriale. În cadrul Înțelegerii Balcanice era nevoie de o politică solidară, înțelegătoare dar fermă. Era necesar, în opinia lui Gafencu, să se țină seama de următoarele principii: orice discuție referitoare la revendicări politice sau teritoriale să aibă loc în cadrul unor grupări regionale și în spiritul noii organizări a vieții europene; eventualele concesiuni nu trebuiau să aibă drept scop întărirea unui stat în dauna altui stat vecin ci consolidarea principiului de colaborare regională în interesul general; concesiunile urmau să fie făcute pe temeiul unei înțelegeri generale și a unor eforturi consimțite unanim, pentru a se pune capăt politicii de urmărire despărțirea aliaților. În opinia sa, Marković nu considera că eforturile vizând realizarea unei înțelegeri cu statele vecine trebuiau amânate până la terminarea războiului. Eventualele revendicări bulgare și ungare trebuiau analizate în vederea găsirii unei soluții comune. Diplomatul iugoslav dorea ca la viitoarea conferință a păcii statele

balcanice și dunărene să se poată prezenta deplin înțelese între ele, deoarece marile puteri vor încerca să-și impună propriile interese. Chestionat de Gafencu asupra teritoriului pe care Iugoslavia ar fi dispusă să-l cedeze pentru a se ajunge la o astfel de înțelegere, Marković a dat un răspuns categoric negativ, motivând că nici Budapesta nici Sofia nu ceruseră nimic. El a arătat că Belgradul putea ceda Bulgariei în mod simbolic eventual Taribrod-ul. Ministrul de externe român a precizat că în aceste condiții Iugoslavia înțelegea să se ajungă la un acord între statele vecine doar prin cedări teritoriale din partea României. Belgradul dorea să se ajungă la o înțelegere în acel moment și nu mai târziu, deoarece îi era teamă că atunci Italia va putea revendica coasta Dalmației și chiar a Croației. România nu se grăbea să ajungă la o deplină înțelegere cu vecinii ei, deoarece, dacă s-ar fi discutat pretențiile maghiare, acestea ar fi fost atât de mari încât guvernul român ar fi trebuit să le respingă, iar în asemenea condiții exista riscul să se ajungă la o stare tensionată și chiar la declanșarea unui conflict. Arătând că România era decisă să-și apere frontierele cu forța armelor, Gafencu concluziona că nici o putere – indiferent de învingător – nu avea nici un interes politic și nici justificarea de drept pentru a slăbi România în favoarea Ungariei. Cei doi miniștri de externe au hotărât să fie stabilit un nou contact direct între Statele Majore ale țărilor Înțelegerii Balcanice. Dacă o întâlnire a șefilor de Stat major ar fi stârnit prea mare vâlvă, era necesară totuși o consfătuire a unor reprezentanți a celor patru state majore⁴¹⁷.

La începutul lunii februarie 1940 a avut loc a opta sesiune a Înțelegerii Balcanice. În timpul lucrărilor cei patru au ajuns la concluzia că securitatea statelor lor depindea de gradul de solidaritate care exista între acestea⁴¹⁸. Totodată, asupra ministrului de externe al României au fost exercitate presiuni *mai stăruitoare din partea lui Marković, mai delicate din partea Turciei* pentru ca Bucureștiul să adopte o politică *înțelegătoare* față de Bulgaria și Ungaria. Saracioglu a amintit pretențiile Bulgariei asupra Dobrogei de sud iar omologul său iugoslav de revendicările maghiare asupra celor trei orașe de frontieră: Arad, Oradea și Satu Mare. Potrivit miniștrilor de externe ai Iugoslaviei, Greciei și Turciei, pretențiile teritoriale ungare și bulgare priveau doar România iar în aceste condiții țările lor nu erau dispuse să facă sacrificii teritoriale în favoarea păcii și stabilității în zonă. Grigore Gafencu a subliniat că Sofia avea deocamdată pretenții teritoriale față de România deoarece acestea erau precise și limitate, cererile

ei în celelalte direcții erau toate nelimitate și mult mai însemnate. Din această cauză nu se putea acorda satisfacție Bulgariei decât în cadrul Înțelegerii Balcanice, adică *printr-o forțare comună și primind cu toții asigurări că Bulgaria renunța la toate celelalte revendicări ale ei*. Relativ la solicitările Ungariei, cele trei orașe nu făceau decât să deschidă problema Transilvaniei, care nu putea fi dezlegată pe calea unor concesiuni teritoriale la hotare. De aceea, Gafencu propunea să nu se pună în discuție chestiunea revendicărilor teritoriale maghiare⁴¹⁹. Cei patru au căzut de acord să fie continuată politica de conciliere cu toate statele din Balcani și din bazinul danubian. La 22 martie 1940 Marković sublinia necesitatea supravegherii amicale a politicii bulgare⁴²⁰.

În primăvara anului 1940 Germania a declanșat ofensiva pe frontul occidental, în urma căreia Franța a capitulat⁴²¹.

În condițiile noilor evoluții internaționale, principalii factori de decizie români s-au întrunit la 19 aprilie 1940 și au analizat posibilele agresiuni asupra statului român de către Germania sau URSS. În ambele ipoteze a fost adoptată decizia de a se opune rezistență armată⁴²².

Belgradul se temea de un atac combinat al Germaniei și Italiei în zona Mediteranei. În fața acestei situații guvernul iugoslav propunea prin intermediul ambasadorului său la București, Dučić, consultarea reprezentanților statelor majore ale țărilor Înțelegerii Balcanice, pentru a fi examinate diverse posibilități de apărare. Propunerea nu a fost transpusă în practică, în primul rând datorită Belgradului, care nu a luat nici o hotărâre cu privire la planul de apărare comun. Iugoslavia lua tot mai mult în calcul o apropiere de URSS pentru a contrabalansa presiunea italiană. Intrarea în război a lui Mussolini a pus Turcia într-o situație dificilă, determinând Ankara să-și declare neutralitatea și astfel să-și încalce prevederile tratatului încheiat cu Franța și Anglia⁴²³.

La 29 mai 1940 factorii de decizie politici de la București au hotărât ca România să se adapteze la evenimentele ce se desfășurau. S-a stabilit cu acest prilej că principalul pericol venea din partea URSS-ului care urmărea cucerirea Basarabiei iar apoi înaintarea spre Dunăre. În condițiile în care nu se putea biza pe Anglia și Franța și nici pe Înțelegerea Balcanică, guvernul român a decis că România singură nu putea opune rezistență în fața URSS-ului. În plus, în cazul purtării unor lupte pe Nistru, exista pericolul unui atac din spate, din partea Bulgariei și Ungariei. În această situație, Germania ar fi intervenit (Berlinul nu-și permitea să piardă petrolul românesc) pentru

restabilirea ordinii, România urmând să fie ocupată și împărțită. În aceste condiții oamenii politici români care se pronunțau pentru schimbarea cursului politicii externe subliniau că doar abandonarea politicii de neutralitate și alierea cu Germania ar permite României să facă față pericolului sovietic. Desigur, a existat și un curent de opinie care se pronunța pentru continuarea politicii externe tradiționale. Consiliul din 29 mai 1940 a decis ca România să se apropie de Germania, fapt pentru care Grigore Gafencu a demisionat din funcția de ministru de externe. Diplomatul român susținea că în momentul schimbării politicii sale externe România se afla singură, fiind complet izolată. Ea nu mai era în măsură să îndeplinească nici un angajament față de prietenii săi nici să facă apel la aceștia pentru a-și îndeplini angajamentele luate. Era eliberată de orice obligație și expusă tuturor pericolelor, conchidea fostul ministru de externe român⁴²⁴.

La 12 iunie 1940 într-o întrevedere pe care ambasadorul român la Belgrad a avut-o cu ministrul de externe iugoslav, acesta a arătat că guvernul său privea cu calm situația, dar era conștient de gravitatea ei. Belgradul credea că Italia nu va căuta să complice situația în Balcani, în afară de intrarea precipitată a Turciei în război⁴²⁵.

La 20 iunie 1940 a avut loc o nouă întâlnire între cei doi diplomați, în cursul căreia șeful diplomației Iugoslaviei a susținut că defecțiunea Franței a agravat situația statelor mici. În aceste condiții puterile Axei aveau o mai mare libertate de decizie dar Marković credea în asigurările date de Berlin și Roma. În opinia sa urmau să se accentueze presiunile economice ale Germaniei și Italiei față de statele din sud-estul Europei. Omul politic iugoslav considera că pactul sovieto-german de la 23 august 1939 privea *operațiunile din occident*⁴²⁶.

Trebuie subliniat faptul că în fața evenimentelor internaționale deosebit de grave din primăvara lui 1940, majoritatea oamenilor politici români se pronunțau pentru menținerea relațiilor de prietenie cu Iugoslavia. Astfel, deputatul Ion Țeicu sublinia că *deși noi avem cele mai înfloritoare sate românești în Banatul iugoslav, în fața evenimentelor mondiale trebuie să ne impunem o sinceră prietenie cu iugoslavii*⁴²⁷.

La 27 iunie 1940 guvernul sovietic a trecut la transpunerea în practică a prevederilor tratatului Ribbentrop – Molotov referitoare la România, adresând un ultimatum Bucureștiului având drept obiect Basarabia.

Guvernul iugoslav a fost informat în aceeași dimineață despre ultimatumul sovietic. În nota trimisă Belgradului, guvernul român întreba

dacă în ipoteza unei atitudini amenințătoare a Bulgariei sau Ungariei, sau a unei agresiuni bulgare sau maghiare, sau ambele împreună, România poate conta pe sprijinul militar al Iugoslaviei în contra acestor state, potrivit tratatului de alianță⁴²⁸. Răspunsul guvernului iugoslav a venit în aceeași seară (ora 20), și, potrivit diplomatului Al. Cretzianu, era lung, întortochiat și puțin încurajator. Guvernul iugoslav își exprima regretul că Moscova a pus în acest fel chestiunea Basarabiei, deoarece fusese convins întotdeauna că această problemă ar fi putut fi rezolvată printr-un acord amical. În concepția Belgradului, chestiunea Basarabiei nu trebuia să provoace un conflict armat între România și URSS. Pentru evitarea războiului era necesar ca cele două părți să continue negocierile în vederea găsirii unei soluții pașnice și de compromis. În cazul în care conflictul s-ar fi declanșat, el nu trebuia să pună în primejdie pacea în Balcani și în bazinul dunărean pentru care guvernul iugoslav a făcut numeroase eforturi să o mențină⁴²⁹. Referitor la eventualele agresiuni ale Ungariei și Bulgariei, răspunsul iugoslav preciza că dacă acestea s-ar aventura într-un război contra României guvernul iugoslav se va concentra numai deocâmp cu guvernul turc și grec în scopul de a studia noua situație, precum și aplicarea în împrejurările existente ale obligațiilor contractate. Bucureștii aprecia că răspunsul era în contradicție cu litera și spiritul Pactului balcanic precum și a tratatului de alianță bilateral⁴³⁰.

În timpul crizei, ambasadorul iugoslav la București Avakumović s-a întâlnit cu Al. Cretzianu. Diplomatul iugoslav, deși sincer mișcat, a transmis sfatul guvernului său ca România să cedeze în fața cererilor sovietice⁴³¹. El a mai arătat că Belgradul a intervenit la Budapesta recomandând guvernului maghiar să adopte o atitudine pașnică și să se abțină de la orice act precipitat. Totodată s-a intervenit și la Berlin, guvernul german fiind rugat să intervină în același sens pe lângă cel maghiar. În opinia factorilor de decizie iugoslavi trebuia stabilit un contact direct între România și Ungaria, pentru a fi studiate toate posibilitățile de conciliere și a se evita agravarea relațiilor dintre cele două state⁴³².

În zilele crizei româno-sovietice, în Iugoslavia au existat voci favorabile revendicărilor sovietice. Presa, chiar și cea oficială ("Vreme", "Jutarni List", "Hrvatska Dnevnik") a justificat gestul sovietic, ambasada română de la Belgrad întreprinzând mari eforturi ca tonul ziarelor să devină cel puțin neutru. La un meci de fotbal româno-iugoslav desfășurat la Zagreb echipa română a fost permanent persiflată de spectatori cu strigăte de *Basarabia*⁴³³.

Pe plan militar Marele Stat Major remarca încă din primăvara anului 1940 intensificarea lucrărilor de fortificații spre frontiera cu România, adoptarea unor măsuri pentru minarea podurilor și bararea comunicațiilor. În mod neoficial aceste măsuri erau justificate de către autoritățile iugoslave ca fiind necesare pentru a face față unui eventual atac maghiarogerman care ar avea loc prin România. Autoritățile militare române arătau însă că *traseul acestor fortificații este plasat în imediata apropiere a frontierei și este vădit orientat spre România, ele putând constitui tot atât de bine și o puternică acoperire a unui dispozitiv ofensiv îndreptat contra noastră*⁴³⁴.

În momentul intrării trupelor sovietice în Basarabia, în zona Vârșețului, sub pretextul unor manevre militare de rutină au fost trimise unități de care de luptă, 100 de tanchete precum și artilerie grea⁴³⁵. Aceste forțe militare au continuat, potrivit Biroului I de informații al Marelui Stat Major român, să fie prezente în zona Vârșețului și după pierderea Basarabiei⁴³⁶ iar avioane militare iugoslave intrau în mod repetat în spațiul aerian românesc⁴³⁷.

Măsurile militare luate de Iugoslavia la frontiera cu România în timpul crizei sovieto-române au constituit obiectul unor întrevederi pe care ambasadorul român la Belgrad le-a avut cu ministrul adjunct al Afacerilor străine, Smijljanić precum și cu șeful diplomației iugoslave Marković⁴³⁸.

În fața acestei situații, Marele Stat Major român aprecia că România nu se putea sprijini pe statul vecin și aliat în eventualitatea unui atac din partea Bulgariei, Ungariei sau a URSS-ului⁴³⁹.

După pierderea Basarabiei, presiunile Ungariei asupra României s-au intensificat⁴⁴⁰. În aceste circumstanțe, la începutul lunii iulie 1940 Marković și-a oferit din proprie inițiativă bunele oficii între România și Ungaria. Noul ministru de externe al României, M. Manoilescu i-a arătat ambasadorului iugoslav la București că *nu formulăm nici o chestiune între Budapesta și Sofia prin intermediul Belgradului, ci cerem pur și simplu ca Belgradul să ne facă un serviciu amical de a se informa ca pentru contul său propriu asupra acestei chestiuni, dar Iugoslavia a formulat guvernului ungar, ca din partea României, o propunere de tratative, care a fost dezmințită în grabă de către ministrul de externe român*⁴⁴¹.

În privința Bulgariei, șeful diplomației iugoslave aprecia că Sofia trebuia să fie foarte moderată în discuțiile cu România, pentru că de această atitudine depindea mult modul cum alte state înțelegeau să lichideze litigiile lor cu Bulgaria. Marković a transmis acest lucru la Sofia prin intermediul ambasadorului bulgar la Belgrad⁴⁴².

La 30 august 1940, în faza maximă a crizei româno-ungare, Marković îi relata lui Cădere că i-a transmis ministrului ungar la Belgrad că Iugoslavia nu se dezicea de obligațiile ei în cazul în care guvernul ungar abandona calea tratatelor pentru *regularea diferendelor cu România*. Ambasadorul României în Iugoslavia era convins că arbitrajul Axei în conflictul româno-ungar va constitui pentru guvernul iugoslav *acoperirea* formală pentru a se degaja de orice angajament⁴⁴³.

La 4 septembrie 1940, în cursul întâlnirii pe care a avut-o cu V. Cădere, prințul regent Paul a susținut că și-a dat seama că arbitrajul de la Viena a fost de fapt un ultimatum iar sub presiunea amenințărilor nu era altceva de făcut decât a accepta situația respectivă pentru a nu pierde totul⁴⁴⁴. Desfășurarea evenimentelor a demonstrat că V. Cădere a avut dreptate atunci când a afirmat că arbitrajul Axei în conflictul cu Ungaria urma să constituie pentru guvernul iugoslav argumentul decisiv de a se degaja de orice angajament. Izolată la rândul său, Iugoslavia nu dorea ca sprijinind România să provoace o criză în relațiile cu Germania și Italia.

Relațiile româno-iugoslave în perioada 1939-1940 au fost analizate de numeroși diplomați și istorici. Grigore Gafencu sublinia că după înlocuirea lui Stojadinović din fruntea guvernului, prințul Paul și-a lărgit prerogativele⁴⁴⁵, dar politica care până în 1939 purtase amprenta *temperamentului viclean și brutal al lui Stojadinović* a fost înlocuită cu una mai suplă și mai inteligentă, dar tot atât de ezitantă, a regentului. Belgradul încerca o reconciliere cu toate statele pe spezele cărora Iugoslavia se mărise de la ultimul război încoace. În aceste condiții guvernul iugoslav îi menaja pe maghiari, le surâdea bulgarilor și urmărea o apropiere de Axă. O astfel de reconciliere nu se putea face, arăta Gafencu, decât sacrificând unele interese. Stojadinović hotărâse ceea ce nu *trebuia să fie interesele iugoslave iar prințul Paul, atunci când a schimbat ministrul, n-a schimbat dispozițiile acestuia*. Fără să o rupă cu vecinii săi aliați, Iugoslavia nu a contribuit cu nimic la întărirea poziției lor. A zădărnicit orice efort de solidaritate colectivă în speranța secretă că în momentul reglementării conturilor nu ea va fi cea care va susține "Noua ordine". Acest calcul nu se va dovedi fals în totalitate: Iugoslavia era foarte apreciată de Axă, politica sa externă era dată ca exemplu atât de Berlin cât și de Roma, cu Bulgaria avea încheiat un pact de prietenie veșnică iar Sofia nu a mai ridicat în aceste condiții problema Macedoniei, Ungaria renunțând la pretențiile ei teritoriale privind Iugoslavia. Doar cu URSS relațiile erau destul de complicate. Revoluția

bolșevică a rupt orice legătură care exista dintotdeauna între politica slavilor din sud și cea a *fraților din Rusia*. În adoptarea acestei atitudini un rol important l-a jucat legătura de sânge care exista între familia imperială rusă și cea regală iugoslavă. Astfel, statul iugoslav fidel amintirii imperiului țarist, s-a numărat printre ultimele state europene care au stabilit relații diplomatice URSS-ul⁴⁴⁶. La 5 decembrie 1945 Emil Buznea, funcționar superior al Ministerului de externe de la București elabora un document privitor la relațiile româno-iugoslave de la sfârșitul deceniului al patrulea. Iugoslavia, se evidenția în paginile raportului, a încercat în anii care au precedat războiul să practice față de celelalte state europene un "Realpolitik", căutând pe de o parte să se apropie de puterile Axei și de statele vecine foste inamice iar pe de altă parte să dea impresia că menține neștirbite vechile alianțe cu puterile Antantei. În relațiile cu Ungaria și Bulgaria, față de care trebuia să aibă o atitudine comună cu celelalte state aliate, din cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice, guvernele iugoslave au urmărit *pe cont propriu o politică de destindere*, orientare care a determinat Sofia și Budapesta să-și îndrepte politica lor revizionistă, menajând vremelnic Iugoslavia, exclusiv asupra aliaților Belgradului. În cadrul acestei politici s-a înscris și semnarea pactelor cu Italia și Bulgaria, fără consultarea prealabilă a aliaților ei din cele două organizații regionale. Totodată Iugoslavia a îndemnat guvernul român să-și normalizeze relațiile cu Bulgaria și Ungaria, chiar în condițiile cedării unor teritorii⁴⁴⁷.

La rândul ei, România se afla într-o situație dificilă. La sfârșitul anului 1939 pericolul sovietic era mai mare decât cel german, ori garanțiile anglo-franceze erau îndreptate doar contra amenințării germane. În aceste condiții guvernul român a sondat guvernul englez în legătură cu posibilitatea extinderii acestor garanții și pentru eventualitatea unui atac sovietic. Londra a dat dovadă de reținere (teama ca în eventualitatea acordării acestor garanții alianța sovieto-germană se va întări) și a condiționat extinderea angajamentului din primăvara lui 1939 de un sprijin turcesc acordat României și de absența împotrivirii Italiei. Roma declarase că va sprijini România în cazul unui atac sovietic, dar atâta timp cât ea rămânea non-beligerantă garanția sa nu avea nici o valoare. Deși Turcia era dispusă să sprijine România, cererea Bucureștiului a rămas fără nici un rezultat. În aceste condiții, prin simplul joc al colaborării sale cu URSS-ul, profitând de amenințările tot mai violente ale sovieticilor la adresa frontierei orientale a României,

Germania a acaparat Dunărea de jos și Balcanii fără lupte. După pactul de la Moscova din 23 august 1939, Bulgaria și-a mărit pretențiile teritoriale asupra statelor balcanice. În aceste circumstanțe deveneau riscante proiectele Înțelegerii Balcanice privind concesiile teritoriale față de Sofia⁴⁴⁸. De altfel, dacă România și-a menținut oferta de a retroceda o parte a Cadrilaterului, la Consiliul Înțelegerii Balcanice din februarie 1940 Iugoslavia nu mai părea dispusă să facă vreo concesie teritorială, iar Grecia accepta să-i acorde doar o *ieșire economică* la Marea Egee, refuzând însă orice concesie teritorială⁴⁴⁹. Faptul că fiecare dintre statele balcanice avea de făcut față unui pericol principal de la care nu-și putea deturna atenția (Grecia – pericolului italian, Iugoslavia – pericolului italian și chiar celui german, România – pericolului sovietic), pericole ce veneau din părți opuse, a făcut colaborarea balcanică tot mai dificilă la sfârșitul anului 1939 precum și în 1940⁴⁵⁰. Turcia și Grecia aveau spatele acoperit datorită mării iar voința lor de rezistență era mare, dar sentimentul lor de securitate se identifica greu cu interesele României și Iugoslaviei de a menține linia Nistrului și a Alpilor iugoslavi⁴⁵¹. Astfel, inexistența unor organe comune care să poată decide și acționa în numele tuturor *prudența și egoismul național al fiecărui stat, convingerea că un pic de iscusință folosită va ajuta să scape de pericolul care îi amenința vecinii, teama de a epuiza forțele pentru o cauză care nu le privea direct și că se va afla dezarmat în ceasul în care nefericirea va bate la ușă* au fost motivele care au subminat fatal Înțelegerea Balcanică, în concepția lui Grigore Gafencu⁴⁵².

În aceste condiții Conferința de la Belgrad a acestei organizații, de la începutul lui 1940, avea să fie ultima. Diplomatul Al. Cretzianu considera comunicatul publicat la sfârșitul ei drept o *capodoperă a eschivelor*⁴⁵³. Astfel, România a intrat la începutul lunii septembrie 1940 definitiv în orbita Axei, dată de la care și relațiile diplomatice ale României cu Iugoslavia au intrat într-o nouă etapă.

Relațiile inter-parlamentare româno – iugoslave

În perioada interbelică a existat și o colaborare între cele două parlamente. Astfel, la începutul anului 1932 Iugoslavia a fost vizitată de o delegație parlamentară română, care i-a înmănat regelui Alexandru I

ordinul “Pentru Merit”. Oaspeții români au fost primiți de birourile reunite ale Camerei și Senatului iugoslav iar presa belgrădeană a acordat o atenție deosebită evenimentului⁴⁵⁴. Totodată au fost stabilite contacte cu prilejul sesiunii Uniunii interparlamentare de la Geneva.

Începând din 1 decembrie 1936, colaborarea dintre cele două parlamente a intrat într-o fază superioară, prin înființarea Micii Înțelegeri Parlamentare. Astfel, cu ocazia aniversării a 18 ani de la unirea din 1 decembrie 1918, Parlamentul român a invitat să participe la festivitățile dedicate acestui eveniment și o delegație a Parlamentului iugoslav. Aceasta a fost constituită din 20 de deputați și 10 senatori, avându-l în frunte pe președintele parlamentului, S. Ćirić. În ședința solemnă a Parlamentul României din 1 decembrie 1936 a fost anunțată constituirea Micii Înțelegeri Parlamentare⁴⁵⁵. Un rol important în realizarea acestei organizații interparlamentare l-a avut omul politic bănățean Aurel Cosma, care în martie 1937 s-a aflat la Belgrad pentru a fixa programul de activitate a Micii Înțelegeri Parlamentare. A fost constituit un Consiliu permanent și s-a stabilit ca forul inter-parlamentar să se întrunească în fiecare an. Evoluția relațiilor internaționale care au determinat dispariția Micii Înțelegeri a făcut ca și alianța inter-parlamentară româno-iugoslavo-cehoslovacă să-și înceteze activitatea. Oricum ea a constituit un exemplu la acea dată în istoria parlamentarismului european⁴⁵⁶.

Colaborarea româno-iugoslavă pe plan militar

Din punct de vedere juridic și tehnic, colaborarea militară româno-iugoslavă a avut la bază tratatul defensiv româno-iugoslav din 7 iunie 1921⁴⁵⁷, precum și convenția militară dintre cele două părți încheiată la Belgrad la 23 iunie 1922⁴⁵⁸.

La sfârșitul anului 1927, atașatul militar iugoslavo-croato-sloven la București a transmis autorităților militare române dorința Ministerului de război de la Belgrad de a se realiza stagii de pregătire comune între ofițerii români și cei iugoslavi pentru ca cele două armate aliante să se cunoască mai bine. N. Titulescu a analizat această propunere, dar a găsit-o ca fiind inoportună pentru moment, din cauza tensiunii existente în relațiile iugoslavo-italiene⁴⁵⁹.

La 6 octombrie 1928, cu ocazia aniversării a 10 ani de la ruperea frontului de la Salonic, mareșalul Prezan a fost invitat să participe la festivitățile organizate la Belgrad. El a fost primit cu toate onorurile de către ministrul de război iugoslav și de către primarul Belgradului. Tot cu acest prilej mareșalului român i s-a conferit cel mai mare grad al Ordinului "Karadođević". De o atenție deosebită s-a bucurat misiunea oficială a foștilor combatanți români, în frunte cu generalul Moșoiu.⁴⁶⁰

Pe fondul încordării situației internaționale, la 24 mai 1937, cele două guverne au hotărât să organizeze manevre militare comune în toamna aceluiași an. Primul ministru român, Gh. Tătărescu a cerut Belgradului în vara anului 1937, un răspuns privind data organizării manevrelor pentru ca acestea să poată fi bine pregătite. Primului ministru român solicita să i se arate omologului său iugoslav că în condițiile în care guvernul maghiar amenința cu denunțarea clauzelor militare ale tratatului de la Trianon, aceste manevre militare comune erau "mai mult decât oricând" oportune.

Răspunsul lui Stoiadinović nu a fost deloc încurajator pentru partea română. Omul politic iugoslav arăta că Belgradul a hotărât cu mult timp înainte desfășurarea unor manevre militare în regiunea Karlovatz-Belgrad, cu *efective și cheltuieli mari*. În această situație proiectul manevrelor militare comune româno-iugoslave a căzut.

Reprezentatul României la Belgrad, V. Cădere, a venit cu o nouă propunere de colaborare: divizia iugoslavă de la Subotica să fie concentrată și să-și desfășoare pregătirea militară în apropierea frontierei cu România, împreună cu divizia militară de la Timișoara, concentrată în zona învecinată⁴⁶¹. Din păcate și această variantă a căzut.

În primăvara anului 1937 ofițerii Școlii de cavalerie de la Sibiu au întreprins o vizită în Iugoslavia, având ca punct final Belgradul. Conform raportului diplomatic realizat de V. Cădere, vizita a reprezentat o *manifestare fericită pentru cunoașterea și strângerea relațiilor între reprezentanții armatelor noastre*⁴⁶². Tot în același an canoniera românească "Dumitrescu" a întreprins o vizită în apele teritoriale iugoslave, iar la Split marinarii români au fost primiți de către autoritățile locale iugoslave⁴⁶³.

La manevrele militare ale armatei iugoslave (septembrie 1937) printre invitații străini s-a numărat și șeful Statului Major al armatei române⁴⁶⁴.

La începutul lunii februarie 1938 o delegație a ofițerilor Batalionului III, grăniceri din Făgăraș a vizitat Belgradul pentru a înmâna comandantului său onorific, principelui regent Paul, daruri în semn de omagiu⁴⁶⁵.

În condițiile dispariției Micii Înțelegeri, în primăvara anului 1939, guvernul României a reanalizat raporturile militare româno-iugoslave. Astfel, la 4 aprilie 1939, primul ministru al României Armand Călinescu, i-a transmis șefului diplomației, Gr. Gafencu, aflat în vizită la Belgrad, o notă în care se arăta că nu mai exista nici de fapt, nici de drept, o convenție militară care să definească modul de cooperare între armata română și cea iugoslavă în cazul unui atac din partea Ungariei. Aceasta deoarece convenția militară româno-iugoslavă din 1922, a fost înlocuită cu convenția militară a Micii Înțelegeri, iar din acel moment cooperarea militară împotriva Ungariei s-a tratat doar în cadrul Micii Înțelegeri⁴⁶⁶. Conform Protocolului Confidențial încheiat la București în februarie 1939, *s-a reintrat în cadrul Convenției de alianță defensivă româno-iugoslavă din 1921, urmând să se încheie o nouă convenție militară*. Armand Călinescu solicita ca această problemă să fie discutată de către Gr. Gafencu cu conducerea politică a Iugoslaviei pentru sa se vedea dacă aceasta era de acord ca Statele Majore ale celor două armate să se întrunească imediat în vederea încheierii unei convenții militare⁴⁶⁷.

La 2 martie 1939, Marele Stat Major al armatei române îl informa pe ministrul de externe Gr. Gafencu că în condițiile unui atac bulgar, condițiile de cooperare militară româno-iugoslavă erau definite prin convențiile militare încheiate în cadrul Înțelegerii Balcanice. În privința Ungariei, nici în acel moment, nu era stabilit modul în care urma să aibe loc cooperarea militară.

La 7 mai 1939, în timpul întrevederii Cădere - Marković, ministrul de externe iugoslav a recunoscut că prin actul de la 22 februarie 1939 convenția militară româno-iugoslavă era *ipso facto* în vigoare. În consecință, Marković a acceptat ca doi ofițeri ai Statului Major Român să ia în mod strict confidențial contactul cu Statul Major al armatei iugoslave pentru a fi pusă la punct convenția militară în conformitate cu ultimele evoluții ale situației internaționale.

În opinia lui Cădere nu trebuia să fie discutată o nouă convenție militară deoarece tratativele puteau *întâmpina dificultăți*⁴⁶⁸.

La 14 mai, Marele Stat Major iugoslav era solicitat să comunice, Marelui Stat Major român punctul său de vedere în privința alianței militare româno-iugoslave. Forului militar de la Belgrad i se cerea să facă propuneri concrete în vederea stabilirii unor contacte între reprezentanții celor două armate care să analizeze colaborarea militară româno-iugoslavă

în cazul unui atac maghiare. Până la 23 iunie 1939 nu s-a primit nici un răspuns de la Belgrad, fapt ce l-a determinat pe Gr. Gafencu să-i ceară reprezentantului diplomatic român de la Belgrad, V. Cădere să intervină pentru urgentarea răspunsului Marelui Stat Major iugoslav⁴⁶⁹. În urma întrevederii dintre atașatul militar român și șeful Statului Major iugoslav, generalul Simović, acesta din urmă a arătat că răspunsul său cu privire la solicitările românești a fost înaintat Ministerului Afacerilor Străine de la Belgrad. Marele Stat Major al armatei iugoslave considera ca angajamentele militare reciproce rămâneau valabile în continuare. În cazul în care Marele Stat Major român credea că erau necesare noi discuții tehnice, se puteau face propuneri în acest sens, partea iugoslavă neavând nimic împotriva ca o comisie militară română să sosească la Belgrad în cel mai strict secret pentru a purta negocieri.

La începutul lunii iulie 1939, Gr. Gafencu îi comunica lui V. Cădere că lt. col. Leonida din Marele Stat Major român urma să sosească, în cel mai strict secret la Belgrad pentru a purta discuții, privitoare la alianța militară româno-iugoslavă⁴⁷⁰

La 15 iulie 1939, V. Cădere îl informa pe Gr. Gafencu că misiunea lt. col. Leonida a fost încununată cu succes. *S-au luat toate preparativele necesare pentru punerea la punct a acordului militar urmărit. Remarcă că acordul militar din 1922 se bazează pe convenția politică din 1921 de unde rezultă o primă nepotrivire, care se va rezolva prin acte ce vor urma între cele două state majore, conchidea diplomatul român*⁴⁷¹.

La 1 august 1939, Marele Stat Major român a înaintat la Belgrad un proiect de protocol special⁴⁷².

Partea iugoslavă nu a dat nici un răspuns privitor la acest proiect în cursul anului 1939, în ciuda faptului că șeful diplomației iugoslave s-a angajat în fața ambasadorului român la Belgrad că va interveni pe lângă Marele Stat Major iugoslav în vederea urgentării examinării proiectului. La 24 ianuarie 1940, Gr. Gafencu îi cerea reprezentantului diplomatic al României în Iugoslavia să obțină un răspuns grabnic din partea Marelui Stat Major iugoslav cu privire la proiectul românesc pentru a se putea încheia cât mai repede convenția militară⁴⁷³. În urma acestei intervenții, Belgradul a răspuns că Marele Stat Major pregătea un protocol care să reconfirme convenția militară în doi, precum și un protocol tehnic care urma să adapteze prevederile vechii convenții la situația internațională din

acel moment, ținându-se seama și de propunerile formulate de către Statul Major român în august 1939⁴⁷⁴.

La sfârșitul lunii ianuarie 1940, șeful Marelui Stat Major român, generalului F. Țenescu îi solicita lui Gr. Gafencu să pună în discuția Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice cazul în care cooperarea militară româno-iugoslavă împotriva Ungariei era aplicabilă doar dacă Ungaria comitea agresiunea singură sau împreună cu Bulgaria, sau dacă era viabilă și în cazul în care agresiunea maghiară avea loc concomitent cu agresiunea unei alte puteri ⁴⁷⁵.

Ministrul de război al României, I. Ilcuș, analizând proiectul protocolului secret realizat de către Marele Stat Major iugoslav constata la 10 februarie 1940 că acesta repunea în vigoare convenția militară din 1922, care, având la bază o situație militară și geopolitică foarte diferită de cea actuală, prevedea condițiile de cooperare militară contra Bulgariei, Ungariei sau Ungariei și Bulgariei împreună, *cu totul nesatisfăcătoare azi*. Pentru cooperarea româno-iugoslavă contra Bulgariei, protocolul iugoslav dădea satisfacție tezei românești din august 1939, în sensul că prevedea înlocuirea dispozițiilor convenției militare din august 1922 cu clauzele Convenției militare ale Înțelegerii Balcanice. În privința cooperării militare în eventualitatea unei agresiuni maghiare sau maghiaro-bulgare, proiectul iugoslav preciza că se va proceda la modificările necesare. În consecință, arăta ministrul de război român, din punct de vedere militar, protocolul secret propus de Iugoslavia nu aducea o definiție și o actualizare a normelor de cooperare militară contra Ungariei decât cu condiția și în măsura în care un alt protocol anexă sau tehnic o va face. În această situație era necesar ca , prin intermediul Ministerului Afacerilor Străine, Bucureștiul să intervină pe lângă Marele Stat Major iugoslav pentru a fi perfectat cât mai urgent protocolul tehnic⁴⁷⁶.

Deși Marković a promis că va interveni personal pentru reluarea lucrărilor între cele două State Majore în vederea definitivării alianței militare româno-iugoslave, acest lucru nu s-a mai realizat până în septembrie 1940 ⁴⁷⁷.

Colaborarea militară româno-iugoslavă, în condițiile unui atac germano-maghiar asupra României, a fost analizată la 17 septembrie 1939 de către diplomatul român V. Cădere și noul ministru de război iugoslav, generalul Nedić (fratele omului politic cu același nume). Nedić arăta că atâta timp cât trupele germane erau ocupate în Polonia, pericolul nu era de

actualitate, dar totuși ipoteza trebuia luată în serios. În eventualitatea unui astfel de atac, va fi deschis frontul balcanic și, în consecință, colaborarea militară româno-iugoslavă trebuia să funcționeze deoarece primejdia era comună. În cazul unei agresiuni germane, trebuia somată și, eventual lichidată, Bulgaria de către armatele româno-turce, pentru a se avea spatele liber. Probabil că la o astfel de operație, armata iugoslavă nu va putea participa, ea fiind ocupată în direcția nord-vest⁴⁷⁸, preciza ministrul iugoslav.

În anii 1939-1940 materialele de război destinate Iugoslaviei și care se aflau în tranzit prin România, au beneficiat de un regim excepțional. Astfel, li s-au acordat autorizațiile de tranzit *în mod global și prealabil pentru un număr mai mare de vagoane, iar nu pentru fiecare transport în parte, fără a se limita la vreun termen oarecare valabilitatea acestor autorizații*. La rândul său Bucureștiul solicita autorităților iugoslave să fie simplificate procedurile de tranzit prin Iugoslavia a materialelor de război comandate în Germania. Marković îl asigură pe V. Cădere la 27 august 1939 că cererea românească va fi satisfăcută de către autoritățile iugoslave⁴⁷⁹. Astfel, în septembrie 1939, Belgradul a autorizat tranzitul a 5500 de tuburi și 250 de piese de mitralieră comandate în Belgia⁴⁸⁰.

În același timp ministrul de război iugoslav solicita autorităților competente românești planuri privind modalitățile de stocare a benzinei în adăposturi betonate sau cisterne subterane⁴⁸¹.

Totodată, Gr. Gafencu a intervenit pe lângă Saradjoglu pentru realizarea unui tranzit mai rapid prin Grecia a materialului de război destinat Iugoslaviei⁴⁸².

Colaborarea militară s-a desfășurat și în cadrul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice.

La 14 septembrie 1923 a fost semnată convenția militară româno-cehoslovacă-iugoslavă care anula convenția militară româno-iugoslavă, dar cu unele modificări, prelua aceleași prevederi. Din convenție făcea parte și anexa 1 din convenția militară româno-iugoslavă cu privire la ajutorul militar pe care cele două părți erau obligate să și-l acorde în cazul unui atac din partea Bulgariei⁴⁸³.

Până în anul 1927, nu a avut loc nici o consfătuire a reprezentanților militari din cadrul Micii Înțelegeri. În condițiile înrăutățirii situației internaționale, la 11 mai 1931, la București a fost încheiată o convenție militară unică a statelor Micii Înțelegeri. Convenția prevedea măsurile de apărare care

trebuiau luate în cazul în care Ungaria ataca una din părțile contractante. În același timp s-a hotărât ca anual să aibă loc întâlniri la nivel de state majore ale celor trei țări⁴⁸⁴. Astfel de consfătuiri au avut loc în anii care au urmat, realizându-se o serie de planuri militare defensive în funcție de evoluția situației internaționale. Astfel, în cadrul întâlnirilor șefilor de stat major ai Micii Înțelegeri, din august 1936, a fost analizată problema reinstaurării Habsburgilor în Austria, precum și a încălcării clauzelor militare din tratatele de pace de către Austria și mărirea efectivelor militare ale Ungariei⁴⁸⁵. Totodată au fost semnate o serie de înțelegeri de natură militară cum ar fi: acordul privind transportul și tranzitul materialelor de război (semnat la București în 1926), acordul privind transportul și tranzitul tuturor mijloacelor de luptă (București, martie 1934); acordul privind modalitatea de folosire a materialului navigant de război (București, martie 1934); acordul privind mobilizarea și ducerea războiului de către statele Micii Înțelegeri (Praga, noiembrie 1934)⁴⁸⁶, protocolul privind comandamentul comun al armatelor țărilor Micii Înțelegeri, organizarea operațiunilor comune contra Ungariei și planul de operațiuni al statelor Micii Înțelegeri în cazul unui conflict general (Praga, 1936), acordul cu privire la schimbul de personal în caz de război⁴⁸⁷.

În noiembrie 1935, la Belgrad a avut loc prima întâlnire a reprezentanților militari ai Iugoslaviei, Turciei și României. Cu acest prilej a fost parafată convenția militară iugoslavo-româno-turcă, care a fost semnată în 1936⁴⁸⁸.

Un an mai târziu la București, a fost semnată convenția dintre România, Iugoslavia, Grecia și Turcia, cuprinzând măsurile de apărare ce trebuiau adoptate de către aliați în cazul unui atac din partea Bulgariei, Albaniei sau Ungariei⁴⁸⁹. Totodată a mai fost semnată o convenție militară între Iugoslavia, Turcia și România⁴⁹⁰.

Tratatele încheiate între Iugoslavia și Bulgaria intrau însă în contradicție cu convenția militară româno-iugoslavă, precum și cu convențiile militare încheiate în cadrul Înțelegerii Balcanice⁴⁹¹.

În februarie 1940 a avut loc o ultimă încercare de colaborare militară între statele Înțelegerii Balcanice. S-a propus astfel ipoteza studierii unui plan de rezistență comună în fața unei invazii de natură extrabalcanică⁴⁹². Dar evenimentele internaționale care se desfășurau rapid au împiedicat transpunerea în practică a unui plan comun de apărare.

În perioada interbelică au fost realizate contacte între Ministerele Afacerilor Interne ale României și Iugoslaviei. Astfel, la 11 ianuarie 1940,

Belgradul a venit cu propunerea privind stabilirea unui contact strâns între Poliția română și cea iugoslavă, precum și între birourile de informații ale celor două armate⁴⁹³. La 23 ianuarie partea română s-a pronunțat în favoarea unei colaborări între cele două poliții, inspectorul român de poliție, Niky Ștefănescu, deplasându-se la Belgrad în vederea realizării unei înțelegeri în acest sens⁴⁹⁴.

La începutul lunii februarie 1940, colaborarea dintre cele două poliții a fost transpusă în practică: în urma unei acțiuni a poliției iugoslave, desfășurată în localitatea Uzdin din Banatul iugoslav și la care a participat un inspector al poliției române, au fost arestate mai multe persoane care au găzduit în locuințele lor legionari fugiți din România și care urmăreau să ajungă în Germania⁴⁹⁵.

NOTE

-
- ¹ M. Milin, *Relațiile politice româno-iugoslave în epoca modernă*, București, Ed. Academiei Române, 1992.
  - ² Gh. I. Demian, *Pentru Banatul rob. Istoricul tratatelor duse pentru obținerea Banatului iugoslavesc (1914-1923)*, Timișoara, Tipografia Românească, 1933, p. 3.
  - ³ Al. Marghiloman, *Note politice*, București, Ed. Scripta, 1993, p. 285.
  - ⁴ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 3-6.
  - ⁵ *Tratatetele internaționale ale României 1354 – 1920*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, p. 410-411.
  - ⁶ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fond *Constantin Băran*, d. 1, f. 18-19.
  - ⁷ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de la Transylvanie et de la Roumanie (1919-1920). Temoignages francais*, București, Ed. Enciclopedică, 1990, p. 332.
  - ⁸ Vasile Rămneanțu, *Ocupația militară iugoslavescă în județul Timiș – Torontal*, în *Banatica*, 13, 2, 1995, pp. 384-388.
  - ⁹ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Timiș-Torontal*, d. 16/1919, f. 2.
  - ¹⁰ *Ibidem*, d. 24/1920, f. 442.
  - ¹¹ *Ibidem*, d. 24/1920, f. 804.
  - ¹² *Ibidem*, d. 22/1919, f. 103.
  - ¹³ P. Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România*, p. 74-75.
  - ¹⁴ Arhivele Naționale București, fond *Vaida Voevod*, d. 67/1919, f. 1-2.
  - ¹⁵ Radu Rosetti, *Mărturisiri (1914 – 1919)*, București, Ed. Modelism, 1997, p. 367.
  - ¹⁶ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 11-13.
  - ¹⁷ Arhivele Naționale București, fond *familia Brătianu*, d. 238/19, f. 2.
  - ¹⁸ Idem, fond *Vaida Voevod*, d. 69/1919, f. 1.
  - ¹⁹ *Ibidem*, d. 81/1919, f. 5.
  - ²⁰ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 127, cadrul 398.
  - ²¹ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 17-18
  - ²² Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 376.
  - ²³ Gh. Iancu, G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 135.
  - ²⁴ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Iugoslavia, rola 131, cadrul 252.
  - ²⁵ Idem, *microfilme*, Franța, rola 127, cadrul 33.
  - ²⁶ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 17-18.
  - ²⁷ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 182, cadrul 403.
  - ²⁸ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1918, în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, București, Ed. Cartea Românească, 1939, p. 35-36.
  - ²⁹ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 182, cadrul 403.
  - ³⁰ *Ibidem*, cadrul 406 – 407.
  - ³¹ *Ibidem*, loc.cit.
  - ³² *Ibidem*, rola 182, cadrul 411.
  - ³³ *Ibidem*, cadrul 405.

- ³⁴ Idem, *microfilme*, Iugoslavia, rola 131, cadrul 345.
- ³⁵ Gligor Popi, *Jugoslovensko-Rumunski odnosi 1918-1941*, Vrsac, 1984, p.32.
- ³⁶ *Tratatetele internaționale ale României 1354 – 1920*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, p. 410-411.
- ³⁷ Apostol Stan, *Iuliu Maniu*, București, Ed. Saeculum, 1997, p. 95.
- ³⁸ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (MAE), fond 71 Iugoslavia, vol. 49, f. 4-13.
- ³⁹ Sever Bocu, *La question du Banat*, Paris, Imprimerie generale Lahure, 1919, p. 23-25.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 27-28.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 32.
- ⁴² *Ibidem*, p. 33.
- ⁴³ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 32.
- ⁴⁴ Take Ionescu, *Politica externă a României și chestiunea Banatului*, București, 1920, p. 43.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 53.
- ⁴⁶ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 131, cadrul 254.
- ⁴⁷ Grigor Popi, *op. cit.*, p. 35.
- ⁴⁸ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 11.
- ⁴⁹ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 131, cadrul 254.
- ⁵⁰ Idem, *microfilme*, Iugoslavia, rola 131, cadrul 247.
- ⁵¹ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 12.
- ⁵² Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 49.
- ⁵³ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 47-48.
- ⁵⁴ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Iugoslavia, rola 127, cadrul 370.
- ⁵⁵ Idem, *microfilme*, Franța, rola 182, cadrul 465.
- ⁵⁶ *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, 1986, vol. III, p. 186-188.
- ⁵⁷ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 12.
- ⁵⁸ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru reîntregirea României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, vol. II, p. 481.
- ⁵⁹ Romulus Șeișanu, *Principiul naționalităților*, București, Ed. Albatros, 1996, p. 362-364.
- ⁶⁰ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 13-14.
- ⁶¹ Arhivele Naționale București, fond *Vaida Voevod*, d. 69/1919, f. 2-3.
- ⁶² *Ibidem*, d. 81/1919, f. 5.
- ⁶³ Maria, regina României, *Însemnări zilnice*, București, Ed. Albatros, 1996, p. 79.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 89.
- ⁶⁵ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 14.
- ⁶⁶ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 131, cadrul 298.
- ⁶⁷ *Ibidem*, rola 182, cadrul 521.
- ⁶⁸ Romulus Șeișanu, *op. cit.*, p. 365.
- ⁶⁹ A. Stan, *op. cit.*, p. 105.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 100.
- ⁷¹ *România și Conferința de pace de la Paris*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, p. 397.
- ⁷² Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 19.
- ⁷³ Al. Vaida Voevod, *op. cit.*, vol. II, p. 56.
- ⁷⁴ *România și Conferința de pace de la Paris*, p. 399-400.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 401.

- ⁷⁶ Gh. I. Demian, *op. cit.*, p. 21-22.
- ⁷⁷ Monitorul Oficial, 18 iunie 1924.
- ⁷⁸ Silviu Dragomir, *Sârbii din Banatul românesc (1919 – 1940)*, p. 1. Mulțumim și pe această cale domnului profesor Nicolae Bocșan pentru permisiunea de a consulta acest manuscris.
- ⁷⁹ *Banatul românesc*, 12 august 1920, p. 1.
- ⁸⁰ *Ibidem*, 18 decembrie 1920, p. 1.
- ⁸¹ George Popoviciu, *Memorii cu privire la integritatea Banatului*, Cransebeș, 1929.
- ⁸² *Banatul românesc*, 15 iulie 1920, p. 1.
- ⁸³ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 35.
- ⁸⁴ Arhivele Naționale București, fond *Vaida Voevod*, d. 65/1919, f. 13-15.
- ⁸⁵ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 37.
- ⁸⁶ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 109-110.
- ⁸⁷ Arhivele Naționale București, *microfilme*, Franța, rola 131, cadrul 621-622.
- ⁸⁸ Idem, fond *Vaida-Voevod*, dos. 50, 1919, f. 2-3.
- ⁸⁹ *Ibidem* d.65/1919, f. 1
- ⁹⁰ *Ibidem* d.123/1920, f. 1-2
- ⁹¹ Ioan I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Iași, Ed. Institutului European, 1998, p. 225.
- ⁹² Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 52-75.
- ⁹³ Milan Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei (1920-1938)*, București, Ed. Politică, 1979, p. 38.
- ⁹⁴ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 76-101.
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 102-104.
- ⁹⁶ *Ibidem*, p. 104-105.
- ⁹⁷ *Ibidem*, p.104-106.
- ⁹⁸ *Ibidem*, p.106-107.
- ⁹⁹ *Ibidem*, p.108-110.
- ¹⁰⁰ Monitorul Oficial, 10 iulie 1921.
- ¹⁰¹ R.Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol.I, Bucuresti, Ed.Humanitas, p. 50-51.
- ¹⁰² Cf. M. Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*, p. 86.
- ¹⁰³ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 47.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 48.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 49.
- ¹⁰⁶ Arhivele Naționale București, fond *Casa Regală*, d. 34/1922, f. 49.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 36.
- ¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 41.V. Moisuc, *op. cit.*, p. 128-129.
- ¹⁰⁹ A.Plămădeală, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939, Elie Miron Cristea, documente, însemnări și corespondențe*, Sibiu, 1987, p. 331-332.
- ¹¹⁰ Arhivele Naționale București, fond *Casa Regală*, d. 34/1922, f. 62.
- ¹¹¹ *Ibidem*, f. 61.
- ¹¹² *Ibidem*, f. 63.
- ¹¹³ Arhiva MAE, fond *71 Iugoslavia*, vol. 68, f. 328.
- ¹¹⁴ A.Plămădeală, *op. cit.*, p. 332.
- ¹¹⁵ M. Vanku, *op. cit.*, p. 31-32.
- ¹¹⁶ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 128-129.

- ¹¹⁷ *Ibidem*, p. 130.
- ¹¹⁸ E.I. Bold, *op. cit.*, p. 89-90.
- ¹¹⁹ I.G. Duca, *Memorii*, București, Ed. Machiaveli, 1994, vol. 4, p. 265.
- ¹²⁰ *Ibidem*, p. 267-268.
- ¹²¹ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Ed. Politică, 1967, p. 105.
- ¹²² I.G. Duca, *op. cit.*, p. 270.
- ¹²³ Ion I. Lapedatu, *op. cit.*, p. 226-227.
- ¹²⁴ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 81.
- ¹²⁵ Arhiva M. A. E., *fond Mica Înțelegere*, vol. 1, f. 25.
- ¹²⁶ M. Vanku, *op. cit.*, p. 40.
- ¹²⁷ *Ibidem*, loc. cit.
- ¹²⁸ *Ibidem*, p. 111-112.
- ¹²⁹ Grigor Popi, *op. cit.*, p. 57.
- ¹³⁰ Arhivă MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 49, f. 60-61.
- ¹³¹ *Ibidem*, f. 71.
- ¹³² Arhiva MAE, *fond Mica Înțelegere*, vol. 1, f. 15.
- ¹³³ Idem, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 49, f. 73.
- ¹³⁴ Arhivele Naționale București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 126/1920, f. 197.
- ¹³⁵ Idem, *fond Casa Regală*, dos. 27/1925, f. 109.
- ¹³⁶ *Ibidem*, d.28/1925, f. 168-170.
- ¹³⁷ Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, Ed. Academiei RSR, 1972, p. 15-22.
- ¹³⁸ Grigor Popi, *op. cit.*, p. 65.
- ¹³⁹ M. Vanku, *op. cit.*, p. 47.
- ¹⁴⁰ Arhiva MAE, *fond Mica Înțelegere*, vol. 7, f. 5.
- ¹⁴¹ M. Vanku, *op. cit.*, p. 50.
- ¹⁴² Grigor Popi, *op. cit.* p. 67.
- ¹⁴³ *Ibidem*, p. 75-76.
- ¹⁴⁴ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 239-240.
- ¹⁴⁵ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 78.
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 85.
- ¹⁴⁷ M. Vanku, *op. cit.*, p. 54-55.
- ¹⁴⁸ Arhiva MAE, *fond Mica Înțelegere*, vol. 7, f. 120.
- ¹⁴⁹ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 50, f. 3.
- ¹⁵⁰ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 89.
- ¹⁵¹ Despre conținutul planului Young și consecințele sale asupra Iugoslaviei și României vezi E. Bold, *op. cit.*, p. 170-204.
- ¹⁵² *Ibidem*, p. 204-206.
- ¹⁵³ *Ibidem*, p. 219-220.
- ¹⁵⁴ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 290-292.
- ¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 316-319.
- ¹⁵⁶ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 464.
- ¹⁵⁷ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 1, f. 257.
- ¹⁵⁸ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 320-321.
- ¹⁵⁹ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 497-498.

- ¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 515-517.
- ¹⁶¹ R. Bossy, *op. cit.*, p. 223-224.
- ¹⁶² Arhivele Naționale București, fond *Casa Regală*, d. 101/1930, f. 1, 4-5.
- ¹⁶³ Arhiva MAE, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 264, 267.
- ¹⁶⁴ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 98.
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 268.
- ¹⁶⁶ Arhivele Naționale București, fond *Casa Regală*, d. 173/1932, f.13.
- ¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 10.
- ¹⁶⁸ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 331.
- ¹⁶⁹ Arhiva MAE, fond *71 Iugoslavia*, vol. 50, f. 110.
- ¹⁷⁰ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 471-473.
- ¹⁷¹ Arhivele Naționale București, fond *Casa Regală*, d. 118/1933, f. 3.
- ¹⁷² N. Titulescu, *op. cit.*, p. 515-517
- ¹⁷³ Arhiva MAE, fond *71 Iugoslavia*, vol. 1, f. 410.
- ¹⁷⁴ Walter M. Bacon Jr., *Nicolae Titulescu*, Iași, Institutul European, 1999, p. 226.
- ¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 227.
- ¹⁷⁶ R. Bossy, *op. cit.*, p. 229.
- ¹⁷⁷ Arhiva MAE, fond *71 Iugoslavia*, vol. 50, f. 154.
- ¹⁷⁸ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 535-537.
- ¹⁷⁹ Idem, *Politica externă a României*, p. 84.
- ¹⁸⁰ Idem, *Documente diplomatice*, p. 541.
- ¹⁸¹ *Ibidem*, p. 556-558.
- ¹⁸² Arhiva MAE, fond *71 Iugoslavia*, vol. 2, f. 58-59.
- ¹⁸³ *Ibidem*, f. 68.
- ¹⁸⁴ M. Vanku, *op. cit.*, p. 100-103.
- ¹⁸⁵ Walter M. Bacon, *op. cit.*, p. 235.
- ¹⁸⁶ M. Vanku, *op. cit.*, p. 571.
- ¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 574-575.
- ¹⁸⁸ Arhivele Naționale București, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 126/1920, f. 401-402.
- ¹⁸⁹ M. Vanku, *op. cit.*, p. 107-109.
- ¹⁹⁰ Walter M. Bacon Jr., *Nicolae Titulescu*, p. 208-209.
- ¹⁹¹ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 577.
- ¹⁹² M. Vanku, *op. cit.*, p. 32-33.
- ¹⁹³ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 124.
- ¹⁹⁴ E. Bold, *op. cit.*, p. 92-97.
- ¹⁹⁵ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 194-196.
- ¹⁹⁶ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 242.
- ¹⁹⁷ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 296-302.
- ¹⁹⁸ M. Vanku, *op. cit.*, p. 55.
- ¹⁹⁹ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 512-515.
- ²⁰⁰ *Ibidem*, p. 573.
- ²⁰¹ E. Bold, *op. cit.*, p. 225.
- ²⁰² M. Vanku, *op. cit.*, p. 130.
- ²⁰³ *Ibidem*, p. 134-135.

- 204 *Ibidem*, p. 131-133.
- 205 Walter M. Bacon, *op. cit.*, p. 266-267.
- 206 Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 50, f. 187.
- 207 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 635-636.
- 208 Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 3, f. 3.
- 209 Gligor Popi, *op. cit.*, p. 138.
- 210 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 671-673.
- 211 M. Vanku, *op. cit.*, p. 122-123.
- 212 Gligor Popi, *op. cit.*, p. 139.
- 213 Walter M. Bacon Jr., *op. cit.*, p. 267.
- 214 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 671-673.
- 215 M. Vanku, *op. cit.* p. 124.
- 216 Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 3, f. 138.
- 217 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 704-706.
- 218 M. Vanku, *op. cit.*, p. 125.
- 219 *Ibidem*, p. 127.
- 220 Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 3, f. 298.
- 221 *Ibidem*, loc.cit.
- 222 Idem, fond Mica Înțelegere, vol. 15, f. 58-60.
- 223 V. Moisuc, *op. cit.*, p. 334-336.
- 224 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 722.
- 225 M. Vanku, *op. cit.*, p. 151-54. Aceasi parere este exprimata si de catre istoricul Gligor Popi in *op. cit.* p. 143.
- 226 *Ibidem*, p. 154-155.
- 227 *Ibidem*, p. 124.
- 228 *Ibidem*, p. 156.
- 229 Arhiva MAE, fond Mica Înțelegere, vol. 14, f. 35.
- 230 *Ibidem*, f. 175.
- 231 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 753-755.
- 232 Idem, *Politica externă a României*, p. 161-167.
- 233 Idem, *Documente diplomatice*, p. 778.
- 234 *Ibidem*, p. 812-813.
- 235 Arhiva MAE, fond Mica Înțelegere, vol. 15, f. 2.
- 236 *Ibidem*, f. 58-60.
- 237 R. Bossy, *op. cit.*, p. 286.
- 238 M. Vanku, *op. cit.*, p. 159.
- 239 Gligor Popi, *op. cit.*, p. 151.
- 240 Walter M. Bacon Jr., *op. cit.*, p. 268.
- 241 *Ibidem*, p. 273.
- 242 Rebecca Haynes, *Politica Romaniei fata de Germania intre 1936 si 1940*, Iasi, 2003, p. 21.
- 243 *Ibidem*, p. 174.
- 244 *Ibidem*, p. 37, 39.
- 245 *Ibidem*, p. 16.
- 246 M. Vanku, *op. cit.*, p. 170.

- ²⁴⁷ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 6, f. 320-321.
- ²⁴⁸ M. Vanku, *op. cit.*, p. 183.
- ²⁴⁹ *Ibidem*, p. 174-178.
- ²⁵⁰ *Ibidem*, p. 180.
- ²⁵¹ *Ibidem*, p. 178-179.
- ²⁵² Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 5, f. 39.
- ²⁵³ M. Vanku, *op. cit.*, p. 173-174.
- ²⁵⁴ *Ibidem*, p. 183.
- ²⁵⁵ N. Titulescu, *Politica externă a României*, p. 72-77.
- ²⁵⁶ Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Iasi, 1998, p.46-47.
- ²⁵⁷ Arhiva M. A. E., fond 71 Iugoslavia, f. 70-71.
- ²⁵⁸ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 154.
- ²⁵⁹ *Ibidem*, p. 162.
- ²⁶⁰ *Ibidem*, p. 157.
- ²⁶¹ R. Bossy, *op. cit.*, p. 296-298.
- ²⁶² *Ibidem*, p. 312.
- ²⁶³ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 171.
- ²⁶⁴ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 5, f. 96, 128.
- ²⁶⁵ *Ibidem*, fond 71 Iugoslavia, vol. 51, f. 34-35.
- ²⁶⁶ M. Vanku, *op. cit.*, p. 184.
- ²⁶⁷ *Ibidem*, p. 186-187.
- ²⁶⁸ R. Bossy, *op. cit.*, p. 327-333.
- ²⁶⁹ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 5, f. 239-240.
- ²⁷⁰ *Ibidem*, f. 241.
- ²⁷¹ M. Vanku, *op. cit.*, p. 194-195.
- ²⁷² *Ibidem*, p. 194.
- ²⁷³ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 51, f. 83-85.
- ²⁷⁴ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 29.
- ²⁷⁵ *Ibidem*, p. 32.
- ²⁷⁶ *Ibidem*, p. 36.
- ²⁷⁷ M. Vanku, *op. cit.*, p. 199-200. Vezi si Eugene Boia, *Romania' s Diplomatic Relations with Iugoslavia in the Interwar Period, 1919-1941*, 1993, p. 231, *apud* Rebecca Haynes, *op. cit.* p.46.
- ²⁷⁸ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 51, f. 196.
- ²⁷⁹ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 49-51.
- ²⁸⁰ Arhiva M. A. E., fond 71 Iugoslavia, vol. 6, f. 48, 60.
- ²⁸¹ Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, d.117/1938, f. 1, 3.
- ²⁸² Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 6, f. 60-61.
- ²⁸³ Idem, fond Mica Înțelegere, vol. 18, f. 31.
- ²⁸⁴ M. Vanku, *op. cit.*, p. 227-229.
- ²⁸⁵ *Marea conflagrație mondială a secolului XX*, București, Ed. Politică, 1974, p. 51.
- ²⁸⁶ *Ibidem*, p. 52.
- ²⁸⁷ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 51, f. 128-130.
- ²⁸⁸ M. Vanku, *op. cit.*, p. 210-211.
- ²⁸⁹ *Ibidem*, p. 207-209.

- ²⁹⁰ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 51, f. 132-134.
- ²⁹¹ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 339-341.
- ²⁹² M. Vanku, *op. cit.*, p. 223.
- ²⁹³ R. Bossy, *op. cit.*, vol. II, p. 31-32.
- ²⁹⁴ Gligor Popi, *op. cit.* p. 178.
- ²⁹⁵ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 6, f. 94.
- ²⁹⁶ V. Moisuc, *op. cit.*, p. 341-351
- ²⁹⁷ *Ibidem.*, p. 341-345.
- ²⁹⁸ A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Ed. Polirom, 1999, p. 149.
- ²⁹⁹ Arhiva M. A. E. fond 71 Iugoslavia, vol. 6, f. 95.
- ³⁰⁰ M. Vanku, *op. cit.*, p. 226.
- ³⁰¹ M.A. E., fond 71 Iugoslavia, vol. 19, f. 60.
- ³⁰² *Ibidem.*
- ³⁰³ Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, d.153/1938, f.6.
- ³⁰⁴ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 19, f. 155.
- ³⁰⁵ *Ibidem*, f. 173-174.
- ³⁰⁶ *Ibidem*, f.184.
- ³⁰⁷ *Ibidem*,vol. 51, f. 178.
- ³⁰⁸ *Ibidem*, f.181-184.
- ³⁰⁹ *Ibidem*, f. 184.
- ³¹⁰ *Ibidem*, f.187-189.
- ³¹¹ *Ibidem*, f. 192.
- ³¹² Gligor Popi, *op. cit.*, p.178.
- ³¹³ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 57-58.
- ³¹⁴ *Ibidem*, p. 61.
- ³¹⁵ Gligor Popi, *op. cit.* p.184.
- ³¹⁶ Arhiva M. A. E., fond71 Iugoslavia, vol. 51, f. 166.
- ³¹⁷ Raoul Bossy, *op. cit.*, p.95.
- ³¹⁸ Arhiva M.A.E., fond Mica Intelegere, vol. 19, f. 173.
- ³¹⁹ M.Vanku, *op. cit.*, p.247.
- ³²⁰ Gligor Popi. *op. cit.*, p. 187.
- ³²¹ M. Vanku, *op. cit.*, p. 247.
- ³²² Arhiva M. A. E., fond Mica Intelegere, vol. 19, f. 61.
- ³²³ Arhiva MAE. fond 71 Iugoslavia ,vol.51,f.160.
- ³²⁴ M. Vanku, *op. cit.*, p. 226.
- ³²⁵ Arhiva M. A. E., fond 71 Iugoslavia, vol. 70, f. 252-257.
- ³²⁶ Idem, fond Mica Ințelegere, vol. 31, f. 66.
- ³²⁷ Idem, fond 71 Iugoslavia, vol. 6. f. 90.
- ³²⁸ Gr. Gafencu, *Preliminarii la războiul din răsărit*, București, Ed. Globus, 1996, p. 230.
- ³²⁹ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 95.
- ³³⁰ Arhiva M. A. E., fond 71 Iugoslavia, vol. 51, f. 284.
- ³³¹ *Ibidem*, f. 277.
- ³³² *Ibidem*, f. 388-389.
- ³³³ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 94.

- 334 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, f.283.
335 *Ibidem*, vol. 52, f. 34.
336 *Ibidem*, f. 32.
337 Calafeteanu, *Diplomația românească în sud estul Europei*, București, Ed. Politica, 1980, p. 60.
338 *Ibidem*, p. 61-66.
339 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 38.
340 *Ibidem*, f. 38-40.
341 *Ibidem*, f. 80.
342 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 414.
343 *Ibidem*, p. 418.
344 R. Bossy, *op. cit.*, vol. II, p. 135.
345 Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 234.
346 Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 94.
347 R. Bossy, *op. cit.*, p. 137-140.
348 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 92-93.
349 *Ibidem*, f. 93.
350 *Ibidem*, f. 93.
351 *Ibidem*, vol. 6, f. 280-281.
352 Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 239-240.
353 *Ibidem*.
354 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 6, f. 304.
355 *Ibidem*, f. 307.
356 Gligor Popi, *op. cit.*, p. 208.
357 R. Bossy, *op. cit.*, p. 142.
358 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 6, f. 319.
359 *Ibidem*, vol. 52, f. 112.
360 *Ibidem*, f. 118.
361 *Ibidem*, f. 104.
362 *Ibidem*, f. 103.
363 *Ibidem*, f. 112-118.
364 *Ibidem*, f. 107.
365 *Ibidem*, f. 121.
366 *Ibidem*, vol. 6, f. 355-356.
367 Fl. Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Ed. Danubius, 1991, p. 58.
368 *Ibidem*.
369 *Ibidem*, p. 59.
370 *Ibidem*.
371 *Ibidem*.
372 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 142.
373 *Ibidem*, f. 150.
374 *Ibidem*, f. 138.
375 Idem, *fond Mica Intelegere*, vol. 31, f.36.
376 Idem, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 156.

- 377 Idem, fond *Mica Intelegere*, vol. 31, f. 144.
378 Idem, fond 71 Iugoslavia, vol. 52, f. 164..
379 *Ibidem*, vol. 11, f. 44.
380 *Ibidem*, vol. 52, f. 168.
381 *Ibidem*, vol 11, f. 52.
382 Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 60-61.
383 *Ibidem*, p. 62-64.
384 Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 53.
385 Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 233.
386 *Ibidem*, p. 54.
387 *Ibidem*.
388 *Ibidem*, p. 366.
389 Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 125.
390 *Ibidem*, p. 129.
391 Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 55.
392 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 182.
393 *Ibidem*, vol. 11, f. 80.
394 E. Campus, *op. cit.*, p. 319.
395 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 191-192.
396 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 11, f. 84-88.
397 E. Campus, *op. cit.*, p. 320-321.
398 *Ibidem*, p. 321-322.
399 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 205-209.
400 *Ibidem*, vol. 11, f. 130-131.
401 E. Campus, *op. cit.*, p. 336-337.
402 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 51, f. 200.
403 *Ibidem*, vol. 11, f. 177-179.
404 E. Campus, *op. cit.*, p. 330-334.
405 *Ibidem*, p. 334.
406 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 11, f. 185-186.
407 *Ibidem*, f. 190.
408 *Ibidem*, vol. 52, f. 222-223.
409 *Ibidem*.
410 E. Campus, *op. cit.*, p. 342.
411 Arhiva M. A. E. *fond 71 Iugoslavia*, vol. 6, f. 433.
412 Carol al II-lea, *Însemnari zilnice*, Bucuresti, vol.I, p. 379.
413 I. Calafeteanu, *op. cit.*, p. 241.
414 *Ibidem*, p. 242-243.
415 Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 131.
416 *Ibidem*, p. 139.
417 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 244-255.
418 E. Campus, *op. cit.*, p. 349.
419 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 262-263.
420 Arhiva M. A. E., *fond 71 Iugoslavia*, vol. 12, f. 105.

- ⁴²¹ Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 282.
⁴²² Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 281.
⁴²³ E. Campus, *op. cit.*, p. 360-361.
⁴²⁴ Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 282-286.
⁴²⁵ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 52, f. 334.
⁴²⁶ *Ibidem*, f. 337.
⁴²⁷ *Dacia*, 27 mai 1940, p. 8.
⁴²⁸ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 53, f. 2.
⁴²⁹ *Ibidem*, vol. 13, f. 55.
⁴³⁰ *Ibidem*, vol. 53, f. 3.
⁴³¹ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 72.
⁴³² Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 52, f. 351.
⁴³³ *Ibidem*, f. 357.
⁴³⁴ *Ibidem*, vol. 53, f. 496.
⁴³⁵ *Ibidem*, f. 3.
⁴³⁶ *Ibidem*.
⁴³⁷ *Ibidem*, f. 497.
⁴³⁸ *Ibidem*, f. 497-498.
⁴³⁹ *Ibidem*, vol. 52, f. 373.
⁴⁴⁰ *Marea conflagrație mondială a secolului XX*, p. 118-119.
⁴⁴¹ M. Manoilescu, *Memorii, iulie-august 1940. Dictatul de la Viena*, București, Ed. Enciclopedică, p. 69.
⁴⁴² Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 13, f. 151.
⁴⁴³ *Ibidem*, vol. 53, f. 498.
⁴⁴⁴ *Ibidem*, vol. 13, f. 157.
⁴⁴⁵ Gr. Gafencu, *Ultimele zile ale Europei*, București, Ed. Enciclopedică, 1995, p. 182.
⁴⁴⁶ *Idem*, *Preliminarii la războiul din răsărit*, p. 139-142.
⁴⁴⁷ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 53, f. 442-447.
⁴⁴⁸ Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 273-283.
⁴⁴⁹ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 61.
⁴⁵⁰ Gr. Gafencu, *op. cit.*, p. 278.
⁴⁵¹ *Ibidem*, p. 123.
⁴⁵² *Ibidem*, p. 244.
⁴⁵³ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 63.
⁴⁵⁴ *Voința Banatului*, 28 februarie 1932, p. 4.
⁴⁵⁵ M. Vanku, *Colaborarea parlamentară dintre Iugoslavia și România între cele două războaie mondiale*, în *Lumina*, nr. 3-4, 1974, p. 209-211.
⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 210-211.
⁴⁵⁷ Arhiva Ministerului afacerilor externe, fond *Mica Înțelegere*, vol.50, f. 328
⁴⁵⁸ Arhivele naționale București, fond *Casa Regală*, d. 27, 1925.,f. 53,
⁴⁵⁹ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. 49,f. 150-151,
⁴⁶⁰ *Ibidem* f. 303, 206,
⁴⁶¹ *Ibidem*, vol. 51, f. 41-43.
⁴⁶² *Ibidem*,vol. 5, f. 290.

- ⁴⁶³ *Ibidem*, f. 297.
- ⁴⁶⁴ *Ibidem*, f. 291-292.
- ⁴⁶⁵ Arhivele Naționale București, fond *Casa Regală*, d. 15-1938, f. 1.
- ⁴⁶⁶ Dumitru Tuțu, *Alianțe militare ale României (1921-1939)*, în *Probleme de politică externă a României. 1918-1940*, București, Editura Militară, 1971, vol. II, p. 148.
- ⁴⁶⁷ Arhiva MAE, fond *Mica Înțelegere*, Vol. 50, f. 326.
- ⁴⁶⁸ *Ibidem*, f. 330.
- ⁴⁶⁹ *Ibidem*, f. 334.
- ⁴⁷⁰ *Ibidem*, f. 336-337.
- ⁴⁷¹ *Ibidem*, f. 338.
- ⁴⁷² Dumitru Tuțu, *op. cit.* p. 148.
- ⁴⁷³ Arhiva MAE, fond *Mica Înțelegere*, vol.50, f. 341.
- ⁴⁷⁴ *Ibidem*, f. 343.
- ⁴⁷⁵ *Ibidem*, f. 344.
- ⁴⁷⁶ *Ibidem*, f. 347-348.
- ⁴⁷⁷ *Ibidem*, f. 349.
- ⁴⁷⁸ *Idem*, fond *71 Iugoslavia*, vol.52, f. 198- 199.
- ⁴⁷⁹ *Ibidem*, vol. 11, f. 39, 42.
- ⁴⁸⁰ *Ibidem*, f. 139.
- ⁴⁸¹ *Ibidem*, f. 141.
- ⁴⁸² *Ibidem*, vol. 12, f. 86.
- ⁴⁸³ Dumitru Tuțu, *op. cit.*, p. 110.
- ⁴⁸⁴ Milan Vanku, *op. cit.*, p. 63.
- ⁴⁸⁵ *Ibidem*, p. 239.
- ⁴⁸⁶ *Ibidem*, p. 235-236.
- ⁴⁸⁷ *Ibidem*, p. 239.
- ⁴⁸⁸ Dumitru Tuțu, *op. cit.*, p. 128.
- ⁴⁸⁹ *Ibidem*, p. 130.
- ⁴⁹⁰ Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, p. 205.
- ⁴⁹¹ *Ibidem*, p. 210.
- ⁴⁹² *Ibidem*, p. 350.
- ⁴⁹³ Arhiva MAE, fond *71 Iugoslavia*, vol .52, f. 236.
- ⁴⁹⁴ *Ibidem*, f. 258.
- ⁴⁹⁵ *Ibidem*, vol. 12, f. 65.

CAPITOLUL II

RELAȚIILE CULTURALE ROMÂNNO – IUGOSLAVE

Relațiile din domeniu literar, artistic și științific

Relațiile culturale româno-iugoslave din perioada interbelică continuă bunele raporturilor din acest domeniu statornicite între cele două popoare la începutul epocii moderne. În acest sens sunt remarcabile preocupările lui Vuk Karadžić de a cunoaște trecutul poporului român, limba și cultura românească, precum și relațiile de prietenie pe care omul de cultură iugoslav le-a avut cu Gheorghe Asachi¹.

Între instituțiile academice de la București și Belgrad au existat de asemenea raporturi de apropiere, Bogdan Petriceicu Hașdeu fiind primul savant român ales membru onorific al Societății Academice Sârbe (1878) iar mai târziu și membru de onoare al Academiei Sârbe (1892). Au urmat apoi alți savanți români: Nicolae Iorga, Ioan Bogdan, Ilie Bărbulescu².

Interferențe româno-iugoslave întâlnim și în domeniul literar și publicistic, în epoca modernă existând publicații iugoslave ce se tipăreau atât la Timișoara cât și la București³.

Și în domeniul istoriografiei perioada interbelică continuă o tradiție existentă din timpul lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Constantin Cantacuzino, Radu Popescu⁴.

O contribuție însemnată în cunoașterea istoriei poporului iugoslav precum și a preocupărilor istoriografiei din statul vecin în perioada interbelică a avut-o marele istoric român Nicolae Iorga.

În 1922 acesta a publicat studiul "Relations entre Serbes et Roumaines". În alcătuirea acestei lucrări istoricul român a utilizat o serie de date aflate în letopisețele iugoslave⁵. În același an a văzut lumina tiparului o altă lucrare a lui Nicolae Iorga, "Români și slavi, Români și unguri". În prima parte a acesteia autorul s-a ocupat de trecutul poporului vecin precum și de legăturile ce au fost stabilite de-a lungul timpului între cele două popoare. Analizând în partea finală evoluția relațiilor româno –

iugoslavo-croato-slovene, Nicolae Iorga susținea necesitatea menținerii relațiilor prietenești, sugerând ca problemele politice și culturale ce nu fuseseră încă soluționate să fie rezolvate de către cei direct vizați (românii și iugoslavii din cele două părți ale Banatului)⁶.

În cadrul ședinței Academiei Române, secțiunea Istorie, din 31 octombrie 1924, Nicolae Iorga a susținut comunicarea "Domnița Ana și patronagiul ei literar", în elaborarea căreia a utilizat și surse istorice iugoslave⁷.

Lucrarea "Histoire des Etats balkaniques jusqu'a 1924", apărută în 1925, tratează la rândul-i aspecte ale istoriei iugoslavilor. Este analizată, în acest sens, perioada ocupației turcești apoi a celei austriece. În continuare sunt prezentate relațiile iugoslavo-ruse în perioada modernă, domnia lui Miloș Obrenovici, criza orientală, războaiele balcanice, situația statului iugoslav în primul război mondial, precum și evoluția regatului iugoslavo-croato-sloven în primii ani postbelici. În elaborarea acestei lucrări, istoricul a utilizat o serie de studii întocmite de istorici iugoslavi⁸.

O lucrare deosebit de importantă pentru cunoașterea trecutului popoarelor iugoslav, croat și sloven este "În Serbia de după războiu", apărută 1927, structurată pe 11 capitole (I – "Spre Belgrad", II – "Belgradul", III – "În Șumadia", IV – "În Serbia Veche", V – "Pristina", VI – "Scoplie", VII – "Crușevațul", VIII – "Altă Serbie: Bosnia", IX – "Dalmația acum 30 de ani", X – "Ragusa acum 30 de ani", XI – "Ragusa: trecutul"). În lucrare sunt analizate trecutul istoric al fiecărei provincii vizitate și arhitectura laică și religioasă, pentru care sunt prezentate analogii cu alte stiluri arhitecturale. Nicolae Iorga a semnalat existența în muzeul din Belgrad a unor mărturii materiale privind istoria poporului român: steagul de mătase roșie, cu slovele de aur șterse, din perioada lui Mihail Radu Mihnea și un admirabil *felon* dăruit unei mănăstiri iugoslave de către Neagoe Basarab (descoperit de D. Drăghiceanu). Mai sunt prezentate și tradițiile și obiceiurile autohtone legate de sărbătoarea Floriilor. Sunt surprinse și redată crâmpie din atmosfera de epocă; astfel, Belgradul i se înfățișa autorului ca fiind *capitala unui stat plin de entuziasm și tinerețe*, clădirile sale fiind mari, în toate stilurile și mai ales în nici unul. *E un amestec – continua Iorga – de cetățenism bizantin trecut prin veacuri și de burghezism austro-ungar, importat de dincolo de Sava și Dunăre. În privința locuitorilor capitalei, aceștia erau percepuți ca fiind legați prin toate fibrele de țara lor, ceea ce face tăria Iugoslaviei ieșite din mica Serbie.*

Provincia Bosnia era comparată cu *o Moldovă a rasei iugoslave, ca un Aragon al Spaniolilor*. În ce privește călătorii aflați la bordul vaporului ce-l ducea pe istoric spre Dalmația, aceștia i se par a fi slavi, cărora *turcii le-au dat îmbrăcămintea iar austriecii cultura și viața organizată*⁹.

Preocupările privind istoria Iugoslaviei sau interferențele istorice ale celor două popoare vecine sunt prezente în scrierile și conferințele lui Nicolae Iorga și în deceniul al patrulea al secolului. Astfel, susținând în cadrul secțiunii Istorie a Academiei Române conferința “Doamna Elina a Terii Românești ca patroană literară” (8 aprilie 1932), istoricul releva gestul soției lui Matei Basarab de a dărui iugoslavilor un *Triod - Penticostariu*¹⁰.

Referiri la istoria modernă a Serbiei sunt întâlnite și în studiile “Commnet la Roumanie s’est détaché de la Triplice”¹¹ și “Études sur l’avant guerre”¹² precum și în conferința “La révolution française et le S-E de l’Europe”, pe care istoricul a susținut-o în februarie 1933 la Societatea Revoluției Franceze¹³.

Alte aspecte privind istoria modernă a Serbiei sunt întâlnite și în conferința “Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830”¹⁴, susținută de Iorga la Paris și în expunerea realizată la 24 septembrie 1937 în cadrul secțiunii Istorie a Academiei Române, intitulată “Conflictul militar austro-rus din 1854 – 1856 după un martor austriac”¹⁵.

În ședința din 26 februarie 1936, Nicolae Iorga a prezentat, în același cadru, conferința “Rogeriu Iosif Boscovich și Moldova”, făcând referiri la lucrările istoricilor iugoslavi pe această temă¹⁶.

Serbia a constituit unul dintre subiectele tratate de savantul român în studiul “Dix ans de politique russe dans lla S-E de l’Europe (1870 – 1888)”¹⁷ și în conferința susținută la Institutul de artă Utrecht – “Byzance en Occident”¹⁸, ca și în volumele III și IV din “Histoire de Roumains et de la Romanité Orientale”¹⁹. Trebuie amintite în acest context și studiile “Constantin Vodă Ipsilanti și revoluția iugoslavească”, “Influences étrangères sur la nation roumain” și “Livres populaires dans le S-E de l’Europe et surtout chez les Roumains”²⁰.

Pe de altă parte, în paginile revistei pe care o conducea Nicolae Iorga, “Revue historique ...”, au fost prezentate principalele preocupări ale istoriografiei iugoslave în perioada interbelică. Au fost astfel prezentate revistele “Glasnik” (a Societății de istorie din Novi Sad), “Slavonic Review”, “Arhiska Groča” (Belgrad) ș.a.²¹, precum și lucrarea lui Milutin

Tschekitsch apărută la Leipzig în 1939 – “Jugoslawien an Scheidewege”²², studiile lui Nikola Radojčić²³ sau R. Petković²⁴.

De asemenea, în anul 1927, imediat după apariția în Iugoslavia a volumului “Stari srpski radoslavi i letopisi”, Nicolae Iorga l-a făcut cunoscut prin intermediul studiului “L’element roumain dans les annales serbes”²⁵.

Preocupări legate de istoria statului vecin și interferențele istorice româno-iugoslave au avut și alți istorici români. Astfel, Silviu Dragomir a prezentat în cadrul secțiunii Istorie a Academiei Române expunerea “Originea coloniilor din Istria”, utilizând și lucrări de specialitate ale unor cercetători iugoslavi și izvoare istorice din țara vecină.

Într-o altă conferință, același istoric a susținut lucrarea “Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia”, în elaborarea căreia a utilizat și lucrarea lui Iovan Radonić – “Grof G. Branković i njegovo vreme” și cronică de la Sremski Karlovac²⁶.

În 1926 Ion Filitti a publicat “Une lettre du prince de Serbie au prince de Valachie en 1844”, în care reliefează un moment al relațiilor româno-iugoslave din perioada domniilor lui Gheorghe Bibescu și Alexandru Karađorđević²⁷.

În anul 1928, Institutul Sud-Est European de la București a organizat un ciclu de conferințe “Iugoslavia – Bulgaria”²⁸, iar în aprilie al aceluiași an a fost publicat în revista culturală “Banatul” studiul lui Mihail Gașpar “Banatul în preajma lui 1848”²⁹.

Prezentând rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în 1928 la Pančevo, Miodrag Grbić face analogii între ceramica pictată de aici și cea descoperită la Turdaș, în Transilvania³⁰.

În 1929 a văzut lumina tiparului lucrarea lui C.B. Obedeanu “Les relations historiques et politiques des Roumains avec les Serbes”, prefațată de șeful legăției iugoslave la București, B. J. Čolak – Antić³¹.

Alexandru Marcu lansa în 1930 lucrarea “Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României”, în care sunt subliniate legăturile româno-iugoslave din vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza, fiind amintit și planul privind realizarea unei confederații care să includă Serbia, Ungaria și Principatele Române³².

N.V. Christu publica în “Graiul Românesc” studiul “Emigrările populației din Ohrida în Serbia Veche”³³, iar G.T. Djuvara, la Paris, “Mes mission diplomatique. Belgrade, Sofia, Constantinople”³⁴. În același timp,

în revista “Arhivele Basarabiei” se tipărea lucrarea lui G.T. Bulat “Ajutoare românești pentru revoluționarii iugoslavi (1809)³⁵.

La 27 martie 1937, istoricul P.P. Panaitescu a susținut la Institutul de studii sud-est europene conferința “Românii și izvoarele istorice iugoslave și bulgare”, evidențiind importanța unor anale, genealogii și biografii ale istoriografiei vechi iugoslave pentru istoricii români, date fiind informațiile, adesea unice, pe care acestea le conțin, în special pentru epoca lui Mircea cel Bătrân și a urmașilor săi. Istoricul român mai sublinia că în perioada dominației turcești istoriografia iugoslavă a păstrat strânse legături cu cea din Țările Române, exemplu fiind în acest sens opera lui G. Branković de la sfârșitul secolului al XVII-lea³⁶.

Același istoric a publicat în “Revue internationale des études balkaniques” articolul “Un épisode des relations serbo-roumaines en 1844”, ce cuprinde date despre misiunea lui St. Simić pe lângă domnitorul muntean Gh. Bibescu³⁷.

Într-o altă lucrare, “Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân”, trasează o paralelă între modul de exploatare a minelor în secolul al XIV-lea pe teritoriul Serbiei și pe cel al Munteniei. Cercetătorul a ajuns la concluzia că terminologia minieră întrebuintată pe teritoriul Serbiei era identică cu cea folosită în Muntenia. În realizarea studiului au fost utilizate unele lucrări ale lui Stanoje Stanojević și C. Jireček³⁸.

Relațiile diplomatice româno-iugoslave din epoca modernă au fost analizate și de către istoricul român Gheorghe Brătianu în studiul său “Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea istorică română”³⁹. Același istoric a prezentat în cadrul secțiunii de Istorie a Academiei Române o conferință privind legăturile istorice dintre greci și iugoslavi⁴⁰.

Radu Rosetti a conferențiat în cadrul aceluiași prestigios for cultural românesc despre corespondența inedită a principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gheorghe Catargi în timpul războiului din 1877-1878. Au fost prezentate cu acest prilej și unele aspecte ale relațiilor ruso-iugoslave, animozitatea iugoslavilor față de bulgari precum și gelozia pe care o simțea principele Milan față de omologul său român Carol. Lucrarea a fost recenzată de către istoricul iugoslav V. Čorović⁴¹. O altă conferință a lui Radu Rosetti, susținută la 24 martie 1933, privea “Începuturile artei militare în cuprinsul României de azi”. În cadrul expunerii era trasată o paralelă cu organizarea militară la slavi, fiind folosită și lucrarea istoricului iugoslav C. Jireček, “Geschichte der Serben”⁴².

În 1934 a apărut importanta lucrare a istoricului și diplomatului român Raoul V. Bosy "Agenția diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-iugoslave sub Cuza-vodă", lucrare ce scoate în evidență cu claritate relațiile strânse ce au existat în epoca respectivă între cele două popoare⁴³.

Preocupări privind istoria Serbiei a avut și I. Nistor, mărturie în acest sens stând conferințele sale cu subiect istoric, privind "Ocupația austriacă în principate (1854 - 1857) după rapoartele lui Coronini" și "Principatele române sub ocupația rusească. 1 iulie 1853 - 17 septembrie 1854"⁴⁴.

În ședința din 4 noiembrie 1935 a secțiunii Istorice a Academiei Române, Ioan Lupaș, în expunerea sa "Un vlădică român năpăstuit la anul 1683. Cine putea fi?" a utilizat o sursă istoriografică iugoslavă - "Fragmente din cronica iugoslavească a lui Gh. Brancovici" (publicat de S. Dragomir în "Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj"), cronică ce sintetiza prigonirile calvine asupra românilor⁴⁵.

Istoricul I.C. Filitti, în studiul său "Une mission roumaine a Belgrade en 1872", evidențiază prezența în capitala Serbiei a unei delegații române trimise de Carol I pentru a asista la declararea majoratului prințului Milan al Serbiei⁴⁶. Același istoric român a mai cercetat un episod al relațiilor româno-iugoslave, în lucrarea "Despina, Princesse de Valachie, fille présumée de Jea Brankovitch"⁴⁷.

Lazăr I. Ciom a publicat studiul "Un vechi monument epigrafic slav la Turnu Severin. O rugăciune - descântec slavo-iugoslavă din secolul XIII-XIV", despre care a scris în ziarul "Obzor" și profesorul iugoslav Stj. Ivšič⁴⁸, iar Damian P. Bogdan, în realizarea lucrării sale "Diplomatica slavo - română din secolele XIV-XV" a utilizat o serie de izvoare istorice iugoslave⁴⁹.

Referiri la istoria iugoslavilor întâlnim și în articolul lui Aurel Decei "A participat Mircea cel Bătrân la lupta de Ankara?"⁵⁰ iar un aspect al colaborării româno-iugoslave în epoca modernă este reliefat de studiul lui Nicolae Gioga Sinefache - "Originea etnică a lui Iordache Olimpiotul"⁵¹.

Emil Turdeanu a fost preocupat de activitatea lui G. Branković, publicând studiile "G. Brancovici et les pays roumains", ce a apărut în actele celui de-al treilea congres internațional de slavistică ce urma să se țină la Belgrad, utilizând manuscrise ale lui Branković aflate în Biblioteca regală din Belgrad⁵², precum și "L'oeuvre inconnue de Georges Branković" (în timpul documentării pentru întocmirea acestei lucrări, cercetătorul

român a descoperit în biblioteca Academiei regale din Belgrad două manuscrise românești întocmite la Vilna în anul 1690)⁵³.

Marina Lupaș a publicat în 1939 la Cluj lucrarea privind mitropolitul Sava Branković⁵⁴, iar P.P. Panaitescu a abordat un subiect discutat în perioada interbelică, privind “Octoihul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească. Tipografia cărții bisericești”⁵⁵. Totodată, în septembrie 1939, apreciatul istoric P. P. Panaitescu, s-a aflat la Belgrad cu ocazia congresului slaviștilor⁵⁶.

Trebuie reținut și faptul că în numărul din 14 iunie 1931 al ziarului “Universul” a fost reprodus un articol ce a apărut în cotidianul belgrădean “Politika”, intitulat “Un episod istoric interesant” și care se referea la colonelul iugoslav Milivoje Petrović Blaznovac, trimisul special al principelui iugoslav la Alexandru Ioan Cuza în toamna anului 1863⁵⁷.

La rândul lor, și istoricii iugoslavi au avut preocupări în direcția analizei relațiilor iugoslavo-române de-a lungul istoriei.

Ranko Mladenović, în lucrarea sa “Über der historischer Ursprung der südslavischer Staat. Die zweite Regierung des Fürster Michail Obrenovitsch III von Serbien (1860-1868)”, apărută în 1922, trata și aspecte ale istoriei Principatelor Române în timpul lui Alexandru Ioan Cuza și ale relațiilor acestora cu iugoslavia⁵⁸.

Referiri la situația Principatelor Române din perioada 1791 – 1794 întâlnim în studiul lui Dušan Pantelić “Le Pachalik de Belgrade après la paix de Svichtov, 1791-1794”, apărut la Belgrad în 1927, sub egida Academiei iugoslave și care utilizează izvoare istorice inedite din arhivele iugoslave⁵⁹.

Într-un opuscul, Dušan Popović a prezentat istoria populației macedo-române ce trăia pe teritoriul Regatului iugoslavo-croato-sloven, precum și contribuția acesteia la dezvoltarea regatului⁶⁰.

La Zagreb, Niko Zupović, într-un studiu publicat în revista “Narodne Starina” privind ceramica descoperită pe teritoriul iugoslav, a prezentat analogii ale acesteia cu ceramica descoperită pe teritoriul României⁶¹.

În cadrul revistei “Spomenik” (Belgrad), M. Coste și P. Kostić au analizat evoluția industriei iugoslave. În realizarea acestei lucrări cercetătorii au avut în vedere lucrarea profesorului Nicolae Iorga, “Istoria industriei în România”⁶².

În sfera preocupărilor privind istoria medievală distingem studiul istoricului G. Radojčić, “La chronologie de la bataille de Rovine”⁶³.

Și în deceniul al patrulea se poate constata o continuare a interesului istoricilor iugoslavi pentru interferențele româno-iugoslave de pe diferite planuri. Astfel, în revista "Spomenik" a Academiei de la Belgrad a apărut un act elaborat de către principele Gheorghe Rakoczi al Transilvaniei la 1856⁶⁴.

Referiri la istoria românilor pot fi întâlnite și în lucrarea lui Miloš Mladenović "L'État serbe au moyen âge, son character"⁶⁵, precum și în cea a lui Dušan Pante consacrată războiului austro-turc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁶⁶. În același timp, G. Bošković a publicat în periodicul "Starinar" un articol cuprinzând referiri la teritoriul Olteniei în epoca modernă⁶⁷. Revista de drept internațional și drept comparat a găzduit în paginile sale articolul lui V. Radovanović "Le Danubee maritime et le régleme nt du différend relatif aux compétences de la Commission européenne sur la secteur Galatz – Brăila"⁶⁸.

Aspecte ale evului mediu românesc au intrat și în atenția lui J. Radonić, care, într-un articol apărut în 1934, făcea referiri la Moldova în cea de-a doua parte a secolului al XV-lea⁶⁹.

Un moment important în cadrul relațiilor dintre cele două școli istoriografice s-a petrecut la 19 mai 1937, când, în cadrul secțiunii Istorie a Academiei Române, dr. Aleksa Ivić (profesor universitar la Subotica) a susținut conferința "Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX"⁷⁰. Aceasta făcea referire, pe baza unui număr de 35 de documente provenind de la Cancelaria ungară de curte și Cancelaria ilirică de curte, secția iugoslavă, la perioada dintre anii 1772 și 1844. Trebuie subliniat faptul că traducerea documentelor din limba iugoslavă aparține protopopului iugoslav Uroš Kovičić și protopopului român Gh. Ciuhandu (ambii din Arad)⁷¹.

Tot în această perioadă a apărut primul volum al monografiei arheologice "Praistorijska Vinča" al lui Miloje M. Vasić, căruia marele istoric și arheolog român Vladimir Dumitrescu i-a dedicat o recenzie favorabilă. Acesta sublinia faptul că lucrarea lui Vasić constituia prima lucrare de specialitate străină care utiliza pe scară largă ultimele rezultate ale investigațiilor arheologice din România și articolele de specialitate românești recente⁷².

N.D. Anastasijević a publicat "Letopisețul de la biserica Sf. Nicolae", necunoscut până la acea dată și care cuprinde știri referitoare la români⁷³.

Relațiilor iugoslavo-române din perioada modernă le-au fost consacrate o serie de interesante studii, dintre care amintim pe cel al lui Perović Radoslav “Din arhiva lui Hagi Ionaș (1809-1819)”, întocmit pe baza corespondenței negustorului craiovean (aflată la Arhivele Statului din București) și conducători ai revoluției iugoslave. Dintre aceste scrisori, cele mai importante, în număr de șapte, erau adresate lui Miloš Obrenović, din conținutul acestora reieșind că negustorul român era un important furnizor al armatei iugoslave⁷⁴. Alte lucrări tratând acest subiect sunt: “Conflictul diplomatic pentru trecerea armelor iugoslave prin România în 1862” și “Ziarul lui Jeremija Gađić” (secretarul Sfatului național din timpul revoluției lui Karađorđe, prezent în 1805 la București pentru a solicita ajutorul domnitorului Constantin Ipsilante). Ziarul acestuia conținea și știri privitoare la luptele ruso-turce desfășurate în epocă pe teritoriul Moldovei⁷⁵.

Un aspect al relațiilor culturale româno-iugoslave a fost surprins de P. Mihailović în lucrarea “Manuscrise și cărți românești în Iugoslavia”⁷⁶.

Tot aici trebuie amintite lucrările lui J. Radonić, “Odnosi Srba i Rumuna u prošlost” (în special volumul VIII din 1921, pp. 97-103), K.N. Milutinović, “Tri projekta balkanske konfederacije”, G. Radojčić, “Listina monastira Petre od oktobra 1395. god kao izvor hronologije bitke na Rumunima”⁷⁷.

Trebuie amintită și donația din 1928 a guvernului iugoslavo-croato-sloven, făcută Muzeului militar național din București, cuprinzând o foarte bogată și bine alcătuită colecție de arme, echipament militar și fotografii ale armatei iugoslave din timpul primului război mondial⁷⁸.

În perioada interbelică, oficialități iugoslave și-au exprimat dorința de a ridica în Dobrogea un monument închinat ostașilor iugoslavi căzuți aici la datorie în primul război mondial. Ministerul român de război arăta în răspunsul său la cererea întocmită de generalul iugoslav Stjepan Hađić, președintele comitetului pentru ridicarea monumentului, că va acorda *toată atențiunea* realizării acestuia. Se arăta astfel că ministerul român va asigura mâna de lucru, mijloace de transport feroviar și rutier și specialiști⁷⁹. Tot în vederea ridicării acestui monument, guvernul român a acordat scutiri vamale pentru opt vagoane cu marmură și utilajele necesare construcției. În anul 1936, foștii voluntari iugoslavi au întreprins un pelerinaj la monumentul eroilor ridicat la Medgidia⁸⁰.

În domeniul științelor filologice, în perioada interbelică au fost elaborate studii privind evoluția lingvistică a celor două popoare și contribuția limbii iugoslavo-croate la plâsmuirea substratului slav al limbii române. În acest sens trebuie remarcate lucrările lingviștilor români N. Drăgan, "Românii în veacurile IX - XIV, pe baza toponimiei și onomasticii"⁸¹, P. Papahagi, "Din epoca de formațiune a limbii române. Probleme etno-lingvistice"; "Numiri etnice la Aromâni", pentru care a întreprins o călătorie de documentare în zona Niș-ului⁸²; Gh. Nandriș, "Cu privire la editarea documentelor slavo - române"⁸³ sau S. Pușcariu, "Studii istroromâne"⁸⁴.

Un rol important în acest domeniu l-a avut și I. Bărbulescu, cu lucrările "U značaju rumunske filologiji za proučavanje srpskog jezika i kniževnosti" și "Individualitatea limbii române și elementele slave vechi"⁸⁵; E. Petrovici, cu "Sârbescul 'grajati' - a vorbi și românescul 'a grăi'", studiu apărut în revista clujeană "Daco-romania"⁸⁶, "Graiul carașovenilor, studiu de dialectologie slavă meridională"⁸⁷ și "Românii din Serbia occidentală" (pentru elaborarea căruia a efectuat cercetări de documentare în teren)⁸⁸; G. Pascu, "Rumanische Elemente in der Balkansprache"⁸⁹; Al. Rosetti, "Asupra repartizării dialectale a istroromânii"⁹⁰ și P. Caraman, "Contribuții bibliografice la studiul Românilor din Istria și al limbii lor" (pentru care au fost utilizate izvoare croate)⁹¹. De asemenea, trebuie amintită expunerea realizată la Academia Română de Th. Caridor privind "Elementul slav în dialectul aromân", pentru realizarea căreia a fost folosită lucrarea lui J. Jireček apărută în 1919, "Staat und Gesellschaft in Mittelalterliche Serbien"⁹².

Dintre lucrările lingviștilor iugoslavi în acest domeniu amintim pe cele ale lui S. Stanojević "Lična imena i narodnost u Srbiji srednjega veka"⁹³, P. Skok, "Slavii din sud și popoarele turcești"; "Sârbita lui Constantin pe Bistrița în Grecia"⁹⁴, "La terminologie chrétienne en slave: le parroir, la marraire et le filleul" (studiu în care sunt făcute numeroase comparații cu vocabularul limbii române)⁹⁵, "Toponomastika Voivodinei"⁹⁶, "Quelques observation sur changements sémantiques verbaux en roumain"⁹⁷. Trebuie amintite de asemenea contribuțiile lui S. Trijanović - "Prilog tajnim jezicima"⁹⁸; Vladimir Čorović - "Legăturile și influențele reciproce între vechile însemnări slave", lucrare recenzată de către Damian P. Bogdan, care o găsea incompletă din punctul de vedere al bibliografiei utilizate⁹⁹; J. Popović - "Einige Bemerkungen über die serbo-

rumänischen Lehnwörter” și cele ale lui J.H. Barić, “Albanorumänische Studien” și “Uzajammim odnosima balkanskih jezika”, I¹⁰⁰.

În ce privește traducerea unor opere literare, la 1929 Lia Hârsu traducea în limba română lucrarea “Vartolomei argatul și dreptul său” a lui Ivan Čankar. Au mai fost traduse lucrări aparținând lui Jovan Dučić, reprezentant diplomatic al țării sale în România în perioada interbelică, care a depus eforturi merituoase pentru o mai bună cunoaștere a literaturii iugoslave: “Comoara împăratului Radoman” (1938), “Cetăți și himere” (1939), “Legende albastre” (1939). Episcopului de Ohrida, Nikolaj Velimirović, i-a fost tradusă lucrarea “Cugetări despre bine și rău”. Toate aceste traduceri aparțin lui B. Pisarov, lector de limba iugoslavă la Universitatea din București¹⁰¹. În același timp, la începutul deceniului al patrulea, în cadrul Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea din București a apărut cursul de literatură iugoslavă elaborat de Petre Cancel¹⁰².

Referindu-se la necesitatea unei apropieri spirituale între cele două popoare, istoricul român I.D. Suciu arăta că acest deziderat se poate împlini doar *printr-o serioasă traducere a scriitorilor reprezentativi ai celor două națiuni în limba română și cea iugoslavă*¹⁰³.

În anul 1940 apărea în limba iugoslavă antologia “Fragmente din proza română”¹⁰⁴ iar opere ale lui Panait Istrati erau traduse în iugoslavo-croată și slovenă. Scriitorul român, în drumurile sale spre Franța, a poposit la Ljubljana, unde și-a făcut prieteni și numeroși admiratori¹⁰⁵. Revista lunară “Rec i slika” ce apărea la Belgrad a publicat în cursul anului 1926 traducerea piesei “Păcat” a lui I.L. Caragiale¹⁰⁶.

În domeniul teoriei literaturii pot fi consemnate, în perioada interbelică, unele contribuții de specialitate. Astfel, N. Bațania a susținut la Institutul de studii sud-est europene, în 3 martie 1928, conferința “Elementul român în poezia epică românească”¹⁰⁷, iar N. Cartoian, în ședința Academiei Române din 15 aprilie 1927, conferențiind pe tema “*Fiore di virtu* în literatura românească”, a făcut referiri la lucrările lui Petar Kolemđić și Milan Resetar¹⁰⁸.

În aceeași perioadă au apărut lucrările lui P. Popović, “O grčkom prevodu Dositejeva ‘Života’ I rumunskom prevodu ‘Sabranija’” și P. Skok, “Iz rumunske literature o balkanskim vlasima”, “Iz balkanske komparativne literature”, “Rumunske paralele” și “Zidanju Skodra”¹⁰⁹.

În România au văzut lumina tiparului o serie de volume de reportaje, cum ar fi cele aparținând lui P.N. Pascu, "Iugoslavia, drumuri dalmatine" sau Gh. Bratu, "Prin Banatul iugoslav", și cu caracter informativ ("Parlamentul românesc, număr special Iugoslavia", în 1932¹¹⁰), dar și lucrarea bănățeanului Aurel Cosma jr., "Constituția regatului iugoslav"¹¹¹.

Folclorul celor două popoare a constituit, și în perioada dintre cele două războaie mondiale, un subiect de studiu pentru specialiști, care au evidențiat existența unor trăsături comune, din acest punct de vedere, ale celor două culturi. Se circumscriu acestui subiect lucrările lui A. Gorovei, "Les peuples balkaniques dans le folklore roumaine"¹¹², M. Ștefănescu, "Din trecutul Iugo-Slavilor și al Românilor" despre haiduci și haiducie, în care autoarea, utilizând și lucrarea prof. D. Popović "Despre haiduci", apărută la Belgrad în 1930, ajunge la concluzia că există la români și iugoslavi trăsături comune ale acestui gen de viață (!)¹¹³.

C. Brăiloiu, în lucrarea sa "Arhiva de folklore a Societății Compozitorilor Români; Schiță a unei metode de folklore musical", realizează un paralelism în acest domeniu cu Serbia¹¹⁴ iar Elene Eftimiu a publicat lucrarea "Numele Dunării în poezia populară românească"¹¹⁵.

Cercetătorul iugoslav Ilija Jivančević, în lucrarea "Sârbi și români" în legătură cu legenda zidirii orașului Skodra (azi Shkodër, în Albania), făcea o apropiere între legenda meșterului Manole și cea a construirii orașului albanez¹¹⁶.

Ljeposava Pavlović a publicat volumul "Prilozi pročavanju narodne"¹¹⁷ iar S. Pavlović lucrările "Rumunska narodna pjesma – Prilozi proučavanju narodne poezije" și "Dojčin u rumunskoj narodnoj pjesmi"¹¹⁸.

În aceeași sferă de interes se înscrie și contribuția lui V. Vulić, din revista Societății de științe iugoslave din Skoplje, referitoare la tradițiile, folclorul și viața cotidiană a românilor ce trăiau în zona respectivă¹¹⁹.

Relațiile culturale româno-iugoslave s-au materializat și în domeniul muzicii. Astfel, corul "Cântarea României" dirijat de Marcel Botez avea în repertoriul său și piese de o factură aparte, ce reflectau sensibilitatea specifică a poporului iugoslav¹²⁰.

În iulie 1934, muzicile militare române au susținut concerte la Belgrad și Zagreb, repurtând un succes deosebit, conform raportului întocmit de către Legația română din Iugoslavia¹²¹.

Tot în același an, Orchestra simfonică a Palatului regal al Iugoslaviei a întreprins un turneu în România, concertând la București și la Timișoara, în

sala Teatrului comunal¹²². Pe scena acestei din urmă instituții culturale a susținut un concert și Corul universitar din Belgrad, manifestare urmată de un program de dans la Cazinoul militar¹²³.

La 3 mai 1937, "Reuniunea de cântări iugoslave din Timișoara" și-a sărbătorit cei 70 de ani de existență. Cu acest prilej, s-a desfășurat un concert la care au participat corul bisericii iugoslave din Szombor, corul surorilor iugoslave din Petrovgrad și corul mixt "Ion Vidu" din Lugoj¹²⁴.

În perioada 16 – 19 martie 1940, corul "Ion Vidu", care își sărbătorea în acel an cea de-a 100 aniversare, a întreprins un turneu în Iugoslavia. Primirea de la Belgrad a fost deosebit de călduroasă, iar corul a susținut aici concerte în sala Universității populare, la Radio Belgrad¹²⁵ și în cadrul unui festival organizat de Asociația iugoslavo-română¹²⁶.

Belgradul, așa cum l-au văzut coriștii români, se înfățișa ca un oraș în plină construcție, imagine ce confirmă intenția ridicării unei metropole de tip occidental. Pe străzi puteau fi auzite franceza și engleza, mai puțin germana și maghiara iar clădirea Parlamentului se prezenta ca o operă de artă arhitectonică de care s-ar putea mândri orice țară din lume. Dincolo de acestea, membrii corului au sesizat totuși absența presei românești la chioșcurile belgradene, dar și existența unor adăposturi antiaeriene în parcurile, piețele și locurile virane ale capitalei iugoslave, însemne ale unui război pe care țara vecină urma să-l cunoască peste exact un an.

Turneul corului "Ion Vidu" a continuat în orașul Subotica. În gară, unde erau arborate drapelul românești și iugoslave, au fost prezente autoritățile civile și militare ale orașului, membrii corului "Graničar" și o mulțime de localnici. Concertul susținut în sala Teatrului comunal a cuprins piese de factură religioasă și laică, aparținând compozitorilor Gh. Dima, Sabin Drăgoi, Filaret Barbu, Liviu Tempea, Tiberiu Brediceanu, Ion Borgovan și E. Monția.

Concertul a fost urmat de o masă comună, unde s-a petrecut până în zori, într-un schimb de melodii populare românești și iugoslave și în ritmul săltăreț al dansurilor naționale. Banchetul a fost organizat de către dr. Hristić, o brunetă cu ochi aprinși și plini de zâmbet, în colaborare cu zveltele coriste de la 'Graničar'. Acestea erau atât de frumoase ca un cântec popular iugoslav. Știu cânta haiducește de fi se topește inima. La reușita turneului a contribuit și profesorul timișorean Petru Kostić, care a fost și translatorul delegației române¹²⁷.

Ca răspuns la vizita corului românesc, corul “Graničar” s-a aflat în luna mai a aceluiași an la Lugoj. Gara a fost împodobită cu drapelele României și Iugoslaviei, iar oaspeții au fost întâmpinați de autoritățile civile, militare și religioase ale orașului. A fost prezentă fanfara militară a Lugojului iar corul “Vidu” a intonat imnul regal iugoslav, urmat de interpretarea corului “Graničar” a imnului românesc. Concertul corului din Iugoslavia a avut loc în fața sălii arhipline a Teatrului comunal, fiind prezentate piese religioase și *lumești*, aparținând unor compozitori ca Mokranjac, Taičević, Slavenski, Napravnik etc. Referindu-se la concert, Filaret Barbu arăta că acesta a imprimat în sala teatrului din Lugoj o atmosferă de *pură intelectualitate și artă*¹²⁸. Reprezentanții corului “Ion Vidu” au înmănat cu acest prilej oaspeților o cunună de lauri.

La banchetul care a urmat, în toasturile reprezentanților celor două coruri au fost subliniate relațiile culturale strânse dintre cele două popoare vecine, care au dat lumii compozitori și muzicieni de prestigiu ca George Enescu, Sabin Drăgoi, Mihail Jora, Filaret Barbu, Ion Vidu, Miloje Milojević, Milenko Jivković, Kosta Manoilović ș.a.. Petrecerea a durat până a doua zi în zori, iar în așteptarea trenului muzica militară a interpretat o serie de hore, membrii ambelor coruri jucând *într-o solidaritate sufletească și cimentată prietenie*¹²⁹.

În domeniul etnografiei trebuie reținut studiul lui I. Miloia “Punte de contact între arta populară la români și la balto-slavi”¹³⁰. În același timp, în colecțiile Muzeului etnografic din Zagreb existau cca. 3000 de catrințe și oprege românești provenind din diverse zone ale României. Acestea fuseseră fie cumpărate de la diferite expoziții fie strânse personal de către directorul muzeului, S. Berger, care făcuse în acest scop o călătorie de studiu în unele provincii românești¹³¹. La 17 decembrie 1938, la sediul băncii românești “Luceafărul” din Vršac a fost deschisă o expoziție de obiecte etnografice și țesături românești, organizată de Antonieta Georgiu, soția atașatului comercial al României la Belgrad, Gheorghe Georgiu. Expoziția s-a bucurat de succes, fiind vizitată de majoritatea intelectualilor orașului¹³².

Arhitectura religioasă constituie subiectul studiilor lui Nicolae Iorga, “Notes roumaines sur l’architecture religieuse serbe”¹³³ și G. Balș, “Influence du plan serbe sur le plan des églises roumaines”. Acesta din urmă susținea originea athonistă a planului bisericilor românești din Muntenia, trecută prin filieră iugoslavă¹³⁴.

Picturii murale bisericesti îi este dedicat studiul lui Vasile Grecu, "Influente iugoslave în vechea iconografie bisericească a Moldovei", care atrage atenția asupra particularității pictării fețelor exterioare ale pereților bisericilor din Moldova în toată întinderea lor. Acest procedeu este întâlnit începând cu domnia lui Petru Rareș apărând sub influențe iugoslave. Autorul își argumentează opinia prin prezența motivului "Asediul Constantinoplei" atât la români cât și la iugoslavi¹³⁵.

În perioada interbelică a avut loc și o polemică între istoricii de artă din cele două țări, privind originea etnică a pictorului Constantin Daniel. De menționat în acest sens studiul lui I. Miloia "Constantin Daniel a fost iugoslav sau român?"¹³⁶ și cel al lui V. Petrović și M. Kašanin "Srpsko umentnost u Vojvodini od doba despota do ujedinjenja" din 1927¹³⁷.

În deceniul patru al secolului nostru oamenii de cultură români și iugoslavi și-au pus problema consolidării relațiilor culturale dintre cele două state, considerate a fi la acea vreme extrem de reduse. Una dintre cauze era considerată insuficienta cunoaștere reciprocă a celor două popoare. Pentru îmbunătățirea acestei stări de fapt se propunea, printre altele și înființarea de asociații culturale româno-iugoslave¹³⁸. În acest sens, în mai 1934 a fost constituită prima "Asociațiune universitară româno-iugoslavă" din România, cu sediul la București¹³⁹.

În același context, la 6 iunie 1936 a avut loc în saloanele Autoclubului din Belgrad o întrunire la care au participat o serie de personalități marcante ale capitalei iugoslave și în cadrul căreia s-a ajuns la concluzia că era necesară înființarea unui club iugoslavo-român. A fost ales un comitet de acțiune cu sarcina de a-i încunostița pe cetățenii distinși ai Belgradului de înființarea clubului, de a elabora statutele și a convoca adunarea de constituire¹⁴⁰.

În decembrie 1936 a luat ființă la Belgrad, prin grija profesorului universitar Jivojin Đorđević, "Asociația româno-iugoslavă". Scopul acesteia era de a promova și întări legăturile culturale dintre cele două țări vecine. Asociația a desfășurat, potrivit raportului diplomatic întocmit de reprezentantul României la Belgrad, V. Cădere, o activitate de propagandă remarcabilă, ținând cont de mijloacele materiale restrânse de care dispunea, în direcția unei mai bune cunoașteri reciproce a românilor și iugoslavilor. Toate personalitățile românești care au poposit la Belgrad au fost primite la sediul asociației, oferindu-li-se astfel posibilitatea de a lua contact cu intelectualii iugoslavi membri ai acesteia. Între planurile asociației se

înscrisă și extinderea ei, prin înființarea de filiale la Zagreb, Split, Ljubljana, Skopje etc.

În raportul mai susmenționat, diplomatul român susținea necesitatea unui sprijin sporit din partea statului român, în vederea constituirii unei biblioteci, a organizării de conferințe, concerte, spectacole, excursii de studiu etc.¹⁴¹.

Dintre acțiunile importante ale Asociației iugoslavo-române o amintim pe cea din 18 martie 1940, când prof. Jovan Rodonić a conferențiat despre "Legăturile istorice dintre România și Iugoslavia" iar prof. V. Stojković despre unele aspecte ale economiei românești¹⁴².

Un rol important în strângerea relațiilor româno-iugoslave l-a avut și mass media din cele două state. Astfel, Radio Zagreb a consacrat emisiunile unei întregi zile muzicii și artei românești. Au fost difuzate piese aparținând compozitorilor români T. Brediceanu, S. Drăgoi, D. Kiriac, M. Andricu ș.a., dându-și concursul cei mai buni artiști iugoslavi. În același cadru, conf. Dr. Dane Knežević a susținut conferința "România actuală"¹⁴³.

În ziua de 17 martie 1940, Radio Belgrad a difuzat o conferință privind situația României și Iugoslaviei în conjunctura economică a momentului¹⁴⁴.

Evenimentele istorice și politice importante pe care poporul român le-a sărbătorit în perioada interbelică au fost reflectate de radioul și cinematograful iugoslav. Cu prilejul aniversării luptelor de la Mărășești, Mărăști și Oituz, cinematografele din diverse orașe iugoslave au prezentat filme românești (la Belgrad, Skopje, Bitolia)¹⁴⁵. Cu ocazia sărbătoririi zilei naționale a României în 1939, Radio Belgrad a consacrat mai multe emisiuni muzicii românești. A fost transmis un concert susținut de Aura Davideanu de la Opera Română din București, care se afla în acel moment la Belgrad. În seara zilei de 10 mai 1939, Victor Cădere, ambasadorul României, a susținut o conferință privind importanța zilei de 10 mai, transmisă de același post de radio¹⁴⁶.

Presa din ambele țări a avut un rol însemnat în direcția întăririi relațiilor de prietenie româno-iugoslave, a cunoașterii reciproce în domeniul culturii, economiei etc. Existența unor chestiuni pendinte între cele două părți a dus însă și la apariția unor atacuri, unele deosebit de virulente, lansate de anumite ziare iugoslave sau românești, în special în primii ani de după război sau în anul 1940¹⁴⁷.

Un prim pas în realizarea unei colaborări normale între ziariștii români și cei iugoslavi a fost făcut în septembrie 1925, când un grup de

ziariști iugoslavi a vizitat România. Vizita, potrivit diplomației românești, a limpezit, într-o respectabilă măsură *viziunea gazetarilor iugoslavi privind România*. În acest spirit se înscrie și memoriul ziaristului iugoslav I. Povolni trimis Legației României din Belgrad, în care propunea căutarea unei formule potrivite pentru intensificarea legăturilor româno-iugoslave. Gazetarul iugoslav sugera în acest sens două posibile soluții: înființarea unui ziar săptămânal intitulat “Mica Înțelegere” sau a unei societăți iugoslavo-române¹⁴⁸.

Drept răspuns la această vizită, între 19 august și 1 septembrie 1926, o delegație de ziariști români a vizitat Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, la invitația guvernului acestuia. Comentând pe marginea acestei vizite, gazetarul Eugen Titeanu arăta că au fost vizitate provinciile Serbia, Bosnia, Herțegovina, subliniind ospitalitatea gazdelor. La Karlovac, ziariștii români s-au întâlnit cu arhimandritul dr. Vuić, care, într-o discuție în limba română, le-a prezentat numeroase date despre biografia lui Andrei Șaguna¹⁴⁹.

Solidaritatea dintre ziariștii români și colegii de breaslă din țara vecină a putu fi remarcată și cu prilejul încetării din viață a directorului ziarului “Nova Dobra” din Split, Vinko Kisić. Ion Clopoșel, în “Societatea de mâine” arăta că acesta înțelesese misiunea presei de a milita hotărât în direcția asigurării pentru iugoslavii cetățeni români și pentru românii cetățeni ai Iugoslaviei deplina dezvoltare a instituțiilor culturale de care aceștia aveau nevoie¹⁵⁰.

Întâlniri între ziariști români și iugoslavi au avut loc și în cadrul manifestărilor organizate de Mica Înțelegere a Presei¹⁵¹.

Ca și radioul, presa iugoslavă a reflectat la rândul ei desfășurarea unor evenimente cu semnificație deosebită pentru poporul român, cum ar fi comemorarea bătăliilor de la Mărășești, Mărăști și Oituz¹⁵² sau aniversarea zilei de 10 mai, ziua națională a României¹⁵³.

În același timp, autoritățile centrale române au sprijinit-o financiar pe ziarista iugoslavă dr. Beba Polit în elaborarea lucrării “Românii și iugoslavii”¹⁵⁴.

În perioada interbelică au avut loc întâlniri între reprezentanții studenților români și iugoslavi și între cei ai tineretului din cele două state. În vara anului 1923, un grup de 50 de studenți ai Universității din București au vizitat Belgradul¹⁵⁵.

La sfârșitul deceniului al patrulea, autoritățile competente române și iugoslave subliniau necesitatea efectuării unor vizite studențești bine organizate¹⁵⁶.

În domeniul organizațiilor de tineret, în mai 1938, T. Sidorovici, conducătorul "Străjii Țării" a efectuat o vizită la Belgrad, care a fost apreciată ca marcând începutul apropierei dintre organizația de tineret a României și cea iugoslavă – "Sokoli"¹⁵⁷.

La 7 martie 1939, într-o discuție purtată de către secretarul ambasadei României la Belgrad cu secretarul general al Ministerului Educației Fizice iugoslav Aračić, acesta din urmă și-a exprimat dorința de a se stabili un contact strâns între conducătorii instituțiilor care aveau în grija lor educarea tineretului, sugerând și organizarea unor conferințe în acest sens. Totodată, Aračić a cerut informații despre activitatea organizației "Straja Țării"¹⁵⁸.

Pe un alt palier, un eveniment care a contribuit la întărirea legăturilor dintre români și iugoslavi l-a reprezentat raliul automobilistic de la începutul lunii iunie 1930. Automobilștii români au fost întâmpinați la intrarea în Belgrad cu o simpatie deosebită, primarul orașului oferind un banchet în onoarea oaspeților. S-au rostit toasturi pentru unirea ambelor popoare, nu numai politică ci și sufletească. Regele Alexandru I a asistat la ultima probă din concurs, fiindu-I prezentați participanții români. Ulterior, aceștia au făcut o excursie pentru a vedea unele din cele mai frumoase locuri din țara gazdă¹⁵⁹.

Aspecte ale relațiilor româno – iugoslave în domeniul cultelor între 1919 - 1940

Împărțirea Banatului între România și Regatul Sârbo – Croato - Sloven conform tratatului de pace de la Paris, a pus în discuție statutul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav și, respectiv al Bisericii ortodoxe iugoslave care activa în partea românească a provinciei. Concomitent, autoritățile guvernamentale și bisericești de la București erau interesate și de situația Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia iugoslavă.

Acest aspect al relațiilor româno-iugoslave a fost destul de puțin abordat de către istoriografia română și cea iugoslavă de-a lungul timpului. Amintim contribuțiile istoricului român Ioan Lupaș, precum și cele ale istoricului iugoslav Gligor Popi¹⁶⁰.

În privința Banatului iugoslav, sfârșitul primului război mondial i-a găsit pe românii de aici sub jurisdicția bisericească a eparhiilor de Caransebeș și de Arad. Parohiile ortodoxe române din Banatul de nord (Torontal) aparțineau Episcopiei Aradului (în total 7 localități cuprinse în cadrul unui protopopiat cu reședința la Sarča, azi Sutjeska), iar celelalte parohii făceau parte din cadrul Episcopiei Caransebeșului (două protopopiate cu sediile la Vrșac și Banatsko Novo Selo - Satu-Nou)¹⁶¹.

Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav se confrunta imediat după război, cu o situație dificilă datorată în special exproprierii averilor bisericești în baza reformei agrare, a desființării școlilor confesionale și naționalizării edificiilor școlare care se găseau în posesia comunelor bisericești, precum și a interzicerii dreptului preoților români de a preda religia în școlile primare¹⁶².

Toate aceste măsuri luate de autoritățile iugoslave au determinat un număr mare de preoți români din Banatul iugoslav să se refugieze în România. Astfel, Theodor Emandi, reprezentantul diplomatic al României în Regatul Sârbo-Croato-Sloven, evidențiază că dacă în ajunul primului război mondial își desfășurau activitatea în provincie 63 de preoți români, în 1925 au mai rămas doar 38. Autoritățile iugoslave arătau că această evoluție se datora scăderii numărului populației române din Banatul iugoslav, argument care în opinia diplomatului român era neserios¹⁶³.

În ceea ce privește Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc, Consiliul Dirigent, prin adresa nr.18344 din 20 aprilie 1920, a subliniat că va respecta autonomia și toate celelalte drepturi ale acesteia, acordându-I întregul său sprijin moral și material în vederea unei funcționări normale. Consiliul Dirigent își exprima convingerea că și românii din Banatul iugoslav vor beneficia de aceleași drepturi¹⁶⁴.

O situație complexă întâlnim și în Macedonia iugoslavă, unde populația aromână beneficia de biserici proprii încă din timpul ocupației turcești (datorită legislației turcești, statul român a sprijinit material biserica de aici prin intermediul unor particulari români). Acest statut s-a menținut și după ce provincia a fost alipită la Serbia până în 1915 când ea a fost ocupată de către trupele bulgare¹⁶⁵. După 1918, lucrurile s-au schimbat radical, autoritățile iugoslave afirmând că populația aromână nu mai putea beneficia de drepturile dinainte de război deoarece România nu a respectat tratatul încheiat în 1913 cu Serbia. Belgradul mai sublinia și faptul că toate înțelegerile încheiate înainte de 1914 erau înlocuite prin noile tratate adoptate la Conferința Păcii de la Paris¹⁶⁶.

În vederea normalizării situației Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, între București și Belgrad s-a desfășurat o intensă activitate diplomatică în întreaga perioadă interbelică. Totodată, Legația română din Belgrad a sesizat, în repetate rânduri, comportamentul abuziv al autorităților iugoslave față de preoții români ce își desfășurau activitatea în Iugoslavia. Astfel este relatat cazul unui preot repartizat de către episcopul de Caransebeș în localitatea Deliblato și care a fost expulzat de către autoritățile iugoslave sub acuzația de amestec în politica internă a Regatului Sârbo-Croato-Sloven. Raportul preciza că acest pretext era folosit de către autorități pentru toți intelectualii români care își făceau datoria de a apăra interesele conaționalilor lor. Trebuie arătat totuși faptul că în urma intervenției Bucureștiului ordinul de expulzare a fost revocat¹⁶⁷.

La 20 ianuarie 1920, Theodor Emandi îl informa pe ministrul de externe român, Take Ionescu, că refugiații ruși aflați pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven (în special preoți) căutau să se infiltreze în satele românești de aici. Aceștia se bucurau de sprijinul autorităților iugoslave și urmăreau să fie desemnați ca preoți în locul celor români care, din cauza persecuțiilor, au părăsit Regatul Sârbo-Croato-Sloven¹⁶⁸.

În privința Macedoniei iugoslave, raportul Legației române de la Belgrad din 6 noiembrie 1920 relatează că preotul iugoslav din Bitolije avea pretenția să îi fie prezentat bugetul bisericii române din oraș, iar serviciul religios să nu înceapă fără acordul său. În urma intervenției șefului Legației române din Belgrad, comportamentul acestuia a devenit mai moderat¹⁶⁹. Totuși, situația nu s-a schimbat în ansamblu: un alt raport diplomatic redactat la sfârșitul aceluiași an sublinia că în Macedonia iugoslavească își desfășurau activitatea la acea dată doar biserica din Bitolije. Se mai preciza faptul că autoritățile iugoslave erau ferm hotărâte ca atât în Macedonia cât și în Banatul iugoslav, să se procedeze la o sistematică și riguroasă deznaționalizare a românilor. În fața acestui pericol, era necesară realizarea unei protecții efective din partea statului român, în special în domeniul bisericesc¹⁷⁰.

Situația precară a Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven s-a aflat și în atenția sinodului eparhial al Diecezei Ortodoxe a Caransebeșului. Acesta, întrunit în 1920, invita consistoriul diecezan să se adreseze guvernului român pentru a interveni la Belgrad în vederea asigurării unei funcționări normale a activității Bisericii Ortodoxe Române din regatul vecin, în temeiul reciprocității. În același timp, forul bisericesc

amintit mai sus acuza guvernul că a săvârșit o mare greșală atunci când a acceptat refugiarea în România a preoților români din Regatul Sârbo-Croato-Sloven¹⁷¹.

Referindu-se la aceeași problemă, Ministerul Cultelor, într-o adresă trimisă Ministerului Afacerilor Străine, preciza că iugoslavii trebuiau să respecte drepturile românilor din Banatul iugoslav de a se organiza într-un vicariat autonom, respectiv a unei episcopii române, care să depindă de Biserica Ortodoxă Sârbă numai în problemele spirituale¹⁷².

Poziția părții iugoslave în privința Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, a fost exprimată de către primul ministru N. Pašić la 23 mai 1921, când acesta a răspuns la o interpelare a Parlamentului de la Belgrad. Liderul iugoslav a condamnat România că nu a transpus în practică prevederile tratatului de la București în momentul când Serbia a fost atacată, Bucureștiul declarând că războiul început este mondial și nu balcanic. Pašić a relatat în continuare cazul unui preot care a declarat că este supus român și care a deschis biserică în care odinioară se oficiau slujbe religioase românești. Preotul a fost împiedicat de către autoritățile iugoslave să activeze nu pentru că slujea în limba română, ci doar pentru că era supus român. În cazul în care românii ar accepta ca preoți supuși iugoslavi să officieze în România, Belgradul ar acorda același drept preoților supuși români. Arătând că dacă comunele românești din sudul Dunării s-ar fi adresat guvernului iugoslav în vederea redeschiderii bisericilor lor, ar fi primit această aprobare, Pašić propunea drept soluție în vederea rezolvării problemei bisericești principiul reciprocității. În încheierea discursului său, cunoscutul om politic iugoslav a subliniat dorința Belgradului de a întreține relații prietenești cu România¹⁷³. Analizând intervenția lui Pašić din Parlamentul iugoslav, reprezentantul român din capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven, Th. Emandi, sublinia necesitatea ca autoritățile române să-I ceară acestuia aplicarea principiului reciprocității, deoarece iugoslavii născuți în Serbia, și care erau supuși ai Regatului Sârbo-Croato-Sloven, funcționau în acel moment ca preoți în Banatul românesc¹⁷⁴.

Pentru stingerea acestui conflict, la 7 iunie 1921, s-a ajuns la o primă înțelegere între cele două părți. Astfel, N. Pašić și Take Ionescu au hotărât constituirea a două delegații care urmau să rezolve problema bisericească pe baza principiului reciprocității. Convorbirile referitoare la aceste chestiuni au fost purtate în temeiul Protocolului suplimentar nr. 3, ce a fost anexat la Tratatul de alianță dintre cele două state încheiat la 7 iunie 1921¹⁷⁵. S-a stabilit

cu acest prilej, ca problema bisericilor românești din Macedonia să fie luată în discuție după realizarea unei convenții bisericești privind Banatul¹⁷⁶.

În perioada care a urmat încheierii acestui acord, Ministerul de Externe de la București a intervenit la Belgrad pentru soluționarea chestiunii. Un astfel de demers a fost realizat de către șeful diplomației românești, I.G. Duca în întrevederea pe care a avut-o cu omologul său iugoslav M. Ninčić cu prilejul conferinței de la Lausanne (1922), cei doi pronunțându-se pentru rezolvarea grabnică a problemei bisericești. Au mai avut loc de asemenea o serie de întâlniri între Th. Emandi și M. Ninčić¹⁷⁷. La 15 mai 1922, într-un raport către Duca, Emandi arăta că pentru rezolvarea acestei probleme, Bucureștiul trebuia să profite de căsătoria regelui Alexandru cu prințesa Mărioara¹⁷⁸.

În vederea pregătirii primei conferințe a comisiei mixte de la Belgrad (oct. 1922), consistoriul mitropolitan de la Sibiu a elaborat un material privitor la organizarea Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven (9 sept. 1922). Se preciza cu această ocazie că biserica și credincioșii ei din Regatul Sârbo-Croato-Sloven trebuiau să rămână în legături canonice cu eparhiile la care au aparținut înainte de statornicirea noilor frontiere, fiind organizați după legea bisericească cuprinsă în statutul organic al Bisericii Ortodoxe Române, iar după rezolvarea problemei organizării celor două biserici, era necesar să se treacă la soluționarea celorlalte chestiuni pendinte: a mănăstirilor, precum și a fundației Trandafil¹⁷⁹.

În vederea încheierii convenției școlar-bisericești, s-a întâlnit la Belgrad, în octombrie 1922, comisia mixtă româno-iugoslavă. Încă de la început pozițiile celor două părți au fost diferite: reprezentanții iugoslavi au arătat că în cadrul Regatului Sârbo-Croato-Sloven exista doar o singură biserică, cea ortodoxă iugoslavă. În aceste condiții Belgradul admitea ca Biserica Ortodoxă Română să-și desfășoare activitatea sub jurisdicția unui episcop iugoslav. Statul iugoslav urma să garanteze libertatea limbii liturgice românești. În privința candidaților de preoți români, aceștia urmau să fie instruiți într-o secție română de pe lângă unul din seminariile iugoslave, având un program de pregătire mixt¹⁸⁰.

În același timp, delegații iugoslavi au declarat că guvernul lor era dispus să renunțe la Episcopia Ortodoxă de la Timișoara, mulțumindu-se cu un tratament de reciprocitate pentru Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc.

Delegații români au arătat în cursul negocierilor că Biserica Ortodoxă Română este o biserică națională, care avea un drept istoric în Banat, ea existând în provincie înainte de venirea iugoslavilor, iar tratatele de pace de la Paris asigurau tuturor dreptul de a se organiza. Totodată, s-a subliniat faptul că guvernul român a recunoscut autonomia Bisericii Ortodoxe Sârbe din România, acordându-i-se sprijin moral și material. Totuși, datorită intransigenței delegației iugoslave negocierile au fost întrerupte¹⁸¹.

Referindu-se la aceste tratative, șeful delegației române N. Petrescu-Comnen arăta că ele au eșuat atât datorită împotrivirii lui Pašić, dar și a Bisericii Ortodoxe Sârbe, care nu era de acord ca pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven, să funcționeze o Biserică Ortodoxă Română autonomă. În acest sens, episcopul Letić arăta că într-un stat nu pot exista două biserici ortodoxe¹⁸².

În ciuda eșecului conferinței de la sfârșitul anului 1922, demersurile întreprinse de partea română în vederea reglementării chestiunii bisericești au continuat și în cursul anului 1923. Totodată, Bucureștiul evidenția că din punct de vedere cultural și spiritual situația românilor aflați pe teritoriul statului vecin nu s-a îmbunătățit deloc. Astfel, în Macedonia biserica română funcționa doar în Bitolije, dar în condiții foarte dificile, autoritățile iugoslave impunând preotului de aici să verse toate fondurile la casa Mitropoliei Ortodoxe Sârbe, să întocmească actele de botez, cununie și deces, precum și registrele administrative în limba iugoslavă, să officieze slujbele religioase doar în condițiile în care era asistat de preotul iugoslav¹⁸³.

Cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la Sinaia (oct. 1923), ministrul de externe român I. G. Duca, atrăgea atenția omologului său iugoslav M. Ninčić, asupra situației religioase a aromânilor din Macedonia, solicitând îmbunătățirea acesteia¹⁸⁴.

La 19 noiembrie 1923 s-a deschis la Timișoara o nouă rundă de negocieri între cele două părți în vederea soluționării problemelor școlare și bisericești. Deoarece, cu acest prilej, părțile au stabilit să analizeze doar problema școlară, situația religioasă nu a mai fost abordată la Timișoara¹⁸⁵.

În aceste condiții, ministrul român de externe l-a delegat în ianuarie 1924 pe șeful Legației române de la Belgrad să continue tratativele cu factorii decizionali iugoslavi în vederea soluționării problemelor bisericești existente între cele două state¹⁸⁶. Având acest mandat, Th. Emandi s-a întâlnit cu ministrul iugoslav al cultelor, Janić, propunându-i încheierea

unei convenții bisericești, pe bază de reciprocitate, dar a respins cererea părții iugoslave ca binecuvântarea pentru consacrarea preoților să fie dată de episcopul eparhial pentru fiecare preot în parte¹⁸⁷. În aprilie 1924, diplomatul român a avut o întrevedere cu ministrul cultelor la acea dată, Trifunović, care a fost de acord că nu s-a realizat nici un progres în rezolvarea chestiunii bisericești, acuzându-l pentru aceasta pe Pašići¹⁸⁸. În cadrul convorbirilor pe care Th. Emandi le-a avut cu ministrul de externe iugoslav Ninčić, acesta și-a exprimat protestul față de acuzațiile aduse guvernului iugoslav de către unii membri ai Senatului României cu privire la situația Bisericii Ortodoxe Române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven.

Totodată, șeful diplomației iugoslave a evidențiat că în zona Clisurii Dunării, 11 localități, cu populație majoritară iugoslavă, nu dispuneau de biserici proprii¹⁸⁹. La rândul său, diplomatul român a arătat că în Macedonia lăcașurile românești de cult, respectate de turci, nu funcționau sub administrație iugoslavă, iar, pe de altă parte, salarizarea preoților iugoslavi din Banatul românesc era suportată de statul român, lucru pe care Belgradul nu-l realiza pentru preoții români ce își desfășurau activitatea în Banatul iugoslav.

Analizând situația din Clisura Dunării evocată de M. Ninčić, Departamentul Cultelor și Instrucției Publice din România arăta că în cele 11 localități problema bisericilor era rezolvată, numirile de preoți fiind efectuate de către vicariatul iugoslav din Timișoara fără amestecul statului român. Existența bisericilor iugoslave pe Clisură, se arată în continuarea raportului, a fost confirmată și de Vicariatul Ortodox Sârb din Timișoara prin adresa nr.298 din 26 aprilie 1924, ce a fost adresată Ministerului Cultelor. În plus, statul român plătea salariile acestor preoți, deși mulți dintre ei nu posedau calificarea necesară, fiind simpli călugări veniți din Bosnia¹⁹⁰.

Într-un memoriu trimis Ministerului de Externe român, Th. Emandi sublinia că problema bisericească din Banatul iugoslav trebuia să fie rezolvată concomitent cu soluționarea problemelor românilor din Timoc și Moravia. Analizând posibilitatea realizării acestor deziderate, diplomatul român sublinia că toate grupările politice din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, erau solidare în privința politicii externe, radicalii fiind *cei mai anti-români*. Politicienii iugoslavi credeau că România nu va reacționa hotărât pentru rezolvarea chestiunii bisericești din cauza instabilității ei interne și externe. Pentru soluționarea situației din Macedonia, șeful Legației române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven își propunea să întreprindă demersurile

necesare pe lângă autoritățile iugoslave în scopul deschiderii a încă trei biserici românești în provincie (Kruševo, Ohrid, Skoplje), precizând că acestea erau fie proprietatea statului român, fie a comunității aromâne respective. Datorită situației externe dificile în care se afla la acea dată Regatul Sârbo-Croato-Sloven (raporturi reci cu Italia, relații tensionate cu Grecia datorate denunțării convenției de alianță), România trebuia să intervină energic pe lângă guvernul acestuia pentru a fi soluționată problema Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav. Se solicita trimiterea unei note în care să se arate că guvernul român nu va mai tolera situația culturală și spirituală în care se găseau românii din Iugoslavia și va recurge la instituirea unui regim de reciprocitate față de iugoslavii din România. Despre acest demers diplomatic urma să fie înștiințată și Praga. Alte variante propuse cu acest prilej erau suspendarea imediată a salariilor, precum și a tuturor celorlalte avantaje de care se bucurau preoții iugoslavi din Banatul românesc; înștiințarea Societății Națiunilor, în urma unei temeinice pregătiri documentare despre situația românilor din Regatul Sârbo-Croato-Sloven; amânarea viitoarei întruniri a Micii Înțelegeri, arătându-se că România dorește mai întâi executarea angajamentelor în vigoare¹⁹¹.

Situația în care se afla Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav a fost analizată de către dr. Petre Ionescu, bun cunoscător a problemelor bisericesti (ca și a celei școlare de altfel) într-un memoriu pe care l-a adresat lui I. G. Duca. Cu acest prilej el s-a referit la confiscările de pământ efectuate după război de către autoritățile iugoslave în detrimentul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav (860 de jugăre aparținând Episcopiei Caransebeșului la care s-a adăugat pământul aflat în posesia inventarului Fundației Trandafil)¹⁹².

O nouă încercare de a se ajunge la o înțelegere în problema bisericască a avut loc în iunie 1925, cu prilejul vizitei la Belgrad a lui Filodor, dar nici de această dată nu s-a ajuns la nici un rezultat, demnitarul român nereușind să obțină din partea Belgradului decât promisiunea verbală că proiectul legii confesiunilor odată votat în Parlament să nu fie aplicat în cazul românilor din Banatul Sârbesc. Dar, de fapt, legea a fost adoptată în Parlament și astfel se interzicea autonomia Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav¹⁹³. În iunie 1926, Vasile Goldiș, titularul Ministerului Cultelor și Artelor la acea dată, a transmis ministrului de externe român I.M. Mitilineu, un memoriu care să fie discutat cu

reprezentanții iugoslavi la viitoarea reuniune a Micii Înțelegeri și în care erau prezentate propunerile sale pentru rezolvarea problemei bisericești: încheierea unei convenții care să mențină măcar starea de fapt și situația de drept pe care au avut-o bisericile românești din Regatul Sârbo-Croato-Sloven imediat după 1918.

În fruntea Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav urma să fie instalat un arhiereu vicar, supus Episcopiei de Caransebeș¹⁹⁴.

Au continuat și contactele diplomatice în anul 1926, reprezentantul român la Belgrad, Th. Emandi, putând o serie de negocieri cu factorii de decizie iugoslavi (în special cu ministrul de externe Ninčić și cu cel al cultelor Trifunović), pentru soluționarea problemei bisericești¹⁹⁵. Diferendul a fost abordat și de către cei doi miniștrii de externe cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la Bled (17-19 iunie 1926), hotărându-se continuarea tratatelor pentru stabilirea regimului bisericesc pe baza *statu-quo* - ului existent în 1918 și al Protocolului anexat la Convenția defensivă din 1921¹⁹⁶. După întrevvederea pe care a avut-o în august 1926 cu Ninčić, Th. Emandi informa Bucureștiul că șeful diplomației iugoslave avea intenția să întârzie rezolvarea problemei bisericești, demnitarul iugoslav arătând că românii greșeau datorită insistențelor pentru rezolvarea acestei chestiuni, deoarece toate minoritățile aflate pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven urmau să solicite aceleași avantaje. Totuși, Ninčić a subliniat că Belgradul nu-și va înrăutăți relațiile cu România datorită acestor divergențe, concluzionând că *dacă țineți așa de mult, vom face cum ne cereți*¹⁹⁷. Punctul de vedere iugoslav, în privința viitorului relațiilor între cele două state vecine, era împărțit și de către Th. Emandi, care arăta că problemele aflate în discuție nu trebuiau să pună în cumpănă alianța româno-iugoslavă¹⁹⁸. El solicita totodată episcopiiilor din Caransebeș și din Arad să întreprindă toate eforturile pentru completarea urgentă a locurilor vacante de preoți din parohiile existente în Banatul iugoslav. În acest sens, trebuia luată ca exemplu activitatea episcopului iugoslav de la Timișoara, care califica în posturile vacante de preoți, seminariști, sau chiar călugări¹⁹⁹.

La rândul ei, situația din Macedonia, a fost abordată și de către Consiliul Consultativ de pe lângă Ministerul Afacerilor Străine din România, care, în ședința sa din 4 mai 1926, arăta că în favoarea acordării drepturilor religioase ale aromânilor din provincie, autoritățile de la București puteau invoca dispozițiile articolului 9 din Tratatul minorităților.

Înainte de conferința de la Timișoara, preconizată să aibă loc la sfârșitul anului 1926, a fost elaborat un document care conținea punctul de vedere al Mitropoliei Sibiului cu privire la problemele cu care se confrunta Biserica Ortodoxă Română din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, și care a fost înaintat ministrului de externe român. Luându-se în discuție regimul bisericesc din Banatul iugoslav, Mitropolia Ardealului se pronunța pentru menținerea stării de fapt existente, comunele bisericesti urmând a fi mai departe încorporate în cadrul eparhiilor lor din România. Dacă în temeiul reciprocității ar fi pusă în discuție problema întemeierii unui episcopat sau vicariat pentru toți românii din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, această instituție trebuia să obțină toate garanțiile legale în scopul păstrării tradiționalului său caracter național ortodox român. Se cerea în continuare dreptul de oficiere a serviciului religios în limba română, care urma să fie utilizată și în toate afacerile interne ale bisericii.

În privința proceselor de despărțire ierarhică din localitățile cu populație mixtă, precum și în cele inițiate de forurile competente ale Bisericii Ortodoxe Române, se solicita rezolvarea acestora de către o comisie de arbitraj. Clerului român trebuia să i se asigure dreptul de a catehiza, precum și acela de a preda religia în limba română atât în școlile populare, cât și în cele medii și secundare. Formarea preoților români avea să fie realizată de către Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav prin garantarea dreptului acestuia de a întemeia seminarii sau școli teologice. Totodată, pe baza principiului reciprocității și în anumite condiții, clericii români din Banatul iugoslav puteau să urmeze cursurile instituțiilor teologice din cadrul Mitropoliei Ardealului.

Era necesară de asemenea protejarea legală a averilor și fundațiilor Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav în aceleași condiții cu cele ale Bisericii Ortodoxe Sârbe sau ale altor confesiuni. Edificiile școlilor care erau în proprietatea Bisericii Ortodoxe Române și care au fost rechiziționate de către statul vecin urmau să fie restituite fără amânare sau, conform legilor, Bisericii Ortodoxe Române trebuia să i se acorde despăgubirile cuvenite. Se solicita ca funcționarea școlilor confesionale sau particulare ale Bisericii Ortodoxe Române să fie asigurată pe temeiul reciprocității, statul garantând și acordând ajutorul material corespunzător în vederea susținerii unei școli normale la Vrșac. Pentru soluționarea definitivă a procesului mănăstirilor se cerea constituirea, de comun acord, a unui tribunal de arbitraj.

Mitropolia Ardealului evidențiază că este timpul să se facă dreptate în privința Fundației "Trandafil". În consecință Biserica Ortodoxă Română era dispusă, pentru a facilita administrarea fundației, la separarea, respectiv la lichidarea cotei părți ce-i revenea. În ceea ce privește Fundația Bălănescu, guvernul iugoslavo-croato-sloven trebuia să o recunoască ca persoană juridică, administrarea ei revenind Mitropoliei Sibiului.

În încheiere se cerea restituirea drepturilor Episcopiei Caransebeșului din Banatul iugoslav și despăgubirea daunelor cauzate de punerea sub sechestru a domeniului acesteia²⁰⁰.

Tot pentru pregătirea conferinței de la Timișoara, a avut loc, la Ministerul de Externe român, două consfătuiri preliminare. În cadrul primei întruniri (30 noiembrie 1926), șeful diplomației române I.M. Mitilineu a propus ca principiul reciprocității să se afle la baza viitoarelor convorbiri româno-iugoslave, iar Vasile Goldiș a ridicat problema prezenței episcopilor străine pe teritoriul României. S-a stabilit că activitatea unor episcopii străine ar putea avea consecințe negative asupra intereselor naționale românești.

La 7 decembrie 1926, în cadrul celei de-a doua ședințe, mitropolitul Ardealului, N. Bălan, a subliniat că ar fi necesar ca Biserica Ortodoxă Română să aibă autoritate și peste granița Banatului iugoslav. Ideea a fost combătută de către V. Goldiș, Th. Emandi și patriarhul M. Cristea, care au arătat în intervențiile lor că s-ar crea astfel un precedent periculos prin faptul că și maghiarii, rușii, bulgarii, polonezii vor putea solicita constituirea de episcopii proprii pe teritoriul românesc²⁰¹. S-a precizat de asemenea că suveranitatea statului român nu admitea ca autoritățile unui stat străin să aibă jurisdicție directă asupra cetățenilor Regatului României. Din această cauză nu se puteau acorda iugoslavilor din România avantaje mai numeroase decât cele asigurate pentru celelalte minorități, iar în consecință nici românii din Banatul iugoslav nu puteau beneficia de drepturi mai mari decât cele acordate de București iugoslavilor din România²⁰².

În toiu pregătirii conferinței de la Timișoara, la 3 decembrie 1926, Th. Emandi a fost chemat la Ministerul Afacerilor Străine iugoslav unde a fost informat că Belgradul era împotriva stabilirii printr-o convenție internațională a privilegiilor unei minorități contrar Tratatului minorităților. I s-a mai precizat că în numele prieteniei față de România,

iugoslavii erau dispuși să mențină, în problema bisericească, situația existentă la acea dată.

Diplomatul român a protestat energic, arătând că revendicările românești erau prevăzute în Tratatul de Alianță din 1921, iar România nu va mai putea tolera nerespectarea acestuia. În urma protestului, partea iugoslavă a renunțat la această poziție²⁰³. Dar, din cauza crizei guvernamentale din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, conferința de la Timișoara, prevăzută să înceapă la 7 decembrie 1926, a fost amânată²⁰⁴.

Totuși, anul 1926 a adus soluționarea divergențelor ce au existat între cele două părți privind Fundația Bălănescu. Datorită intervențiilor ministrului de externe român Mitilineu pe lângă omologul său iugoslav M. Ninčić, în octombrie 1926, protopopul Vrșac-ului, Traian Oprea, a preluat această fundație²⁰⁵.

În urma schimbărilor de guvern survenite la Belgrad, noul ministru de externe iugoslav Perić, i-a propus șefului Legației române ca problemele bisericești să fie negociate pe cale diplomatică²⁰⁶.

Miniștrii români V. Goldiș și I. Petrovici considerau însă că era absolut necesar a se stabili în scris, printr-o convenție bine chibzuită și cu stipulații precise, modul de garantare reciprocă a drepturilor. În viziunea celor doi demnitari români tratatul cu privire la minorități încheiat la sfârșitul primului război mondial nu conținea decât generalități, neprezentând nici o soluție pentru rezolvarea unor probleme speciale. Fără încheierea unei convenții bisericești, România nu se putea adresa Belgradului în cazul neacordării drepturilor legitime ale minorității române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, ci doar Societății Națiunilor, situație care ar putea crea numeroase conflicte internaționale²⁰⁷.

Pentru ameliorarea situației Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, în martie 1927, patriarhul Miron Cristea propunea ministrului de externe român înființarea unui vicariat român în provincie, având în frunte un om energic și priceput care să îngrijească pe frații de acolo, cel puțin în măsura, cum îngrijește vicarul iugoslav din țara noastră pe ai săi²⁰⁸.

În aceeași lună, partea iugoslavă venea cu o nouă soluție în vederea rezolvării chestiunilor pendinte: astfel, într-o întrevvedere cu Th. Emandi, Perić arăta că ar prefera să nu se mai încheie o convenție, care ar atrage atenția celorlalte minorități, ci doar un act între cele două guverne. Diplomatul român a evidențiat că nu vedea nici o piedică în realizarea acestei propuneri, dar a subliniat necesitatea includerii unei note care să

arate că actul respectiv este încheiat în vederea executării procesului-verbal din cadrul Tratatului de alianță din 1921²⁰⁹. Potrivit Ministerului Afacerilor Străine român, propunerea iugoslavă reprezenta un nou mod de a amâna rezolvarea chestiunii bisericești. Prolungirea situației existente, se sublinia în continuarea raportului întocmit cu acest prilej, era în favoarea iugoslavilor, care se bucurau în România de toate drepturile în privința bisericii²¹⁰.

Tratativele dintre cele două părți au fost reluate în 1927, datorită demersului întreprins de către ministrul de externe român Mitilineu, care a precizat că în cazul în care negocierile nu vor fi reluate, partea română va trimite la Vrșac un episcop vicar român²¹¹. În aceste condiții, cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la Iachymov (17-15 mai 1927) cei doi miniștrii de externe s-au pronunțat pentru reluarea tratatelor și soluționarea problemei bisericești²¹².

A urmat întrevăderea dintre ministrul de externe iugoslav V. Marinković și Th. Emandi, în cadrul căreia s-a stabilit ca negocierile să fie purtate pe cale diplomatică, având drept bază proiectul din 1923 de la Timișoara. Potrivit diplomatului român, punerea în discuție a diferendelor privind mănăstirile și fundațiile ar complica convorbirile ce urmau să aibă loc²¹³.

La 2 iunie 1927 au început tratativele dintre cele două delegații în vederea rezolvării problemei bisericești. Delegația română a cerut ca Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav să fie condusă de către un vicar sau episcop, care să nu fie membru al sinodului Bisericii Ortodoxe Sârbe, dar să aibă dreptul de a hirotonisi preoți, revendicare respinsă de iugoslavi, care nu admiteau decât prezența unui vicar care să nu fie însă arhieru și care să nu aibă dreptul de hirotonisire. Această calitate avea să o dețină episcopul iugoslav din zonă, căruia vicarul român îi era total subordonat.

În urma convorbirilor, șeful Legației române din capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven, întreba Bucureștiul dacă era de acord cu formula propusă de iugoslavi, în acest caz fiind necesar să se obțină cât mai multe garanții cu privire la hirotonisirea preoților români, precum și la o subordonare cât mai mică față de Biserica Ortodoxă Sârbă.

O altă variantă propusă de Th. Emandi era hirotonisirea preoților români din Banatul iugoslav în România, de către episcopul Caransebeșului²¹⁴.

În răspunsul său Ministerul Cultelor și Artelor din România solicita să se depună *toate insistențele* pentru ca iugoslavii să accepte alegerea unui arhiepiscop român care să aibă dreptul de a hirotonisi preoți. Doar în cazul unui refuz definitiv din partea iugoslavă, reprezentanții români urmau să propună hirotonisirea preoților de către episcopul Caransebeșului, aplicându-se în acest caz principiul reciprocității. De asemenea nu se admitea ca preoții români să fie hirotonisiți de către reprezentanții Bisericii Sârbe²¹⁵.

Pentru rezolvarea problemei bisericești, reprezentantul român de la Belgrad, Th. Emandi, a dus și o campanie de *lobby* pe lângă ministrul prevederilor sociale din guvernul iugoslavo-croato-sloven, Miavić, care era de origine român (născut în Timoc) și pe lângă ministrul ceh de la Belgrad, bun prieten al primului ministru iugoslav²¹⁶. Totodată Emandi propunea ca episcopul iugoslav din Timișoara să devină membru al sinodului de la București, fără reciprocitate, iar Biserica Ortodoxă Română să aibă episcop român în Banatul iugoslav²¹⁷.

Privitor la negocierile de la Belgrad, sinodul Bisericii Ortodoxe Române a adoptat un punct de vedere foarte clar, respectiv ca problema bisericească să fie soluționată pe temeiul deplinei reciprocități²¹⁸.

Totuși, tratativele au fost întrerupte datorită campaniei electorale din Iugoslavia. În această situație Marinković, în timpul unei convorbiri cu șeful Legației române din Belgrad, a propus reglementarea problemei bisericești prin realizarea unui schimb de note diplomatice, imediat executorii. Th. Emandi nu a refuzat această soluție, dar a arătat că preferă semnarea unei convenții prin care s-ar putea introduce clauza execuției imediate. Potrivit diplomatului român, în urma acestei întrevederi cu V. Marinković a reieșit faptul că acesta din urmă nu era favorabil încheierii unei convenții²¹⁹. Cele două delegații nu au reușit să ajungă la un numitor comun privind chestiunile bisericești, astfel încât Conferința s-a încheiat printr-un eșec în această direcție.

Negocierile au continuat și după august 1927, cele două părți venind cu o serie de propuneri în vederea încheierii convenției bisericești. Astfel la 3 noiembrie 1927, Consistoriul Mitropoliei Ardealului, reafirma necesitatea menținerii stării de fapt existente în privința organizării Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav. În eventualitatea înființării unui episcopat sau vicariat român în provincia amintită mai sus, trebuia ca această instituție să obțină toate garanțiile legale pentru a putea păstra tradiționalul său caracter național ortodox român. Totodată se solicita ca printr-un

articol special să se prevadă ca limba română să fie folosită în toate *funcțiunile liturgice* și în toate afacerile interne bisericești. În încheiere, consistoriul Mitropoliei Ardealului și-a exprimat convingerea că situația românilor din Banatul iugoslav ar fi fost mai bună dacă autoritățile de la București ar fi putut menține școlile confesionale românești²²⁰.

Belgradul s-a pronunțat în această perioadă pentru acordarea unei largi autonomii Bisericii Ortodoxe Române din Banatul Sârbesc sub autoritatea jurisdicției Bisericii Ortodoxe Sârbe, soluție respinsă de partea română. Reprezentanții români au cerut o jurisdicție eparhială pe baza *status-quo*-ului, adică menținerea dependenței ierarhice față de episcopul român din Caransebeș, în timp ce Biserica Ortodoxă Sârbă din România să depindă ierarhic de episcopul iugoslav din Kikinda. Se mai prevedea și crearea unui organ ierarhic superior sub dependența episcopului român și a celui iugoslav, având în frunte un vicar episcop rezidând în România, respectiv în Regatul Sârbo-Croato-Sloven²²¹.

În timpul tratatelor iugoslavii au subliniat că dreptul canonic se opune la existența în statul lor a două biserici ortodoxe, arătând că proiectul românesc le asigura acestora o organizare autonomă cu o autoritate ierarhică ce nu exista la acea dată, pe când statutul bisericii iugoslave din România nu se îmbunătățea cu nimic²²².

Acest punct de vedere a fost susținut de partea iugoslavă și în cursul anului 1929 (lărgirea autonomiei Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia cu condiția ca aceasta să fie supusă autorității superioare și jurisdicției Bisericii Ortodoxe Sârbe).

Având drept bază principiul reciprocității, reprezentanții români se pronunțau în continuare pentru dependența ierarhică a Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia față de episcopia Caransebeșului²²³.

Această cerere fost aprobată și de către Subcomisia cultelor în ședința din 31 ianuarie 1929²²⁴. În eventualitatea în care iugoslavii pretindeau respectarea dreptului istoric al Episcopatului Ortodox Sârb din Timișoara, în frunte cu un episcop, comisia sugera să se ceară, pe baza reciprocității, înființarea unui episcopat român la Vrșac, având în frunte un episcop care să fie membru de drept al Sinodului Național din România, urmând ca episcopul iugoslav din Timișoara să fie membru al Sinodului Bisericii naționale din Iugoslavia. A fost propusă și o altă variantă: românii din Banatul iugoslav să dețină dreptul de a-și alege consistoriul și de a-și organiza un sinod eparhial în conformitate cu dispozițiile Statutului și

Regulamentului ce era în vigoare pentru Biserica Ortodoxă Română din Transilvania până în 1918. Cele două biserici urmau să se afle sub autoritatea a câte unui episcop, iar în problemele spirituale, dogmatice, disciplinare, episcopul român de la Vrșac să depindă de sinodul de la Belgrad, în timp ce omologul său iugoslav din Timișoara de sinodul român²²⁵.

La ședința din 5 februarie 1929 subcomisia culturală a luat în discuție alte două probleme controversate: cea a averilor Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, precum și cea a despărțirii ierarhice. S-a subliniat că sesiile bisericești trebuiau exceptate de la expropriere, iar în privința despărțirii ierarhice, aceasta urma să fie încheiată conform convenției din 1872. În condițiile în care comisia de împăciuire (numită de ambele guverne și care era compusă din câte doi delegați de fiecare parte ce își alegeau de comun acord un președinte) nu reușea să-și îndeplinească misiunea, cazul respectiv trebuia judecat de tribunalul local²²⁶.

La 18 aprilie 1929 partea iugoslavă a evidențiat că tratativele pentru lărgirea competenței Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav putea să aibă loc pe următoarele baze: acordarea unei largi autonomii Bisericii Ortodoxe Române cu condiția ca aceasta să fie supusă autorității superioare și jurisdicției Bisericii Ortodoxe Sârbe, pe principiul reciprocității. Totodată, Biserica Ortodoxă Română urma să stea cel puțin într-o dependență ierarhică *de episcopul locului* în problemele dogmatice și spirituale. Delegația română a arătat cu acest prilej punctul său de vedere: Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav să depindă de episcopia Caransebeșului, susținând totodată dreptul ei de a-și perfecționa organizarea existentă, de a crea un organ de conducere pentru românii ortodocși de aici în frunte cu un președinte, vicar episcopal care să fie supus episcopului de Caransebeș, pe temeiul reciprocității²²⁷.

Direcția Cultelor Minoritare din cadrul Ministerului Cultelor din România, luând în discuție problema bisericească, arăta că cea mai potrivită soluție era cea a unui episcop independent de ierarhia iugoslavă, care să aibă putere jurisdicțională proprie. La rândul său, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române propunea la sfârșitul deceniului trei numirea unui vicar arhieru care să nu fie supus în probleme spirituale și disciplinare episcopului iugoslav din Vrșac, ci sinodului din Belgrad, urmând ca în chestiunile administrative și culturale să rămână cu totul independent de ierarhia iugoslavă. Conducătorul Bisericii Ortodoxe Române sublinia că

tratatul minorităților acorda dreptul fiecărei minorități de a se organiza liber sub raportul credinței și al cultului. El se mai pronunța pentru trimiterea cât mai grabnică a unui episcop în Banatul iugoslav, deoarece preoțimea română de acolo era dezbinată²²⁸.

Luând în discuție și situația Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia, Al. Gurănescu arăta că era necesar să fie semnat între ce le două state un protocol prin care partea iugoslavă să se angajeze "să aibă toată bunăvoința" față de Biserica Română din Macedonia²²⁹. Se mai solicita obținerea autorizației de redeschidere a Bisericii Române de la Kruševo, a paraclisului românesc din Skoplje, iar în biserica română din Ohrida, serviciul religios să fie efectuat în limba română. Totodată se dorea ca preoții români să fie autorizați să officieze singuri, fără prezența preotului iugoslav. Trebuia, în același timp, declanșată activitatea de obținere a tuturor titlurilor de proprietate pe care le avea statul român asupra imobilelor unde a funcționat biserica română din Macedonia, iar pentru a da autenticitate acestor titluri se propunea constituirea unei comisii mixte româno-iugoslave²³⁰.

La începutul anilor '30 au fost realizate și unele progrese. Astfel, cu acordul autorității iugoslave, a fost reparată biserica de la Kruševo, preotul iugoslav din localitate contribuind la reușita acestei acțiuni, fiind refăcută totodată și biserica din Bitolije, precum și cimitirul din aceeași localitate. La toate aceste realizări, un aport însemnat l-a avut consulul român de la Skoplje²³¹.

Stabilirea statului Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, precum și problema proceselor de separație dintre cele două biserici au fost abordate și de către cei doi miniștrii de externe cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la București din mai 1931²³².

În mai 1932, șeful diplomației românești I.D. Ghica declară că un emisar român se va afla în vara aceluiași an la Belgrad, unde, pe lângă alte probleme controversate, va aborda cu partea iugoslavă și problema bisericească, *care a întârziat până acum parte și din pricina fraților noștri din Banatul Iugoslav, robi ai discordiei*²³³.

La 21 decembrie 1932 în cursul convorbirilor ce au avut loc la Belgrad între N. Titulescu și omologul său iugoslav B. Jevtić, s-a stabilit ca la începutul anului 1933 să se desfășoare în capitala Iugoslaviei tratative între cele două părți în vederea rezolvării problemei legate de Fundația Trandafil, recunoscându-se cu acest prilej drepturile legitime ale Mitropoliei Ardealului în privința fundației.

S-a hotărât ca tot în aceeași lună să se întrunească cele două comisii pentru rezolvarea celorlalte probleme bisericești²³⁴.

În conformitate cu aceste decizii, la începutul anului 1933, în capitala Iugoslaviei a avut loc o nouă rundă de negocieri între cele două părți privind relațiile bisericești. Reprezentanții români au propus legalizarea situației existente, ceea ce însemna păstrarea dependenței ierarhice a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav față de Mitropolia Ardealului sau de sinodul de la București. Partea iugoslavă nu a acceptat această revendicare, susținând în continuare că nu se putea admite, din rațiuni de stat, jurisdicția unei biserici străine pe teritoriul iugoslav. În consecință cele două delegații au realizat un proiect ce prevedea constituirea unui Sinod mixt format din doi episcopi români și doi iugoslavi care să exercite o jurisdicție limitată atât asupra vicariatului român de la Vrșac, cât și asupra vicariatului iugoslav de la Timișoara. Acest organism avea dreptul de a hirotonisi episcopi și vicari, precum și pe acela de a-i disciplina, urmând ca în celelalte chestiuni cele două biserici să rămână deplin autonome, cvasi - autocefale, evitându-se totuși acest termen pentru a nu se crea un precedent²³⁵.

Analizând acest proiect, Mitropolitul Bălan al Ardealului arăta că soluția sinodului mixt era acceptabilă în condițiile în care nu se putea obține mai mult. În opinia sa însă, trebuia precizată foarte categoric autonomia Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia, urmând a se garanta de către partea iugoslavă, dreptul românilor de a se organiza singuri în parohii, protopopiate, eparhii, precum și de a-și alege singuri arhierii vicari, protopopii, preoții și toate organele bisericești. Se solicita, totodată, dreptul de a fi folosită limba română în serviciul liturgic, precum și în cadrul administrației bisericești, catehizarea să se facă în limba română, iar în școlile românești de toate categoriile, religia să fie predată de către preoți români conform manualelor didactice aprobate de către autoritățile bisericești românești. În privința pregătirii viitorilor preoți români din Banatul iugoslav, Mitropolitul Bălan propunea crearea unui seminar și a unui institut teologic propriu cu predare în limba română și supus exclusiv Bisericii Ortodoxe Române. Până la înființarea unor astfel instituții, elevii și studenții teologi urmau să studieze în România, iar pentru ocuparea locurilor vacante din Iugoslavia, în această fază de tranziție, se cerea admiterea de preoți care aveau cetățenie română. În ceea ce privește subvenționarea de către statul iugoslav a Bisericii Ortodoxe Române de pe

teritoriul său, aceasta urma să se realizeze conform legislației existente la acea dată²³⁶.

La 1 februarie 1933 partea iugoslavă a venit cu propunerea ca *atât vicarul iugoslav din Timișoara, cât și vicarul român de la Belgrad, să stea în legătură canonică cu autoritatea supremă ierarhică de pe teritoriul statului său în ceea ce privește relația dogmatică și spirituală*. În consecință, competența autorității ierarhice superioare avea să fie extinsă *la a se îngriji de unitatea dogmatică cu Biserica Ortodoxă; a exercita controlul activităților catihetice, precum și ca ritul să fie îndeplinit după orânduiele bisericești și conform tradiției locale; a exercita controlul nemijlocit asupra activității vicariale și a disciplinei; de a efectua examinarea canonică și a cerceta dacă alegerea vicarului s-a făcut în conformitate cu statutul și de a-i sfinți*. În conformitate cu aceste prevederi, vicarul român din Iugoslavia era ales de către sinodul iugoslav, iar cel iugoslav din România de către sinodul român, fapt ce a fost respins de către delegația română²³⁷.

La 3 februarie 1933, negociatorii iugoslavi animați, conform relațiilor membrilor delegației române, de un spirit de conciliere nemaîntâlnit până atunci, au propus o a treia formulă ce menținea sinodul mixt cu o competență limitată, compus din doi episcopi de fiecare parte și care urma să fie prezidat de către un episcop iugoslav, când discutau probleme interesând Biserica Ortodoxă Română din Iugoslavia, respectiv de unul român în cazul Bisericii Ortodoxe Sârbe din România. Partea română a acceptat această soluție, deși Biserica Ortodoxă Română din Iugoslavia a fost dezavantajată (conducerea sinodului era deținută de un episcop iugoslav în cazul în care urma să se analizeze chestiunile pur canonice, dogmatice și rituale ale Bisericii Ortodoxe Române din statul vecin), dar sinodul de la Belgrad a respins și această propunere²³⁸.

După negocieri dificile a fost întocmit un proiect de convenție bisericească româno-iugoslavă, în care se sublinia că Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav și Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc rămâneau și pe mai departe organizate pe baza statutelor în vigoare în 1918, având deplină autonomie ca biserici naționale.

Punctul doi al proiectului convenției prevedea ca cele două biserici vor fi conduse de către un vicar cu rang de episcop, ales de adunarea eparhială respectivă. În continuare se arăta că vicarii - episcopi vor fi supuși în chestiunile pur dogmatice și spirituale unui sinod mixt delegat de către cele două biserici. Acest sinod, compus din episcopii Caransebeșului și

Aradului, precum și din doi episcopi iugoslavi avea atribuția de a-i examina din punct de vedere canonic și de a-i sfinții pe cei doi episcopi vicari. El urma să se întrunească o dată pe an, alternativ la Timișoara și Vrșac, sub îndrumarea unui înalt arhiereu român când se discutau chestiuni privitoare la Biserica Ortodoxă Sârbe din Banatul românesc și sub conducerea unui arhiereu iugoslav când se dezbăteau probleme ale Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav. În ceea ce privește adunarea eparhială, ea era reprezentanta de drept a eparhiei respective, iar consistoriul eparhial constituia ultima instanță în toate chestiunile bisericești, administrative și juridice. Era garantată limba română ca limbă oficială în serviciul liturgic, precum și în administrația Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, pe bază de reciprocitate, iar statutele de organizare ale celor două biserici nu puteau fi modificate decât în condițiile unei înțelegeri prealabile între cele două guverne²³⁹.

În cursul unei întrevederi pe care negociatorii români au avut-o cu Jevtić, demnitarul iugoslav arăta că guvernul de la Belgrad admitea parafarea de către cele două delegații a proiectului convenției privind organizarea celor două biserici, urmând ca acest document să stea la baza unor negocieri ulterioare între delegații sinodului de la Karlovac și cei ai sinodului român. În viziunea diplomatului iugoslav nu era bine să existe două biserici ortodoxe în cadrul unui stat, una prezidată de Patriarhie, cealaltă condusă de Sinodul mixt, iar *competența spirituală ar trebui, pentru a nu se crea un precedent periculos să fie limitată de suveranitatea statului*.

Reprezentanții români au arătat că Biserica Ortodoxă Română din Transilvania se bucura de dreptul istoric ce rezultă din Rescriptul imperial din 1864, în baza căruia Mitropolia Sibiului își exercita autonomia religioasă asupra tuturor românilor din Banatul Timișoarei²⁴⁰. La rugămintea reprezentantului iugoslav termenul de “sinod mixt” a fost înlocuit cu cel de “delegație mixtă”²⁴¹.

S-a stabilit de către cele două delegații ca noii episcopi vicari să fie aleși dintre ierarhii de naționalitate română, cu condiția ca odată aleși, să renunțe la cetățenia lor în favoarea celei iugoslave²⁴².

În ședința din 20 martie 1933, sinodul Bisericii Ortodoxe Române a analizat proiectul convenției bisericești dintre cele două state. Organismul conducător s-a pronunțat cu acest prilej în favoarea numirii unui episcop - vicar care să conducă autonom Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav pe baza statului șagunian. Sinodul român arăta că formula cea mai

bună de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav o constituie autonomia ei completă, având în frunte un episcop român de sine stătător, care să se bucure de toate drepturile pe care statul român le acorda deja vicariatului iugoslav din Timișoara. Totuși conducerea Bisericii Ortodoxe Române accepta formula “sinodului mixt”, dar în viziunea sa, problema de necanonicitate ridicată de către sinodul iugoslav nu putea fi operantă. În încheiere, sinodul Bisericii Ortodoxe Române atrăgea atenția factorilor politici români că nu trebuia ratificat în Parlament pactul de amiciție cu Iugoslavia fără a fi încheiat acordul bisericesc, deoarece inexistența acestei convenții ducea automat la slăbirea Pactului²⁴³.

Negocierile au continuat la Belgrad și în cursul lunii mai 1933, delegații Bisericii Ortodoxe Sârbe nerecunoscând dreptul statului iugoslav de a decide în privința problemelor celor două biserici fără acordul Bisericii iugoslave. Din desfășurarea tratativilor s-a desprins și faptul că sinodul Bisericii Ortodoxe Sârbe respingea proiectul convenției bisericești elaborat de către cele două părți.

Rapoartele întocmite de către negociatorii români evidențiau că Biserica Ortodoxă Sârbă a acceptat până la urmă ca jurisdicția asupra celor doi vicari să nu fie exercitată de către episcopul locului, ci de capul suprem al bisericii.

În cazul unor neînțelegeri, conflictul era cercetat de către o comisie comună, urmând ca ultima decizie să fie luată de către patriarhul locului. Acesta avea și atribuția de a-i hirotonisii și de a-i controla disciplinar pe cei doi vicari. Capacitatea canonică a candidatului ales, de către Adunarea eparhială, pentru a fi numit vicar episcopal, va fi examinată de către o comisie comună, alcătuită cu știrea și binecuvântarea celor doi patriarhi și care îl va propune spre a fi hirotonisit de către șeful competent al bisericii locului. Aceeași comisie cu știrea ambilor patriarhi, va investiga culpele canonice ale vicarilor episcopi, iar documentele vor fi înaintate patriarhului locului, care va da sentința definitivă împreună cu sinodul său. Jurământul vicarului - episcop va fi depus în fața patriarhului locului, care îi va da așa numita gramată, urmând ca la liturghia arhierescă vicarul-episcop să-l pomenească pe patriarh²⁴⁴.

Reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române au propus o soluție bazată pe principiul cooperării între cele două biserici care prevedea pentru cele două episcopii ce urmau să se înființeze o largă autonomie în organizarea și conducerea vieții lor bisericești, precizată în cadrul câte unui statut.

Problemele dogmatice și spirituale aveau să fie dezbătute de către o comisie mixtă, alcătuită din doi delegați ai sinodului Bisericii Ortodoxe Române și, respectiv, din doi delegați ai soborului Bisericii Ortodoxe Sârbe care era prezidată de către un înalt ierarh român sau iugoslav în funcție de problemele discutate. Comisia avea să funcționeze exclusiv în virtutea delegației primite de la cei doi patriarhi, deci avea atribuții precise²⁴⁵.

La 15 mai 1933 proiectul convenției bisericești a fost terminat. Sinodul român întrunit în ședința din 23 octombrie 1933 aprobă proiectul, dar a evidențiat că nu s-a prevăzut clar în proiect cui îi va reveni rolul de a sfîți și disciplina pe vicarul român de la Vrșac. Sugestia înaltului for bisericesc român era ca aceste sarcini să revină Bisericii Ortodoxe Române pe baza principiului reciprocității, urmând ca modificările respective să se realizeze pe cale diplomatică²⁴⁶.

Ministerul Afacerilor Străine de la București, analizând la rându-i proiectul convenției a găsit și alte lacune, evidențiind inclusiv faptul că limba franceză în care era redactat proiectul era defectuoasă. Astfel, colaborarea dintre cele două sinoade era doar *platonice*, deoarece rolul decisiv revenea sinodului teritorial, care prin prezidentul ce va fi desemnat, va avea întotdeauna majoritatea. Nu se prevedea clar cine va stabili vina canonică în baza căreia va fi judecat arhiepiscopul vicar român de la Vrșac și nici condițiile cerute pentru a face parte din adunarea eparhială. Nu se specifica nici cine stabilea subvenția acordată de statul iugoslav vicariatului român. Arătând că articolul 12 prevedea că primăriile și celelalte autorități locale hotărau cuantumul subvențiilor ce vor fi alocate Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav ținând seama de numărul credincioșilor din fiecare parohie, Ministerul Afacerilor Străine român sublinia că autoritățile iugoslave vor efectua presiuni asupra românilor pentru ca aceștia să se înscrie ca enoriași în parohia iugoslavă respectivă. Pentru a fi îndreptate aceste lacune, diplomația română propunea renegocierea textului, arătând că noul proiect trebuie să fie foarte clar, precis și redactat într-o limbă franceză foarte corectă²⁴⁷.

În urma sugestiilor sinodului Bisericii Ortodoxe Române, Ministerul Afacerilor Străine cu toate stăruințele repetate ale guvernului iugoslav a amânat semnarea Convenției în speranța ivirii unui moment mai prielnic pentru obținerea modificărilor necesare²⁴⁸.

La 13 martie 1934 Ministerul Cultelor a comunicat că *este locul a se face formalitățile pentru desăvârșirea convenției*. Pe baza acestei comunicări

Ministerul Afacerilor Străine a trimis instrucțiuni Legației române de la Belgrad să semneze convenția, urmând ca ulterior, într-un moment favorabil să fie îndepărtate prevederile nefaste pentru Biserica Ortodoxă Română din Iugoslavia. În opinia reprezentantului României la Belgrad, Gurănescu, divergențele ce mai existau trebuiau soluționate înainte de semnarea convenției, în acest scop urmând să fie trimis la Belgrad prof. Silviu Dragomir. Ministrul Afacerilor Străine de la București a acceptat această sugestie intervenind la Ministerul Cultelor, dar nu a primit nici un răspuns favorabil pentru realizarea demersului respectiv, astfel încât la 2 iulie 1934, convenția bisericească româno-iugoslavă a fost semnată la Belgrad. La 9 iulie 1934, Sinodul intervenea la Ministerul Afacerilor Străine pentru a fi grăbită aplicarea convenției²⁴⁹.

Potrivit articolului 1 al convenției, Biserica Ortodoxă Română de pe teritoriul Banatului iugoslav, care aparținea de Episcopiile Aradului și Caransebeșului, și Biserica Ortodoxă Sârbă, care era subordonată Episcopiilor Vrșac și Timișoarei, vor alcătui fiecare o episcopie autonomă specială sub jurisdicția unui vicar, având rang de episcop, cu sediul în Vrșac, pentru vicarul ortodox român și Timișoara pentru vicarul ortodox iugoslav. În limitele acestor vicariate, vor putea fi înființate noi comune ecleziastice în conformitate cu statutele în vigoare.

Cele două biserici urmau să fie organizate conform statutelor și regulamentelor în vigoare înainte de 11 noiembrie 1918, precum și în sensul dispozițiilor convenției încheiate (art.2).

Articolul 3 prevedea ca, atât vicarul ortodox român, cât și cel iugoslav, se vor afla sub dependența sinoadelor Bisericii Ortodoxe Sârbe și, respectiv, române. Fiecare din cele două sinoade vor delega din sânul lor doi membrii care vor hotărî de comun acord toate chestiunile dogmatice și spirituale privitoare la ambele vicariate. Această comisie comună urma să fie prezidată de un al cincilea membru, care va fi un înalt prelat desemnat de sinodul român când se dezbăteau chestiunile interesând vicariatul din Timișoara, și un înalt prelat desemnat de sinodul iugoslav, când se dezbăteau problemele interesând vicariatul din Vrșac.

Comisia comună se va întruni cu cunoștința și binecuvântarea celor doi patriarhi atunci când se va simți nevoia, îndeosebi când va fi vorba de chestiuni interesând unitatea dogmatică a Bisericii Ortodoxe, precum și când se vor discuta probleme de dogmă, de taine și de rit, conform doctrinei Bisericii Ortodoxe.

Alegerile de vicar vor fi efectuate de către Adunarea eparhială a vicariatului respectiv, care va supune comisiei comune toate actele privitoare la această alegere. După ce va fi primit binecuvântarea celor doi patriarhi, această comisie va supune pe candidatul ales examenului canonic. Actele privitoare la examenul canonic al candidatului vor fi supuse din partea comisiei și prin mijlocirea șefului bisericii teritoriale, ministrului competent în vederea confirmării regale. După obținerea acesteia el va fi hirotonit și va obține *gramata* conform prescripțiilor canonice. În caz de vacanță, postul de vicar va fi completat în termen de cel mult trei luni. Vicarul trebuie să fie supus al statului unde își exercită sacerdoțiul.

Adunarea eparhială a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav era alcătuită din 45 de membrii (2/3 laici, o treime clerici). Mandatul membrilor organelor eparhiale, protopresbiteriale și comunale religioase era de șase ani. Alegerea preoților parohiali se făcea în conformitate cu statutele în vigoare, în Banatul iugoslav, ea realizându-se de adunarea parohială, iar în Banatul românesc de adunarea bisericească și în ambele cazuri sub președinția protopopului județean. Această alegere era apoi aprobată de consistoriul eparhial ordinar, respectiv senatul bisericesc, în primă instanță, iar în a doua instanță de consistoriul eparhial, în ședință plenară, în ambele părți ale Banatului.

Sesiunea plenară a secțiunii consistoriale, respectiv a consistoriului eparhial decide în a doua și ultima instanță asupra chestiunilor judecate în prima instanță și în sesiunea ordinară de către secțiunea eparhială, respectiv de senatul consistorial, afară de chestiunile disciplinare ale clerului care vor fi judecate pentru Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav în a doua și ultima instanță în sesiunea plenară a consistoriului, compus exclusiv din membrii săi bisericești.

Până în momentul înființării unui seminar teologic românii din Banatul iugoslav își vor trimite candidații teologi în instituțiile și facultățile de profil din România, iar iugoslavii în Iugoslavia.

Articolul 11 prevedea ca subvenția pe care autoritățile bisericești o vor obține din bugetul statului respectiv va fi fixată în fiecare an conform nevoilor reale ale bisericii.

Comunele politice și alte autorități autonome care vor acorda un sprijin financiar pentru nevoile bisericii, vor stabili acest sprijin în funcție

de numărul credincioșilor din parohiile respective. În cadrul statutelor în vigoare, adunarea eparhială va putea stabili regulamentele interioare.

Limba oficială a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav va fi limba română cu caractere latine, iar limba oficială a Bisericii Ortodoxe Sârbe din Banatul românesc va fi limba iugoslavă cu caractere chirilice. Corespondența oficială cu autoritățile, precum și întocmirea documentelor oficiale urma să se efectueze conform dispozițiilor legale ale statului pe teritoriul căruia se afla biserica respectivă.

Articolul 15 prevedea ca toate divergențele privitoare la interpretarea acestei convenții să fie tranșate printr-o înțelegere între ambele guverne și biserici.

Convenția mai cuprindea și cinci anexe, prima dintre acestea stipulând că datorită lipsei de candidați de preoți, supuși ai unuia din statele contractante, alegerile de preoți se puteau efectua și printre candidații, supuși ai celuilalt stat, în conformitate cu regulamentele în vigoare în această privință. Preotul ales și confirmat este obligat să solicite în termen de o lună, naturalizarea în statul unde era chemat să-și exercite sacerdoțiul. Până la soluționarea cererii de naturalizare preotul își va putea îndeplini îndatoririle ecleziastice și se va bucura de aceleași drepturi ca și ceilalți preoți în privința retribuției.

Anexa II se referea la bunurile celor două biserici. Astfel în privința litigiilor referitoare la proprietatea *Pusta Tzerei*, guvernul român se obliga să atribuie vicariatului iugoslav din Timișoara o sută de jugăre pământ de cultură, care vor fi delimitate din vechea proprietate *Pusta Tzerei* afară de cazul când proprietatea a fost împărțită conform legii agrare române. Aceste jugăre vor fi delimitate în Banatul românesc, pe cât posibil într-un singur lot sau cel mult în două părți. Vicariatul ortodox român din Timișoara va primi din partea guvernului român în rentă amortizabilă română de expropriere, cu primul cupon, contravaloarea a 120 jugăre ceea ce reprezintă despăgubirea Bisericii Ortodoxe Sârbe de lipsa de folosire, precum și de toate drepturile pe care ea le avea asupra acestei proprietăți.

În privința proprietății *Gal-Agora* ce aparținea patriarhiei din Karlovac, a cărei expropriere a fost efectuată în conformitate cu legea agrară română, Fundația Gal-Agora va primi conform legii renta de expropriere.

Proprietatea *Velika Margita* aparținând episcopiei Caransebeșului, și care a fost redusă prin expropriere la 167 de jugăre, nu va putea fi redusă

prin aplicarea legii agrare la mai puțin de 100 jugăre de pământ. Episcopia din Caransebeș va primi renta de expropriere legalmente convenită în conformitate cu legea agrară iugoslavă pentru totalitatea iugărelor expropriate

Proprietatea Fundației Trandafil a fost expropriate de organele Ministerului Agriculturii iugoslav ca bun indiviz și va păstra cu acest titlu cele 122 de jugăre care i-au fost lăsate. De acord că această fundație trebuie împărțite în părți egale între Karlovac și Mitropolia Sibiului, cei doi proprietari indivizi vor împărți în părți egale renta de expropriere plătită de stat; vor împărți în două părți egale și în natură cele 122 de jugăre de pământ care i-au fost lăsate după expropriere. Cei doi proprietari indivizi vor împărți în părți egale veniturile proprietății lor începând din 1919 până în ziua împărțirii definitive pe baza conturilor prezentate și verificate de comun acord.

În privința proprietății Bisericii Ortodoxe Române din "Novo Selo", se cuvine a se lăsa cele 2 sesiuni de 34 și 35 de iugăre, care vor păstra destinația lor actuală și vor rămâne neatinse în întinderea lor. În ceea ce privește proprietatea bisericii, i se vor aplica dispozițiile legii agrare iugoslave, fără a proceda totuși la aplicarea lor înainte de punerea în vigoare a prezentei convenții.

Anexa III privitoare la sesiunile reduse se referea la faptul că guvernul iugoslav recunoștea valabilitatea exproprierii celor două sesiuni reduse de la Ivanda și Sânmartinul Sârbesc aparținând fondului ierarhic de la Karlovac, care fond va primi contravaloarea în rentă de expropriere potrivit legii agrare române. Totodată, guvernul român se angaja să completeze până la concurența de 32 de iugăre fiecare sesiune a parohiilor din Clisură (Svinița, Pojejena de Sus, Radimna și Belobreșca și de asemenea se mai angaja să nu mai aplice în viitor dispozițiile legii agrare române următoarelor sesiuni reduse: Sânpetru Mare, Cenei, Moldova Veche, Gelu, Dinaș, Cenadul Mare, Variaș și o jumătate de sesiune parohiei din Denta).

În legătură cu problema mănăstirilor, delegația română susținea că acestea sânt bunuri comune ale celor două biserici, iar delegația iugoslavă pretindea că ele nu aparțineau decât patriarhiei din Karlovac (din punctul de vedere al acestei patriarhii), astfel încât până la urma s-a căzut de acord ca acest diferend să fie judecat de către Curtea de Apel din Budapesta, care prin decizia 11134/1916 a soluționat următoarele:

- 1) Mănăstirea Hodoș-Bodrog revenea Bisericii Ortodoxe Române,

- 2) Mănăstirile Sf. Gheorghe, Bezdin, Zlatica, Baziaș așezate pe teritoriul României, precum și mănăstirile Kusić, Mesić, Vojlovica și altele, așezate pe teritoriul iugoslav, urmau să aparțină de Biserica Ortodoxă Sârbă,
- 3) Biserica Ortodoxă Sârbă se angaja să înzestreze Vicariatul român din Vršac cu 100 de jugăre de pământ. Parohiile din Pančevo, Orešac, Homolica, Mesić, Vršac, Rusko Selo, protopresbiteriul din Pančevo, vor primi din partea Bisericii Ortodoxe Sârbe cu titlu de sesiune, o donație de 220 de jugăre. Repartizarea celor 220 de jugăre între parohiile și presbiteriile interesate se făcea de vicariatul român din Banatul iugoslav.

Prin faptul că mănăstirea din Mesić a fost dotată de Biserica Ortodoxă Sârbă cu o sesie la care avea drept de pe urma secularizării mănăstirii Semlacu Mare și Središte, înceta orice pretenție față de guvernul român, cheltuielile proceselor decurgând din diferendul privind partajul mănăstirilor, urmând a nu mai fi reclamate de nici o biserică.

Anexa V cuprindea un acord relativ cu privire la bunurile bisericilor și școlilor, la fundații și la bunurile mănăstirilor.

Astfel, articolul 1 prevedea ca în comunitățile religioase, considerate mixte în 1872 să se instituie o comisie de arbitraj, în cazul în care împărțirea bunurilor nu a fost definitiv efectuată pe cale amiabilă sau judecătorească, având ca scop lichidarea eventualelor procese. Această comisie era compusă dintr-un delegat al mitropolitului ortodox român din Sibiu și dintr-un președinte ales de comun acord. Dacă nu se ajungea la un acord privind persoana președintelui, acesta va fi în Iugoslavia, președintele Curții de Apel din Novi Sad, iar, în România, președintele Curții de Apel din Timișoara. În procesele care interesează comunele religioase mixte din Pančevo, Vršac, Markovac, Dejan, asupra cărora a fost dată o sentință în primă instanță, comisia arbitrală, excluzând orice nouă acțiune judiciară, va examina apelurile introduse și va hotărî în mod definitiv. Partajul va fi încercat întâi pe cale amiabilă, în spiritul convenției din 1872 și într-un termen de un an de la data instalării vicarului-episcop. La expirarea acestui termen, dacă partajul pe cale amiabilă nu a putut fi efectuat, se va prevedea un nou termen de un an pentru a intenta un proces care va fi condus conform procedurii civile a statului respectiv. La îndeplinirea termenului de doi ani nici un proces nu mai putea fi intentat, procesele încheiate prin cale amiabilă sau prin sentință judiciară nu mai puteau fi redeschise.

Articolul 2 prevedea ca toate clădirile aparținând bisericii sau școlii românești sau iugoslave din Banat, toate fundațiile sau instituțiile precum și la orice alt bun cu destinație specială, care până la sfârșitul anului 1920 au constituit proprietate sau au fost în posesia celor două biserici sau școli vor rămâne în proprietatea sau în posesia lor fără a fi schimbată destinația lor inițială.

Ultimul articol arăta că bunurile din Iugoslavia aparținând Bisericii Ortodoxe Române și cele din România aparținând Bisericii Ortodoxe Sârbe rămâneau proprietatea persoanelor juridice ecleziastice care au deținut până în acel moment dreptul de administrare și control asupra acestor bunuri, afară de cazul când acestea ar face obiectul altei convenții.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, în ședința din 27 noiembrie 1934, s-a ocupat de clarificarea punctelor rămase în suspensie din cadrul convenției. Astfel, s-a propus ca hirotonisirea celor doi vicari să se facă de comisia ("sinodul") prevăzut la articolul 3. Disciplinarea vicarilor va fi realizată de comisia din cinci membrii, completată conform sfintelor canoane privitoare la judecata episcopilor până la 12 membrii, egali, din cele două biserici. Chestiunile de amănunt urmau a se tranșa pe baza înțelegerii ce se va stabili între patriarhul român și cel iugoslav. Sinodul preciza totodată că, dacă aceste propuneri ar întârzia punerea în practică a Convenției, atunci, el prefera să renunțe la ele²⁵⁰.

Tot în anul 1934, Patriarhul României Miron Cristea l-a delegat pe prof. Petre Ionescu să-i contacteze pe conducătorii Bisericii Ortodoxe Sârbe în vederea strângerii relațiilor dintre cele două biserici. În raportul său din 12 decembrie 1934, reprezentantul român arăta că a purtat convorbiri cu episcopul Letić, cu vicarul Patriarhiei iugoslave, episcopul Vichentie Vuić, precum și cu prof. univ. dr. Kazimirović, care într-un articol sublinia necesitatea colaborării între cele două biserici. În urma acestor discuții, Biserica Ortodoxă Sârbă propunea Bisericii Ortodoxe Române să colaboreze în vederea rezolvării a trei probleme: situația Bisericii Ortodoxe Bulgare, care era considerată de Biserica Ortodoxă din Grecia ca schismatică, Bucureștiul și Belgradul urmând să întreprindă demersurile necesare pe lângă Patriarhul Constantinopolului pentru încetarea acestei stări conflictuale; conducătorii Bisericii Ortodoxe Sârbe susțineau de asemenea că mănăstirile lor și cele românești de pe muntele Athos erau persecutate de către Biserica Ortodoxă Greacă, iar pentru încetarea acestei stări se impunea o intervenție comună româno-iugoslavă. A treia problemă viza

situația religioasă a populației iugoslave și românești de rit ortodox din Ungaria. Potrivit semnalelor pe care le avea Biserica Ortodoxă Sârbă, guvernul maghiar plănuia înființarea unei episcopii ortodoxe maghiare în orașul Szentes, care să cuprindă în componența sa toate parohiile iugoslave și române din Ungaria. Cele două biserici trebuiau să împiedice printr-o acțiune comună realizarea acestui plan²⁵¹.

La începutul anului 1935 autoritățile diplomatice românești au întreprins noi eforturi și pentru îmbunătățirea situației Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia iugoslavă. Astfel, într-un referat întocmit de către Ministerul Afacerilor Străine de la București la 14 februarie 1935, se preciza că guvernul român ar putea avea în vedere trei soluții:

- 1) Aplicarea prevederilor scrisorilor schimbate în 1913 odată cu încheierea tratatului de la București, ceea ce îi permitea României să subvenționeze bisericile din Macedonia și să trimită în provincie preoți supuși români, dar în acest caz partea română se izbea de teza iugoslavă potrivit căreia tratatul din 1913 era caduc,
- 2) Încheierea unei convenții bisericești asemănătoare cu cea încheiată pentru Banat,
- 3) Invocarea drepturilor asigurate de tratatul minorităților²⁵².

Paralel au continuat demersurile efectuate la Belgrad de către diplomația românească pentru punerea în aplicare a convenției bisericești privind Banatul românesc și cel iugoslav. Astfel, chestiunea a fost discutată în cursul întrevederilor avute în martie 1935 și februarie 1936 de către reprezentantul român în Iugoslavia, V. Cădere, cu primul ministru iugoslav M. Stojadinović²⁵³, iar la 11 noiembrie 1935 a fost trimisă o notă diplomatică Ministerului Afacerilor Străine de la Belgrad²⁵⁴. Totodată, V. Cădere a întocmit un document care a fost adresat Ministerului Afacerilor Străine al României, în care sublinia că, în condițiile în care Iugoslavia ar refuza punerea în aplicare a convenției, Bucureștiul putea recurge la represii: reducerea numărului de biserici ortodoxe iugoslave din Banatul Românesc sau trimiterea la Vrșac a unui vicar român. În răspunsul său Ministerul Afacerilor Străine român arăta necesitatea întreprinderii unui demers amical pe lângă guvernul iugoslav în problema bisericească²⁵⁵.

S-a prevăzut de asemenea, ca problema ratificării convenției de către Iugoslavia să fie abordată de către cele două guverne cu ocazia sesiunii Micii Înțelegeri ce s-a desfășurat la Sinaia în 1937. Factorii politici

decizionali români atrăgeau atenția cu acest prilej că exista pericolul ca înțelegerea bisericească să-și piardă valabilitatea deoarece legislația statului iugoslav prevedea că un tratat neratificat timp de doi ani trebuia rediscutat²⁵⁶.

În viziunea Legației române de la Belgrad opoziția clerului iugoslav din România față de convenția bisericească încheiată în 1934 a constituit una dintre cauzele care au împiedicat ratificarea acesteia de către statul vecin. La 30 martie 1937 a apărut documentul intitulat "Observațiile clerului ortodox iugoslav din Banatul românesc" în care reprezentanții Bisericii Ortodoxe Sârbe din România își exprimau dezacordul față de o eventuală supunere a lor față de sinodul Bisericii Ortodoxe Române, invocând considerente de interes național (subvenții etc.), dogmatic (oficierea căsătoriilor etc.) și organic (nerecunoașterea statutului șagunian, organizarea consistoriului mixt). Au fost exprimate obiecții și în privința chestiunilor privind averea bisericească, precum și asupra *determinării comunelor cu credincioși iugoslavi*. Clerul iugoslav din Banatul românesc nu era de acord nici cu unele prevederi ale convenției care se refereau la statutul și salarizarea acestuia²⁵⁷.

La rândul lor, potrivit documentului întocmit de către Legația română, preoții români din Banatul iugoslav au cerut să fie subordonați ierarhic Bisericii Ortodoxe Române pe baza statutului șagunian (memoriul din 1 august 1933, Adunarea clericală din 21 ianuarie 1938)²⁵⁸.

Față de aceste obiecții, reprezentanța diplomatică română din statul vecin propunea reexaminarea întregii probleme de către o comisie românească care să decidă dacă nu era cazul să se propună o nouă convenție în care dependența Bisericii Ortodoxe Române din Banatul Sârbesc față de biserica națională (neteritorială) să fie clar exprimată. În cazul în care acest deziderat nu se putea obține *trebuia continuată situația existentă în care caz disciplinarea preoților români din Banatul iugoslav urma să fie făcută cu mai mare grijă de episcopatele din Arad și Caransebeș*. Se mai sugera și instalarea, printr-un acord guvernamental, pe baza principiului reciprocității, a unui vicar - episcop român la Vrșac²⁵⁹.

În opinia Bucureștiului, Belgradul nu era interesat să se îmbunătățească statutul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav deoarece urmărea separarea românilor de aici de biserica lor națională, grăbindu-se astfel procesul de deznaționalizare a acestora. Totodată, prin cererea Iugoslaviei de a se discuta separat problemele școlare de cele

bisericești, se dorea anularea dependenței tradiționale dintre biserică și școală, așa cum era prevăzută ea în statutul șagunian. Această politică era înlesnită de faptul că *Biserica Ortodoxă Sârbă din România a primit din primul moment tot ce se putea primi din partea autorităților române, Belgradul nemaivând de cerut, ci doar de dat totul*²⁶⁰.

Situația precară în care se găsea viața religioasă din Banatul iugoslav se datora, potrivit unor lideri politici români, și unor conducători ai Bisericii Ortodoxe Române. Astfel, controlul ierarhic ce trebuia realizat de episcopia română era inexistent, preoții nu erau în general bine selecționați, ei fiind plătiți de partea română cu salarii ridicole, în condițiile în care nu primeau nimic de la guvernul iugoslav²⁶¹.

Problema ratificării convenției bisericești de către Belgrad a fost luată în discuție în timpul întrevederii pe care Al. Cretzianu a avut-o în 1938 cu Andrić, demnitarul iugoslav arătând că datorită greutăților pe care guvernul său le-a întâmpinat în chestiunea concordatului nu mai era în măsură a impune clerului concesiile pe care acesta din urmă nu le admitea²⁶². Totuși, în ciuda acestui fapt, la 11 iulie 1938, sinodul Bisericii Ortodoxe Române solicita guvernului român să stăruie în continuare pe lângă partea iugoslavă pentru ca aceasta să ratifice convenția bisericească. Conducerea Bisericii Ortodoxe Române propunea să nu se accepte modificarea convenției decât în cazul când Patriarhia iugoslavă ar primi ca dependența de biserică națională să fie clar exprimată. În același timp sinodul avea în vedere realizarea unui acord între cele două guverne, privind instalarea vicariatului episcopal român la Vrșac, dar acest vicariat trebuia să aibă o jurisdicție bine dezvoltată (consistoriul și jurisdicție administrativă). Dacă noua intervenție a diplomației românești ar eșua, se putea încerca stabilirea unui contact direct între cei doi patriarhi, conducătorul Bisericii Ortodoxe Sârbe urmând a fi invitat să efectueze o vizită în România²⁶³.

La rândul ei, Mitropolia Ardealului solicita rezolvarea problemei salarizării preoților români din Banatul iugoslav prin încheierea unui acord guvernamental între cele două state. Se arăta că salariile preoților iugoslavi din România erau egale cu cele ale preoților români, guvernul de la București alocând în acest scop anual, de la bugetul statului 2.396.640 lei (pentru 54 de preoți), în timp ce în Banatul iugoslav România plătea din bugetul ei doar 8 preoți români, fiind destinați pentru aceasta anual 363.400 lei²⁶⁴. Potrivit aceleiași mitropolii, în cadrul politicii pe care o promova guvernul de la Belgrad în domeniul bisericesc, iugoslavii ortodocși din

Banatul românesc nu reprezentau nimic, ei fiind sacrificați pentru ca executivul iugoslav să aibă *mână liberă în Banatul iugoslav față de credincioșii români îndoiți ca număr*. Prin moartea episcopului Gh. Letić, interesul conducerii Bisericii Ortodoxe Sârbe pentru populația iugoslavă ortodoxă din România a scăzut la rându-i, iar în aceste condiții îmbunătățirea statutului religios al românilor din Banatul iugoslav pe baza de reciprocitate era mai greu de realizat²⁶⁵.

Trecând în revistă situația Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, autoritățile românești arătau la 16 mai 1940 că funcționarea autonomă față de Patriarhia Ortodoxă Sârbă a parohiilor românești din această provincie reprezenta singura cale de a fi apărate drepturile religioase ale românilor din Iugoslavia. În continuare se preciza că *astăzi această autonomie era respectată în fapt, pentru că parohiile românești depind complet de episcopiile Aradului și Caransebeșului, au limba liturgică română, calendarul bisericii române, trimit deputați consistoriali la Arad și Caransebeș*²⁶⁶. În același timp, guvernul iugoslav putea invoca doar până la un anumit punct, tradiția episcopiei iugoslave de la Timișoara, deoarece *atunci când prin statutul șagunian s-a separat biserica română de cea iugoslavă, separația s-a făcut între Mitropolia Sibiului și cea din Karlovac și nu între anumite episcopii*²⁶⁷. Se mai sugera ca vizitele canonice să fie autorizate numai pe bază de reciprocitate, precum și posibilitatea grupării parohiilor ortodoxe române din Banatul iugoslav sub autoritatea unui singur episcop (de exemplu al viitorului episcop de la Timișoara). În privința vicariatului ortodox iugoslav din Timișoara, se putea acorda episcopului Damaschin autorizația de a conduce acest vicariat, doar după ce va fi desemnat noul episcop român al Timișoarei, pentru a fi marcat astfel faptul că acolo exista un episcop ortodox²⁶⁸.

Privitor la situația Bisericii Ortodoxe Române din Macedonia iugoslavă, la sfârșitul deceniului al patrulea, un raport întocmit de către consulatul român din Skoplje sublinia că statul român posedă în regiune o serie de biserici, care nu aveau o situație clarificată deoarece autoritățile iugoslave nu țineau seama de vechile acte de proprietate care au fost eliberate în timpul administrației turcești. Bucureștiul putea încerca să obțină autorizația de funcționare a unor biserici în localitățile cu o populație aromână mai numeroasă (Crușova, Muloviște, Ohrida, Bela, etc). Aceste lăcașuri urmau să fie deservite de către preoți români având cetățenie iugoslavă și care să aibă dreptul de a oficia cununii, botezuri, înmormântări în limba română, precum și să poată elibera acte de stare

civilă valabile în statul vecin. Pentru a se ajunge la acest rezultat, statul român ar putea renunța la drepturile sale de proprietate asupra școlilor din Macedonia iugoslavească (se arăta că acestea deși clădite cu ajutorul statului român, au fost trecute în proprietatea unor comitete locale ce nu mai existau la acea dată)²⁶⁹.

În realitate, însă, situația s-a înrăutățit, deoarece la 12 noiembrie 1938, clerici iugoslavi au intrat în Biserica Ortodoxă Română din Bitolije, declarând-o formal biserică iugoslavă²⁷⁰, aceiași soartă având-o și cimitirul aromân din localitate²⁷¹. Singura realizare obținută în provincie înainte de război a fost repararea casei parohiale din Bitolije, care astfel a devenit locuibilă²⁷².

În vederea desfășurării normale a activității Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav, ierarhii români au întreprins vizite canonice în provincie. În acest cadru s-au înscris vizitele efectuate de episcopul Aradului dr. Grigore Comșa care în noiembrie 1928 a vizitat satele aflate sub jurisdicția sa bisericească sau cele efectuate în anii 1928, 1929²⁷³ și 1930 de către episcopul Caransebeșului dr. Iosif Traian Bădescu²⁷⁴ și de către succesorul său Vasile Lăzărescu²⁷⁵. Aceștia au fost întâmpinați și de către autoritățile locale iugoslave, vizitând și biserici ortodoxe iugoslave²⁷⁶.

În același timp, la alegerile pentru sinodul eparhial al diecezei Caransebeșului și Aradului au luat parte și comunele bisericești din Banatul iugoslav, acestea având reprezentanți în cele două foruri bisericești (dr. Ioan Jianu, dr. Alexandru Butoarcă, prof. Tiberiu Mităr, etc)²⁷⁷.

La rândul său episcopul iugoslav de Vrșac, dr. G. Letić a întreprins numeroase vizite canonice în Banatul românesc fiind întâmpinat la rândul-i de către autoritățile locale române²⁷⁸. Poate fi amintită astfel vizita întreprinsă în anul 1934, când a vizitat și mănăstirea din Bezdin, unde a oficiat o slujbă religioasă împreună cu un sobor de 25 de preoți²⁷⁹. Cu prilejul hramului aceleiași mănăstiri (una din cele mai vechi mănăstiri bănățene), în anul 1932, un număr de 500 de credincioși ortodocși iugoslavi din Kikinda, Mokrin, Karlovac etc. au întreprins un pelerinaj în acest loc²⁸⁰.

La 9 noiembrie 1924 a avut loc sfințirea clopotelor bisericii ortodoxe iugoslave din cartierul timișorean "Fabric". Au participat la acest eveniment religios episcopul Letić însoțit de *persoane înalte ale episcopiei*, corul mixt din Kikinda și mii de credincioși de diferite confesiuni²⁸¹.

În perioada interbelică arhiepiscopul catolic al Belgradului s-a interesat de soarta crașovenilor, trimițând în provincie în acest scop o serie de preoți

catolici²⁸². Astfel, la invitația episcopului catolic Augustin Pacha și la îndemnul episcopului Rafe Radić, preotul Petar Vlašić a vizitat la sfârșitul anului 1927 coloniile croate din Banat, susținând și conferințe pentru tineretul croat. Întors la Belgrad, a publicat lucrarea "Croatii în România", în care arăta că în Banatul românesc existau 10000 de croați ce-și păstrau credința, datinile, bisericile și beneficiau de școli confesionale croate²⁸³.

Nesoluționarea problemelor bisericesti dintre cele două state a menținut o stare de agitație în rândul opiniei publice din cele două țări vecine.

În parlamentul României o serie de oameni politici au evidențiat situația dificilă în care se afla Biserica Ortodoxă Română din Banatul iugoslav. Astfel, în ședința senatului din 18 februarie 1921, senatorul N.D. Bațaria sublinia că *nu trebuie să se întărească în cei mai buni prieteni ai noștri credința că de dragul alianței cu dânșii noi trebuie să închidem ochii asupra tuturor încălcărilor pe care le-ar aduce drepturilor noastre*²⁸⁴. Luări de poziție asemănătoare au avut și senatorii români V.Bionu, M. Gropșanu²⁸⁵, precum și omul politic bănățean Sever Bocu²⁸⁶.

Problema a fost întâlnită des în presa românească bănățeană, care a acuzat, în termeni adesea duri, autoritățile iugoslave de nerezolvarea problemelor Bisericii Ortodoxe Române din Iugoslavia²⁸⁷. Au apărut și lucrări pe această temă, cum ar fi ceea a lui Pompiliu D. Șerbănescu²⁸⁸, Florea Florescu "Românii din dreapta Dunării"²⁸⁹, P. Nemoianu "Sârbii și românii"²⁹⁰ etc.

La rândul ei presa iugoslavă evidenția că partea română nu trebuia să acorde o importanță atât de mare problemelor religioase ale românilor din Banatul iugoslav, fără semnificație în raporturile dintre cele două state. Ziarul "Pravda" sublinia că insistența cu care partea română, opinia publică din România acționa pentru rezolvarea acestor probleme, ar putea fi dăunătoare relațiilor diplomatice iugoslavo-române²⁹¹.

Problema învățământului minoritar

Deși Regatul Sârbo-Croato-Sloven, prin tratatul semnat la Saint-Germain (10 septembrie 1919), se obliga să asigure naționalităților învățământ în limba maternă, prevedere întărită și de articolul 16 al constituției regatului (1921), în realitate situația se prezenta cu totul altfel. În cursul anului școlar 1920-1921, prin ordin ministerial, școlile confesionale au devenit instituții de stat, iar în edificiile fostelor școli

confesional își desfășurau activitatea școli elementare de stat. Totodată învățătorii români au fost obligați să învețe în decurs de un an limba statului²⁹².

Toate aceste măsuri luate de către autoritățile iugoslave au avut drept consecință refugiarea în România a unui mare număr de învățători din Banatul iugoslav în primii ani interbelici. Un raport trimis Ministerului Afacerilor Externe al României de către reprezentanța sa din Belgrad arăta că dacă în 1914 predau în școlile confesionale din Banatul iugoslav 100 de învățători români, numărul acestora a scăzut rapid după 1918, ajungându-se la situația ca în 1925 să existe doar 38 de învățători români în provincie²⁹³.

În 1923, printr-un alt ordin al Ministrului Educației din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, pământul ce înainte aparținea școlilor confesionale românești era trecut în posesia școlilor de stat (învățătorii români primiseră din partea bisericii cca. 4 pogoane în vederea susținerii învățământului bisericesc în școală)²⁹⁴.

Situația era identică și în privința școlilor românești din Macedonia iugoslavească. Astfel, într-un studiu întocmit de către Legația română de la Belgrad, la 6 noiembrie 1920 se relatea acțiunea întreprinsă de către autoritățile iugoslave din Bitolije care au cerut să li se predea cheile liceului român din localitate și doar intervenția diplomatului român Th. Emandi, șeful Legației române de la Belgrad a liniștit pentru moment spiritele²⁹⁵.

Un alt document diplomatic redactat la sfârșitul anului 1920 sublinia că în această provincie nu funcționa nici o școală românească, iar clădirile se aflau într-o fază înaintată de degradare. Se evidenția faptul că politica promovată de către autoritățile iugoslave în domeniul învățământului urmărea deznaționalizarea populației minoritare românești din cadrul regatului iugoslavo-croato-sloven, fiind necesară pentru anihilarea acestui plan realizarea unei protecții reale pentru românii de aici²⁹⁶. Bucureștii, analizând la rândul-i situația precară a școlilor românești din Macedonia, propunea redeschiderea școlilor primare și a liceului din Bitolije, precum și a unei școli profesionale²⁹⁷.

În privința școlilor iugoslave din Banatul românesc, la 31 iulie 1922 existau în această provincie 43 de școli unde predau 56 de învățători. Ele erau confesionale, subordonându-se vicariatului episcopal al Timișoarei²⁹⁸. Școlile iugoslave din România se confruntau cu o lipsă acută de cadre didactice calificate, existând doar 18 învățători calificați (mai acționau în cadrul acestora 31 cursanți, 5 preoți și 2 necalificați).

Abordând problema școlilor românești de pe teritoriul regatului Sârbo-Croato-Sloven, precum și pe cea a celor iugoslave din România, politicianul iugoslav N. Pašić s-a pronunțat în mai 1921 pentru rezolvarea ei pe baza principiului reciprocității²⁹⁹. În același an, guvernul român, prin reprezentantul său la Belgrad Th. Emandi, a propus ca cele două părți, menținându-și fiecare punctul său de vedere asupra validității tratatului de la București, să convină asupra mijloacelor practice de normalizare a situației învățământului minoritar din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, precum și a celui minoritar iugoslav din Regatul României.

S-au desfășurat apoi convorbirile dintre N. Pašić și Take Ionescu, care au fost finalizate la 7 iunie 1921 prin încheierea Protocolului suplimentar nr. 3 ce a fost anexat la tratatul de prietenie româno-iugoslav și care prevedea constituirea a două delegații care să rezolve chestiunea școlilor din Banatul iugoslav și cel românesc pe baza principiului reciprocității³⁰⁰, urmând ca după încheierea unei convenții școlare privitoare la cele două provincii de mai sus, să fie luată în discuție și problema școlilor românești din Macedonia iugoslavească³⁰¹.

Pentru transformarea în practică a protocolului nr.3, în octombrie 1922 a avut loc la Belgrad prima întâlnire a comisiei mixte româno-iugoslave, dar care nu s-a încheiat cu nici un rezultat pozitiv³⁰².

În același timp situația școlilor românești aflate pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven continua să se înrăutățească. Învățătorii români erau obligați să susțină un examen de stat din limba, literatura și istoria iugoslavă. Cei ce nu reușeau la acest examen erau fie demiși, fie amânați. De asemenea fiecare învățător era obligat să predea în limba iugoslavă și doar cei ce nu o cunoșteau încă bine mai puteau preda unele materii și în limba română. În privința manualelor școlare nu se permitea existența decât a manualelor românești editate pe teritoriul iugoslav, începând din anul 1918 încoace, dar astfel de lucrări nu existau (încercarea unui învățător român din Bela Crkva (Biserica Albă) de a întocmi o carte de citire și un abecedar a eșuat din cauza respingerii de către autoritățile iugoslave a celor două lucrări). Evidențiind această stare de lucruri, un document întocmit de către Ministerul Afacerilor Străine al României arăta că intelectualii români din Banatul iugoslav pregăteau înființarea unei asociații culturale pentru toți românii din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, având drept model "Kulturbund"-ul³⁰³.

La 19 noiembrie 1923 s-a deschis la Timișoara o nouă rundă de negocieri între cele două părți în vederea soluționării chestiunilor școlare și bisericești, stabilindu-se să fie abordată întâi problema școlară³⁰⁴. Delegații au căzut de acord ca școlile minoritare din Banat să fie școli de stat, dar în același timp se puteau înființa și școli confesionale întreținute de comuna respectivă; limba de predare în școlile din Banat să fie cea română, respectiv iugoslavo-croată, iar din clasa a III-a era obligatorie învățarea limbii statului; învățătorii din școlile minoritare trebuiau să fie de aceeași confesiune și naționalitate ca și majoritatea elevilor; în scopul pregătirii învățătorilor urma să se deschidă pe lângă Școala normală din Vrșac o secție română, iar pe lângă Școala normală din Timișoara o secție iugoslavă. Din păcate acest proiect întocmit la Timișoara nu a fost acceptat de guvernul de la Belgrad³⁰⁵.

În privința Macedoniei situația s-a înrăutățit la începutul anului 1924 când poliția din Bitolje a forțat ușile și a pus stăpânire pe clădirea liceului, care era în proprietatea statului român, confiscând totodată mobilierul și arhiva fostului consulat român din localitate. Reprezentantul diplomației române la Belgrad, Th. Emandi, a intervenit pe lângă M. Ninčić și N. Pašić, evidențiind gravitatea acestor fapte. De asemenea șeful diplomației române I. G. Duca i-a cerut reprezentantului său din capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven să adreseze factorilor politici decizionali iugoslavi proteste energice pe cale verbală, solicitând restituirea liceului. În martie 1924, autoritățile iugoslave au redat aromânilor clădirea liceului, situația revenind astfel la normal³⁰⁶.

Într-un raport întocmit de către Th. Emandi în prima parte a aceluiași an și adresat lui I.G. Duca, diplomatul român prezenta situația școlilor românești din Macedonia ca fiind foarte complexă. Se arăta că această problemă (asociată cu cea bisericească) era, la un moment dat în timpul convorbirilor din iunie 1921 dintre N. Pašić și Take Ionescu, *să compromită alianța* dintre cele două state vecine³⁰⁷. Referindu-se la situația clădirilor școlare din provincie, raportul preciza că doar în vreo 7-8 localități mai existau astfel de imobile, celelalte fiind fie distruse de război, fie ocupate de către autoritățile iugoslave fără nici o despăgubire³⁰⁸. În aceste condiții Emandi propunea ca soluție pentru o funcționare normală a școlilor românești din Macedonia organizarea de școli proprii cu limba de predare română, iar limba iugoslavă să figureze ca obiect de studiu. În același timp urma să se studieze în limba iugoslavă istoria și geografia Regatului Sârbo-Croato-Sloven, iar statul iugoslav avea sarcina să întrețină aceste școli³⁰⁹.

În tot cursul anului 1924, între cele două părți au avut loc o serie de contacte diplomatice în vederea rezolvării problemelor școlare pendinte. În cadrul unei astfel de întrevederi pe care Th. Emandi a avut-o cu ministrul iugoslav al învățământului, Trifunović, reprezentantul României a solicitat acordarea dreptului pentru românii din Banatul iugoslav de a imprima și procura cărți didactice în limba română, pronunțându-se de asemenea și pentru stabilirea de către cele două state a unui număr egal de burse destinate secțiilor române și iugoslave din școlile normale de la Vrșac și Timișoara³¹⁰.

În cursul acestor întâlniri, reprezentanții Belgradului au adus în discuție problema școlilor iugoslave din zona Clisurii Dunării, evidențiind că în această regiune existau 11 localități cu o populație majoritară iugoslavă și care nu dispuneau de școli cu limba de predare iugoslavă. Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice din România, abordând situația școlilor din cele 11 localități, preciza că existau și școli primare în care se preda și limba iugoslavă, personalul didactic fiind plătit de către statul român³¹¹.

În timpul vizitei pe care Filodor a efectuat-o la Belgrad (iunie 1925) a fost abordată și problema școlară, autoritățile iugoslave subliniind că guvernul iugoslavo-croato-sloven dorea să aplice în privința școlilor minoritare prevederile stipulate în tratatul de la St. Germain, dar în realitate autonomia școlilor românești din Banatul iugoslav a fost desființată³¹².

În anul 1926 ministrul român al Cultelor și Artelor, Vasile Goldiș cerea șefului diplomației României, I.M. Mitilineu, contactarea părții iugoslave în vederea încheierii unei convenții școlare româno-iugoslave care să mențină măcar starea de fapt și de drept pe care au avut-o școlile românești din Regatul Sârbo-Croato-Sloven la sfârșitul primului război mondial. Demnitarul român în memoriul întocmit cu acest prilej, mai propunea înființarea de școli primare de specialitate, precum și a unei școli normale și a unui liceu, iar până la înființarea acestora solicita ca în mod excepțional, să-și desfășoare activitatea în școlile românești din Banatul iugoslav învățătorii din România. În privința salarizării învățătorilor ce urmau să predea în școlile confesionale românești din Banatul iugoslav, aceștia aveau să fie plătiți de către statul român³¹³.

Cu ocazia conferinței Micii Înțelegeri de la Bled din 1926, cei doi miniștri de externe au analizat și chestiunea școlară, hotărându-se

continuarea tratativilor în vederea încheierii unei convenții definitive în acest domeniu³¹⁴.

Referindu-se la situația școlilor românești din Macedonia iugoslavească, partea română propunea completarea locurilor vacante de învățători cu tineri români supuși iugoslavi, recomandați de către statul român, prin intermediul comunităților locale aromâne. Pentru a putea fi introduse manuale școlare românești în această provincie se avea în vedere obținerea sprijinului Ligii națiunilor, pe cale neoficială prin intermediul "Societății Macedo - Românilor"³¹⁵.

Dar datorită crizei politice care a cuprins Regatul Sârbo-Croato-Sloven, la sfârșitul anului 1926, conferința pe teme școlare care urma să aibă loc în decembrie la Timișoara a fost amânată³¹⁶. Noul ministru de externe, Perić, a propus părții române ca problema școlară să fie rezolvată pe cale diplomatică³¹⁷, comunicând ulterior că guvernul său ar prefera să nu încheie o convenție școlară, ci doar un act care să fie semnat de cele două executive³¹⁸.

Și în cursul anului 1927, Belgradul a acuzat Bucureștiul de faptul că în zona Clisurii Dunării, populația iugoslavă nu beneficia de școli în limba maternă. Ministerul Instrucțiunii din România a elaborat în mai 1927 un memoriu în care preciza că în această zonă existau 25 de comune, dintre care 11 erau locuite de români, 11 erau mixte, români și iugoslavi, unele având o populație majoritară iugoslavă, și doar trei erau iugoslave în întregime. În privința limbii de predare potrivit dispozițiilor Ministerului Învăță-mântului din 1925, ea era româna, cu excepția religiei care se preda în limba iugoslavă. Se mai preciza că în toate clasele, un anumit număr de ore, să se predea scrisul și cititul în limba maternă³¹⁹.

În urma hotărârilor luate de către cei doi miniștri de externe prezenți la conferința Micii Înțelegeri de la Iachymov (mai 1927) au fost reluate negocierile privitoare la încheierea unei convenții școlare³²⁰.

Guvernul român a solicitat înființarea de școli primare confesionale românești, a unei secții confesionale românești la gimnaziul iugoslav din Banatul iugoslav, precum și a unei secții cu predare în limba română la o școală normală iugoslavă.

Guvernul iugoslav a refuzat de la început înființarea de școli confesionale românești pe teritoriul său, deși pe teritoriul statului român existau școli confesionale iugoslave. În aceste condiții la baza tratativilor a stat principiul reciprocității și înființarea de școli cu caracter laic. Cererile

părții române au fost următoarele: școli primare laice, alcătuirea unui comitet general școlar român în Regatul Sârbo-Croato-Sloven și a unuia identic iugoslav în România, organisme formate din 7 membri și care aveau datoria de a supraveghea aceste școli, având datoria de a examina pe institutori spre a fi numiți de Ministerele instrucției publice din cele două state. Cele două comitete aveau, de asemenea, atribuția de a propune doi inspectori școlari (unul român pentru Banatul iugoslav și unul iugoslav pentru Banatul românesc) și care aveau să-și desfășoare activitatea sub supravegherea comitetului respectiv. Bucureștii au mai solicitat: o catedră de limba română la un liceu sau gimnaziu pe bază de reciprocitate; catedre în limba română pentru religie, metodică, limba și literatura română la școala normală din Vrșac, pe același principiu al reciprocității.

Guvernul iugoslavo-croato-sloven a admis în general revendicările românești, căutând să reducă numărul de membri și atribuțiile comitetului general școlar, admitând ca doi dintre membrii celor două comitete să facă parte din comisia școlară disciplinară regională de primă instanță. Partea iugoslavă a elaborat o notă ce avea să fie adresată guvernului român și care prevedea ca școlile primare românești din Banatul iugoslav vor fi școli publice, echivalente cu școlile de stat, examenele fiind susținute de către elev în fața propriilor învățători. În privința limbii de predare, aceasta urma să fie limba română, cu excepția "studiilor naționale" susținute în limba oficială a statului iugoslavo-croato-sloven. La această ultimă prevedere se aplica principiul reciprocității. Salariile învățătorilor români erau achitate, conform documentului iugoslav, de către stat, care avea sarcina să întrețină, împreună cu comunele respective, edificiile școlare, în conformitate cu legislația iugoslavă.

Pregătirea institutorilor români era prevăzută a se realiza la școala normală de la Vrșac, în acest scop creându-se catedre române de religie, muzică religioasă și exerciții practice, metodică și de limba română. Instruirea candidaților pentru școala normală urma să se facă în cadrul unui liceu iugoslav, unde se va crea o catedră facultativă de limba română.

Controlul funcționării și administrării școlilor primare românești intra în sarcina unui comitet școlar format din 7 membri aleși pe o perioadă de 5 ani de către adunarea preoților și învățătorilor români din Banatul iugoslav³²¹.

La 29 mai 1927, în cadrul unei întruniri dintre cele două delegații, reprezentanții iugoslavi au insistat pentru menținerea situației de fapt în

privința școlilor (școli confesionale iugoslave în România și școli românești de stat în Regatul Sârbo-Croato-Sloven), cerere respinsă de români, care au cerut crearea unui singur sistem de învățământ minoritar în ambele state. Diplomatul român Th. Emandi a propus cu acest prilej transformarea școlilor în primare sau comunale, înlocuind astfel autoritatea bisericească cu cea a comunității minoritare sau a celei comunale. Un statut identic urma să-l aibă și școlile iugoslave din Banatul românesc. Diplomatul român a mai solicitat înființarea de catedre minoritare în limba maternă și în învățământul superior, precum și în primele patru clase ale școlilor normale³²².

În privința situației școlilor românești, Ministerul Instrucției Publice de la București renunță la înființarea unui gimnaziu confesional român, dar refuză ca școlile confesionale românești să nu se mai afle sub autoritatea Bisericii Ortodoxe Române, ci sub aceea a consiliilor comunale, deoarece acestea se aflau sub influența primarilor care, la rândul lor, erau reprezentanții prefectului, existând astfel pericolul ca școlile comunale să devină de fapt școli de stat. S-a mai propus înființarea unui gimnaziu român particular, întreținut de comunitatea română din Banatul iugoslav, cu drept de reciprocitate pentru iugoslavii din Banatul românesc. Pentru depășirea impasului în care se aflau negocierile autoritățile românești au adus în discuție varianta creării unei secții iugoslave la școala normală de la Timișoara, românii urmând a renunța la secția română a școlii normale de la Vrșac. Viitorii învățători români din Banatul iugoslav urmau să se pregătească la Timișoara, unde trebuiau să frecventeze pe lângă cursurile în limba română și pe cele de limba și literatura iugoslavă, istoria și geografia iugoslavă. Aceste discipline erau predate în cadrul secției iugoslave, titularii lor putând proveni chiar din Regatul Sârbo-Croato-Sloven³²³.

În timpul negocierilor desfășurate la 4 iunie 1927, V. Marinković nu a admis existența școlilor confesionale românești, dar a acceptat autonomia școlară cerută de partea română, propunând înlocuirea autorității Bisericii Ortodoxe Române asupra școlilor românești cu cea a unui comitet școlar ales de minoritatea română din Banatul iugoslav și care trebuia să aibă aceeași structură organizatorică ca și consistoriul eparhial³²⁴.

În cadrul unei noi întruniri a celor două delegații (16 iunie 1927), partea iugoslavă a admis din nou existența doar a școlilor de stat³²⁵. Tot acum, Antić a venit cu o nouă propunere: școlile să fi supuse legislației

școlare iugoslave, precum și înființarea unui comitet școlar cu sarcina de a organiza și controla școlile românești din Banatul iugoslav³²⁶.

La câteva zile de la această propunere (22 iunie), Ministerul Instrucțiunii Publice din România arăta că problema școlară, și cea bisericească, constituia o problemă de stat. Raportul ministerului sugera ca problema școlii și bisericii românești din Regatul Sârbo-Croato-Sloven să nu fie tratată separat. În privința școlii românești din statul vecin, elevii care le frecventau trebuiau să fie examinați exclusiv de învățătorii lor, iar diplomele eliberate de școlile române să fie echivalente cu cele eliberate de către școlile de stat din Regatul Sârbo-Croato-Sloven³²⁷.

În privința calificării personalului didactic partea iugoslavă a propus ca, într-o primă etapă, să fie utilizați învățători necalificați, soluție neacceptată de partea română, care a cerut ca până la organizarea unor școli normale fiecare stat să-și trimită proprii învățători, care rămâneau pe mai departe cetățeni și funcționari ai statului respectiv. În urma negocierilor, Marinković a admis această soluție³²⁸.

La 4 iulie 1927 a avut loc o nouă întâlnire între cei doi demnitari, căzându-se de acord ca școlile românești vor deveni școli publice, institutorii români având drept de a-și examina elevii, iar diplomele acordate de aceste școli erau echivalente cu cele acordate de școlile de stat iugoslave. Nu s-a acceptat ca institutorii români să fie recomandați de către Comitetul general școlar, ei urmând să fie propuși de către inspectorul școlar român, care nu depindea de omologul său iugoslav. S-a stabilit de asemenea ca toți preoții și învățătorii școlari din Banatul iugoslav să aleagă Comitetul școlar general român³²⁹.

Analizând problema înființării comitetelor școlare românești din Banatul iugoslav, precum și activitatea inspectorilor școlari români din această provincie, Nicolae Titulescu socotea această cerere ca fiind nepotrivită pentru interesele naționale ale României deoarece și guvernul de la Belgrad va solicita acordarea de drepturi similare pentru iugoslavii din Banatul românesc, pe baza principiului reciprocității. Urma apoi, în viziunea diplomatului român, ca toate celelalte minorități din România să revendice astfel de organisme, care să fie numite de guvernele străine, fapt ce constituia un amestec în treburile interne ale țării noastre³³⁰.

În urma acestor negocieri dificile, la 17 august 1927 a fost semnat la Bled "Acordul privind școlile minoritare române și iugoslavo-croate din Banatul românesc și iugoslav". Principalele prevederi ale acestui acord

(nefiind încheiată deci o convenție) erau: școlile primare românești din Banatul iugoslav vor fi școli de stat; școlile se vor înființa în fiecare localitate, în care erau cel puțin doi copii de vârstă școlară; constituirea unui Comitet școlar principal, ales de către toți preoții și învățătorii români din Banatul iugoslav, care era cea mai înaltă instanță de supraveghere a activității acestor școli. Acest organism mai avea menirea de a propune ministrului învățământului, persoana inspectorului școlar pentru controlul pedagogic al școlilor și a alege doi reprezentanți în Comitetul școlar regional în vederea aprobării bugetului școlar.

Pentru pregătirea viitorilor învățători români, acordul prevedea înființarea pe lângă școala normală din Vrșac a unei secții în care se va propune limba și literatura română, religia, cântul bisericesc și lecții practice. De asemenea, pe lângă un liceu urmau să funcționeze și primele patru clase pentru pregătirea școlarizării pentru școala normală.

Parlamentul iugoslav a refuzat însă să ratifice convenția de la Bled, amânând astfel soluționarea deplină a chestiunii școlare. Astfel, în ședința Comisiei de buget din 29 noiembrie 1927, liderul Partidului democrat Svetozar Pribičević a atacat înțelegerea, susținând că principiile ei se aflau în contradicție cu Legea învățământului din Regatul Sârbo-Croato-Sloven. Omul politic iugoslav a mai arătat că prin articolul 13 care prevedea ca Adunare preoților și învățătorilor români să aleagă Comitetele școlare, școlile românești își mențineau caracterul confesional. Se mai considera că înțelegerea acorda drepturi prea mari minorității românești din Banatul iugoslav, punându-și astfel în pericol interesele naționale deoarece și alte minorități puteau revendica aceleași deziderate³³¹.

În fața acestei situații, diplomația românească a efectuat o serie de demersuri pentru ratificarea convenției școlare de către Parlamentul iugoslav.

Astfel, în cadrul Conferinței Micii Înțelegeri desfășurate la București în vara anului 1928, N. Titulescu și omologul său iugoslav V. Marinković, au hotărât în urma propunerii guvernului de la Belgrad formarea unei comisii mixte de experți care să stabilească un program privind totalitatea problemelor divergente dintre cele două state.

Paralel în noiembrie 1928, N. Filodor, șeful Legației române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, i-a prezentat subdirectorului L. Pavlovici, din cadrul Ministerului instrucției publice de la Belgrad situația precară a școlilor românești din Banatul iugoslav, subliniind necesitatea acordării de înlesniri reciproce în vederea completării locurilor vacante de învățători,

precum și a soluționării problemelor școlare. L. Pavlović a declarat în cursul întrevederii că ministrul său va acorda toată sollicitudinea în această privință, propunând încadrarea ca diurniști a candidaților absolvenți ai școlii normale, urmând ca aceștia să fie titularizați după depunerea examenului de stat³³².

Comisia hotărâtă de către celor două diplomații s-a întrunit la Belgrad în perioada 3-6 ianuarie 1929 chestiunea școlară figurând în documentul final al conferinței.

La 29 ianuarie 1929 Subcomisia Cultelor pentru studierea problemelor bisericii și a școlii românești din Iugoslavia se pronunța pentru punerea în aplicare, de către guvernul de la Belgrad a Convenției școlare româno-iugoslave. În vederea completării numărului de învățători necesari școlilor românești din Banatul iugoslav, Comisia solicita ca pe o perioadă de cinci ani să-și desfășoare activitatea în aceste școli învățători veniți din România pe bază de reciprocitate. În privința școlilor iugoslave din Clisura Dunării se propunea trecerea lor în categoria școlilor prevăzute în regulamentul școlilor româno-iugoslave³³³.

Pentru trecerea în parlamentul de la Belgrad a convenției școlare, autoritățile guvernamentale române aveau în vedere și intervenția lui N. Lupu pe lângă politicianul iugoslav Radić pentru ca gruparea politică a acestuia să nu se solidarizeze cu cea a lui Pribičević, care se pronunța ferm împotriva votării convenției³³⁴.

În aprilie 1929, între cele două state s-au purtat negocieri în vederea rezolvării problemelor școlare. Conferința ce avut loc cu acest prilej a eșuat, Bucureștiul acuzând delegația iugoslavă prezentă la negocieri că urmărirea rezolvarea în primul rând a punctelor care interesau guvernul de la Belgrad. Tratatul au continuat, România trimițând în Iugoslavia o delegație restrânsă de negociatori. În timpul discuțiilor președintele delegației române a atras atenția că Bucureștiul era foarte interesat de rezolvarea rapidă a chestiunilor privind regimul școlilor românești din Iugoslavia, cerând în acest sens executarea acordului de la Bled. Partea iugoslavă a propus o nouă redactare a acordului, pretextând că textul unora dintre articole nu era suficient de clar. Negociatorii români au acceptat această propunere, cu condiția ca principiile care au stat la baza acordului de la Bled să rămână aceleași. Lucrările conferinței au intrat în impas când s-a pus în discuție articolul 13 referitor la comitetele școlare, comitete ce nu erau acceptate de către autoritățile centrale iugoslave, care

arătau că existența acestor organisme putea crea un precedent periculos, ce putea fi folosit de către minoritatea germană și maghiară din Iugoslavia, și, în consecință, se solicita suprimarea lui³³⁵.

Între 14 iunie și 30 iulie 1929 discuțiile au fost reluate la București. Deschizând conferința, șeful diplomației românești, G. Mironescu a subliniat că guvernul român *făcând un bloc din toate convențiile negociate* condiționa semnarea tuturor celorlalte convenții de rezolvarea problemei școlare, dar în ciuda acestei declarații categorice nu a fost înregistrat nici un progres. Tratatul au fost întrerupte, ministrul iugoslav de externe Marinković justificând această decizie a Belgradului din necesitatea de a potoli opoziția *atât de vie* contra acordului școlilor româno-iugoslave ce se manifesta în Iugoslavia³³⁶.

În aceste condiții, în decembrie 1929 a fost promulgată în Iugoslavia Legea școlilor populare ce stabilea principiile fundamentale în privința învățământului primar minoritar. Articolul 45 din lege prevedea că în toate localitățile în care locuiesc într-un număr mai însemnat cetățeni de altă limbă, se vor deschide secții aparte ale școlilor primare pentru copii lor. Într-o astfel de secție nu pot să fie mai puțin de 30 de elevi, în caz excepțional se puteau deschide aceste secții și pentru 25 de elevi, necesitând în acest caz aprobarea ministrului învățământului. Învățământul în astfel de secții urma să se desfășoare în limba maternă a elevului. Limba statului era obiect de studiu obligatoriu, iar în localitățile cu mai multe școli ale aceleiași minorități, acestea puteau să aibă și directorul lor propriu.

În concluzie legea prevedea existența doar a secțiilor aparte în care urma să se desfășoare învățământul minorităților în limba lor, negarantând dreptul la existență și a școlilor primare românești în care învățământul să fie realizat de către învățători români³³⁷.

Comentând noua lege privind organizarea învățământului din Iugoslavia, într-un memoriu adresat ministrului de externe al României pentru a fi adresat omologului său iugoslav cu prilejul Conferinței Micii Înțelegeri, șeful Legației române de la Belgrad arăta că aceasta nu oprește procesul de iugoslavizare a populației românești din Banatul iugoslav. Noul act legislativ acorda pe de o parte copiilor minoritari dreptul să se instruiască în limba lor maternă, respectându-se astfel, aparent obligațiile din tratatul minorităților, dar pe de altă parte locurile vacante de învățători nu puteau fi completate decât de absolvenții școlilor normale din Iugoslavia, deci care nu cunoșteau limba minorităților etnice (art. 71 al Legii).

Referindu-se în continuare și la alte aspecte ale situației învățământului românesc din Banatul Iugoslav, diplomatul român sublinia că angajamentul școlar din 1927 nu a fost pus în aplicare de către guvernul iugoslav, iar învățătorii români erau îndepărtați din posturi sub diverse pretexte. Nu se respectau nici prevederile în legătură cu limba de predare a religiei, prevederi ce stipulau ca institutorii din școlile primare elementare românești trebuiau să fie de aceeași limbă și confesiune cu elevii majoritari din acele școli, dar în realitate aceștia erau iugoslavi. Totodată s-a creat pe lângă școala normală din Vrșac o singură catedră de limba română, care era mai mult fictivă deoarece titularul ei era un fost învățător care cunoștea foarte puțin limba română (înțelegerea româno-iugoslavă din 1927 prevedea crearea unui număr suficient de catedre de limba română pe lângă această instituție de învățământ, având titulari calificați). Au fost admiși doar 13 elevi români să frecventeze cursurile acestei catedre, ceilalți fiind iugoslavi.

În privința manualelor școlare, autoritățile iugoslave au acceptat foarte greu aducerea manualelor școlare din România. În același timp doi învățători români au tipărit un manual școlar în 1927, care nu a primit însă aprobarea Ministerului Învățământului.

Belgradul refuza acordarea de vize elevilor și studenților români din Iugoslavia care doreau să studieze în România, cu excepția celor care doreau să urmeze teologia. Analizând situația școlilor iugoslave din România, diplomatul român o prezenta ca fiind foarte bună în comparație cu cea a școlilor românești din Iugoslavia. Astfel existau 44 de școli cu 64 de învățători, printre aceștia activând și cetățeni iugoslavi, unora dintre ei nepretinzându-li-se nici măcar examenul de limbă română³³⁸.

Abordând situația din Macedonia, la 20 iunie 1930, N. Filodor a adresat Ministerului de Externe de la București un memoriu privind oportunitatea unei acțiuni românești privind deschiderea școlilor și bisericilor românești din Macedonia. Diplomatul român arăta cu acest prilej că textul referitor la Macedonia din Cadrul tratatului din 1921 reprezenta un compromis realizat de către Take Ionescu între dorința acestuia de a veni în ajutorul cauzei aromânilor din Macedonia și imposibilitatea de a fi încheiat o alianță dacă ar fi insistat prea mult asupra garanțiilor acordate de Belgrad aromânilor din această provincie. În consecință s-a prevăzut ca problema școlară din Macedonia să fie luată în discuție după soluționarea ei în Banat. N. Filodor arăta că nu se mai putea reveni la fostul regim al

acestor școli din cauza noului statut politic al Macedoniei, titlurile de proprietate asupra clădirilor școlare fiind imprecise, statul român cumpărându-le în timpul ocupației turcești, prin intermediul unor particulari români³³⁹.

Într-un referat întocmit de către Direcția politică orientală din cadrul Ministerului Afacerilor Străine al României și care purta semnătura lui Al. Cretzianu, se sublinia că pentru a obține o ameliorare a regimului școlilor din Macedonia, România putea invoca tratatul din 1913 de la București sau tratatul cu privire la minorități încheiat la Conferința de Pace de la Paris. În primul caz, evidenția Al. Cretzianu, Belgradul ar riposta afirmând că tratatul din 1913 este caduc, partea română având posibilitatea de a recurge la arbitraj. În a doua situație doar minoritatea aromână și-ar putea revendica la Belgrad drepturile sale în privința învățământului³⁴⁰.

Problema școlară a fost discutată de către miniștrii de externe ai României și Iugoslaviei și cu ocazia Micii Înțelegeri de la București din mai 1931³⁴¹.

La sfârșitul anului 1932 statutul învățătorilor români ce activau în Iugoslavia s-a îmbunătățit. Astfel, Ministrul Instrucției Publice a dispus să nu se mai aplice pentru candidații la posturile de învățători români, dispozițiile articolului 71 din Legea învățământului primar, care prevedea în vederea titularizării susținerea unui examen suplimentar pentru materiile care nu erau incluse în programul școlar al Școlii normale române, dar care erau obligatorii în școlile normale iugoslave.

În același timp, la o școală de pe lângă Pančevo, Ministrul Învățământului din Iugoslavia a aprobat predarea a câte 3 ore săptămânal de limba română deoarece din cauza numărului mic de elevi nu s-a putut înființa o clasă de predare în limba română.

Într-o întrevvedere pe care șeful Legației române de la Belgrad a avut-o la 23 noiembrie 1932 cu reprezentanți ai Ministrului Afacerilor Străine din Iugoslavia, aceștia au arătat că dificultatea cea mai mare pentru numirea de învățători o reprezenta lipsa fondurilor bănești. Școlile românești, fiind școli de stat, nu dispuneau de mijloace financiare care să permită completarea posturilor didactice vacante din școlile românești aflate pe teritoriul Iugoslaviei. Pentru remedierea acestei situații autoritățile iugoslave au lansat propunerea ca guvernul român să solicite executivului de la Belgrad transformarea școlilor de stat românești în școli confesionale, afirmând că cererea va fi aprobată.

Potrivit părții iugoslave, situația școlilor iugoslave din Banatul românesc era diferită, deoarece acestea fiind confesionale nu primesc nici un sprijin financiar din partea statului român, ele fiind întreținute de către populația iugoslavă din provincie, care mai este *apăsată de impozitele* pe care trebuia să le plătească către stat³⁴².

În același timp, autoritățile iugoslave arătau că guvernul român trebuia să ceară transformarea școlilor de stat unde învățau elevi români în Banatul iugoslav în școli confesionale, afirmând că o astfel de cerere va fi aprobată de Belgrad³⁴³.

Cu prilejul întâlnirii din decembrie 1932 dintre Titulescu și Jevtić s-a hotărât că în ianuarie 1933 să se întrunească comisia mixtă româno-iugoslavă în vederea soluționării definitive a problemei școlare³⁴⁴.

În cadrul tratatelor (începute conform hotărârii celor doi miniștrii de externe în luna ianuarie 1933), partea iugoslavă a refuzat activitatea școlilor confesionale pe bază de reciprocitate și, sub conducerea bisericii, declarând că nu se poate crea un precedent de încălcare a legislației școlare iugoslave. Singura concesie făcută de delegații iugoslavi în acest sens consta în posibilitatea înființării în comunele românești din Banatul iugoslav de școli primare particulare întreținute și conduse de români³⁴⁵.

La 7 februarie 1933 partea iugoslavă sublinia că înființarea de clase paralele românești în cadrul gimnaziului din Vrșac nu poate fi trecută în textul convenției, dar în realitate acest deziderat va fi întotdeauna favorabil realizat de către autoritățile competente din Iugoslavia. În continuare se refuza dreptul Bisericii Ortodoxe Române de a crea școli confesionale românești, dar se admitea înființarea școlilor particulare românești conduse de un comitet școlar local ales de către populația românească din localitatea respectivă și care avea menirea de a numi și a disciplina învățătorii, de a întocmi bugetul școlar și de a se îngriji de cele necesare unei bune funcționări a școlii respective. Comitetul urma să fie subordonat Ministerului Instrucțiunii Publice din Iugoslavia.

În schimb, negociatorii iugoslavi pretindeau menținerea școlilor confesionale iugoslave din România în conformitate cu Legea învățământului particular din România din 1925 și solicitau acordarea dreptului de a fi înființate școli confesionale iugoslave și în zona Clisurii Dunării³⁴⁶.

Ministerul Instrucțiunii Publice din România dorea obținerea dreptului de înființare a școlilor confesionale românești, iar în cazul

neacceptării acestui drept se avea în vedere acceptarea variantei școlilor particulare, cu condiția însă ca acestea să fie subvenționate și de către statul iugoslav (pe bază de reciprocitate), conform aliniatului 2 din articolul 9 al Tratatului de pace de la St. Germain³⁴⁷.

La 10 martie 1933 tratativele s-au încheiat și a fost semnată "Convenția iugoslavo - română privind organizarea școlilor primare minoritare din Banat", care a intrat în vigoare la 26 septembrie 1933, după schimbul instrumentelor de ratificare la București. Articolul 1 al convenției prevedea, în privința statutului școlilor primare românești din Banatul iugoslav și respectiv al școlilor primare iugoslave din Banatul românesc, că acestea urmau să fie școli publice de stat, în conformitate cu legile și regulamentele aflate în vigoare în cele două regate. Limba de predare urma să fie româna, pentru școlile românești din Banatul iugoslav, respectiv iugoslavo-croata pentru cele iugoslave din Banatul românesc, iar cu începere din anul 3 de studii limba iugoslavo-croată, respectiv româna vor constitui obiecte de studiu timp de șase ore pe săptămână. În plus, timp de trei ore pe săptămână ele vor constitui limba de predare pentru istoria și geografia iugoslavă, respectiv română. În privința învățătorilor ce urmau să activeze în aceste școli, ei trebuiau să fie de aceeași confesiune și limbă cu majoritatea elevilor, dar *de supușenie iugoslavă, respectiv română*.

Articolul 4 prevedea că în școlile de orice categorie predarea religiei ca materie conformă programului de învățământ stabilit se va efectua în limba maternă a elevilor, de către preoți, numiți de autoritatea competentă a statului la propunerea autorităților bisericești.

În localitățile în care trăiau 20 de copii români, respectiv iugoslavo-croați de vârstă școlară, se va înființa o școală primară minoritară cu un institutor. Cererea pentru înființarea unei astfel de școli cădea în sarcina părinților iar naționalitatea copiilor era stabilită prin declarația părinților sau a tutorilor.

Pentru desfășurarea în bune condiții a învățământului primar minoritar, cele două guverne aveau obligația de a pregăti un număr suficient de institutori calificați, a căror limbă maternă să fie româna, respectiv iugoslavo-croata. Până la completarea tuturor posturilor vacante din cele două părți ale Banatului cu învățători absolvenți ai școlilor normale din Iugoslavia respectiv România, învățătorii supuși iugoslavi respectiv români, care absolviseră școli normale din România respectiv Iugoslavia, puteau fi admiși să predea în aceste școli. Ei urmau să susțină un examen

complementar în termen de trei ani, cu privire la studiile naționale, urmat în termen de un an de un examen practic. În urma trecerii acestor examene ei obțineau toate drepturile unui institutor definitiv calificat. Salariile învățătorilor care urmau să predea în școlile primare românești din Banatul iugoslav și ale profesorilor de la Școala normală din Vrșac, ca și cele ale învățătorilor din școlile primare iugoslave din Banatul românesc și ale profesorilor de la Școala normală din Timișoara urmau să fie plătite de guvernele celor două state, conform legislației aflate în vigoare.

Articolul 8 stipula că pentru pregătirea viitorilor învățători numărul necesar de profesori va fi asigurat de școlile normale din Timișoara și respectiv Vrșac, aceștia urmând să susțină, în limba iugoslavo-croată, respectiv română, următoarele cursuri: limba și literatura iugoslavo-croată, respectiv română; religie, pedagogie, cântec religios și exerciții practice. Profesorii care urmau să predea aceste cursuri la școala normală din Timișoara trebuiau să fie aleși în primul rând dintre supușii români de naționalitate iugoslavo-croată iar la Vrșac dintre cetățenii iugoslavi de naționalitate română. În cazul în care nu ar fi existat un număr suficient de profesori care să îndeplinească aceste condiții, cele două guverne urmau să angajeze provizoriu, prin contract, profesori aleși dintre supușii calificați ai României, respectiv ai Iugoslaviei.

Elevii școlilor normale din Timișoara și Vrșac trebuiau să fie supuși români respectiv iugoslavi și să cunoască limba română, respectiv iugoslavo-croată, fiind în același timp de aceeași confesiune cu minoritatea iugoslavo-croată, respectiv română. Pentru pregătirea elevilor ce urmau să frecventeze cursurile școlilor normale din Vrșac și Timișoara urmau să fie înființate, pentru primele patru clase ale liceelor din Vrșac și Timișoara, catedre de învățământ facultativ a limbii române, respectiv a limbii iugoslavo-croate.

Atâta timp cât numărul institutorilor calificați pentru școlile primare minoritare din Banatul iugoslav respectiv Banatul românesc era insuficient, Ministerele instrucțiunii publice din cele două state se obligau să angajeze, prin contract, numărul necesar de institutori. Aceștia urmau să fie aleși dintre supușii români pentru Banatul iugoslav și dintre supușii iugoslavi pentru Banatul românesc.

Cele două guverne aveau dreptul de a pregăti cărți didactice pentru școlile primare ale minorităților respective. Puteau fi utilizate ca manuale didactice cărțile editate în Regatul României, respectiv în Regatul Sârbo –

Croato – Sloven, cu condiția ca ele să fi fost în prealabil autorizate de ministerele de resort respective.

Școlile particulare confesionale iugoslavo-croate existente conform legislației românești din decembrie 1925 urmau să fie menținute la cererea părinților și reprezentanților autorităților competente. Puteau fi create noi școli particulare confesionale, care să fie întreținute de autoritatea ecleziastică competentă, pe tot teritoriul Banatului românesc, inclusiv zona Clisurii, în conformitate cu legislația românească în vigoare.

Românii din Banatul iugoslav, precum și iugoslavo-croații din Banatul românesc (inclusiv zona Clisurii Dunării), puteau crea, pe întreținerea lor, școli primare minoritare private. În aceste școli învățământul urma să se facă în limba maternă a elevilor. Această categorie de școli era sub controlul direct al statului iar elevii urmau să susțină examene în fața propriilor învățători, certificatele eliberate urmând să fie valabile și echivalente cu cele eliberate în învățământul de stat. Orice grupare de români din Banatul iugoslav, respectiv de iugoslavo-croați din Banatul românesc care dorea să înființeze o școală primară privată trebuia să constituie o comună școlară. Fiecare comună școlară urma să-și aibă propriul comitet școlar, compus din 10 membri aleși la adunarea părinților. Învățătorii școlilor private trebuiau să fie supuși ai Regatului Sârbo – Croato – Sloven respectiv ai Regatului României și să aibă aceeași calificare ca și învățătorii școlilor primare publice. Dacă nu exista numărul necesar de învățători, în primii cinci ani (cât dura formarea unui cadru didactic), puteau fi angajați prin contract, cu aprobarea Ministerului Instrucțiunii Publice învățători având calificarea necesară, cu obligația ca în termen de 3 ani să susțină un examen de limbă și literatura, istoria și geografia statului respectiv, iar apoi, în termen de un an, examenul practic de institutor³⁴⁸.

În perioada următoare atât Belgradul cât și Bucureștiul au efectuat o serie de demersuri în vederea transpunerii în practică a convenției școlare.

În urma unei întrevederi pe care diplomatul român Al. Gurănescu a avut-o cu reprezentanții guvernului iugoslav în prima parte a anului 1935 (la care a participat și expertul român în probleme școlare Petre Ionescu) aceștia au declarat că Belgradul va pune în aplicare această convenție începând cu 1 martie 1935³⁴⁹. Astfel, în ianuarie 1935, ministrul Instrucției Publice din Iugoslavia Čirić a emis un ordin către Administrația regală a Instrucției Publice în vederea punerii în aplicare a convenției³⁵⁰.

Ordinul prevedea ca toate clasele de limba română să fie transformate în școli elementare minoritare românești de stat; în zonele unde existau două școli, conform prevederilor Legii școlilor naționale, urmau să se înființeze comitete școlare pentru școlile elementare minoritare românești de stat, funcționând conform acestei legi și a convenției școlare; să fie numiți profesori români ca directori ai școlilor române, *acolo unde se poate*. Conform articolului 12 al convenției urma să fie numit un membru al Comitetului școlar al Banovinei din Novi Sad; Ministerului trebuia să se i se înainteze o listă a învățătorilor care lucraseră până atunci la clase cu predare în limba română, care nu erau de naționalitate română. Alte prevederi priveau aplicarea convenției în localitățile cu populație mixtă³⁵¹.

Ministerul Instrucțiunii Publice din România a luat de asemenea o serie de măsuri pentru aplicarea în practică a prevederilor convenției școlare pe teritoriul național. Conform acestui memoriu, la jumătatea deceniului al patrulea existau în județul Arad 5 școli confesionale iugoslave iar în județul Timiș - Torontal 36 de astfel de școli, subliniindu-se situația specială din zona Clisurii Dunării, unde exista o numeroasă populație iugoslavească, concentrată în 13 localități. În această zonă, dată fiind și existența populației românești, își desfășurau activitatea atât învățători români cât și iugoslavi. Se preconiza astfel ca prevederile convenției școlare să fie aplicate și în această zonă³⁵². În acest sens, la 10 august 1935, Ministerul Instrucțiunii Publice din România a autorizat funcționarea, în zona Clisurii Dunării a școlilor primare confesionale iugoslave din 11 localități³⁵³.

Au existat totuși și întârzieri în aplicarea de către autoritățile iugoslave a convenției școlare. Ținând cont de anumite stări de fapt (transferarea unor învățători români în școli iugoslave sub pretextul interesului de serviciu, refuzul de a deschide școli elementare românești și de a se constitui comitete școlare etc.), Legația română din Belgrad a adresat factorilor guvernamentali iugoslavi o serie de proteste în perioada anilor 1934 – 1935. Un astfel de memoriu, redactat în 1935, solicita oficialităților statului vecin luarea anumitor măsuri: numirea unor directori români în toate școlile românești; crearea condițiilor pentru ca activitatea comitetelor școlare să se desfășoare nestingherită, cu posibilitatea pentru acestea de întocmire a bugetului propriu; asigurarea de locuințe pentru învățătorii români sau plata chiriei pentru aceștia: înființarea de urgență a unor școli românești la Bela Crkva, Vršac, Jabuka, Ovča, Rusko Selo, Klek,

părinții copiilor din localitățile respective solicitând acest lucru în repetate rânduri, fără rezultat; achitarea la timp a salariilor învățătorilor contractuali; numirea unor inspectori școlari români cu cetățenie iugoslavă pentru efectuarea inspecțiilor școlare³⁵⁴.

În ciuda aplicării doar parțiale a convenției, prin acceptarea de către cele două părți a activității învățătorilor contractuali, în învățământul românesc din Banatul iugoslav s-au realizat o serie de progrese în ultimii ani interbelici. Primul grup de învățători contractuali din România, numărând 17 persoane, a sosit la 25 mai 1935, fiind urmat, până la declanșarea războiului, de alte grupuri. Acești învățători au fost repartizați în satele românești de către Ministerul Instrucțiunii Publice de la Belgrad, urmărindu-se completarea posturilor vacante³⁵⁵.

În anul școlar 1935 – 1936, în învățământul primar românesc din Banatul iugoslav au activat 47 de învățători contractuali, alături de 33 de învățători de stat. Aceștia au predat în 39 de localități unde existau secții și școli cu limba de predare română. Ei s-au confruntat însă cu o serie de probleme, cum ar fi neplata la timp a salariilor și acuzația de activitate naționalistă adusă de autoritățile locale, situație care a determinat chiar pe unii să-și părăsească posturile³⁵⁶.

S-a îmbunătățit în acești ani și activitatea școlilor normale din Vrșac și Timișoara. La 26 februarie 1935 au fost detașați la liceul și școala normală din Vrșac trei profesori români iar la liceul din Timișoara patru profesori iugoslavi³⁵⁷.

Trebuie subliniat faptul că Belgradul, în a doua jumătate a deceniului al patrulea, a manifestat nemulțumiri față de situația învățământului iugoslav din Banatul românesc. La 23 august 1938, Legația iugoslavă din România a protestat față de cerințele autorităților școlare din Timișoara, care pretindeau elevilor de naționalitate iugoslavă care absolviseră clasa a III-a a secției iugoslave din cadrul liceului și doreau să continue studiile la secția iugoslavă a școlii normale din oraș să susțină toate examenele în limba română, deși anterior nu studiaseră în această limbă, în afara materiei "Limba și literatura română", decât istoria și geografia. De asemenea, se solicita copiilor de naționalitate iugoslavă care absolviseră clasa a IV-a a secției iugoslave din cadrul liceului și doreau să urmeze cursurile clasei a V-a a liceului să susțină toate examenele prevăzute tot în limba română. Autoritățile de la Belgrad susțineau că aceste practici ale forurilor școlare românești făceau aproape imposibilă desfășurarea

procesului de învățământ în limba iugoslavo-croată la nivelul primelor clase ale secției iugoslave de la Școala normală din Timișoara.

Totodată se sublinia că elevii de naționalitate iugoslavă erau instalați în partea cea mai puțin igienică a școlii iar predarea materiilor școlare era făcută în așa fel încât rezultatele obținute erau mediocre. În același timp, fetele de naționalitate iugoslavă nu puteau să se înscrie la școala normală, care era doar de băieți, pe când la Vrșac, unde școala normală avea același statut, autoritățile școlare iugoslave permiteau înscrierea fetelor³⁵⁸.

În răspunsul autorităților române competente, din 3 septembrie 1938, se nega faptul că spațiul alocat secției iugoslave la școala normală din Timișoara era neigienic, cursurile având loc în aceleași săli de clasă în care învățau și elevii români. Se mai preciza că disciplinele școlare prevăzute de convenție erau predate de către profesori numiți chiar de guvernul de la Belgrad. Cât privește examenele în limba română, neînțelegerile proveneau din modul diferit de organizare a școlilor normale în cele două state. Câtă vreme în Iugoslavia școala normală avea patru clase superioare suprapuse celor gimnaziale, în România școala normală avea opt clase, înglobând în propria organizare clasele gimnaziale, cu anumite obiecte de specializare începând cu clasa întâia. În vederea normalizării situației se propunea transferarea de la liceul C.D. Loga a gimnaziului iugoslav mixt ca secție iugoslavă mixtă pe lângă Școala normală din Timișoara, instruirea urmând a se face pe baza programei de învățământ a școlii normale inferioare. Această soluție prevedea și acceptarea elevilor de naționalitate iugoslavă la cursurile școlii normale. Se avea în vedere ca examenul pentru clasa a V-a să se desfășoare în limba iugoslavă, pe bază de reciprocitate³⁵⁹.

O nouă adresă a Ministerului Afacerilor Străine de la Belgrad, din 16 ianuarie 1940, semnala interpretarea greșită de către autoritățile române a modalității de constatare a naționalității elevilor și transferarea lor din oficiu, în cursul anului școlar la școlile de stat românești, precum și românizarea numelor elevilor de naționalitate iugoslavă la înscrierea în școli. Se mai atrăgea atenția că nu se atribuiau întotdeauna sumele ce erau alocate școlilor confesionale iugoslave din cota de 14%, iar sumele acordate pentru întreținerea școlilor crașovenesti de stat erau insuficiente. Se lua în discuție cazul localității Lescovița din județul Caraș, unde nu se deschisese nici la acea dată școala confesională iugoslavă, subliniindu-se și faptul că în comitetul școlar județean Caraș nu ar exista reprezentanți de naționalitate iugoslavă³⁶⁰.

Analizând afirmațiile părții iugoslave, autoritățile române au concluzionat că o parte din ele erau întemeiate, partea română fiind de acord cu respectarea întocmai a dispozițiilor Convenției școlare româno – iugoslave. Arătând că din cauza întârzierii înființării școlii confesionale iugoslave de la Lescovița comunitatea românească din Banatul iugoslav a întâmpinat greutăți din partea autorităților iugoslave în privința înființării de școli românești în localitățile Orešac, Jabuka și Bela Crkva, autoritățile române au aprobat înființarea școlii confesionale iugoslave la Lescovița³⁶¹.

În ce privește situația școlară din Macedonia iugoslavă în ultimii ani interbelici, aceasta nu a cunoscut o ameliorare evidentă. În referatul șefului Legăției române la Belgrad din 14 februarie 1935, este realizat un istoric al convorbirilor româno – iugoslave în vederea îmbunătățirii statutului școlar al aromânilor din această provincie. Astfel, după ce se arăta că în 1920 ministrul de interne al statului vecin i-a declarat omului politic român Langa Rășcanu că Belgradul va accepta în scurt timp deschiderea școlilor românești din Macedonia³⁶² iar declarația lui Pašić din parlamentul iugoslav din mai 1921 a reprezentat un moment favorabil în vederea îmbunătățirii situației școlii românești din Macedonia, dar care nu fusese fructificat de către guvernul român³⁶³, raportul sublinia că, după ce problema învățământului din Banat fusese rezolvată, cea din Macedonia nu mai putea fi discutată pe baza principiului reciprocității³⁶⁴. În aceste condiții, guvernul român era dispus să adopte următoarele poziții: 1) aplicarea prevederilor scrisorilor schimbate în 1913, odată cu încheierea tratatului de la București; 2) încheierea unei convenții asemănătoare cu cea privind regimul școlilor minoritare din Banat; 3) invocarea drepturilor asigurate de către tratatul privind minoritățile. Potrivit șefului Legăției române de la Belgrad, primul punct era mai favorabil României, deoarece îndreptățește statul român să subvenționeze școala română din Macedonia și să folosească învățători supuși români în provincie. După cum se știe însă, Belgradul nu mai recunoștea tratatul din 1913, iar România în aceste condiții putea recurge cel mult la un arbitraj³⁶⁵.

În raportul întocmit de către consulul român de la Skoplje (20 septembrie 1939), se arăta că la Bitolje statul român era în posesia clădirii fostului liceu român, clădire pentru care, la începutul anilor '30, în urma demersurilor consulatului, fusese obținut titlul de proprietate. În momentul în care se încercase înscrierea acestui drept în registrul funciar însă, instanțele judecătorești iugoslave refuzaseră aceasta, iar ministrul de

externe iugoslav evitase să se pronunțe clar în acest sens. A urmat apoi predarea clădirii liceului autorităților locale iugoslave. Raportul mai menționa că în 1938 liceul a fost reparat pe banii Ministerului Educației Naționale, fiind cheltuiți 77.447 dinari iar la 26 octombrie 1939 autoritățile iugoslave instalaseră gimnaziul de fete în clădirea liceului român. Aceeași situație era prezentă și la Skoplje, unde exista o școală asupra căreia statul român avea drept de proprietate³⁶⁶.

Rapoartele diplomatice venite din Iugoslavia în ultimii ani de dinaintea celui de-al doilea război mondial indicau că statul român ar fi putut renunța la drepturile sale asupra localurilor unor școli, care, deși construite cu ajutorul statului român, se aflaseră în administrarea unor comitete locale care erau în acel moment (1938) dispărute, în schimbul acestei renunțări Belgradul urmând să autorizeze deschiderea unor biserici în localități cu o populație românească mai numeroasă, în care să officieze preoți români cetățeni iugoslavi.

Se mai propunea ca edificiul fostului liceu român din Bitolje să fie cedat statului iugoslav în schimbul acordării unei clădiri la Belgrad în care să fie amenajat un internat pentru tinerii români din Iugoslavia ce urmau cursurile școlilor superioare din Belgrad³⁶⁷. În vederea împiedicării politicii de deznaționalizare pe care o ducea Belgradul în Macedonia se propunea de asemenea strămutarea în țară a populației aromâne de aici³⁶⁸. Tot în același scop se avea în vedere înființarea la Skoplje și Bitolje a unor filiale ale Asociației româno – iugoslave ce exista la Belgrad și care trebuiau să constituie adevărate *cămine de cultură românească*. Filialele urmau să fie subvenționate de către statul român. De asemenea trebuiau tipărite un abecedar și o carte de citire în dialect aromân, care să cuprindă fragmente din opere literare românești, istorie, religie, științele naturii, însușirea cunoștințelor din aceste manuale urmând să fie realizată cu ajutorul părinților³⁶⁹.

Și în cazul școlilor românești din Banatul iugoslav opinia publică românească, în special cea bănățeană, a adoptat o poziție dură față de autoritățile iugoslave. Astfel, în "Voința Banatului" se sublinia că școlile confesionale românești din Banatul iugoslav au fost trecute sub controlul statului, învățătorii români au fost alungați, locul lor fiind luat de învățători iugoslavi aduși din Muntenegru, care nu cunoșteau limba română. Ziarul își exprima scepticismul în privința rezolvării problemei printr-o convenție școlară iugoslavo – română, deoarece convențiile erau pentru iugoslavi

petece de hârtie pe cari le iscălesc spre a fi respectate doar de noi. Era criticată și atitudinea reprezentanților români, întâlnirile dintre aceștia și oficialii iugoslavi neavând alt rezultat decât banchetele: *Diplomații români au fost trimiși în Iugoslavia spre a ciocni câte un pahar de șampanie pentru <prietenia> Sârbo – Română, au încasat diurne și s-au întors acasă satisfăcuți că și-au făcut datoria*³⁷⁰. Și alte ziare bănățene au adoptat în perioada interbelică aceeași atitudine³⁷¹.

În vederea rezolvării situației învățământului românesc din Banatul iugoslav s-a pronunțat și Liga bănățenilor refugiați³⁷². Într-un memoriu adresat de această ligă Ministerului Instrucțiunii Publice al României se cerea intervenția autorităților românești la Belgrad pentru normalizarea situației învățământului românesc în limba română din Iugoslavia, astfel încât învățătorii refugiați în România să poată reveni în localitățile lor natale pentru a profesa³⁷³.

Presa iugoslavă a respins multe dintre cererile părții române, relevant în acest sens fiind articolul din ziarul "Politika" din 29 noiembrie 1923, care sublinia că România pretindea ca în Banatul iugoslav să fie deschise școli pur românești, cu învățători și manuale din România³⁷⁴.

Alte aspecte ale relațiile culturale româno – iugoslave.

În perioada interbelică, între cele două state vecine s-au desfășurat tratative pentru restituirea unor valori culturale românești care fuseseră transferate pe teritoriul iugoslav de către trupele iugoslave la sfârșitul primului război mondial.

Printre instituțiile de cultură care au avut de suferit de pe urma acestor rechiziții forțate s-a aflat și Muzeul Banatului din Timișoara. Astfel, în ziua de 26 mai 1919 s-a prezentat în fața conducerii Muzeului³⁷⁵ o comisie militară iugoslavă de rechiziție, care a solicitat să cerceteze donațiile și depozitele de stat, toate obiectele fostului Regiment 61, *toate obiectele de muzeu care erau în legătură cu Serbia ori cu națiunea iugoslavă*. Deși conducerea muzeului a protestat față de aceste cereri, *neputând rezista puterii armate*, în următoarele zile comisia iugoslavă a început cercetările, care s-au încheiat la 18 iunie 1919 cu rechiziționare a numeroase piese de valoare³⁷⁶.

Până în decembrie 1932, conform raportului întocmit de către reprezentantul României la Belgrad, Al. Gurănescu, problema bunurilor ridicate de trupele iugoslave din Banat în ultima perioadă a războiului nu a constituit decât incidental obiectul vreunei negocieri între cele două guverne, în cazul unor despăgubiri izolate, deși Ministerul Afacerilor Străine al României deținea toată documentația privitoare la problema în cauză³⁷⁷.

În cadrul tratatelor de la Belgrad dintre N. Titulescu și B. Jevtić din decembrie 1932, s-a hotărât ca obiectele mobile ridicate de către trupele iugoslave în timpul evacuării de către acestea a Banatului să fie restituite proprietarilor lor legitimi, în cazul în care acestea puteau fi identificate³⁷⁸.

În urma acestei hotărâri, autoritățile românești l-au delegat pe directorul Muzeului Banatului din Timișoara să se deplaseze la Belgrad pentru a identifica bunurile muzeului ridicate de trupele iugoslave și transferate pe teritoriul iugoslav³⁷⁹.

Ioachim Miloia a sosit la Belgrad în ziua de 7 martie 1933, purtând într-o primă etapă convorbiri cu președintele comisiei ce fusese constituită în vederea identificării bunurilor românești rechiziționate de către armata iugoslavă. În cadrul acestor discuții, partea iugoslavă a acceptat, după *insistențele* oficialilor români, ca procesul verbal întocmit la 18 iunie 1919 și care *conține felul cum s-a consumat rechiziția obiectelor muzeului nostru* să fie luat ca bază a discuțiilor ulterioare dintre cele două părți. A urmat apoi întrevederea cu delegatul Ministerului Instrucției Publice și Artelor din Iugoslavia, Veljko Petrović. S-a discutat cu acest prilej despre organizarea fostei Societăți de Istorie și Arheologie, situația ei juridică față de stat, județ, oraș, despre persoanele care efectuaseră rechiziția din partea armatei iugoslave și care fuseseră declarate de către comisia iugoslavă ca fiind fictive. În fața acestei poziții, Ioachim Miloia a prezentat adresele din acel moment ale persoanelor respective, *pe care mi le-am putut procura în decursul cercetărilor din anii din urmă*. În fața acestor evidențe, Petrović a acceptat întru totul valabilitatea procesului verbal din 18 iunie 1919. S-a hotărât ca I. Miloia să întreprindă cercetări în vederea descoperirii colecțiilor revendicate de Muzeul Bănățean din Timișoara. În acest sens a vizitat și cercetat la Belgrad Muzeul Național, unde a văzut și cataloagele de achiziție, Muzeul etnografic, Muzeul modern, Muzeul municipal, câțiva anticari de seamă; la Novi Sad a vizitat colecția de tablouri a Societății “Matica Srpska”, o colecție particulară, întâlnindu-se și cu Petar Krstonosik, care deținuse rolul de expert cu prilejul rechiziției din 1919.

În urma acestor investigații ale directorului Muzeului timișorean, cele două părți au ajuns la concluzia că *tablourile și obiectele duse din Muzeul nostru nu există în nici una din colecțiile amintite, în consecință a trebuit să ne formăm cu toții convingerea că deși rechiziția s-a făcut la ordin superior, deci în mod oficial, totuși odată ridicate aceste obiecte au fost probabil împărțite în mod foarte 'particular' între cei ce au ordonat și executat rechiziția. Ar rămâne în orice caz de văzut și muzeele din Zagreb și Ljubljana, dar este puțin probabil ca obiectele noastre să se găsească și acolo. Partea iugoslavă și-a luat cu acest prilej angajamentul de a cerceta persoanele care luaseră parte la rechiziție și de informa partea română despre rezultatele acestei acțiuni*³⁸⁰.

Dar lucrurile au rămas în acest stadiu, obiectele rechiziționate în 1919 nerevenind vreodată în posesia Muzeului Banatului din Timișoara.

Tot cu ocazia evacuării Banatului de către trupele iugoslave a fost transportată în Iugoslavia întreaga arhivă a Inspectoratului cadastral din Timișoara, precum și întreaga arhivă a Inspectoratului minier din Oravița. Astfel, la 1 iulie 1919 la căpitănatul minier Oravița s-a prezentat o echipă de rechiziții iugoslavă, compusă din inginerul Kolaković, reprezentantul ministerului de resort de la Belgrad, locotenentii Radivoj Milovanović și Aleksandar Novaković, însoțiți de 7 jandarmii iugoslavi, care au preluat și transportat pe teritoriul iugoslav întreaga arhivă a căpitănatului minier, împreună cu mobilierul existent. Arhiva conținea registrele de explorare, cărțile miniere de concesiuni, cărțile funduare miniere, foile cadastrale, hărți miniere etc.

În același timp la Cluj se găsea arhiva privind cele trei districte din Banat care au intrat în componența Regatului Sârbo-Croato-Sloven precum și lucrările de triangulație pentru Croația, Slovenia, Banat și Bačka.

În iulie 1920 partea iugoslavă s-a pronunțat pentru efectuare schimbului de arhive, hotărându-se constituirea unei comisii mixte pentru trierea și transmiterea reciprocă a documentelor. România a mai solicitat pe lângă restituirea arhivei și restituirea mobilierului și a instrumentelor tehnice aparținând cadastrului comitatului Timiș, care fuseseră ridicate de armata iugoslavă³⁸¹.

După o serie de amânări ale părții iugoslave, la 27 aprilie 1923 Ministerul Afacerilor Străine de la Belgrad a comunicat că guvernul Regatului Sârbo-Croato-Sloven a ratificat convenția încheiată la Roma asupra arhivelor și că așteaptă ca acest document să fie ratificat și de guvernul român pentru a se putea proceda la schimbul de arhive conform

prevederilor acestei convenții internaționale. În cazul în care executivul de la București nu intenționa să ratifice această convenție, guvernul Regatului Sârbo-Croato-Sloven propunea încheierea unui aranjament special între cele două state, pe baza căruia urma să se facă schimbul. România a răspuns la 16 mai 1923, propunând încheierea unui aranjament special în baza convenției de la Roma iar la 14 iulie, pentru a evita noi tergiversări, s-a comunicat părții iugoslave că guvernul român a hotărât să ratifice fără întârziere și fără intervenția parlamentului convenția de la Roma referitoare la restituirea arhivelor. Cu toate acestea, la 31 ianuarie 1924 Ministerul Afacerilor Străine de la Belgrad acuza România că a respins cererile sale de restituire a arhivelor care interesau statul iugoslav³⁸². În fața acestor acuzații, reprezentantul României în capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven a reafirmat dorința României de a efectua schimbul de arhive între cele două state. La rândul său, guvernul de la Belgrad a propus la 7 februarie 1924 o procedură de urmat în vederea efectuării acestui schimb: constituirea unei delegații din partea fiecărui stat, alcătuită din câte un delegat al ministerelor de Justiție, Finanțe, Interne, Instrucție publică, Culte și Război; guvernul român urma apoi să fixeze data întâlnirii dintre cele două delegații. În cazul în care un document ar fi interesat ambele țări, originalul urma să fie păstrat de statul unde se afla, celălalt având dreptul de a realiza, pe cheltuiala lui, copii legalizate. Partea iugoslavă a mai revendicat originalul sau copiile materialului cartografic luat de români din Budapesta privind noile teritorii atribuite Regatului Sârbo-Croato-Sloven. La rândul său, Ministerul de Interne iugoslav a cerut ca schimbul de arhive să nu se producă până când partea română nu restituie valorile și bijuteriile aparținând fundațiilor departamentale și instituției districtuale a săracilor din Veliki Bečkerek [azi Zrenjanin], care s-ar fi găsit, conform informațiilor deținute de respectivul minister, la Timișoara, fiind aduse în 1919 de autoritățile române din Budapesta, precum și a valorilor și bijuteriilor aflate în teritoriile atribuite României și care aparțineau instituțiilor și supușilor Regatului Sârbo-Croato-Sloven³⁸³.

Referindu-se la valorile revendicate de iugoslavi, care s-ar fi aflat la Timișoara, partea română a precizat că nu a găsit astfel de valori. În rest, guvernul român a acceptat propunerile celui iugoslav, cu un singur amendament, privind *actele, documentele etc. care interesau ambele state, ale căror originale rămân pe teritoriul unde se găseau în momentul armistițiului din 1918, celălalt stat având dreptul de a deține o copie legalizată*. România solicita

în același timp ca întâlnirea celor două delegații să aibă loc cât mai repede, propunând ca loc de desfășurare Timișoara³⁸⁴.

Cu ocazia sesiunii Micii Înțelegeri de la București din 9 – 11 mai 1925, ministrul de externe român I.G. Duca a remis omologului său iugoslav Ninčić un memoriu privind efectuarea schimbului de arhive. Diplomatul iugoslav a promis rezolvarea cât mai grabnică a acestei probleme într-un spirit amical³⁸⁵.

În privința arhivei minelor din Oravița, la 8 decembrie 1933, directorul minelor, într-un referat întocmit către Ministerul Afacerilor Străine al României sublinia faptul că aceste documente *sunt de o deosebită importanță pentru administrarea domeniului minier trecut în proprietatea statului prin art. 19 din Constituția României*. Ele erau foarte importante și pentru particulari, dat fiind că *în aceste registre sunt trecute toate drepturile miniere dobândite sub vechiul regim minier*. Se mai preciza că direcția minelor efectuase o serie de demersuri pentru recuperarea acestor arhive, atât pe cale diplomatică cât și *direct*, dar nu obținuse nici un rezultat. Existau informații potrivit cărora cărțile funduare miniere referitoare la donațiile miniere de pe teritoriul județului Caraș se aflau la tribunalul din Biserica Albă (Bela Crkva), solicitându-se intervenția Ministerului Afacerilor Străine pentru rezolvarea acestor probleme³⁸⁶.

La 18 mai 1935 Ministerul Afacerilor Străine informa forurile competente miniere că Legația română din Belgrad comunicase că registre și cărțile cadastrale miniere ale circumscripției Oravița nu au putut fi găsite. Legația arăta că ele ar putea fi regăsite printre arhivele administrative care urmau să fie schimbate între cele două state conform prevederilor Convenției asupra arhivelor din 1933³⁸⁷. Totuși, la 14 decembrie 1937, Ministerul de Externe al României, într-o adresă către Direcția minelor, informa că la Biserica Albă (Bela Crkva) fuseseră depozitate doar registrele funciare ale minelor, registre ce fuseseră predate părții române în 1936³⁸⁸.

În toamna lui 1934, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a aprobat acordul privind schimbul documentelor geodezice și cadastrale intervenit între cele două state. S-au predat astfel Iugoslaviei toate lucrările privind calculele geodezice ale Croației, Sloveniei și Banatului iugoslav iar din partea Belgradului au fost primite hărțile și lucrările cadastrale ale județelor Caraș, Severin, Timiș și Arad³⁸⁹.

Relațiile culturale dintre România și românii din Iugoslavia în perioada interbelică

Faptul că pe teritoriul Regatului iugoslavo-croato-sloven trăia o populație românească destul de numeroasă a determinat existența unor raporturi culturale, pe de o parte între instituțiile politice și oamenii de cultură din România și românii din statul vecin.

O serie de personalități politice din România erau conștiente de necesitatea acordării unui sprijin real românilor din Iugoslavia, în vederea îmbunătățirii atât a statutului lor politic cât și al celui cultural. În acest sens s-a pronunțat diplomatul român Th. Emandi, care, într-un raport trimis Ministerului Afacerilor Străine de la București, sublinia necesitatea ca România să-i sprijine financiar pe românii din Banat iugoslav, pentru ca aceștia să poată participa la alegerile parlamentare din regatul vecin. Arătând că românii din Banatul iugoslav, nu dispuneau de resurse financiare suficiente, el afirma că ar fi *un mare păcat să nu-i ajutăm*³⁹⁰.

În 1931, șeful legăției României din Iugoslavia, Al. Gurănescu, susținea că era necesar ca Bucureștiul să-și intensifice acțiunile de ajutorare în plan cultural a românilor din Banat, oferind ca exemplu demersurile Ministerului Afacerilor Străine de la Belgrad pe lângă autoritățile române în vederea acordării de vize gratuite membrilor diferitelor organizații culturale din Iugoslavia care participau la sărbătorirea unor evenimente istorice și culturale din Banatul românesc, fiind invitate în acest sens de către reprezentanții iugoslavilor din provincie³⁹¹.

O serie de istorici au avut preocupări privind istoria românilor care trăiau în Regatul iugoslavo-croato-sloven. În acest sens, C. Rudneanu a publicat studiul "Un istoric român uitat"³⁹² iar P. Bizerea "Românii din Banatul iugoslav", în care a tratat istoricul, folclorul și limba acestora, menționând unele personalități ca Paul Iorgovici, Tincu Velea, Ignăție Vuia³⁹³. La rândul său, Mihail Gașpar a scris despre "Românii din Potlogi" și "Banatul în preajma lui 1848"³⁹⁴, iar V. Vărdărescu "Banatul sub unguri și sub iugoslavi"³⁹⁵.

Au avut loc și o serie de conferințe, cum ar fi cea susținută de Al. Lapedatu "Originea elementului românesc din Serbia și Banat"³⁹⁶ iar în cadrul Institutului sud-est european de la București Gh. Vâlsan a vorbit despre "Românii timoceni din Serbia", în timp ce G. Giuglea a tratat aceeași problemă din perspectivă folclorică³⁹⁷.

Situația românilor din Iugoslavia în perioada interbelică a fost abordată în lucrările lui Christu Vasile ("Românii din Iugoslavia din punct de vedere cultural"³⁹⁸ și "Școli românești în Peninsula Balcanică"³⁹⁹), Petre Petrinca ("Românii de peste hotare"⁴⁰⁰) și Florea Florescu ("Românii din dreapta Dunării"⁴⁰¹).

Între publicațiile ce conțin informații despre situația românilor din Iugoslavia se află și revista "Graiul românesc"⁴⁰².

În perioada interbelică a fost resimțită atât în Banatul iugoslav cât și în celelalte zone din Iugoslavia locuite de români lipsa cărților în limba română. În ciuda greutăților întâmpinate din partea autorităților iugoslave, inclusiv confiscarea unor astfel de cărți, o serie de instituții și oameni de cultură din România i-au ajutat pe conașionalii din statul vecin. Coriolan Burlacu, directorul Casei culturale și a Bibliotecii "I. Bibescu" din Turnu-Severin a întemeiat și a îmbogățit fondul de carte a 35 de biblioteci satești și parohiale din Banatul iugoslav cu câte 440 de cărți din domeniul științei, beletristicii și religiei. În februarie 1929, C. Burlacu a vizitat localitățile pentru care fuseseră făcute donațiile, interesându-se și de modul în care acestea au fost receptate de cititori⁴⁰³.

La Sân Ianaș, Dumitru Gruescu a primit de la o casă de editură și de la persoane particulare un număr relativ mare de cărți, care au constituit baza bibliotecii sale, pe care a pus-o la dispoziția consătenilor săi, ținând și o evidență a împrumuturilor⁴⁰⁴.

În anul 1937, Uniunea Fundațiilor Regale a donat din însărcinarea regelui Carol al II-lea un număr de 185 de cărți bibliotecii ziarului "Nădejdea"⁴⁰⁵.

În privința activității publicistice din Banatul iugoslav, în martie 1925 Th. Emandi a adresat un apel autorităților de la București pentru a contribui la salvarea ziarului "Graiul românesc" (singurul de acest fel din provincie la acea dată), propunând acordarea unui ajutor în sumă de o sută de mii de dinari, dar demersul său nu a avut nici un rezultat⁴⁰⁶. O soartă mai bună a avut-o ziarul "Nădejdea", care în 1929, aflat într-o situație financiară critică, a fost sprijinit de ziarul "Curentul" cu suma de 244.210 lei; ziaristul Pamfil Șeicaru, scriitorul Cezar Petrescu s-au numărat printre cei care au contribuit la ajutorarea gazetei românești din Banatul iugoslav⁴⁰⁷.

Ziarul "Nădejdea" a circulat și în Banatul românesc, în coloanele sale apărând informații privind viața politică și economică din România și

articole despre istoria și literatura românilor. În același timp, unele dintre articolele apărute în "Nădejdea" au fost reluate de ziare românești. Ziarul "Patria" din Cluj, în numărul său din 26 aprilie 1929 a reprodus pagini literare apărute în "Nădejdea"⁴⁰⁸ iar revista "Vatra" din Craiova a republicat poezii ce văzuseră lumina tiparului în paginile ziarului românesc din Banatul iugoslav⁴⁰⁹.

În același timp, în Banatul iugoslav au circulat o serie de publicații periodice din România, unele primite gratuit, printre care "Universul", "Cuvântul", "Viața ilustrată", "Libertatea", "Foaia interesantă", "Foaia Diecezană", "Nădejdea", "Fruncea", "Voința Banatului", "Șoimii Carpaților", "Poporul românesc", "Ofensiva Română", "Școala și Viața", "Sănătatea", "Plaiuri săcelene".

Cu prilejul aniversării din 1937 a ziarului "Nădejdea", în "Voința Banatului" a apărut articolul profesorului Constantin Nedelcu "La jubileul ziarului 'Nădejdea' din Vârșeț"⁴¹⁰.

Au ajuns în Banatul iugoslav și reviste de cultură ca "Lucaefărul"⁴¹¹ sau "Banatul". Comitetul de redacție al acesteia din urmă (A. Cotruș, C. Grofșorean, M. Gașpar) își propunea să distribuie gratuit un număr însemnat de exemplare în Banatul iugoslav și în câteva sate de pe Valea Timocului⁴¹².

Au apărut și o serie de almanahuri, tipărite la Timișoara, Lugoj, Caransebeș sau Arad, cu ar fi, spre exemplu, "Almanahul Banatului". Trebuie amintită aici și inițiativa învățătorului Romulus Roman care, după a publicat în primii ani interbelici la Pančevo "Calendarul poporului", a trecut în România și a editat între anii 1925 – 1926, la Lugoj, "Calendarul nostru", răspândit și în satele românești din Banatul iugoslav⁴¹³.

Ziare românești au apărut în perioada interbelică și în Macedonia iugoslavă. Într-un raport întocmit de Legația Românie la Belgrad se menționează că în provincie circula "Curentul" (cu 50 de abonați în aprilie 1940), "Timpul", "România" și revista "Albina"⁴¹⁴.

Situația românilor din Banatul iugoslav s-a aflat și în atenția Institutului Social Banat – Crișana. La 5 iulie 1934, secția pentru studiul problemelor minoritare de pe lângă Institut l-a delegat pe profesorul Iosif Dima să întreprindă o anchetă sociologică în localitățile cu populație românească din Banatul iugoslav. Potrivit proiectului întocmit în acest sens, urmau să fie întreprinse cercetări sociologice în 39 de localități. Activitatea echipei de cercetători s-a desfășurat pe o perioadă de 45 de zile

(iulie – august 1934), timp în care au fost vizitate 31 de comune, cercetările terminându-se complet în 25 dintre acestea. Nu au putut fi vizitate toate cele 39 de localități, deoarece *transportarea ... dintr-o localitate în alta a fost dificilă, din cauza vigilenței organelor polițienești, cari de la un timp au început să ne urmărească mereu. În asemenea împrejurări a trebuit să abandonăm calea ferată și să utilizăm trăsura, indiferent de distanță. Tot din această cauză am fost nevoiți să schimbăm și itinerarul, făcând mereu deplasări în zig-zag și dese reveniri în comunele deja cercetate... . Și în fine am fost mult împiedicați în cercetările noastre și datorită unei complete dezordini ce domnește la unele din oficiile noastre parohiale de acolo... .*

Din primele cercetări care au fost întreprinse, situația românilor din Banatul iugoslav era *foarte tristă*. Aceștia trebuiau să plătească către autoritățile de stat dări enorme în raport cu impozitele existente în România. În același timp Belgradul efectua colonizări sistematice în preajma și chiar în satele românești. În aceste condiții, singurii conducători ai românilor din Banatul iugoslav erau preoții și cei câțiva învățători rămași, dar din păcate între aceștia existau numeroase neînțelegeri. Românii erau lipsiți de posibilitatea de a lua parte la viața politică din Iugoslavia, lucru datorat și faptului că *românii iugoslavi fac un fel de politică între ei, ridicând și dărâmând mereu idoli*.

Ancheta sociologică sublinia criza în care se găsea învățământul românesc din Banatul iugoslav, datorată în special lipsei de învățători români, care i-a adus mai ales pe cei mai tineri în situația de a nu mai cunoaște nici măcar alfabetul latin, iar izolarea, de cele mai multe ori forțată, a celor câțiva învățători de tot ceea ce poate fi numit progres în domeniul învățământului românesc *I-a făcut chiar și pe aceștia să dea rezultate cu totul submediocre în școlile lor. Este o jale să vezi ortografia unora dintre acești învățători, bine intenționați dealtfel, dar de multe ori lăsați de capul lor de către însăși organele de control. Și acesta firește, cu un anume scop*.

În ce privește preoții, puțini erau cei care-și făceau datoria față de comunitate, fapt ce determina căsătorii la vârsta de 15 ani (în vederea sporirii averii), creșterea înspăimântătoare a concubinajului, scăderea ratei natalității concomitent cu creșterea mortalității infantile.

Situația era critică și în domeniul sănătății, populația românească din localitățile chestionate fiind cuprinsă de boli de tot felul, în special tuberculoza, care *seceră fără milă o populație lipsită complet de sfaturile unor medici, pe cari i-ar primi atât de bucuroși, dacă copiii lor trecuți în România pentru studii s-ar gândi să se întoarcă acasă*.

Autorii anchetei au formulat o serie de propuneri pentru îmbunătățirea situației românilor din Banatul iugoslav. Se solicita astfel îmbogățirea fondului de carte al bibliotecilor, acolo unde ele existau, înființarea unor biblioteci noi, selecționarea cu mare atenție a cărților destinate acestor biblioteci, demersuri pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice pentru numirea unor profesori la Vrșac de preferință bănățeni, *care sunt sufletește mai apropiați de cei de dincolo*. Se cerea de asemenea să fie aduse la muzeul din Timișoara obiectele de mare valoare din bisericile românești din Banatul iugoslav, în special ușile împărătești de la biserica din Râtișor și realizarea unei intervenții pe lângă cele două eparhii în vederea exercitării unui control mai sever al oficiilor parohiale din Banatul iugoslav. Alte propuneri priveau organizarea internatului din Vrșac pe baze naționale și nu *cu menajarea anumitor interese personale, cum se proiectează*; necesitatea ca autoritățile române să intervină pe lângă cele iugoslave pentru aranjarea chestiunii cimitirelor, *anume de a se permite intrarea preoților români, acolo unde astăzi este interzisă*; acordarea de ajutor ziarului “Nădejdea” din Vrșac, amenințat cu încetarea apariției; contactarea Academiei Române pentru a se ști dacă au fost într-adevăr depuse acolo cărți vechi, care fuseseră ridicate din diferite biserici⁴¹⁵.

Populația românească din Banatul iugoslav a desfășurat în perioada interbelică o remarcabilă activitate corală și teatrală⁴¹⁶. Au fost organizate turnee ale formațiilor artistice din Banatul iugoslav în Banatul românesc, vizitele acestea găsim și răspunsul în prezența formațiilor românești în provincia vecină. Astfel, corul “Doina” al intelectualilor din Timișoara, condus de Sabin Drăgoi, a întreprins de Rusalii, în anul 1926, un turneu în Banatul iugoslav, fiind întâmpinat cu entuziasm de localnici. Corul a participat la o slujbă religioasă la Vrșac iar apoi a susținut un concert care s-a bucurat de un succes deplin. S-au distins cu acest prilej soliștii E. Grădinariu și M. Mreja. La banchetul oferit de fruntașii comunității române din Vrșac au luat parte și autoritățile locale iugoslave⁴¹⁷.

La serbările semicentenarului corului din Ečka, la care a participat și corul “Doina” din Uzdin, au fost prezenți *o mulțime de timișoreni*⁴¹⁸. Corul din Ciclova Montană a vizitat Straja și Biserica Albă (Bela Crkva)⁴¹⁹ iar în aprilie 1935, de Sfintele Paști, Uniunea studenților români din Iugoslavia, secția Timișoara, a organizat o manifestare culturală în Banatul iugoslav, la care au participat studenți și studente din Banat, Crișana, Ardeal, Bucovina, Oltenia și Valea Timocului. S-a urmărit realizarea unei excursii de

propagandă națională în satele românești din Banatul iugoslav, fiind vizitate localitățile Toracu Mare și Toracu Mic. A fost jucată piesa “O noapte furtunoasă” iar printre cântecele interpretate de corul studenților români s-au numărat “Hristos a înviat” și “Popor al lui Traian”⁴²⁰. Totodată, solistul K. Ursulescu din Lugoj a susținut o serie de concerte în localitățile Uzdin, Nicolinț (Nikolinc), Seleuș (Seleuš), Alibunar, Satu Nou (Novo Selo), Sarcia (Sarča), Grebenăț (Grebenac).

În replică, corurile românești din Banatul iugoslav au susținut o serie de concerte în Banatul românesc. Astfel, corul din Biserica Albă (Bela Crkva) a fost invitat la festivitatea organizată cu prilejul aniversării a 50 de ani de existență a corului din Ciclova Montană, concertând apoi și la Oravița. Corul țărănesc din Toracu Mare a fost prezent la Sânnicolau Mare iar “Reuniunea de citire și cântări” din satul Coștei (Kuštilj) a luat parte, pe parcursul deceniului al treilea, la diverse manifestări culturale organizate la București, Constanța, Sibiu⁴²¹.

Trebuie amintită și prezența românilor bănățeni din Banatul iugoslav la “Ziua cântecului bănățean”, organizată la începutul lunii septembrie 1936 la Timișoara. Au participat fanfarele din Vlaicovăț (Vlajkovac), Marghita (Margita) și Mesici (Mesic). De menționat faptul că aceste formații au beneficiat de călătorie gratuită pe căile ferate române⁴²².

Corul, fanfara și actorii amatori din Sarcia (Sarča) au prezentat un spectacol în satul Foeni⁴²³ iar trupa de teatru amatori din Coșteiu iugoslav (Kuštilj) a pus pe scenă, în 1926, la Lățunaș, piesa “Iancu Jianu”⁴²⁴. Este de remarcat faptul că multe dintre piesele jucate de artiștii amatori din Banatul iugoslav provin din dramaturgia românească, aparținând mai ales lui Vasile Alecsandri, I.L. Caragiale, I.V. Popa ș.a.⁴²⁵.

Încă din primii ani interbelici, intelectualii români din Banatul iugoslav au depus eforturi pentru înființarea unei asociații care să coordoneze activitatea culturală a românilor din provincie. La 19 martie 1936 a luat ființă, după modelul “Asociației transilvănene pentru cultura și literatura poporului român” și având obiective asemănătoare, ASTRA din Banatul iugoslav. S-a apelat încă de la începuturile sale la românii din această provincie care trăiau în România și ocupau funcții importante să contribuie efectiv, după posibilități, la *emanciparea fraților care au rămas în Banatul iugoslav*⁴²⁶.

Astra din Banatul iugoslav a fost sprijinită de către autoritățile politice și culturale din România. Astfel, pentru nevoile bibliotecii Astreii au

fost trimise din România 652 de cărți, majoritatea cu caracter religios, care au fost împărțite organizațiilor locale ale Asociației⁴²⁷. La Congresul Astei de la Timișoara (11-13 septembrie 1937) au luat parte și reprezentanții Astei din Banatul iugoslav, Ioan Mităr (președintele Asociației) și Lazăr Cârdu (secretarul general). Președintele Ioan Mităr a adresat participanților un cuvânt de salut, în care a amintit situația critică în care se afla cultura românească din provincie. Majoritatea intelectualilor români părăsiseră Banatul iugoslav trecând în România, astfel că minoritatea română a rămas ca un om sărac, fără ocrotire. Situația se datora și dezbinării intelectualilor români rămași în provincie. În aceste condiții, Astra avea drept scop emanciparea culturală a românilor din Banatul iugoslav iar pentru realizarea acestui deziderat vorbitorul solicita sprijinul intelectualilor români⁴²⁸.

La adunarea Astei din 22 mai 1938 de la Vrșac a participat ca invitat și ministrul plenipotențiar al României la Belgrad, Victor Cădere⁴²⁹.

În cadrul editurii Astra a apărut în 1939 volumul de "Poezii populare din Bănatul iugoslav", culese de Roman Cristea și Tr. Mărghiticean⁴³⁰.

Alături de Astra, pe teritoriul Banatului iugoslav și-au desfășurat activitatea și alte asociații culturale. Încă din anul 1923 a fost elaborat statutul "Asociației Culturale a Românilor din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor", care însă nu a obținut din partea autorităților iugoslave aprobarea de a funcționa. În acest context s-au înființat cercurile religioase, în cadrul cărora se țineau prelegeri și se organizau serbări. În august 1923 a fost constituită "Asociația studenților români din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor". În deceniul al patrulea s-a constituit "Asociația Femeilor Române" iar la Cuvin (Kovin) "Societatea femeilor din Cuvin". La 30 august 1931 la Alibunar a luat naștere "Asociația corurilor și fanfarelor române din Bănatul iugoslav" iar în iunie 1937 "Asociația foștilor voluntari români – secția iugoslavă", ce-și propunea să mențină legătura cu asociația similară din Cluj.

La rândul lor, preoții din Banatul iugoslav și-au constituit "Asociația preoților ortodocși români din Banatul iugoslav" iar elevii de la secțiile cu predare în limba română de pe lângă liceul și școala normală din Vrșac au înființat în 1935 societatea literară "Junimea bănățeană". Trebuie menționat și faptul că un rol important în învierea vieții culturale românești din Banatul iugoslav l-au jucat învățătorii contractuali, tineretul aflat la studii în România și elevii români de la Școala normală din Vrșac⁴³¹.

În perioada interbelică și-au desfășurat activitatea, în diverse domenii, români născuți pe teritoriul Banatului iugoslav. Astfel, dr. Savu Butoarcă, absolvent al Universității din Cluj, doctor în filozofie, matematici superioare și fizică experimentală și-a desfășurat o parte a activității sale ca asistent la Institutul de pedagogie al Universității din Cluj. Nicolae Imbroane a susținut și el, în perioada analizată, o intensă activitate publicistică, culturală și politică în România⁴³².

În luna august 1931, 8 țărani români din Banatul iugoslav au fost în România pentru a frecventa cursuri agricole⁴³³, iar în 1934 un grup de plugari români bănățeni din regiunea Vrșac-ului au vizitat Valea Prahovei și localitățile Câmpina, Breaza, Sinaia. În cursul acestei excursii aranjate de către Uniunea Camerelor Agricole din România, țărani români din Banatul iugoslav au fost primiți în audiență de către regele Carol al II-lea. Au fost vizitate apoi coloniile de bănățeni și macedoneni din regiunea dobrogeană Bazargic – Balcic - Caliacra⁴³⁴.

Relațiile culturale ale iugoslavilor din Banatul românesc cu Iugoslavia

La rândul lor, etnicii iugoslavi din Banatul românesc au desfășurat, în perioada interbelică, o intensă activitate culturală. Aceasta s-a desfășurat în cadrul unor societăți culturale și filantropice, cum au fost “Reuniunea de cântări greco-ortodoxe ZORA”, din Timișoara; “Societatea de binefacere a femeilor iugoslave din Timișoara”⁴³⁵, “Uniunea tinerilor iugoslavi” din Timișoara⁴³⁶, “Societatea de lectură iugoslavească” din Cenei⁴³⁷ și societățile muzicale iugoslave din localitățile Gelu, Variaș, Sânpetru Mare⁴³⁸, Moldova Veche, Becicherecu Mic⁴³⁹ etc.

Au fost organizate o serie de manifestări culturale, unele cu ocazia unor importante sărbători religioase, la care au participat și invitați din Iugoslavia. Astfel, la sfințirea clopotelor bisericii ortodoxe iugoslave din Timișoara a participat și corul mixt din Kikinda⁴⁴⁰, iar la 27 decembrie 1925, “Reuniunea femeilor iugoslave” din Timișoara a organizat un program cultural la Cazinoul militar, la care a participat și “Reuniunea de cântări” din Vrșac⁴⁴¹.

Una din cele mai importante sărbători religioase pentru poporul iugoslav este legată de numele Sfântului Sava. Sârbii din Banatul românesc (cu un dezvoltat simțământ religios – conform documentelor oficiale ale vremii) au dat de-a lungul anilor o importanță deosebită acestui eveniment.

În 1935 era plănuită reunirea tuturor corurilor iugoslave într-unul singur, iar clădirea teatrului orășenesc din Timișoara a fost închiriată în vederea organizării sărbătorii de Sf. Sava. Praznicul a fost ținut în toate localitățile cu populație iugoslavească din Banatul românesc, la Becicherecul Mic având loc chiar un *bal iugoslav cu măști*⁴⁴².

În prima parte a anului 1935, Societatea de muzică iugoslavească “Orao” a organizat o întâlnire a corurilor iugoslave, cu scopul unei *promovări mai intense a muzicii populare iugoslave în Banat*. Cu acest prilej s-a vizitat Societatea de cântări “Lira” din localitatea Sânpetru⁴⁴³. La 27 februarie 1935 a fost constituită Uniunea formațiilor de muzică iugoslavească din Timișoara și Uniunea cântăreților iugoslavi din România, cu sediul tot la Timișoara. Formațiile corale “Zora” și “Sloga” au ocupat un loc important în cadrul acestei uniuni de formații⁴⁴⁴.

Și pe parcursul deceniului patru, formații culturale din Iugoslavia au fost prezente în Banatul iugoslav. Formația de teatru amator din Klarija (azi Radojevo, Vojvodina) a jucat la Cenei⁴⁴⁵ iar formația de acordeoniști “Bradje Maksimović” din Belgrad a concertat în cadrul programului de cabaret de la cafeneaua “Dacia” din cartierul timișorean Fabric⁴⁴⁶. La aniversarea a 70 de ani de existență a “Reuniunii de cântări iugoslave” din Timișoara, la 3 mai 1937, au participat și corul bisericesc din Sombor (Bačka) și Corul surorilor iugoslave din Petrovgrad (Zrenjanin)⁴⁴⁷.

În aceeași perioadă formații artistice iugoslave din Banatul românesc au organizat spectacole în diferite localități ale provinciei. La începutul lunii martie 1935, “Societatea muzicală iugoslavă” din Gelu a susținut un concert la Sânpetru Mare⁴⁴⁸.

Un eveniment important a avut loc la sfârșitul anului 1935, când la Timișoara a fost deschisă expoziția pictorului Isac Jovan, care expunea numeroase lucrări realizate în Iugoslavia⁴⁴⁹.

La sfârșitul aceluiași an, firma de turism “Putnik” din Iugoslavia a pus în circulație primul tren de vacanță pe ruta Timișoara - Belgrad⁴⁵⁰.

Din păcate, evoluțiile de pe scena politică europeană de după 1940 au avut repercusiuni dintre cele mai grave asupra acestui domeniu al relațiilor dintre cele două țări. Relațiile culturale dintre România și Iugoslavia vor cunoaște o perioadă de regres, căreia nici unul dintre contemporani nu i-ar fi putut prevedea durata. Această situație va lua sfârșit abia la începutul deceniului al șaptelea.

NOTE

-
- ¹ Miodrag Milin, *Relațiile politice româno-iugoslave în epoca modernă*, București, Ed. Academiei Române, 1992, p. 44.
- ² *Ibidem*, p. 45.
- ³ *Ibidem*, p. 45-48.
- ⁴ Radu Flora, *Relațiile iugoslavo-române*, Pančevo, Ed. Libertatea, 1968, p. 44.
- ⁵ Nicolae Iorga, *Relations entre Serbes et Roumains*, București, Imprimeria Culturală "Neamul Românesc", 1922.
- ⁶ Idem, *Români și slavi. Români și unguri*, București, Ed. Institutului sud-est – european, 1922.
- ⁷ *Memoriile Academiei Române*, secția istorie, seria III, tomul III-IV, 1924-1925, p. 37.
- ⁸ Nicolae Iorga, *Hi stoire de Etats balcaniques jusqu'a 1924*, Paris, Librairie Universitarire J. Gomber, 1925.
- ⁹ Idem, *În Serbia de după războiu*, București, 1927.
- ¹⁰ *Memoriile Academiei Române*, secția istorie, seria III, tomul XIII, 1932-1933, p. 57-67.
- ¹¹ *Revue historique du sud-est européen* (în continuare *Revue historique...*) 1-3, iulie-sept., 1932, p. 233-307.
- ¹² Idem, 10-12, oct. – dec. 1932, p. 350-366.
- ¹³ Idem, 10-12, oct. – dec. 1933, p. 350-366.
- ¹⁴ Idem, 1-3, ian. - mart. 1934, p. 81-102.
- ¹⁵ *Memoriile Academiei Române*, secția istorie, seria III, tomul XIX, 1937, p. 249-272.
- ¹⁶ Idem, p. 153-165. Iosif Bošković a fost un spirit enciclopedic, remarcându-se în domenii ca matematica, fizica etc.
- ¹⁷ *Revue historique...*, 10-12, oct. – dec. 1937, p. 265-282.
- ¹⁸ Idem, 10-12, oct. – dec. 1936, p. 323-333.
- ¹⁹ Idem, 1-3, ian. – mart. 1938, p. 33.
- ²⁰ *Lumina*, nr. 6, 1968, p. 392.
- ²¹ Vezi în acest sens colecția interbelică a revistei *Revue historique...*
- ²² *Revue historique...*, 1-3, ian. – mart. 1940, p. 74-75.
- ²³ Idem, 4-6, aprilie-iunie 1931, p. 148.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 119-120.
- ²⁵ *Revue historique...*, 7-9, iulie – sept. 1927, p. 223-229.
- ²⁶ *Memoriile Academiei Române*, secția istorie, seria III, tomul II, 1923-1924, p. 201-220.
- ²⁷ *Revue historique...*, 4-6, aprilie – iunie, 1926, p. 92.
- ²⁸ *Banatul*, febr. – mart. 1928, p. 44.
- ²⁹ *Banatul*, aprilie – mai 1928, p. 12-19.
- ³⁰ *Revista Istorică Română*, MCMXXXI, vol. I, fasc. II, 1931, p. 194.
- ³¹ C.B. Obedeianu, *Les relations historiques et politiques des Roumains avec les Serbes*, București, Geller, 1929.
- ³² Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României*, București, Fundația I.C. Brătianu, Ed. "Cartea Românească", 1930.
- ³³ *Graiul Românesc*, IV, 1930, p. 195-200.
- ³⁴ *Revista Istorică Română*, MCMXXXI, vol. I, fasc. II, 1931, p. 203.

- ³⁵ *Ibidem*, p. 203.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 224.
- ³⁷ *Revista Istorică Română*, MCMXXXV- MCMXXXVI, vol. V-VI, 1935-1936, p. 526.
- ³⁸ *Idem*, MCMXXXVII, vol. VII, fasc. III-IV, 1937, p. 258-267.
- ³⁹ *Idem*, MCMXXXII, vol. II, fasc. II-III, 1932, p. 136-142.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 143.
- ⁴¹ *Idem*, seria III, tomul XVII, 1935, p. 1-49.
- ⁴² *Idem*, seria III, tomul XIV, 1933, p. 1.
- ⁴³ Raoul V. Bosy, *Agenția diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-iugoslave sub Cuza-vodă*, București, Imprimeria Națională, 1934.
- ⁴⁴ *Memoriile Academiei Române*, secția istorie, seria III, tomul XX, 1938, p. 133-195; 221-253.
- ⁴⁵ *Idem*, seria III, tomul XXI, 1939, p. 141-159.
- ⁴⁶ *Revista Istorică Română*, MCMXXXV- MCMXXXVI, vol. V-VI, 1935-1936, p. 549.
- ⁴⁷ *Idem*, MCMXXXI, vol. I, fasc. III, 1931.
- ⁴⁸ *Idem*, MCMXXXVIII, vol. VIII, p. 210-234.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 95-123.
- ⁵⁰ *Idem*, MCMXXXVII, vol. VII, fasc. III-IV, 1937, p. 339-357.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 391.
- ⁵² *Idem*, MCMXXXIX, vol. IX, 1939, p. 409.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 463.
- ⁵⁴ *Idem*, MCMXXXIX, vol. IX, 1939.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 460. În istoriografia iugoslavă a abordat această problemă D.S. Radojčić, *O prvom vlaškom štamparu Makariji i o prvom vlaškim štamparijama*, vezi R. Flora, *op.cit.*, p. 31.
- ⁵⁶ Arhivele Naționale, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 251/1939, f. 16.
- ⁵⁷ *Universul*, 14 iunie 1931, p. 2.
- ⁵⁸ *Revue historique...*, nr. 7-9, iulie – sept., 1926, p. 246-249.
- ⁵⁹ *Idem*, nr. 7-9, iulie – septembrie, 1928, p. 274-275.
- ⁶⁰ *Idem*, nr. 4-6, aprilie – iunie, 1928, p. 265.
- ⁶¹ *Idem*, nr. 4-6, aprilie – iunie, 1924, p. 197.
- ⁶² *Idem*, nr. 4-6, aprilie – iunie, 1927, p. 141.
- ⁶³ *Idem*, nr. 10-12, oct. – dec., 1928, p. 136-139.
- ⁶⁴ *Revue historique...*, 4-6, aprilie – iunie 1931, p. 151.
- ⁶⁵ *Idem*, 10-12, oct. – dec. 1931, p. 319.
- ⁶⁶ *Idem*, 1-3, ian. – mart. 1932, p. 121.
- ⁶⁷ *Idem*, 4-6, aprilie – iunie 1932, p. 195.
- ⁶⁸ *Idem*, 1-3, ian. – mart. 1933, p. 100.
- ⁶⁹ *Idem*, 4-6, apr. – iunie 1936, p. 213.
- ⁷⁰ *Idem*, 10-12, oct. – dec. 1938, p. 387-393.
- ⁷¹ *Memoriile Academiei Române*, secția istorie, seria III, tomul XVIII, 1936, p. 115-153.
- ⁷² *Revista Istorică Română*, MCMXXXIII, vol. III, fasc. I, p. 102.
- ⁷³ *Idem*, MCMXXXIV, vol. IV, 1934, p. 366.
- ⁷⁴ *Idem*, MCMXXXVIII, vol. VIII, 1938, p. 307.
- ⁷⁵ *Idem*, MCMXXXIX, vol. IX, 1930, p. 423.
- ⁷⁶ *Idem*, MCMXXXII, vol. I, fasc. II, 1931, p. 198.

- ⁷⁷ *Lumina*, nr. 6, 1968, p. 393-394.
- ⁷⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 253.
- ⁷⁹ *Idem*, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 70, f. 95, 97.
- ⁸⁰ *Ibidem*, f. 253.
- ⁸¹ R. Flora, *op.cit.*, p. 13-57.
- ⁸² *Memoriile Academiei Române*, secția literară, seria III, tom III, 1927, p. 131-169.
- ⁸³ *Revista Istorică Română*, MCMXXXVIII, vol. VIII, 1938, p. 48-55.
- ⁸⁴ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926.
- ⁸⁵ R. Flora, *op.cit.*, p. 15.
- ⁸⁶ *Ibidem*, p. 317.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 50.
- ⁸⁸ *Revista Istorică Română*, MCMXXXIX, vol. IX, 1939, p. 472.
- ⁸⁹ *Revista Istorică Română*, MCMXXXII, vol. I, fasc. I, 1932, p. 107.
- ⁹⁰ *Idem*, MCMXXXI, vol. I, fasc. II, 1931.
- ⁹¹ *Idem*, MCMXXXI, vol. I, fasc. II, 1391, p. 390.
- ⁹² *Memoriile Academiei Române*, secția literară, seria III, tomul II, 1925, p. 291-379.
- ⁹³ R. Flora, *op.cit.*, p. 309.
- ⁹⁴ *Revista Istorică Română*, MCMXXXVIII, vol. VIII, 1938, p. 288.
- ⁹⁵ *Idem*, MCMXXXII, vol. I, fasc. IV, 1932, p. 442.
- ⁹⁶ R. Flora, *op.cit.*, p. 56.
- ⁹⁷ *Revista Istorică Română*, MCMXXXIX, vol. IX, 1939, p. 506.
- ⁹⁸ R. Flora, *op.cit.*, p. 49.
- ⁹⁹ *Revista Istorică Română*, MCMXXXIX, vol. IX, 1939, p. 347-350.
- ¹⁰⁰ *Lumina*, nr. 6, 1968, p. 388, 394.
- ¹⁰¹ *Idem*, p. 369.
- ¹⁰² *Idem*, p. 372.
- ¹⁰³ *Dacia*, 25 mai 1940, p. 2.
- ¹⁰⁴ *Lumina*, nr. 6, 1968, p. 372.
- ¹⁰⁵ R. Flora, *op.cit.*, p. 43.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 40.
- ¹⁰⁷ *Banatul*, febr. – mart. 1928, p. 44.
- ¹⁰⁸ *Memoriile Academiei Române*, secția literară, seria III, tomul IV, 1928-1929, p. 85-193.
- ¹⁰⁹ *Lumina*, nr. 6, 1968, p. 394-395.
- ¹¹⁰ *Idem*, p. 368.
- ¹¹¹ Aurel Cosma jr., *Constituția regatului iugoslav*, Timișoara, 1934.
- ¹¹² *Revista Istorică Română*, MCMXXXVIII, vol. VIII, 1938, p. 333.
- ¹¹³ *Idem*, MCMXXXII, 1931, p. 218.
- ¹¹⁴ *Idem*, MCMXXXII, vol. II, fasc. II-III, 1932, p. 333.
- ¹¹⁵ *Idem*, MCMXXXII, vol. II, fasc. IV, 1932, p. 439.
- ¹¹⁶ *Idem*, MCMXXXVII, vol. VII, fasc. III-IV, 1937, p. 476.
- ¹¹⁷ *Revue historique...*, 7-9, iul.-sept., 1936, p. 302.
- ¹¹⁸ *Lumina*, nr. 6, 1968, p. 393.
- ¹¹⁹ *Revue historique...*, 1-3, ian. – mart. 1926, p. 78-79.
- ¹²⁰ *Societatea de mâine*, 7 februarie 1926, p. 104.

- ¹²¹ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 2, f. 129.
- ¹²² Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Primăria municipiului Timișoara*, d. 16/1937, f. 3.
- ¹²³ *Voința Banatului*, 17 mai 1936, p. 3.
- ¹²⁴ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Primăria municipiului Timișoara*, d. 16/1937, f. 20.
- ¹²⁵ *Dacia*, 7 aprilie 1940, p. 2.
- ¹²⁶ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 228.
- ¹²⁷ *Dacia*, 7 aprilie 1940, p. 2.
- ¹²⁸ *Idem*, 10 mai 1940, p. 2.
- ¹²⁹ *Idem*, 8 mai 1940, p. 2.
- ¹³⁰ I. Miloia, în *Banatul*, an II, nr. 6, p. 9-14.
- ¹³¹ *Societatea de mâine*, nr. 10, 17 octombrie 1926, p. 662.
- ¹³² Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Prefectura Timiș-Torontal*, d. 2/1938, f. 117.
- ¹³³ *Revista Istorică Română*, MCMXXXI, vol. I, fasc. III, 1931, p. 243.
- ¹³⁴ *Idem*, MCMXXXI, vol. I, fasc. I, 1931, p. 101.
- ¹³⁵ *Idem*, MCMXXXV-MCMXXXVI, vol. V-VI, 1935-1936, p. 584.
- ¹³⁶ *Luceafărul*, nr. 1, Timișoara, 1935, p. 21-22.
- ¹³⁷ R. Flora, *op.cit.*, p. 152-156.
- ¹³⁸ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 51, f. 170.
- ¹³⁹ *Ibidem*, vol. 50, f. 155.
- ¹⁴⁰ *Idem*, *fond Mica Înțelegere*, vol. 14, f. 193.
- ¹⁴¹ *Idem*, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 51, f. 170.
- ¹⁴² *Ibidem*, vol. 52, f. 287-288.
- ¹⁴³ *Nădejdea*, 7 iulie 1929.
- ¹⁴⁴ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 52, f. 287.
- ¹⁴⁵ *Nădejdea*, 31 august 1930, p. 2.
- ¹⁴⁶ Arhivele Naționale București, *fond Casa Regală*, d. 75/1939, p. 13.
- ¹⁴⁷ Vezi în acest sens Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 49, ziarele românești ce apăreau la Timișoara în perioada interbelică precum și capitolele despre relațiile politice și economice dintre cele două state din actuala lucrare.
- ¹⁴⁸ Arhiva MAE, *fond Mica Înțelegere*, vol. 20, f. 185.
- ¹⁴⁹ *Cuvântul*, 28 august 1926, p. 1-2 și *idem*, 30 august 1928, p. 1-2.
- ¹⁵⁰ *Societatea de mâine*, 5 iunie 1927, p. 292.
- ¹⁵¹ *Ibidem*.
- ¹⁵² *Nădejdea*, 31 august 1930, p. 2.
- ¹⁵³ Vezi în acest sens ziarul "Pravda" din 10 mai 1939, articolul "Sărbătorirea zilei de 10 mai din România", ce realizează un istoric al semnificației acestei zile precum și al locului ei în istoria poporului român; "Politika" din 10 mai 1939, articolul "Azi România sărbătorește aniversarea independenței sale și aniversarea instituirii Regatului"; "Vreme" din 10 mai 1939, care a relatat despre sărbătorirea zilei la Belgrad: slujba religioasă de la Ambasada României, urmată de recepția la care au participat și membrii ai Asociațiunii iugoslavo-române; "Politika" din 11 mai 1939, articolul "Sărbătorirea solemnă a sărbătorii naționale române în întreaga Românie".

- ¹⁵⁴ Arhivele Naționale București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 235/1939, f. 31.
- ¹⁵⁵ Vladimir Dumitrescu, *Oameni și cioburi*, Ed. Muzeul Dunării de Jos, Călărași, p. 33-34.
- ¹⁵⁶ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 51, f. 171.
- ¹⁵⁷ *Ibidem*, loc.cit.
- ¹⁵⁸ *Ibidem*, vol. 52, f. 18.
- ¹⁵⁹ *Ibidem*, vol. 49, f. 274.
- ¹⁶⁰ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918-1941)*, Timișoara, Editura de vest, 1996; *Idem, Jugoslovensko – rumunski odnosi, 1918-1941*, Vrșac, 1984, Ioan Lupăș, *Istoria românilor*, București, Ed. Scripta, 1993.
- ¹⁶¹ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918-1941)*, p.180.
- ¹⁶² *Ibidem*, p.180-181.
- ¹⁶³ Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol.71, f. 44.
- ¹⁶⁴ *Ibidem*, vol.69, f. 249.
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, vol 37, f. 57.
- ¹⁶⁶ *Ibidem*, vol. 68, f. 50.
- ¹⁶⁷ *Ibidem*, vol. 70, f. 12.
- ¹⁶⁸ *Ibidem*, vol. 49, f. 24.
- ¹⁶⁹ *Ibidem*, vol. 68, f. 50.
- ¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 48-40.
- ¹⁷¹ *Ibidem*, vol. 69, f. 249.
- ¹⁷² *Ibidem*, vol. 68, f. 71-72.
- ¹⁷³ *Ibidem*, f. 231.
- ¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 232.
- ¹⁷⁵ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 135.
- ¹⁷⁶ Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 69, f. 5.
- ¹⁷⁷ *Ibidem*, vol. 69, f. 1.
- ¹⁷⁸ *Ibidem*, vol. 68, f. 328.
- ¹⁷⁹ *Ibidem*, f. 408.
- ¹⁸⁰ *Ibidem*, vol. 69, f. 616.
- ¹⁸¹ *Ibidem*, f. 617.
- ¹⁸² *Ibidem*, vol. 76, f. 17.
- ¹⁸³ *Ibidem*.
- ¹⁸⁴ *Ibidem*, vol. 69, f. 499.
- ¹⁸⁵ *Ibidem*, vol 68, f. 361.
- ¹⁸⁶ *Ibidem*, vol.69, f. 319.
- ¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 424.
- ¹⁸⁸ *Nădejdea*, 25 aprilie 1924, p. 2.
- ¹⁸⁹ Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 69, f. 376.
- ¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 376.
- ¹⁹¹ *Ibidem*, f. 221.
- ¹⁹² *Ibidem*, vol. 70, f. 78, 80.
- ¹⁹³ *Ibidem*, f. 149.
- ¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 187.
- ¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 104.

- ¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 211.
¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 272.
¹⁹⁸ *Ibidem*, f. 227.
¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 229.
²⁰⁰ *Ibidem*, f. 352.
²⁰¹ *Ibidem*, vol.71, f. 112.
²⁰² *Ibidem*, f. 257.
²⁰³ *Ibidem*, f. 13.
²⁰⁴ *Ibidem*, f. 38.
²⁰⁵ *Ibidem*, f. 124. Demetru Bălănescu, supus iugoslav, cu domiciliu în Biserica Albă, decedat la 8 mai 1924, a prevăzut prin testament donarea averii sale fie către Societatea Culturală "ASTRA" din Sibiu, fie Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, în scopul acordării de burse tinerilor ortodocși români supuși iugoslavi, care urmau să studieze în cadrul școlilor medii, superioare, comerciale sau la academiile agricole. ASTRA a cedat fondurile acestei fundații Bisericii ortodoxe române din Sibiu.
²⁰⁶ *Ibidem*, f. 273.
²⁰⁷ *Ibidem*, f. 310.
²⁰⁸ *Ibidem*, f. 318.
²⁰⁹ *Ibidem*, f. 309.
²¹⁰ *Ibidem*, f. 311.
²¹¹ *Ibidem*, vol. 76, f. 37.
²¹² *Ibidem*, vol. 7, f. 207.
²¹³ *Ibidem*, f. 357.
²¹⁴ *Ibidem*, vol. 72, f. 23.
²¹⁵ *Ibidem*, f. 24.
²¹⁶ *Ibidem*, f. 30.
²¹⁷ *Ibidem*, f. 63.
²¹⁸ *Ibidem*, f. 74.
²¹⁹ *Ibidem*, f. 82.
²²⁰ *Ibidem*, f. 207.
²²¹ *Ibidem*, vol. 73, f. 13.
²²² *Ibidem*, f. 14.
²²³ *Ibidem*, f. 64.
²²⁴ *Ibidem*, f. 30.
²²⁵ *Ibidem*, f. 31.
²²⁶ *Ibidem*, f. 33.
²²⁷ *Ibidem*, f. 4.
²²⁸ *Ibidem*, vol. 72, f. 23.
²²⁹ *Ibidem*, f. 231.
²³⁰ *Ibidem*, f. 231, 238, 260.
²³¹ *Ibidem*, f. 386.
²³² *Idem*, fond *Mica Înțelegere*, vol. 8, f. 181-182.
²³³ *Ibidem*, vol. 9, f. 121.
²³⁴ *Ibidem*, f. 295.

- ²³⁵ Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 73, f. 429.
²³⁶ *Ibidem*, f. 436.
²³⁷ *Ibidem*, vol. 74, f. 18.
²³⁸ *Ibidem*, vol. 73, f. 443-449.
²³⁹ *Ibidem*, f. 477.
²⁴⁰ *Ibidem*, f. 522.
²⁴¹ *Ibidem*, vol. 74, f. 25.
²⁴² *Ibidem*, vol. 74, f. 27.
²⁴³ *Ibidem*, f. 108.
²⁴⁴ *Ibidem*, f. 128.
²⁴⁵ *Ibidem*, f. 131.
²⁴⁶ *Ibidem*, f. 197.
²⁴⁷ *Ibidem*, f. 199.
²⁴⁸ *Ibidem*, f. 554.
²⁴⁹ *Ibidem*, f. 555.
²⁵⁰ *Ibidem*, vol. 75, f. 7.
²⁵¹ *Ibidem*, vol. 50, f. 172.
²⁵² *Ibidem*, vol. 75, f. 51.
²⁵³ *Ibidem*, f. 180.
²⁵⁴ *Ibidem*, f. 189.
²⁵⁵ *Ibidem*, f. 259.
²⁵⁶ *Ibidem*, f. 312.
²⁵⁷ *Ibidem*, f. 313.
²⁵⁸ *Ibidem*, f. 314.
²⁵⁹ *Ibidem*, f. 315.
²⁶⁰ *Ibidem*, f. 337.
²⁶¹ *Ibidem*, f. 336.
²⁶² *Ibidem*, f. 338.
²⁶³ *Ibidem*, f. 339.
²⁶⁴ *Ibidem*, f. 342.
²⁶⁵ *Ibidem*, f. 351.
²⁶⁶ *Ibidem*, vol. 76, f. 133.
²⁶⁷ *Ibidem*, f. 134.
²⁶⁸ *Ibidem*, f. 135.
²⁶⁹ *Ibidem*, f. 179.
²⁷⁰ *Ibidem*, f. 393.
²⁷¹ *Ibidem*, f. 259.
²⁷² *Ibidem*, f. 187.
²⁷³ *Nădejdea*, 27 octombrie 1929, p. 2.
²⁷⁴ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918-1941)*, p. 183.
²⁷⁵ *Nădejdea*, 26 ianuarie 1930.
²⁷⁶ *Voința Banatului*, 21 august 1938, p. 4.
²⁷⁷ G. Popi, *op.cit.*, p. 183-184.
²⁷⁸ *Voința Banatului*, 16 iunie 1925, p. 1.

- 279 *Idem*, 2 septembrie 1934, p. 2.
- 280 *Idem*, 11 septembrie 1932, p. 3.
- 281 *Idem*, 11 noiembrie 1924, p. 2.
- 282 Arhiva Ministerului de Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 50, f. 5.
- 283 *Banatul*, noiembrie – decembrie 1928, p. 59-61.
- 284 Arhiva Națională București, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 126/1920, f. 103-106.
- 285 *Ibidem*, f. 255, p. 228.
- 286 *Voința Banatului*, 19 martie 1933, p. 2.
- 287 *Vezi în acest sens ziarele Voința Banatului, Vestul, Nădejdea*, din perioada interbelică.
- 288 Pompiliu D. Șerbănescu, *Naționalismul organizat (Câteva aspecte din Iugoslavia de azi)*, Timișoara, Ed. Revistei "Granița", 1934, p. 27-36.
- 289 *Revista Istorică Română*, MCMXXXVII, vol. VII, fasc. III-IV, 1937, p. 477.
- 290 Petre Nemoianu, *Sârbii și românii*, Craiova, 1930.
- 291 *Banatul*, noiembrie – decembrie 1928, p. 59-61.
- 292 Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918 – 1941)*, p. 132-134.
- 293 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 71, f. 44.
- 294 Gligor Popi, *op. cit.*, p. 136.
- 295 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 68, f. 50.
- 296 *Ibidem*, f. 48.
- 297 *Ibidem*, f. 42.
- 298 Gligor Popi, *op. cit.*, p. 136.
- 299 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 68, f. 231.
- 300 Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918 – 1941)*, 135.
- 301 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol.
- 302 *Idem*, vol. 69, f. 616.
- 303 *Idem*, vol. 76, f. 16.
- 304 *Idem*, vol. 68, f. 361.
- 305 Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918 – 1941)*, p. 137.
- 306 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 69, f. 413.
- 307 *Ibidem*, f. 323.
- 308 *Ibidem*, f. 321.
- 309 *Ibidem*, f. 415.
- 310 *Ibidem*, f. 424.
- 311 *Ibidem*, f. 376.
- 312 *Ibidem*, f. 149.
- 313 *Ibidem*, f. 183.
- 314 *Ibidem*, f. 272.
- 315 *Ibidem*, f. 229.
- 316 *Ibidem*, f. 38.
- 317 *Ibidem*, f. 273.
- 318 *Ibidem*, f. 309.
- 319 *Idem*, vol. 72, f. 9. În decembrie 1925 a fost promulgată Legea privind școlile populare, care garanta minorității iugoslave dreptul de a avea școli confesionale.
- 320 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 7, f. 207.

- ³²¹ *Ibidem*, f. 357.
- ³²² *Idem*, vol. 72, f. 13.
- ³²³ *Ibidem*, f. 26.
- ³²⁴ *Ibidem*, f. 28.
- ³²⁵ *Ibidem*, f. 46.
- ³²⁶ *Ibidem*, f. 47.
- ³²⁷ *Ibidem*, f. 49.
- ³²⁸ *Ibidem*, f. 60.
- ³²⁹ *Ibidem*, f. 86-87.
- ³³⁰ *Idem*, vol. 76, f. 47.
- ³³¹ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 142-143.
- ³³² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 50, f. 23.
- ³³³ *Ibidem*, vol. 73, f. 4.
- ³³⁴ *Ibidem*, f. 27.
- ³³⁵ *Ibidem*, vol. 72, f. 339.
- ³³⁶ *Ibidem*, vol. 73, f. 77.
- ³³⁷ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 144-145
- ³³⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 73, f. 295-307.
- ³³⁹ *Ibidem*, f. 157.
- ³⁴⁰ *Ibidem*, f. 167.
- ³⁴¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 8, f. 181-182.
- ³⁴² *Idem*, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 73, f. 393-394.
- ³⁴³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 73, f. 395.
- ³⁴⁴ *Idem*, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 302.
- ³⁴⁵ *Idem*, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 73, f. 433-434.
- ³⁴⁶ *Ibidem*, f. 455.
- ³⁴⁷ *Ibidem*, f. 464.
- ³⁴⁸ Gligor Popi, *Români din Banatul iugoslav (1918-1941)*, p. 256-263.
- ³⁴⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 75, f. 38.
- ³⁵⁰ *Ibidem*, f. 48.
- ³⁵¹ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 149
- ³⁵² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 74, f. 298.
- ³⁵³ *Ibidem*, vol. 75, f. 163.
- ³⁵⁴ Gligor Popi, *op.cit.*, p. 150-152.
- ³⁵⁵ Trăilă Spăriosu, *Învățămintul primar românesc din Banatul iugoslav în secolul al XX-lea*, Ed. Libertatea, Pančevo, 1997, p. 42-43.
- ³⁵⁶ *Ibidem*, p. 44.
- ³⁵⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 75, f. 82.
- ³⁵⁸ *Ibidem*, f. 359.
- ³⁵⁹ *Ibidem*, f. 386.
- ³⁶⁰ *Ibidem*, f. 395.
- ³⁶¹ *Ibidem*, f. 396. O situație întocmită de Prefectura județului Timiș – Torontal în 1939 arăta că în județul Arad existau școli primare confesionale iugoslave în localitățile Nădlac, Pecica, Arad, Arad – Gai, Turnu iar în județul Timiș – Torontal la Checea, Becicherecul

- Mic, Beregsău Mare, Cenei, Cenadul Mare, Ciacova, Cralovăț, Dejan, Denta, Dinaș, Felnac, Foeni, Gad, Gelu, Giera, Ivanda, Lucareț, Mănăstire, Munar, Mănăștur, Parța, Petrovaselo, Rudna, Saravale, Satchinez, Satu Mare, Sângeorge, Sânmartinu Sârbesc, Sânnicolau Mare, Sânpetru Mare, Soca, Stabciova, Tolvădia, Variaș și Timișoara. În Caraș existau școli primare confesionale la Belobreșca, Câmpia, Divici, Liubcova, Măcești, Moldova Veche, Pojejena de Sus, Radimna, Socol, Zlatița, iar în județul Severin la Svinița. Școli primare iugoslave de stat existau, în județul Caraș la Carașova, Clocotici, Iabalcea, Lupac, Rafnic, Vodnic iar în Timiș – Torontal la Checea și Recaș (Vezi Arhiva Statului Timișoara, fond *Prefectura județului Timiș – Torontal*, d. 67/1939, f. 56.
- ³⁶² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 75, f. 51.
- ³⁶³ *Ibidem*, f. 53.
- ³⁶⁴ *Ibidem*, f. 54.
- ³⁶⁵ *Ibidem*, f. 55.
- ³⁶⁶ *Ibidem*, vol. 76, f. 187-192, 259.
- ³⁶⁷ *Ibidem*, vol. 76, f. 179.
- ³⁶⁸ *Ibidem*, f. 180.
- ³⁶⁹ *Ibidem*, f. 185.
- ³⁷⁰ *Voința Banatului*, 22 mai 1932, p. 1.
- ³⁷¹ *Vezi Banatul românesc*, 4 aprilie 1922, p. 2 și 5 aprilie 1922, p. 2, *Vestul* (perioada 1930 – 1940) etc.
- ³⁷² Mai multe date despre scopul și activitatea acestei ligi la Vasile Rămneanțu, *Emanuil Ungurianu (1845 – 1929)*, Timișoara, Ed. Mirton, 1996, p. 71-75.
- ³⁷³ *Ibidem*, p. 73.
- ³⁷⁴ G. Popi, *op.cit.*, p. 137.
- ³⁷⁵ Pentru statutul Muzeului Banatului din Timișoara până în 1918, vezi lucrarea Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, I*, Timișoara, Ed. Mirton, 1997.
- ³⁷⁶ Arhiva istorică a Muzeului Banatului, Dosar *Chestiunea obiectelor duse de iugoslavi în 1919 din Muzeul nostru*, Procesul verbal din 18 iunie 1919. A se vedea și lista.
- ³⁷⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 239.
- ³⁷⁸ *Ibidem*, f. 295.
- ³⁷⁹ Arhiva istorică a Muzeului Banatului, Dosar *Chestiunea obiectelor duse de iugoslavi în 1919 din Muzeul nostru*, adresa din 6 martie 1933.
- ³⁸⁰ *Ibidem*, Procesul verbal din 15 martie 1933, adresat de Ioachim Miloia primarului Timișoarei.
- ³⁸¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 108-109. Cu privire la arhiva minieră Oravița, vezi, Arhivele gen., Fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală*, d. 132/1933, f. 4.
- ³⁸² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 110.
- ³⁸³ *Ibidem*, f. 111.
- ³⁸⁴ *Ibidem*, f. 112.
- ³⁸⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 6, f. 197.
- ³⁸⁶ Arhivele naționale, Fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală*, d. 132/1933, f. 1, 4.
- ³⁸⁷ *Ibidem*, f. 9.

- ³⁸⁸ *Ibidem*, f. 24.
- ³⁸⁹ *Voința Banatului*, 7 octombrie 1934, p. 3.
- ³⁹⁰ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 69, f. 221.
- ³⁹¹ *Ibidem*, vol. 50, f. 5.
- ³⁹² *Banatul*, nr. 8-9, 1927, p. 17-19.
- ³⁹³ *Idem*, nov. - dec., 1928.
- ³⁹⁴ *Idem*, aprilie 1928, p. 12-19.
- ³⁹⁵ *Revista Istorică Română*, MCMXXX, vol. I, fasc. II, 1931, p. 206.
- ³⁹⁶ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, f. 465. Conferința a fost criticată în presa iugoslavă, care a declanșat cu acest prilej o campanie anti-românească. A fost nevoie de intervenția șefului diplomației românești I.G. Duca, care a informat Belgradul că expozeul istoricului român a fost pur științific, solicitând totodată încetarea acestei campanii, deoarece *pentru trăinicia alianței tonul presei iugoslave trebuie să se calmeze, opinia publică română fiind iritată*.
- ³⁹⁷ *Banatul*, febr.-mart. 1928, p. 44.
- ³⁹⁸ *Revista Istorică Română*, MCMXXXI, vol. I, fasc. IV, 1931, p. 442.
- ³⁹⁹ *Idem*, MCMXXXIII, vol. III, fasc. IV.
- ⁴⁰⁰ *Idem*, MCMXXXV-MCMXXXVI, vol. V-VI, 1935-1936, p. 629.
- ⁴⁰¹ *Idem*, MCMXXXVII, vol. VII, fasc. III-IV, p. 471.
- ⁴⁰² *Banatul*, nr. 7-8, 1927, p. 61.
- ⁴⁰³ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 189.
- ⁴⁰⁴ *Ibidem*
- ⁴⁰⁵ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 217.
- ⁴⁰⁶ Arhivele Naționale, București, *Fond Casa Regală*, d.27/1925, f. 27.
- ⁴⁰⁷ *Nădejdea*, 14 iulie 1929, p. 2.
- ⁴⁰⁸ *Idem*, 5 mai 1929.
- ⁴⁰⁹ *Idem*, 26 aprilie 1929.
- ⁴¹⁰ *Voința Banatului*, 16 mai 1937, p. 1.
- ⁴¹¹ Gligor Popi, *op. cit.*, p. 215.
- ⁴¹² *Banatul*, febr.-mart. 1928, p. 43.
- ⁴¹³ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 215-217.
- ⁴¹⁴ Arhiva MAE, *fond 71 Iugoslavia*, vol. 53, f. 280.
- ⁴¹⁵ *Revista Institutului Social Banat – Crișana*, nr. 37-38, 1940, p. 633-638.
- ⁴¹⁶ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 190-193.
- ⁴¹⁷ *Voința Banatului*, 6 iunie 1926, p. 3.
- ⁴¹⁸ *Luceafărul*, anul III, nr. 9, sept. 1936, p. 420.
- ⁴¹⁹ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 191.
- ⁴²⁰ *Voința Banatului*, 5 mai 1935, p. 2.
- ⁴²¹ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 191-192.
- ⁴²² *Voința Banatului*, 6 sept. 1936, p. 1 și 20 sept. 1936, p. 1.
- ⁴²³ *Lumina*, nr. 9, 1988, p. 69.
- ⁴²⁴ *Idem*, nr. 4-7, 1991, p. 72.
- ⁴²⁵ *Idem*, nr. 11-12, 1990, p. 27.
- ⁴²⁶ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav (1918-1941)*, p. 193-196.
- ⁴²⁷ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 206.

- ⁴²⁸ *Ibidem*, p. 202.
- ⁴²⁹ Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav, (1918-1941)*, p. 205
- ⁴³⁰ *Ibidem*, p. 206-208.
- ⁴³¹ *Ibidem*, p. 192.
- ⁴³² Vasile Zaberca, *Românii din Banatul iugoslav și Marea Unire*, Timișoara, Ed. Hestia, 1995, p. 37-40.
- ⁴³³ Arhiva Timișoara, *fond Prefectura Timiș-Torontal*, d. 3/1931, f. 7.
- ⁴³⁴ *Voința Banatului*, 2 sept. 1934, p. 2.
- ⁴³⁵ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Prefectura județului Timiș – Torontal*, d. 92/1925, f. 5.
- ⁴³⁶ *Temešvarski Vestnik*, 8 martie 1935, p. 4.
- ⁴³⁷ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Prefectura județului Timiș – Torontal*, d. 68/1927, f. 180.
- ⁴³⁸ *Temešvarski Vestnik*, 10 martie 1935, p. 4-5.
- ⁴³⁹ *Idem*, 17 martie 1935, p. 3-4.
- ⁴⁴⁰ *Voința Banatului*, 16 noiembrie 1924, p. 2.
- ⁴⁴¹ *Idem*, 27 decembrie 1925, p. 5.
- ⁴⁴² *Temešvarski Vestnik*, 17 martie 1935, p. 3-4.
- ⁴⁴³ *Idem*, 24 februarie 1935, p. 5.
- ⁴⁴⁴ *Idem*, 3 martie 1935, p. 3.
- ⁴⁴⁵ *Idem*, 20 octombrie 1935, p. 4.
- ⁴⁴⁶ *Idem*, 23 octombrie 1935, p. 3.
- ⁴⁴⁷ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Primăria municipiului Timișoara*, d. 16/1934, f. 20.
- ⁴⁴⁸ *Temešvarski Vestnik*, 10 martie 1935, p. 5.
- ⁴⁴⁹ *Idem*, 1 decembrie 1935, p. 3.
- ⁴⁵⁰ *Idem*, 27 noiembrie 1935, p. 3.

CAPITOLUL III

RELAȚIILE ECONOMICE ROMÂNNO-IUGOSLAVE

Schimburile comerciale româno – iugoslave în perioada interbelică

Noua configurație statală a Regatului Sârbo-Croato-Sloven și a României a determinat schimbări importante și în privința structurii economice a celor două state.

Economia noului stat iugoslav a păstrat caracterul agrar antebelic, 80% din populație fiind ocupată cu exploatarea solului. Distrugerile provocate de război au compromis și slaba dezvoltare industrială ce existase până în 1914. Printre primele reforme legislative menite să redreseze economia regatului s-a numărat și decretul din 25 februarie 1919 privind reforma agrară și reforma monetară ce urmărea să pună capăt haosului financiar. Insuficiența resurselor a obligat executivul de la Belgrad să facă apel la capitalul străin, datoriile de război permițând cercurilor financiare din Europa occidentală să-și intensifice penetrația. Măsurile luate în primii ani postbelici nu au dus la relansarea economică, situație care a dus în noiembrie 1925 la constituirea unei coaliții politice care și-a fixat drept obiectiv îndeplinirea unui program de *egalizare economică a tuturor provinciilor regatului, mai ales că nivelul producției agricole s-a menținut diferit de la o regiune la alta, iar în timp ce în Slovenia s-au făcut pași însemnați spre modernizare în alte zone situația a rămas neschimbată*.

În România, alipirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și a Banatului a creat condiții favorabile valorificării superioare a bogățiilor solului și subsolului, precum și unei modificări a profilului economic al statului. Primul deceniu interbelic a fost dominat de doctrina liberală, ce poate fi sintetizată în formula *prin noi înșine*, aplicarea căreia a dus la o evidentă creștere a producției industriale și la apariția unor mari unități industriale ca în București ("Malaxa"), Brașov ("IAR"), Cugir, Copșa Mică, Reșița ("UDR") etc. A fost îndeplinită în această perioadă și una dintre cele mai radicale reforme agrare din Europa iar în 1924 producția industrială și

agrară a atins nivelul antebelic. În ciuda acestor evoluții, economia României a rămas și în perioada interbelică preponderent agrară¹.

Caracterul agrar al celor două economii a influențat în mod semnificativ schimburile economice dintre cele două state. În linii mari, raporturile economice din perioada interbelică au păstrat aceleași caracteristici din anii de dinaintea primului război mondial².

La sfârșitul primului război mondial, uzinele din Reșița aveau o serie de legături comerciale cu statul vecin, reprezentând de fapt o continuitate în acest domeniu, dacă e să se țină seama doar de faptul că materialele folosite în construcția podului de peste Sava de la Belgrad în 1916, la acea dată unul dintre cele mai mari din Europa, fuseseră fabricate la Reșița³.

La 28 noiembrie 1919, Regatul Sârbo-Croato-Sloven, prin Ministerul Afacerilor Străine de la Belgrad, a solicitat Bucureștiului acordarea de autorizație de export pentru următoarele materiale de cale ferată ce fuseseră comandate la Reșița: 372 șine de cale ferată, 102 cuzinete, 6.000 cramioane cu 50 de bare de fier. De asemenea, a fost solicitată aprobarea pentru ieșirea din țară a unor piese ce fuseseră comandate în timpul războiului de către direcția căilor ferate bosniace⁴.

La rândul ei, direcția UDR cerea aprobarea de a exporta în Regatul Sârbo-Croato-Sloven 5000 de pluguri și alte unelte agricole, care nu puteau fi utilizate în țară. În același timp, datorită crizei de fier vechi cu care se confruntau uzinele din Reșița, în mai 1920 conducerea acestora a obținut de la autoritățile guvernamentale din statul vecin permisiunea de a importa 1000 de vagoane fier vechi în schimbul a 100 vagoane fier nou (bare) precum și șină de cale ferată ("decouville")⁵.

Autoritățile române s-au arătat favorabile acestor schimburi, printre cei care au sprijinit aceste legături numărându-se și Alexandru Vaida Voevod, în perioada în care a deținut funcția de prim-ministru al României. La 4 martie 1920 guvernul român a dispus restituirea către Regatul Sârbo-Croato-Sloven a întregului material rulant de cale ferată comandat de acesta și aflat pe teritoriu românesc, precum și a materialului necesar construirii podului de la Semlin. La rândul său, guvernul de la Belgrad a luat măsuri pentru garantarea libertății tranzitului spre România și pentru restituirea mărfurilor și bagajelor refugiaților români ce se găseau în tranzit pe teritoriul statului vecin și care fuseseră reținute de autoritățile iugoslave⁶.

În primii ani interbelici, Uzinele Reșița au primit noi comenzi din partea regatului vecin (fiind comandate printre altele 75 de piese de schimb necesare căilor ferate din Bosnia, 80 de bandaje, 50 de garnituri de bifurcare și 30 de axe de trăsură destinate Societății de tramvaie din Agram, precum și piese necesare pentru podul de peste Sava). Într-o primă fază au părăsit România 372 bucăți șină, 102 cuzinețe, 600 bucăți crampoane ș.a.)⁷.

În 1926, primul generator electric destinat exportului (un alternator de 500 KW) produs la Reșița a fost furnizat exploatarei miniere de la Smederevo⁸. Aceeași prestigioasă uzină românească poate fi regăsită în 1929 ca acționară la "Societe anonyme serbe miniere et metallurgique" din Belgrad, unde deținea 13,72% din acțiuni⁹.

Tot în vederea strângerii legăturilor economice între cele două state, în primii ani interbelici, vase ale Societății iugoslave de navigație au fost autorizate să acosteze în porturile Orșova și Turnu Severin, statul român fiind interesat în acest sens și pentru a facilita repatrierea prizonierilor de război români care veneau din Italia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven¹⁰.

Totuși, pentru normalizarea și apoi dezvoltarea coerentă a relațiilor comerciale dintre statul român și cel iugoslavo-croato-sloven se impunea încheierea unui tratat comercial între cele două state. Aceasta cu atât mai mult cu cât la 19 aprilie 1921 a fost denunțată Convenția de comerț dintre România și Serbia iar guvernul iugoslav a aplicat mărfurilor din România, considerată ca țară *necontractantă* tariful maximal. În același timp, autoritățile române au continuat să aplice mărfurilor provenite din statul vecin vechiul tarif unic, ceea ce a pus România, se arăta într-un document al diplomației românești, *într-o vădită stare de inferioritate* față de Regatul Sârbo-Croato-Sloven în privința schimbului de mărfuri. Aceasta a făcut ca producția unor întreprinderi industriale, în special din Banatul românesc, care reușiseră să-și asigure piețe mari de desfacere pe teritoriul statului vecin, să scadă simțitor, ceea ce a provocat mari pagube economiei românești. Pentru a pune capăt acestei stări de fapt, Bucureștiul a propus încă din octombrie 1922 Belgradului, prin intermediul Legației Regatului Sârbo-Croato-Sloven din capitala României, încheierea unui aranjament comercial provizoriu, bazat pe clauza națiunii celei mai favorizate. Partea iugoslavă nu a răspuns la această notă, astfel încât la 9 mai 1923 executivul român a însărcinat Legația României de la Belgrad să transmită factorilor de decizie iugoslavi o nouă variantă de colaborare economică. Se propunea ca printr-un schimb de note să fie încheiat un aranjament provizoriu de

comerț, pe baza căruia să se aplice mărfurilor provenind din statul vecin, la intrarea acestora pe teritoriul României, clauza națiunii celei mai favorizate iar mărfurilor românești exportate în Regatul Sârbo-Croato-Sloven tariful minimal.

În urma insistențelor autorităților de la Belgrad pentru încheierea unei convenții comerciale cu România, reprezentantul guvernului român în Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Theodor Emandi, a fost împuternicit la 24 februarie 1924 să declare că guvernul pe care-l reprezenta nu considera posibil, în situația economică ce exista la acea dată și mai ales față de schimbul de mărfuri ce se desfășura în acel moment între cele două părți, să încheie un tratat comercial, în schimb era gata, după cum mai fusese propus, să semneze și cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven aranjamente comerciale provizorii, pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. Partea iugoslavă nu a dat nici un răspuns acestui demers românesc.

La 25 decembrie 1924 a fost notificat guvernului Regatului Sârbo-Croato-Sloven că în cazul în care acesta continua să aplice mărfurilor românești tariful său maximal, România se vedea nevoită să aplice și ea mărfurilor provenite din acest regat același tratament, până la încheierea unui aranjament comercial provizoriu bazat pe clauza națiunii celei mai favorizate¹¹.

În fața acestei poziții, Belgradul a anunțat la 3 martie 1925 începerea aplicării, de la 25 martie, a tarifului minimal pentru mărfurile românești ce intră pe teritoriul Regatului Sârbo-Croato-Sloven¹².

În mai 1928, în cadrul întrevederii dintre ministrul de externe Marinković și reprezentantul României în capitala Regatului Sârbo-Croato-Sloven, diplomatul iugoslav a declarat că a constatat, cu ocazia unei vizite efectuate la Oravița, cvasi-inexistența relațiilor comerciale în zona de frontieră dintre cele două state. Pentru remedierea acestei situații urma să propună la viitoare întâlnire cu partea română o serie de măsuri pentru înlesnirea relațiilor comerciale dintre locuitorii din zona de frontieră. Cu același prilej, Marinković a aprecia în general relațiile comerciale româno – iugoslave ca fiind prea puțin dezvoltate¹³.

În privința structurii importului - exportului între cele două țări, aceasta s-a menținut în general aceeași, atât în deceniul trei cât și în deceniul patru. Iugoslavia exporta în România fasole, prune uscate, semințe pentru ulei, minereuri, cupru neprelucrat, extracte vegetale pentru tăbăcirea pieilor, hârtie de țigarete, piei de animale și importa de aici petrol,

benzină, țigete, sare, semințe, uleiuri, masă de hârtie din celuloză etc. Caracterul asemănător al economiilor celor două țări a determinat o concurență între cele două țări pe piața internațională, datorită structurii asemănătoare a exporturilor¹⁴.

Balanța comerțului exterior al României cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven se prezenta astfel¹⁵:

Anul	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
	+30	+73	+354	+375	+359	554	+629	+444	+562	+227

Tot în această perioadă, potrivit raportului trimis de Th. Emandi lui N. Titulescu în 27 decembrie 1927, diplomatul român și-a oferit bunele oficii pe lângă autoritățile iugoslave, la solicitarea Greciei, în vederea încheierii convenției de tranzit între cele două state, prin Salonic – Ghevagheli¹⁶.

Începând din 1929, criza economică mondială a afectat atât România cât și Regatul Sârbo-Croato-Sloven.

În România, criza a întrerupt linia ascendentă a vieții economice, provocând închiderea unor întreprinderi, falimente, prăbușirea prețurilor, șomaj, cu grave repercusiuni în plan social.

În Iugoslavia, criza a atins faza maximă în 1933, cu consecințe cvasi – identice celor din România (închideri de întreprinderi, falimente, creșterea șomajului, un nou exod al țăranilor și muncitorilor peste hotare)¹⁷.

La 25 septembrie 1929, prin intermediul Legației sale din capitala României, Ministerul Afacerilor Străine al Regatului iugoslav anunța că a luat notă de propunerea făcută la începutul aceleiași luni de către guvernul român, privind începerea negocierilor bilaterale în vederea încheierii tratatului economic dintre cele două state. Belgradul a răspuns favorabil demersului românesc, propunând ca dată proximă de începere a convorbirilor mijlocul lunii octombrie. Guvernul român era rugat să fixeze data exactă a întâlnirii și locul de desfășurare a acesteia (una din cele două capitale). Partea română a propus ca negocierile să înceapă la 20 octombrie 1929, la București¹⁸.

Contactele dintre cele două părți au continuat și în cursul anului 1930. Astfel, cu prilejul Conferinței vamale de la Geneva a avut loc o întâlnire între ministrul de finanțe român V. Madgearu și ministrul comerțului din Iugoslavia, în cadrul căreia au fost abordate toate aspectele

problemelor economice de interes comun, ale cărei rezultate au fost considerate drept mulțumitoare pentru partea iugoslavă. Totodată, N. Filodor a avut o întrevedere cu ministrul de externe iugoslav Kumanudi, căruia i-a prezentat proiectele românești privind convenția comercială și cea veterinară¹⁹.

La 14 martie 1930, șeful Legației României la Belgrad a avut o convorbire cu Sečerov, consilier al Consiliului legislativ, care a subliniat că era în interesul ambelor părți să se apere împotriva concurenței economice străine. În opinia sa, trebuia să fie analizată posibilitatea formării unui teritoriu economic unic, de la Marea Neagră la Marea Adriatică, să fie alcătuite tarife preferențiale și realizată o uniune vamală. Această uniune urma să reprezinte baza unei uniuni a statelor Europei centrale, organizație în cadrul căreia Iugoslavia și România urmau să dețină rolul principal. S-a mai subliniat de partea iugoslavă că această idee era bine privită de către Marinković.

Reprezentantul României, Filodor, a evidențiat în cadrul discuțiilor greutățile pe care statul român le întâmpina la acea dată în privința tranzitului vitelor spre Salonic și Italia, cerând părții iugoslave să analizeze o viitoare posibilă îmbunătățire a acestei situații.

În concepția lui Sečerov se putea ajunge ulterior la un rezultat satisfăcător pentru partea română, tranzitul urmând să fie liber, statutul legal al vitelor urmând să fie cel al unor animale de proveniență iugoslavă²⁰.

În vara anului 1930, Marinković și-a exprimat dorința de a vizita Bucureștiul, pentru a discuta mai ales problemele de natură economică, urmând a propune o uniune economică mai strânsă între Iugoslavia și România (cu asentimentul Cehoslovaciei)²¹.

La 24 iunie 1930, Legația Iugoslaviei la București a transmis guvernului român o notă verbală cuprinzând propunerile Belgradului pentru încheierea unui aranjament comercial provizoriu (*modus vivendi*), care să prevadă clauza națiunii celei mai favorizate pentru toate produsele solului și industriale iugoslave exportate în România, în condiții de reciprocitate pentru produsele românești exportate în Iugoslavia. Aranjamentul urma să se încheie pe o durată de un an²².

Aranjamentul economic provizoriu a fost încheiat la 4 august 1930 și a fost aprobat de Consiliul de Miniștri al României la 23 august 1930. El a fost prelungit în ianuarie și iunie 1932²³.

Articolul 1 prevedea că supușii și întreprinderile celor două state, având personalitate juridică, se bucurau pe teritoriul celuilalt stat, în ce privea persoana și bunurile sale, de tratamentul acordat națiunii celei mai favorizate, pentru tot ceea ce privea stabilirea, exercitarea comerțului sau industriei lor precum și în ceea ce privea impozitele și alte taxe.

Tratamentul națiunii celei mai favorizate nu se aplica în următoarele situații:

- a) *Favorurile speciale care au fost sau vor fi acordate statelor limitrofe, pentru a ușura traficul de fruntarie.*
- b) *Regimul special de import, destinat a ușura reglementele financiare, rezultând din războiul de la 1914 – 1918.*
- c) *Drepturile și privilegiile acordate sau care ar putea fi acordate în viitor unuia sau mai multor altor state limitrofe, în vederea încheierii unei înțelegeri economice sau unei Uniuni Vamale.*
- d) *Drepturile și privilegiile care ar putea fi acordate în viitor, de una din Părțile Contractante, statelor terțe, în Convențiuni plurilaterale, la care cealaltă parte n-ar participa și dacă aceste drepturi sau privilegii sunt stipulate în Convențiuni plurilaterale de interes general, încheiate sub auspiciile Societății Națiunilor, înregistrate de ea și deschise adeziunii tuturor statelor, dacă cealaltă parte contractantă nu acordă reciprocitate.*

A fost încheiat un protocol privind tratamentul veterinar la import și tranzitul animalelor și produselor animale brute. El prevedea că cele două părți își dădeau mutual asigurarea că în ceea ce privește importul și tranzitul animalelor, produselor animale brute precum și materiilor sau obiectelor putând servi drept vehicul de contagiune, din teritoriul uneia din părți pe teritoriul celeilalte, dispozițiile prevăzute în legile și regulamentele veterinare în vigoare pe teritoriul uneia din părțile contractante vor fi aplicate în interesul celei mai mari loialități și buneii voinți posibile și numai în scopul de a asigura protecția sanitară a vitelor indigene²⁴. Tot acum a fost încheiat și un Protocol privind transportul și tranzitul mărfurilor, în care se prevedea, pentru a ușura prin tarife de transport comune, prin racordări de linii de cale ferată și prin alte mijloace transportul și tranzitul mărfurilor dintre cele două țări, începerea negocierilor pentru încheierea cât mai curând posibil a unui acord feroviar și a unuia fluvial²⁵.

Tot în vara anului 1930 (în 31 iulie – 1 august), a avut loc la Sinaia conferința româno – iugoslavă în care a fost dezbătută problema realizării uniunii vamale între cele două state²⁶.

Planul nu a fost primit favorabil de către membrii Uniunii centrale a sindicatelor agricole și cei ai Comitetului uniunii sindicatelor viticole din România. Aceștia au adresat la 6 august 1930 un memoriu regelui Carol al II-lea, în care se arăta că cele două sindicate s-au întrunit în urma Conferinței de la Sinaia, al cărei comunicat final sublinia că pentru ușurarea crizei agricole din cele două state era utilă încheierea uniunii vamale. Arătând că cele două comitete sindicale nu fuseseră consultate în această problemă, acestea se pronunțau împotriva unei uniuni vamale cu o țară exclusiv agrară, uniune considerată a însemna *o nivelare a tuturor prețurilor produselor agricole la cel mai scăzut preț din fiecare țară și nu va avea drept rezultat decât egalizarea mizeriei comune*. Memoriul propunea realizarea nu a unei uniuni vamale ci a unei alianțe vamale cu țările agricole care, lăsând neștirbită entitatea lor economică, să le unească puterile pentru a obține de la țările industriale importatoare avantaje la exporturile lor agricole. *Alianța vamală a țărilor agricole oferind țărilor industriale un dețuseu mai însemnat decât al fiecărei țări în parte, va permite să impunem țărilor industriale cumpărarea produselor agricole în condițiuni de preferință și pe bază de contingente reciproce*²⁷.

Un moment important în cadrul relațiilor comerciale româno – iugoslave a survenit în primăvara anului 1932, când la Belgrad a luat ființă “Comitetul iugoslav pentru promovarea legăturilor economice cu România”. Luând contact cu reprezentanții Legației române din Belgrad, directorul Oficiului iugoslav de export, J. Tomičić, a arătat că pentru intensificarea relațiilor economice cu România, care în opinia sa fuseseră până la acea dată complet neglijate, s-a ajuns la întocmirea statutelor acestui comitet. Statutele fuseseră aprobate de guvern iar înființarea acestui comitet fusese primită favorabil de către presă. Datorită lipsei de fonduri, partea iugoslavă nu considerase necesară înființarea unui comitet mixt sau a unei Camere de comerț româno – iugoslave.

În rapoartele sale trimise Bucureștiului, șeful Legației române, Gurănescu, propunea înființarea la București a unui Comitet român pentru intensificarea raporturilor economice cu Iugoslavia²⁸.

La inaugurarea Comitetului, dr. J. Tomičić evidenția că, în momentul declanșării crizei produselor agricole, Iugoslavia s-a găsit alături de România în căutarea căilor și mijloacelor necesare colaborării, pentru a

putea face față greutăților grave ce apăruseră în acest sector economic. Arătând că Dunărea reprezenta o *importantă cale de scurgere a produselor noastre agricole către deșeurile mari, ea ne leagă de România în vederea unei colaborări comune*, vorbitorul sublinia că legăturile economice nu erau la acea dată atât de bune pe cât ar fi putut fi, lipsind cunoașterea reciprocă a realităților economice din cele două țări. Datorită acestei situații fusese creat "Comitetul iugoslav pentru promovarea legăturilor economice cu România". În concepția directorului Oficiului comerțului exterior iugoslav, *România joacă astăzi un mare rol în comerțul nostru de tranzit și este clar că multe din produsele noastre industriale pot - printr-o sistematică pătrundere pe piața românească - să joace de asemenea un rol însemnat în schimbul mărfurilor dintre ambele țări; precum ... este sigur că și România dispune de anumite articole cari, odată cunoscute publicului nostru consumator, pot să învioreze relațiile noastre economice. Potrivit demnitarului iugoslav, intensificarea schimbului reciproc de turiști poate influența favorabil asupra legăturilor dintre ambele țări și poate contribui considerabil la cunoașterea reciprocă și a celorlalte condițiuni în vederea unei strânse colaborări și în domeniul social și cultural*²⁹.

La rândul său, ministrul de externe român Ghica își exprima, în mai 1932, dorința de a intensifica legăturile economice cu Iugoslavia, *pe care și noi le-am neglijat, cum au fost de pildă cele 17 convențiuni ce zăceau în sertarele Ministerului de externe din anul 1920 până la venirea mea. Tot atunci, șeful diplomației române preconiza o intervenție pe cale diplomatică la Belgrad, în vederea scăderii taxelor de transport pentru cerealele, furajele și produsele lemnoase românești ce tranzitau Iugoslavia, existând în acest sens o serie de nemulțumiri exprimate de cercurile economice bănățene*³⁰.

În raportul întocmit de către Gurănescu în decembrie 1932 se menționa necesitatea începerii negocierilor pentru încheierea unui nou tratat economic, solicitat în repetate rânduri de guvernul iugoslav, precum și adoptarea unor hotărâri în vederea reluării tranzitului vitelor românești pe teritoriul Iugoslaviei, tranzit ce fusese întrerupt de către autoritățile statului vecin³¹.

Cu prilejul întâlnirii Jevtić - Titulescu de la Belgrad din decembrie 1932, șeful diplomației iugoslave l-a rugat pe omologul său român să intervină pe lângă V. Madgearu (cu care avusese o convorbire în acest sens) pentru numirea imediată a unei comisii de experți financiari, vamali și comerciali care să studieze posibilitatea punerii în practică a unei Uniuni

vamale între România și Iugoslavia, ținându-se cont și de raporturile economice cu Cehoslovacia³².

Din punct de vedere statistic, schimburile comerciale româno – iugoslave au cunoscut, în perioada 1927 – 1933, următoarea evoluție:

România a importat din Iugoslavia³³:

An	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Tone	11.919	40.267	64.916	23.532	2.772	3.030	5.290
Val. / mii lei	100.340	78.950	275.883	79.600	55.597	45.285	89.749

în vreme ce structura exporturilor românești se prezenta astfel³⁴:

An	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Tone	195.026	217.274	182.846	242.750	170.761	176.081	137.048
Val. / mii lei	544.424	641.056	503.081	509.558	247.219	229.793	184.242

În privința balanței comerciale a României în raport cu Iugoslavia în perioada 1929 – 1933, ea se prezenta astfel³⁵:

Anul	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
	+444	+562	+227	+420	+192	+178	+94

Din Iugoslavia s-a exportat în România, prin intermediul unor firme, ciment ("Portland" a livrat în 1931 175.500 kg ciment, în valoare de 66.500 dinari)³⁶, plumb în plăci neprelucrate (1929: 60.000 kg în valoare de 359.000 dinari; 1930: 175.047 kg în valoare de 974.600 dinari)³⁷, piei brute și sărate (ce dețineau o pondere importantă în structura exportului iugoslav în România), prin intermediul firmei Krstić, Pormitić și Čajnović³⁸.

Au mai făcut cereri de a exporta în România firmele "A. Duproz" (Belgrad, rachete de tenis), "J. Hanau" (Belgrad, sulf)³⁹, "Societatea iugoslavă pentru distilarea lemnului" din Teslić (Bosnia)⁴⁰ etc.

Au existat, în perioada 1929 – 1933, și unele incidente între cele două părți în domeniul comerțului. Astfel, firma "Horiop" a expediat în 1932 Casei "Acetilox" din București 2 kg de pulbere în scopul efectuării unei probe prelabile în vederea reprezentanței generale pentru vânzarea acestui produs în România. Firma iugoslavă nu a primit nici un răspuns din partea firmei române, care nu achitase nici cheltuielile de transport ale probei (180 dinari). Firma "Acetilox" a acceptat reclamația părții iugoslave,

dar a justificat neplata cheltuielilor prin restricțiile impuse în obținerea devizelor. Se sugera rezolvarea problemei prin acceptarea de către consulatul Iugoslaviei din București a contravalorii în lei a sumei de 180 de dinari⁴¹.

Fabrica de gips din Aghireș cerea forurile competente de la București să ia în considerare, în eventualitatea unor tratative comerciale cu Belgradul, situația exportului de gips în Iugoslavia, deoarece acest produs, din cauza taxelor vamale prohibitive impuse de partea iugoslavă, pierduse complet piața iugoslavească. Se solicita o intervenție oficială în vederea desființării acestei taxe prohibitive⁴².

În domeniul comerțului cu produse agricole, trebuie menționată hotărârea Ministerului Agriculturii de la Belgrad, care la 28 noiembrie 1933 a hotărât ca dublii proprietari, supuși iugoslavi, care posedau pământ în România să poată importa – respectând prevederile Regulamentului privitor la importul și tranzitul cartofilor – cartofii provenind de pe proprietățile lor aflate pe teritoriul românesc, fără ca transportul să fie însoțit de certificatele de origine și sănătate. Înainte de a fi pusă în vânzare, marfa trebuia însă examinată de organele stațiunii agricole de control din Topčider iar statul își rezerva dreptul de a opri importul⁴³.

Între cele două state au existat colaborări și în domeniul producerii și distribuirii energiei electrice. Partea română a studiat lucrarea “Statistica centralelor electrice din Iugoslavia” și harta de electrificare a Iugoslaviei, trimise de “Asociația producătorilor de energie electrică din Iugoslavia”, care a solicitat la rândul ei forurilor românești legislația, regulamentele și dispozițiile ministeriale privitoare la electrificarea României. Au mai fost solicitate și textele legii apelor, a dispozițiilor privitoare la construirea centralelor electrice, precum și legea privind organizarea întreprinderilor comerciale și a bunurilor statului⁴⁴.

Între 8-10 aprilie 1933, la Novi Sad a fost organizat târgul de vite, care a fost vizitat și de atașatul comercial al României, la invitația “Asociației agricultorilor” din statul vecin. În discuțiile purtate cu președintele asociației s-a propus ca la viitoarele târguri de acest fel să participe și vite românești iar crescătorii iugoslavi să expună animale la târguri românești⁴⁵.

Analizând raporturile comerciale dintre cele două state la începutul deceniului al patrulea, reprezentantul diplomatic al României la Belgrad, Gurănescu, arăta că în primele șase luni ale anului 1933 s-a înregistrat o tendință de creștere a schimbului de mărfuri între cele două țări,

comparativ cu aceeași perioadă a anului precedent. Exportul iugoslav în România crescuse de la 3.326.864 dinari la 16.125.607 dinari, în timp ce valoarea importului de produse românești crescuse de la 29.403.440 dinari la 36.176.822 dinari⁴⁶.

În ciuda acestui progres, valoarea exporturilor iugoslave s-a menținut la cote destul de reduse și în perioada 1929 – 1933. Explicația trebuie căutată în primul rând în caracterul analog al structurii economice a celor două state vecine. Pe piața românească, produsele iugoslave erau puține, fiind găsite în special piei de cornute mari, de oaie, miel etc., brute, sărate, destinate tăbăcăriilor și fabricilor de încălțăminte, extractele pentru tăbăcitul pieilor, minereuri (cupru, zinc, plumb), hârtia de țigarete, cantități neînsemnate de fier, articole de fier și ferosiliciu.

Aceeași situație se regăsește în privința produselor românești exportate pe piața iugoslavă. Dintre acestea, produsele petrolifere ocupau primul loc (firmele importatoare iugoslave se plâneau de faptul că BNR refuza plata în lei efectivi externi), semințele oleaginoase (importate în special de fabricile de uleiuri vegetale din nordul Iugoslaviei), material de cale ferată și articole din fier (exportate în special de Uzinele Reșița), sare gemă etc.⁴⁷.

În același timp reprezentatul României la Belgrad, Gurănescu, evidențiază faptul că în ultimul trimestru al anului 1933 tranzitul mărfurilor iugoslave prin portul Brăila a fost de opt ori mai mare decât în aceeași perioadă a anului precedent⁴⁸. Diplomatul român remarca în martie 1934 că în 1933 traficul de mărfuri dintre cele două state s-a menținut la același nivel ca și în anii trecuți, *deși importul și exportul total de mărfuri iugoslave a suferit o micșorare accentuată față de anii precedenți*. Dintre produsele românești, cele petroliere și sarea continuau să aibă și în 1933 un debușeu constant pe piața iugoslavă.

La începutul anului 1934 se afla în curs de perfectare un contract pentru aprovizionarea Regiei iugoslave a monopolurilor de stat cu 30.000 t. sare gemă, dar, în timpul tratativelor, s-a ivit concurența și mai puternică a sării poloneze.

Totodată, Legația română din Iugoslavia atrăgea atenția forurilor competente de la București că guvernul iugoslav era pe cale de a stabili bazele unei politici comerciale⁴⁹.

În toamna anului 1934 guvernul iugoslav a hotărât că toate sumele datorate de către importatorii iugoslavi de produse românești să fie depuse

la băncile autorizate din Iugoslavia, în contul dinarilor blocați provizoriu. Sumele blocate puteau servi pentru plățile obișnuite din interiorul țării sau pentru plata produselor iugoslave exportate în România⁵⁰.

Valoarea importului românesc din Iugoslavia s-a situat în 1934 la nivelul a 64.791,3 t (92.940 mii lei) iar a exportului românesc în Iugoslavia la 138.044 t (151.125 mii lei)⁵¹.

În privința balanței comerciale pe anul 1934 dintre cele două țări, aceasta era favorabilă României, 70% dintre importurile iugoslave de mărfuri pe relația România fiind produse petrolifere, pentru exportul cărora Banca națională a României pretinde devize⁵².

Tot în același an, între 27-30 septembrie, a avut loc la Belgrad Congresul cooperativilor din Iugoslavia, la care au participat și delegați din România, alături de cei din Bulgaria⁵³.

Un moment important în relațiile comerciale dintre cele două părți a fost și aplicarea în primăvara anului 1935 a acordului de *clearing*. Acesta prevedea ca plățile să fie efectuate prin conturi globale de *clearing*, pe care cele două bănci de emisiune și le deschideau reciproc. Astfel, contravaloarea exportului iugoslav în România trebuia vărsată la BNR, pentru contul Băncii naționale iugoslave, exportatorii care aveau creanțe în România fiind obligați să ceară ca aceste creanțe să fie depuse la BNR pentru contul BNI.

Plățile urmau să fie făcute în moneda națională, decontările efectuându-se la paritate legală de 1 dinar = 2944 lei. Contravaloarea mărfurilor facturate în altă monedă decât dinarul sau leul urma să fie convertită la cursul de schimb oficial fixat la Belgrad sau București.

Contul *clearing* cu România comporta două moduri de vărsământ, pe motivul că mărfurile pe care Iugoslavia le importa din România se împărțeau în două categorii: pentru petrol și derivații acestuia se putea vărsa în dinari 75% din contravaloare, iar restul trebuia plătit în devize în contul BNR; pentru celelalte articole exista un cont de *clearing* obișnuit, contravaloarea mărfurilor fiind achitată integral în dinari⁵⁴.

Tot în anul 1935, între România și Iugoslavia a început schimbul de depozite conform Convenției din 10 martie 1933 dintre cele două state. Aceste depozite au fost preluate de către maghiari în timpul războiului și duse la Budapesta, iar după terminarea conflictului mondial au fost transportate la Timișoara. Potrivit înțelegerii din martie 1933, depozitele ce aparțineau părții iugoslave erau cedate direcțiilor fiscale competente,

care le restituiau foștilor proprietari. În același timp, a fost prelungit până la 31 decembrie 1935 aranjamentul comercial provizoriu dintre cele două state⁵⁵.

În raportul atașatului comercial român de la Belgrad, Grigore I. Ghiață, privind schimburile comerciale româno-iugoslave pe primul semestru al anului 1935, se arăta că cele două părți exportau și importau aceleași mărfuri ca și în anii precedenți. În perioada amintită, au fost exportate în România 14.932 t mărfuri în valoare de 5.903.310 dinari (în 1934, în aceeași perioadă cifra fiind de 23.112 t, în valoare de 15.295.950 dinari) iar importul produselor românești a fost de 43.888 t în valoare de 27.319.395 dinari (în primul semestru al anului 1934 el fusese de 60.458 t, în valoare de 33.965.567 dinari). Soldul activ în favoarea României era de 21.416.085 dinari, ceea ce reprezenta în monedă românească 63.177.415 lei (conform prevederilor acordului de *clearing*). Comparativ, soldul activ al României pe primul semestru al anului 1934 (18.669.597 dinari) era inferior cu 2.746.488 dinari față de același semestru al anului 1935⁵⁶. Faptul că balanța comercială era deficitară pentru Iugoslavia iar dinarul era socotit la cursul de 2,95 lei au produs o depreciere a leului pe piața iugoslavă⁵⁷. Statistic, la sfârșitul anului 1935 situația schimburilor comerciale se prezenta astfel: valoarea importurilor României din Iugoslavia se situa la 43.120,5 t (57.388 mii lei) iar cea a exporturilor românești în Iugoslavia la 139.899,6 t (180.460 mii lei)⁵⁸.

În raportul întocmit de către autoritățile române privind situația conturilor *clearing* ale Iugoslaviei și a plăților dintre România și Iugoslavia, la 1 octombrie balanța de plăți era în favoarea Belgradului, iar balanța comercială din schimbul de mărfuri înregistra la 1 septembrie 1935 un sold deficitar pentru Iugoslavia de 27 milioane dinari. Datorită *clearing*-ului pasiv pentru România, salariile angajaților Legației, care se vărsau de către BNR în dinari, la cursul stabilit pentru plata mărfurilor, nu au fost plătite în septembrie 1935, deoarece BNR nu avea acoperire. Această situație, potrivit Legației române de la Belgrad, se datora fie faptului că BNR nu constrângea pe exportatorii români să intre în posesia sumelor datorate de importatorii iugoslavi fie că exportatorii români de produse petrolifere (produse care formau grosul exportului), în înțelegere cu importatorii iugoslavi primeau sumele direct sau le transferau în alte părți, evitând astfel efectuarea plăților în sistem de *clearing*⁵⁹.

Problema a fost reanalizată în cadrul raportului lui Gurănescu din 13 octombrie 1935, care arăta că BNR nu constrângea pe exportatorii români să intre în posesia sumelor datorate de importatorii iugoslavi, deși era obligată a o face, prin convenția de *clearing*, lăsând exportatorilor români posibilitatea ca, în înțelegere cu importatorii din Iugoslavia, să primească plata direct, evitând plățile în sistem *clearing*. Consecințele erau dăunătoare pentru statul român, care nu mai putea face față plăților reprezentând contravaloarea mărfurilor din Iugoslavia importate și nici plăților pentru Legația română din Iugoslavia, conform art. 7, pct. A din Acordul de plăți încheiat de cele două bănci naționale. Banca Națională a României era obligată să intervină imediat și să verifice prin Direcția vămii care era valoarea produselor exportate și care era valoarea încasată prin sistemul de *clearing*. În cazul în care se constata că exportatorii români au primit plăți în afară de *clearing*, BNR trebuia să ia măsuri, deoarece rămânea descoperită față de Banca Națională a Iugoslaviei, neputând face față plăților specificate în acordul de *clearing*⁶⁰.

Printre firmele iugoslave interesate în comerțul cu România, la mijlocul deceniului al patrulea, se numărau: firma Rössler della Rozwandovski din Belgrad (care dorea să importe cinci vagoane de usturoi)⁶¹, fabrica de avioane din Belgrad, care dorea să cumpere lemn de rezonanță pentru fabricarea avioanelor, Casa "Hugo Bully" care intenționa să importe masiv articole de porțelan și sticlărie; firma "Blan i drug" din Zagreb, interesată în importul articolelor de ceramică și parafină și societatea "Radiv" (piatră de ascuțit)⁶². Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie comunica în 1935 că firma "Čendika Mlin – Parmenac" din Čačak se putea adresa direct Casei "Suhani S-sori et M. Nits" din Gherla, care se ocupa cu furnizarea cojilor de stejari întrebuințate în industria tăbăcăriei⁶³, iar la începutul anului 1936 fabrica "Radiatora i Kotlova" din Petrovgrad (azi Zrenjanin) intenționa să intre în legătură cu fabricile românești ce-I puteau furniza cazane și radiatoare pentru încălzire centrală⁶⁴.

La 25 iulie 1935, secția națională Iugoslavă din consiliul economic al Micii Înțelegeri a adresat secției similare din România o scrisoare în care arăta greutățile pe care le întâmpinau exportatorii de tanin și de extrase vegetale pentru tăbăcărie, precum și cei ce se ocupau cu vânzarea peștelui de apă dulce din Iugoslavia în România, solicitând luarea de măsuri în vederea normalizării acestor exporturi⁶⁵.

La 27 noiembrie 1936 a avut loc o întâlnire a două sub-comisii româno-iugoslave pentru examinarea situației de moment a reglementării creanțelor dintre cele două state, ajungându-se la concluzia că nu existau chestiuni pendinte în această privință⁶⁶.

În 1936 raporturile comerciale dintre cele două state s-au situat la următorii parametri: importurile României – 91.346,4 t (77.150 mii lei) iar exporturile – 141.528,2 t (198.243 mii lei)⁶⁷.

În vederea măririi volumului schimburilor comerciale, la 13 martie 1937 s-a semnat la București “Aranjamentul comercial între Regatul României și Regatul Iugoslaviei”. Articolul 1 prevedea că restricțiile la import (contingente, permise de import, autorizații de plăți sau transfer) care existau sau care s-ar stabili ulterior vor fi aplicate mărfurilor uneia sau celeilalte părți contractante în mod binevoitor, ce le-ar permite traficul liber și regulat cel puțin până la concurența medie atinsă în perioada 1929 – 1934. Operațiunile pentru eliberarea permiselor urmau să fie simplificate. Guvernul României, în art. 2, își lua angajamentul de a elibera permisele necesare pentru importul următoarelor produse iugoslave: pește și produse din pește, hârtie, piper roșu, ferosiliciu, fier laminat în foi (pentru butoaie), ciment dentar și alte produse de uz stomatologic, tricloretilenă, morfină și derivate. În art. 5 al Aranjamentului, guvernul de la Belgrad se angaja să nu aplice importurilor din România regimul restricțiilor stabilit de Decretul-lege din 6 aprilie 1936 și de Decizia Ministerului de Finanțe din 13 iunie 1936.

Pentru a urmări dezvoltarea comerțului reciproc, autoritățile competente române urmau să comunice Legației iugoslave din București, la sfârșitul fiecărei luni, listele permiselor eliberate în luna precedentă. Aranjamentul a fost încheiat pe o perioadă de un an, intrând în vigoare la 15 martie 1937. Dacă acesta nu era denunțat cu cel puțin două luni înainte de termenul de expirare, urma să fie prelungit tacit pentru o perioadă de încă un an⁶⁸.

La 13 mai 1937 a fost semnat la Belgrad “Tratatul de stabilire, de comerț și de navigațiune între România și Iugoslavia”, de către ministrul român al Industriei și Comerțului, Valeriu Pop și omologul său iugoslav Milan Vrbanić⁶⁹. Motivația comună a celor două părți semnatare era sintetizată astfel: *Dorind de o potrivă să întărească relațiunile de amicitie care-i unesc și să desvolte relațiunile comerciale și de navigațiune între cele două țări, au decis să încheie un Tratat de stabilire, de comerț și de navigațiune ....* Articolul 1,

primul aliniat, prevedea: *Supușii fiecărei din Înaltele Părți Contractante se vor bucura pe teritoriul celeilalte, în ceea ce privește persoana lor, situațiunea lor juridică, bunurile lor, drepturile și interesele lor, de aceleași drepturi, privilegii și avantaje ca și naționalii, atât timp cât legile nu dispun altfel. În cazul în care legile ar conține dispozițiuni speciale privitoare la străini, supușii Înalțelor Părți Contractante se vor bucura de aceleași drepturi ca supușii națiunii celei mai favorizate*⁷⁰. La aceeași dată, cei doi demnitari au semnat și "Convenția sanitară veterinară între Regatul României și Regatul Iugoslaviei", care prevedea limitarea traficului de tranzit al animalelor, al părților de animale, al produselor și materiilor brute animale, precum și al obiectelor ce puteau transporta germeni de epizootii la anumite puncte de intrare și obligativitatea ambelor părți de a efectua controlul veterinar de frontieră⁷¹.

În luna aprilie 1937 România ocupa locul 11 între țările exportatoare în Iugoslavia, înregistrându-se o însemnată creștere față de aceeași perioadă a anului 1936. În cifre absolute, importul românesc din Iugoslavia era în primăvara anului 1937 în creștere⁷².

Între țările care exportau produse în Iugoslavia, România deținea în aprilie 1937 o pondere de 3,6%⁷³. La sfârșitul anului, situația statistică a schimburilor comerciale era următoarea: România importase din Iugoslavia o cantitate de 102.397,8 t (119.584 mii lei) și exportase 193.770,3 t (433.872 mii lei). Trebuie remarcat faptul că din totalul exportului realizat de Belgrad (în valoare de 6.272.403.000 dinari) ponderea comerțului spre România era de 0,67%, exportul fiind orientat mai ales spre țări ca Egiptul, Argentina, Ungaria, Grecia⁷⁴.

La 30 iulie 1937, atașatul comercial al României la Belgrad, referindu-se la raporturile comerciale dintre cele două state sublinia că până în anul 1932 România figurase printre statele furnizoare de cărbune pentru Iugoslavia, la aceasta contribuind apropierea geografică dintre cele două țări și posibilitatea de transport naval a cărbunelui românesc. După 1932 exportul cărbunelui românesc a cunoscut o scădere, dar, la momentul redactării documentului, se întrevedea o relansare a comerțului cu acest produs⁷⁵.

Același raport analiza și o chestiune ce interesa economia românească, și anume tranzitul pe Dunăre al mărfurilor iugoslave și în special cel al cerealelor. Acesta se derula de obicei prin portul Brăila, ridicându-se în 1929 la aproape 700.000 tone. Consecutiv acestui an, tranzitul a scăzut continuu, astfel încât la nivelul anului 1935 se redusese la

zero. Atașatul comercial român de la Belgrad, Gheorghe Gheorghiu explica această situație prin folosirea căii maritime, care, în opinia sa, era mult mai avantajoasă decât cea fluvială. După 1936, se arăta în continuare în raport, datorită măririi volumului comerțului exterior iugoslav, dar și a insuficienței dotării a porturilor maritime, cifrele reflectând tranzitul prin porturile românești au reapărut în statisticile iugoslave, ele însumând 50.465 tone. Reprezentantul comercial își propunea ca obiectiv creșterea tranzitului de cereale provenind din Iugoslavia prin portul Brăila⁷⁶.

La 14 mai 1937 "Asociația pentru organizarea târgurilor și expozițiilor" din Belgrad a anunțat data deschiderii Târgului internațional de la Belgrad pe 11 septembrie al aceluiași an, România fiind invitată să participe oficial cu un pavilion permanent. Guvernul iugoslav a acordat o atenție deosebită acestui târg, urmărind să transforme acest eveniment în *trăsătura de unire între țările balcanice și din bazinul danubian cu o structură economică bazată pe agricultură și marile țări industriale din Occident*. Importanța acordată de statul român participării la acest târg internațional este reflectată și de cererea atașatului comercial Gh. Gheorghiu (care a și întocmit planul pavilionului național) de a i se asigura suma de 1.000.000 lei și lemnul de construcție necesar. Pavilionul, realizat într-o manieră ce îmbina specificul național cu arhitectura modernă, a fost amplasat în zona centrală a târgului⁷⁷. Succesul de care s-a bucurat pavilionul României a determinat Comitetul de participare să-l transforme, începând cu 1 octombrie 1937, în expoziție - muzeu permanentă, în scopuri de propagandă⁷⁸. Expoziția permanentă românească de la Belgrad a fost remarcată și cu ocazia târgurilor de primăvară și toamnă din anul 1938⁷⁹.

În iulie 1938 Bucureștiul a adus în discuție proiectul înființării unei camere de comerț româno-iugoslave la Belgrad, făcând demersurile necesare în acest sens pe lângă guvernul iugoslav. Răspunsul părții iugoslave a venit cu întârziere⁸⁰, ceea ce a determinat ca proiectul să devină realitate abia la 19 martie 1940. La inaugurarea camerei de comerț a fost prezent și ministrul român al comerțului exterior D. Christu (care susținuse la radio Belgrad, în 17 martie, cu ocazia prezenței sale în capitala iugoslavă, conferința "Iugoslavia și România în conjunctura economică actuală")⁸¹, ministrul de externe Grigore Gafencu, N.C. Angelescu, Ion Gigurtu. În alocuțiunea sa, Christu a afirmat *activitatea Camerei de comerț mixte nu e destinată numai să satisfacă interesele membrilor ei sau interesele anumitor categorii de persoane. Această activitate, care urmărește bineînțeles dezvoltarea*

volumului de afaceri între țările noastre, trebuie să continue până la sfârșit la sporirea prosperității generale și la întărirea sentimentului de solidaritate care unește popoarele noastre. S-a apreciat cu acest prilej că volumul comerțului dintre cele două state continuase să crească în perioada anterioară⁸².

În 1938 România a exportat în Iugoslavia 188.785, 5 tone mărfuri, în valoare de 316.712 mii lei și a importat 119.060 tone mărfuri, în valoare de 163.633 mii lei⁸³.

În domeniul bancar, înregistrăm în deceniul al patrulea relații strânse între Casa de Economii și cecuri poștale din Iugoslavia și Banca comercială română⁸⁴.

Începând din 1936 un capitol aparte al relațiilor comerciale l-a constituit livrările de materii prime necesare armatelor celor două state. Schimburile urmau să fie efectuate conform protocolului din 11 septembrie 1936 semnat la București de cei doi prim-miniștri, Gh. Tătărașcu și M. Stojadinović⁸⁵. Scopul acestor schimburi era constituirea rezervelor strategice de produse petrolifere (pentru Iugoslavia) respectiv de cupru (pentru România)⁸⁶.

În 29-30 noiembrie și 2-4 decembrie 1936 la Belgrad au avut loc convorbiri tehnice între cele două părți în vederea fixării termenilor de calitate, cantitate și preț și a condițiilor de livrare a cuprului brut. Tratatările au fost dificile, din cauza prețului scăzut al cuprului, care obliga guvernul iugoslav să livreze României o cantitate dublă față de prevederile inițiale. În final s-a ajuns la o înțelegere privind livrarea cuprului, în două etape, de către uzinele din Bor⁸⁷. La sfârșitul convorbirilor a fost încheiat un protocol tehnic privind livrările de benzină și respectiv de cupru. Acest protocol prevedea angajamentul guvernului român de a procura pentru guvernul iugoslav o cantitate de circa 55.000 tone produse petroliere, ce urma să fie livrată în două tranșe: prima (cca. 12.000 t) în decembrie 1936 și ianuarie 1937 iar cea de-a doua (cca. 43.000 t) în anul 1937, începând cu luna iulie 1937.

Guvernul iugoslav se angaja să remită Ministerului Industriei și Comerțului din România în cel târziu 15 zile de la data încheierii procesului verbal de recepție bonuri de tezaur emise de Ministerul de Finanțe iugoslav pentru contravaloarea fiecărei livrări de produse petroliere. Aceste bonuri urmau să fie onorate în lire sterline aur și exceptate de toate impozitele sau orice alte taxe. Pentru a facilita finanțarea, bonurile de tezaur puteau să fie vărsate la Banca Națională Română sau la altă instituție financiară română, la alegerea guvernului român. Instituțiile financiare române cărora le reveneau bonurile de tezaur nu le puteau vinde sau resconta decât Băncii

Naționale Române. Bonurile de tezaur aferente acestor livrări urmau să poarte scadența din 15 septembrie a fiecărui an (în mod excepțional prima tranșă urma să aibă scadența la 1 noiembrie 1937).

Articolul 8 prevedea că guvernul iugoslav se angaja ferm să procure și să vândă la termenele prevăzute iar guvernul român se angaja să cumpere cupru electrolitic pentru contravaloarea totală a livrărilor de produse petroliere prevăzute în convenție. Livrările de cupru urmau să se facă într-o perioadă de șase ani, în tranșe corespunzătoare contravalorii bonurilor de tezaur.

Guvernul român, după recepționarea cuprului, urma să emită în termen de 10 zile ordinul de plată pentru fiecare cantitate valorificată iar contul de plată urma să fie deschis la Banca Națională a Iugoslaviei⁸⁸.

Din partea României au furnizat produse petroliere societățile "Astra Română", "Societatea Româno – Americană", "Creditul Minier"⁸⁹.

La 15 mai 1937 guvernul de la Belgrad s-a interesat de condițiile în care se putea modifica acordul existent cu România pentru ca, în afară de cupru, partea iugoslavă să livreze și *bombe de aeroplan de circa 12 kg*⁹⁰.

La 1 noiembrie 1937 statul iugoslav, nedisponând de cupru electrolitic a oferit cupru negru. Ministerul Apărării de la București nu avea nevoie de acesta, hotărându-se cedarea lui la R.I.M.M.A. pentru a fi folosit la fabricarea sulfatului de cupru necesar viticulturii și agriculturii⁹¹. În aceste condiții, în contul bonurilor de tezaur emise de guvernul iugoslav în contul Ministerului Industriei și Comerțului român pentru livrările de petrol făcute guvernului iugoslav, partea iugoslavă a vândut cupru brut în două tranșe, prima în decembrie 1937 iar cea de-a doua în ianuarie 1938⁹². În afară de cupru brut, uzinele Bor au mai livrat, în iulie 1938, 730 tone de aramă, urmând ca partea română să mai primească 70 de tone⁹³.

În 1, 3 și 4 octombrie 1938 cele două părți au purtat la Belgrad noi convorbiri privind fixarea calității, cantității, prețului și a condițiilor de livrare a cuprului electrolitic pe care partea iugoslavă se angajase să-l livreze României. Negocierile au fost amicale, delegații iugoslavi evidențiind că își vor îndeplini obligațiile asumate prin Protocolul tehnic din 30 noiembrie 1936. Reprezentanții României au obținut și o concesiune, ca jumătate din cheltuielile de transport a cuprului electrolitic de la Metovnica până la Giurgiu, precum și asigurarea transporturilor să fie plătite de către uzinele "Bor" (cca. 400.000 dinari pe o perioadă de 4 ani, conform paragrafelor 6 și 7 din Procesul verbal – Acord).

Au existat însă în continuare nemulțumiri ale părții române legate de furnizarea cuprului electrolitic de către Iugoslavia. Într-un memoriu al Ministerului Industriei și Comerțului român se arăta că statul iugoslav, conform art. 6 din Protocolul tehnic, era dator ca în termen de 15 zile de la recepția cantitativă a petrolului să emită în favoarea guvernului român bonuri de tezaur astfel încât parte română să poată efectua plățile corespunzătoare societăților petrolifere românești. Bonurile fuseseră însă emise, conform memoriului, cu o mare întârziere, cuprinsă între 30 și 100 de zile (pentru transportul efectuat la 22 decembrie 1936 bonurile corespunzătoare ajunseseră la 1 aprilie 1937). Potrivit articolului 9 din protocol, statul iugoslav trebuia să livreze la 1 noiembrie 1937 și 15 septembrie 1938 cupru electrolitic la valoarea a 2/6 din valoarea petrolului importat din România. Uzinele "BOR" nu putuseră livra, așa cum s-a arătat mai sus, această categorie de cupru până la terminarea instalației de electroliză, în octombrie 1938. În consecință, României i-a fost furnizat cupru brut la valoarea a 1/6 din cantitatea de petrol furnizat Iugoslaviei, cupru pe care l-a cedat Regiei Întreprinderilor Miniere și Metalurgice ale statului din Ardeal, pentru prepararea sulfatului de cupru. Partea română arăta că nici cuprul brut nu fusese predat la termen (între 1 noiembrie și 1 decembrie 1937), ci eșalonat astfel: la 30 noiembrie 1937 – 300 t; la 30 ianuarie 1938 – 400 t iar în septembrie 1938 – 70 t. Cuprul electrolitic fusese predat în cursul anului 1938 astfel: la 27 octombrie – 400 t; la 14 noiembrie – 200 t; decembrie – 300 t. În acel moment uzinele "Bor" refuzau să livreze 230 tone, până la achitarea dobânzilor de întârziere (partea iugoslavă solicita aceste dobânzi pentru achitarea la un termen ce depășise 10 zile a trei transporturi de cupru electrolitic, în timp ce partea română susținea că întârzierea dispozițiilor de plată se datora formalităților de la Ministerul Înzestrării Armatei). Se cerea în consecință o intervenție guvernamentală pe lângă partea iugoslavă, în sensul livrării cantității de cupru fără solicitarea plății dobânzilor de întârziere⁹⁴.

În privința livrărilor de produse petroliere către Iugoslavia, la 9 septembrie 1938 situația se prezenta astfel⁹⁵:

Produsul	Angajat / tone	Predat / tone	Restant / tone
Benzină avion	15.000	15.118,87	-
Benzină auto	25.000	12.089,606	12.910,394
Păcură comb.	9.200	9.420,698	-
Motorină	3.300	2.714,431	585,569
Petrol lampant	350	30	320
Ulei	2.100	842,810	1.257,197

La 3 noiembrie 1938 a început predarea către Iugoslavia a ultimei tranșe de produse petroliere, planificată a se termina la finele lunii decembrie a aceluiași an⁹⁶.

În același timp, Administrația CFR avea nevoie de 500 tone aramă necesare confecționării sârmei pentru trasee telefonice, ca urmare a solicitării Marelui Stat Major. Problema a fost soluționată printr-o înțelegere cu Ministerul Înzestrării Armatei, care i-a cedat cele 500 tone de cupru dintr-un transport de 2100 tone, ce urma să-l primească în primăvara lui 1940 din Iugoslavia⁹⁷.

În mai 1939 a fost achitată tranșa a patra de cupru electrolitic (225 tone)⁹⁸. La 30 noiembrie 1939, "Bor" a furnizat încă 80 de vagoane de cupru, dar nu a primit decât un avans din suma ce trebuia achitată de statul român⁹⁹.

La 26 septembrie 1939, după tratativele purtate de către reprezentantul diplomatic al României la Belgrad, V. Cădere cu o serie de demnitari iugoslavi (ministrul de externe, ministrul industriei și comerțului, ministrul minelor și cel al apărării), s-a stabilit principial ca guvernul iugoslav să livreze României în plus cca. 80 de vagoane de cupru electrolitic, cca. 5000 tone zinc, minereuri de fero-siliciu, fero-crom, fero-mangan, mangan brut și, în limita posibilităților, barit și aluminiu. Toate aceste materii prime urmau să fie livrate în schimbul unei cantități sporite de petrol, de care guvernul iugoslav avea nevoie pentru a-și spori rezervele. Pentru stabilirea plăților urma să fie luat ca bază acordul confidențial existent și în curs de execuție. În privința minereurilor de fier necesare uzinelor Reșița, cantitatea livrată putea fi mărită la nevoie. Ministrul de război iugoslav a dat dispoziții ca transporturile destinate uzinelor din Reșița să se execute într-un sistem preferențial¹⁰⁰. Tot în vederea satisfacerii nevoilor de produse petroliere ale Iugoslaviei, a avut loc la 4 octombrie 1939 întâlnirea dintre Cretzianu și Dučić, în cadrul căreia s-a stabilit în principiu ca România să livreze cca. 300.000 tone de produse petroliere. Deoarece vechiul acord nu a funcționat satisfăcător, Cretzianu a propus începerea de noi negocieri economice între cele două părți în cel mai scurt timp posibil, la București¹⁰¹.

La 30 septembrie 1939, între cele două părți s-a încheiat și un proces verbal privind livrarea imediată a cca. 800 t de cupru electrolitic, la un preț calculat după cotația aferentă de la bursa din New York în ziua semnării procesului verbal de recepție. Transportul cuprului și asigurarea acestuia

de la minele din Bor până la Giurgiu urmau să fie plătite de Minele "Bor" (cca. 400.000 dinari). În 1938, cheltuielile de transport s-au împărțit egal între minele Bor și statul român¹⁰².

Autoritățile române au semnalat la 29 octombrie 1939 că partea iugoslavă nu începuse livrarea cuprului conform procesului verbal încheiat la 27 septembrie 1939 la Belgrad, deși România își îndeplinesc toate angajamentele cu privire la livrarea cantității corespunzătoare de benzină și cu privire la plăți¹⁰³.

La 18 decembrie 1939, între cele două părți a fost încheiat un aranjament special confidențial, prin care guvernul român se obliga să furnizeze Iugoslaviei 10.000 t benzină octanică, în schimbul căreia Belgradul urma să livreze cca. 2.100 t cupru electrolitic¹⁰⁴.

În 1940, un *aide-memoire* a fost transmis prin intermediul ambasadei române factorilor de decizie iugoslavi, prin care se solicita livrarea a 4 vagoane de cupru electrolitic, restanță din tranșa a treia, conform acordului Tătăărăscu – Stojadinović, cu termen de livrare noiembrie – decembrie 1939, a cărei contravaloare se găsea depusă la Banca Națională a Iugoslaviei și a 215 vagoane cupru electrolitic conform angajamentului din 18 decembrie 1939, care urmau să fi repartizate astfel: 60 de vagoane pentru CFR, 155 vagoane pentru Ministerul Înzestrării Armatei, 25 de vagoane cotă suplimentară, conform discuțiilor purtate la București în aprilie 1940. Partea română mai solicita importul în contingent anual de 12 vagoane negru de fum, a unor cantități fixe de 20.000 t cărbuni de piatră și 10.000 t brichete, precum și a unei cantități fixe de lemne de foc¹⁰⁵.

La 20 mai 1940, ambasadorul român la Belgrad, V. Cădere, în cadrul întrevederii avute cu ministrul industriei și comerțului și cu ministrul adjunct de externe, a atras atenția asupra tergiversării aplicării înțelegerilor economice de către partea iugoslavă, arătând că guvernul român nu putea continua furnizarea benzinei în schimbul doar a unor promisiuni. Diplomatul român a obținut cu acest prilej o promisiune fermă a partenerilor de discuție privind livrarea minereului de fier dar *cu condiția de a reda Iugoslaviei 10% în fier brut*¹⁰⁶.

La 10 iunie 1940 România mai avea de primit cca. 400 t cupru electrolitic restante. La ultima întrevedere a Înțelegerii Balcanice, partea iugoslavă a promis că se va achita de această datorie¹⁰⁷.

La 13 iunie 1940, ministrul român al Industriei și Comerțului, V. Cristu, l-a însărcinat pe ambasadorul român la Belgrad să întreprindă

urgent demersurile necesare pe lângă guvernul iugoslav pentru livrarea imediată a 3.000 t fero-mangan, 100 t ferrom și pentru începerea imediată a negocierilor în vederea măririi contingentului de cupru și pentru livrarea a 8.000 t cupru electrolitic¹⁰⁸.

În ziua de 28 iunie 1940, după repetate intervenții românești la Ministerul de Externe, al Comerțului și al Finanțelor, Comisariatul pentru Metale a autorizat exportul a 450 t de cupru electrolitic, din care 250 t pe loc, restul urmând să fie livrat la 1 august. Totodată a fost aprobat exportul către România a 100 t fero-cupru și maximum posibil din disponibilitățile de fero-mangan, din care 20 vagoane imediat. Restul urma să fie livrat treptat, după posibilitățile de prelucrare, sectorul respectiv nedispunând în acel moment de cocsul necesar¹⁰⁹.

La 26 iunie se solicita intervenția pe lângă Banca Națională a Iugoslaviei pentru creditarea până la data de 15 septembrie 1940 a contravalorii a 16.963 kg de cupru electrolitic¹¹⁰.

La 19 iulie 1940 a fost obținută cantitatea de 300 t cupru electrolitic la prețul de 300 dolari/tonă¹¹¹.

A intervenit o nouă înțelegere verbală între cele două părți, conform căreia Iugoslavia trebuia să livreze suplimentar 450 t cupru electrolitic în schimbul unei cantități egale de benzină cu cifra octanică de 73. O primă tranșă de 250 t cupru electrolitic a fost recepționată la sfârșitul lunii iulie 1940, urmând ca expediția să se facă în urma unui acreditiv deschis la Banca Națională a Iugoslaviei, iar restul de 200 t urmau să fie recepționate concomitent cu prima livrare¹¹².

În iunie 1940 România importa șapte tipuri de materii prime din Iugoslavia, în special zinc și aramă, autoritățile de la București pronunțându-se pentru principiul reciprocității în comerțul cu materii prime. Atașatul comercial român la Belgrad arăta că după *Anschluss*, ocuparea Cehoslovaciei și a Poloniei, a fost înregistrată o lărgire simțitoare a volumului comerțului dintre România și Iugoslavia. Creșterea masivă a prețurilor după declanșarea războiului și lipsa devizelor făceau ca România să nu devină principalul partener comercial al Iugoslaviei. În consecință reprezentantul român se pronunța în favoarea negocierii unui nou acord de plăți în *clearing* și fixarea unor contingente de export¹¹³. Declanșarea războiului a împiedicat realizarea acestor proiecte.

Relațiile economice româno-iugoslave. Chestiuni divergente

Fixarea frontierei de stat între Regatul iugoslavo-croato-sloven și cel al României¹¹⁴ a ridicat o seamă de probleme de natură economică ce trebuiau rezolvate de către cele două guverne.

O primă problemă a reprezentat-o situația românilor și iugoslavilor ce aveau proprietăți în partea cealaltă a frontierei de stat.

Rezolvarea acestei chestiuni a preocupat Bucureștiul încă din primii ani ai deceniului al treilea. Într-un raport întocmit la 15 mai 1922 de către șeful Legației române din Belgrad și care era adresat ministrului de externe I.G. Duca, se arăta că această problemă se putea rezolva odată cu realizarea unei frontiere raționale între cele două state, conform înțelegerii din iunie 1921 dintre Take Ionescu și Nikola Pašić. În aceste condiții, ar putea fi evitate – afirma diplomatul român – incidentele provocate de trecerea frontierei pentru cultivarea pământului rămas în țara vecină sau ridicarea recoltelor și a lemnelor de foc. Se mai arăta cu acest prilej că în localitățile Petrovoselo (Vladimirovac) și Seleuš autoritățile iugoslave au rechiziționat cele mai bune case ale românilor pentru a încartirui în ele coloniști bosniaci cărora li s-au împărțit pământurile ce au fost lucrate de către români. În aceste condiții au existat cazuri în care românii și-au dărâmat propria casă. Era nevoie, conchidea raportul, de o intervenție pe lângă guvernul de la Belgrad pentru a se opri aceste nedreptăți făcute românilor rămași pe teritoriul Regatului iugoslavo-croato-sloven¹¹⁵.

În urma contactelor diplomatice dintre cele două părți, la 24 noiembrie 1923 a fost semnat la Belgrad un protocol prin care cele două state se obligau să respecte dreptul de proprietate asupra teritoriilor pe care supușii unui stat le dețineau în statul vecin¹¹⁶.

A urmat apoi încheierea convenției speciale din 5 iulie 1924, prin care cele două regate se angajau să nu exproprieze nici o proprietate aparținând proprietarilor din statul vecin, *care proprietate ar fi mai mică de 50 iugăre pășune și să nu fie mai departe de 10 km de frontieră*¹¹⁷.

Cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la București (9-11 mai 1925) I.G. Duca a remis omologului său M. Ninčić un memoriu privind situația pământurilor aparținând locuitorilor din Teremia Mare și Teremia Mică aflate pe teritoriul Banatului iugoslav, care, deși situate la o distanță mai mică de 10 km de punctul de frontieră, fuseseră cedate de statul iugoslavo-croato-sloven voluntarilor de război, în timp ce proprietarii lor plăteau

impozitele. Se mai solicita delimitarea frontierei în urma schimbului proprietății Pusta Raroș contra comunei Constanța.

Ministrul de externe al României a ridicat și problema sechestrării imobilelor rurale românești din Banatul iugoslav pe baza deciziei Curții de Apel din Novi Sad.

Șeful diplomației Regatului iugoslavo-croato-sloven a promis omologului său român rezolvarea acestor probleme cât mai grabnic și într-un spirit amical¹¹⁸.

Și cu ocazia Conferinței de la Bled a Micii Înțelegeri (17-19 iunie 1926) cei doi miniștri de externe, Mitilineu și Ninčić, au discutat problema proprietăților situate la frontiera dintre cele două state. Partea română a subliniat că a îndeplinit obligațiile prevăzute în convenția specială din iulie 1924, pe când partea iugoslavă a încălcat-o (problema exproprierii locuitorilor din Teremia Mare și Teremia Mică). A mai fost pusă în discuție și chestiunea exproprierii de către autoritățile iugoslave a supușilor români absenteiști din Regatul iugoslavo-croato-sloven¹¹⁹.

Cele două părți au încheiat în deceniul trei și o înțelegere în vederea înlesnirii traficului de frontieră pentru cei ce dețineau terenuri dincolo de graniță.

Se prevedea eliberarea de carnete, care trebuiau avizate însă și de organele competente ale statului român. Punctele de trecere ale frontierei urmau să fie fixate de autoritățile ambelor state, trecerea frontierei putându-se efectua doar între răsăritul și apusul soarelui. Traficul era fixat pentru toată perioada anului, cu excepția lunilor decembrie, ianuarie și februarie. În aceste luni deplasarea în statul vecin se făcea doar prin oficiile vamale permanente. Persoanele înscrise în carnete, ca și lucrătorii și ciobanii puteau să rămână pe teritoriul statului vecin doar șapte zile, cu excepția ciobanilor care conduceau turmele la iernat. Înlesnirile se acordau doar persoanelor absolut sigure, iar cei ce intrau pe teritoriul statului vecin urmau să fie îndeaproape supravegheați de către autoritățile locale pentru a se constata dacă urmăreau sau nu acțiuni ce puteau pune în pericol ordinea de stat. Titularul carnetului nu avea voie să părăsească locul de destinație și nu i se permitea să depășească zona de 10 km de frontieră.

Transportul uneltelor și ale celorlalte materiale necesare muncilor agricole erau scutite de taxe vamale. Același statut îl aveau produsele agricole recoltate de pe pământul lor (pentru aceasta grâul trebuia transportat în snopi, porumbul nebătut), cu excepția produselor monopolizate în una sau în cealaltă din părțile contractante¹²⁰.

Chestiunea exproprierii românilor atât în zona de frontieră cât și în interiorul Iugoslaviei a fost discutată de către factorii diplomatici ai celor două țări la toate întrunirile care au avut loc în perioada 1928-1931¹²¹.

Problema a fost adusă și în atenția regelui Alexandru I cu prilejul audienței pe care a avut-o la acesta N. Filodor în iulie 1930. Demnitarul român a declarat ca nerezolvarea ei avea drept consecință faptul că *relațiunile atât de amicale între ambele țări să fie mereu tulburate*. Suveranul iugoslav a arătat că nu era la curent cu această problemă, promițând că-i va cere lui Marinković să găsească o soluție¹²².

La 8 decembrie 1932 într-un raport întocmit de către șeful Legației României la Belgrad, Al. Gurănescu, se preciza că problema exproprierilor în zona de frontieră a rămas nerezolvată¹²³.

În cadrul întâlnirii din decembrie 1932 de la Belgrad dintre N. Titulescu și B. Jevtić, guvernul iugoslav și-a luat angajamentul de a despăgubi pe românii expropriați în zona de frontieră¹²⁴. În comunicatul publicat la sfârșitul convorbirilor oficiale dintre cei doi miniștrii de externe se arăta că supușii români, proprietari în zona frontierei și expropriați în virtutea legilor agrare iugoslave urmau să fie despăgubiți de către guvernul iugoslav dacă acesta considera că restituția în natură nu era posibilă, pentru valoarea bunurilor de care au fost lipsiți, printr-o justă indemnizație. Același principiu urma să fie aplicat în cazul în care supușii iugoslavi erau expropriați în zona de frontieră, contrar art. 3, aliniatul 2 al convenției din 1924. Urma ca în ianuarie 1933 delegațiile celor două state să pună în execuție aceste dispoziții¹²⁵.

La 13 mai 1937 a fost semnată la Belgrad convenția privind traficul de frontieră dintre cele două state¹²⁶.

Referindu-se la această problemă, Camera de Comerț și Industrie din Timișoara, în memoriul său din 9 iulie 1937 evidențiază că până în 1936, pe baza convenției încheiate între cele două state, supușii de la graniță erau îndreptățiți pe baza unei autorizații eliberate de Pretura plasei respective să se deplaseze în țara vecină pe o perioadă de cinci zile și pe o rază de 20 km de frontieră. În acel moment însă, convenția nu se mai aplica pe motivul că trecerea frontierei fără pașaport aducea un prejudiciu turismului. În memoriu se sublinia necesitatea repunerii în vigoare a convenției, deoarece între locuitorii de pe frontieră existau raporturi de natură materială provenite din delimitarea frontierei de stat care a făcut ca o mare parte din aceștia să aibă proprietăți pe teritoriul statului vecin. Totodată existau și

relații de rudenie între locuitorii situați la frontiera dintre cele două state. Conducerea Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara propunea și o soluție privind încurajarea turismului dintre cele două țări: aplicarea unui timbru turistic pe fiecare autorizație eliberată locuitorilor ce aveau proprietăți în statul vecin¹²⁷.

Cele două state au trebuit să rezolve și chestiunea despăgubirii averii Regimentului 14 grăniceri iliro-bănățean¹²⁸, avere ce fusese expropriată în conformitate cu legea agrară din România. Comisia de reformă agrară Oravița a stabilit prețul de 9.262.150 lei pentru cele 37.939 jugăre de pădure ce au fost expropriate. Față de această hotărâre, guvernul iugoslav, luând apărarea intereselor cetățenilor săi, n-a recunoscut ca legală exproprierea făcută de statul român¹²⁹. În urma negocierilor efectuate între cele două părți, la 11 martie 1933 problema a fost reglementată de către cei doi miniștri de externe prin Protocolul Titulescu – Jervtić. În articolul 1 al acestui protocol, problema daunelor și rechizițiilor făcute de către armata iugoslavă în timpul ocupației militare a Banatului românesc precum și cea privind cererile guvernului iugoslav pentru restituirea lucrurilor aparținând coproprietarilor, supuși iugoslavi, ai fostului regiment 14 grăniceri, expropriați în conformitate cu legea agrară românească erau considerate ca definitiv stinse. În articolul 3 se prevedea că fostul Regiment 14 grăniceri va primi *prețul legal de expropriere în rentă de expropriere; astfel încât proprietarii bunurilor expropriate, astăzi supuși iugoslavi, să poată obține cota-parte ce li se cuvine*. Totodată proprietarii din Dobrogea, de naționalitate iugoslavă, expropriați conform legii agrare românești de expropriere privitoare la Dobrogea, vor primi prețul legal pentru pământul expropriat în rentă de expropriere¹³⁰.

Ca urmare a acestui acord, Comunitatea de avere a fostului Regiment 14 grăniceresc cu sediul la Biserica Albă (Bela Crkva) a introdus la 16 iunie 1934 acțiune silită contra statului român pentru fixarea prețului terenurilor ce au format proprietatea sus-numitei Comunități și care au fost expropriate în favoarea statului român, precum și pentru despăgubiri la Tribunalul Caraș. În acțiunea ei silită, Comunitatea susținea că întreaga suprafață a acestor păduri a fost luată în posesia statului român, fără a i se da nici o contravaloare pentru folosință și pentru fond¹³¹. Partea iugoslavă cerea totodată evaluarea bunurilor expropriate. După mai multe ședințe contradictorii și în urma rezultatului expertizelor întreprinse de către o comisie de specialiști, alcătuită atât din reprezentantul Comunității de

avere, cât și al statului român, la 16 octombrie 1934, Tribunalul Caraș a emis sentința prin care obliga statul român să plătească Comunității de avere a fostului Regiment 14 grăniceri iliro-bănățean suma de 160.816.515 lei drept preț pentru pădurile expropriate.

În urma apelurilor înaintate de cele două părți aflate în litigiu, cauza a ajuns la Curtea de Apel Timișoara, care a admis cele două apeluri și a hotărât scoaterea din vigoare atât a sentinței Tribunalului Caraș, cât și a hotărârilor Comisiunilor de ocol în privința prețului de expropriere a proprietății Comunității de avere a Regimentului 14 grăniceri. Ea a stabilit totodată prețul unitar pentru întreaga suprafață expropriată de cca. 37.939 jugăre pădure (în care erau cuprinse și terenurile de fâneată, poienile, golurile și locurile neproductive, la 3.028 lei per jugăr, preț în care era cuprins atât valoarea materialului lemnos, cât și cea a solului¹³².

Pentru terenurile emboticele a stabilit prețul de 180 lei per jugăr. În sentință se constată că proprietățile au fost în întregime expropriate în baza articolelor 1 și 6, aliniatul a) din legea pentru reformă agrară în favoarea statului român, stabilindu-se prin aceleași hotărâri și prețurile de expropriere a solului și a materialului lemnos, care variaua între 200-4500 lei per jugăr¹³³.

În urma hotărârii Curții de Apel Timișoara, reprezentantul Comunității de avere a Regimentului 14 grăniceri iliro-bănățean dr. Negosim Jivković (avocat în Biserica Albă / Bela Crkva) a ridicat titlurile de rentă împreună cu cupoanele aferente și în urma valorificării acestora a dobândit o sumă de cca. 152.000.000 lei. Jivković a transferat în Iugoslavia suma de 52.000.000 lei, depunând la Casa de Depuneri și Consemnațiuni București 60.000.000 lei rentă fără cupoane scadente și 40.000.000 lei în numerar, valoarea cupoanelor *atât cât crezuse el că este de împărțit între comunele românești și cele iugoslave*¹³⁴.

Problema navigației pe râul Bega

O altă problemă pendinte între cele două state a reprezentat-o navigația pe canalul Bega.

Regimul navigației a făcut obiectul unui aranjament provizoriu care a fost încheiat la Paris între reprezentantul guvernului României, Contzescu și cel al Regatului iugoslavo-croato-sloven, Ristić (10 mai 1921).

Pentru a da acestui acord bilateral consistența unui act internațional, o copie certificată de pe acest angajament a fost anexată la Protocolul nr. 66 al Conferinței pentru statutul Dunării¹³⁵. Acest angajament provizoriu urma să servească drept bază la acordul definitiv care urma să fie încheiat între ambele guverne. Se avea în intenție ca acest acord să fie realizat chiar înaintea notificării statutului Dunării¹³⁶.

În perioada următoare partea română a acuzat Belgradul că nu a respectat clauzele aranjamentului provizoriu¹³⁷ și că a întârziat începerea negocierilor pentru încheierea acordului definitiv, fapt recunoscut de către demnitarul iugoslav Ninčić. Cele două părți au hotărât întrunirea plenipotențiarilor la Timișoara pe data de 28 octombrie 1924 în vederea începerii tratativilor pentru încheierea acordului. La 2 noiembrie 1924 au fost întocmite și parafate proiectele unei convenții și a unui protocol final cu privire la navigația pe râul și canalul Bega. Pentru a se evita noi întârzieri, delegații s-au angajat printr-un proces-verbal să efectueze a doua și ultima citire a Convenției la 10 decembrie 1924 tot la Timișoara, în scopul notificării ei până la 30 ianuarie 1925, astfel încât ea să intre în vigoare cel mai târziu la 15 februarie 1925¹³⁸. Partea iugoslavă a amânat însă proiectata întrunire de la Timișoara, fapt care a determinat Bucureștiul să anunțe că are în vedere internaționalizarea râului, precum și a întregului canal. La 23 decembrie 1923 a fost transmisă la Belgrad o notă explicativă privitoare la divergențele dintre cele două părți privind statutul râului Bega.

România preciza că dorea libertatea absolută pentru pavilionul românesc de a naviga fără a fi supus în apele teritoriale iugoslave la alte îndatoriri decât cele la care erau obligate vasele, bunurile, mărfurile și persoanele de proveniență iugoslavă, cărora l-i se asigura o deplină reciprocitate în apele românești¹³⁹.

Nici întrunirea bilaterală din 1925 nu s-a încheiat cu rezultate concrete, partea română aducând din nou în discuție varianta internaționalizării râului Bega¹⁴⁰.

În ianuarie 1926, partea iugoslavă a venit cu o altă propunere, dorind să lege chestiunea râului și a canalului Bega de rezolvarea problemei Sindicatelor de navigație din Banat și de lucrările hidrotehnice de pe Dunăre (cu excepția sectorului Porțile de Fier). Bucureștiul a respins proiectul iugoslav, subliniind că între cele trei chestiuni nu exista nici o legătură¹⁴¹.

Problema a rămas astfel nerezolvată, ea aflându-se în discuția miniștrilor de externe a celor două state la întrunirile Micii Înțelegeri de la București (9-11 mai 1925)¹⁴², de la Bled (17-19 iunie 1926)¹⁴³, Iachymov (13-15 mai 1927)¹⁴⁴, dar pentru moment partea română nu a manifestat nici un interes pentru grăbirea rezolvării chestiunii dată fiind starea în care se găsea navigația pe Bega la acel moment¹⁴⁵.

La 18 mai 1932, ministrul de externe al României I.D. Ghica într-un interviu acordat ziarului "Universul" anunța plecarea unui reprezentant român la Belgrad pentru reluarea tratativilor privind canalul Bega (mandatul lui cuprinzând și convorbiri privind navigația pe Dunăre)¹⁴⁶.

Prin fixarea frontierei româno-iugoslavo-maghiare a fost simțită nevoia de a se proceda la lichidarea sindicatului de apărare contra inundațiilor și de regulare a apelor interioare "Torontalul de Sus", cât și a sindicatului de apărare și drenaj a apelor interioare "Aranca". În vederea lichidării acestor sindicate au fost încheiate două acorduri între cele trei state interesate la 27 octombrie 1923 la Timișoara.

Partea iugoslavă nu a ratificat însă aceste acorduri, iar întrunirile comisiilor celor trei state proiectate a avea loc în ianuarie, 14 februarie, 28 martie și 2 mai 1927 nu au mai avut loc¹⁴⁷.

În deceniul trei a fost abordată de cele două părți și problema lichidării sindicatului "Timiș-Bega" dar întrunirile comisiei mixte n-au dat nici un rezultat, în primul rând din cauza inexistenței documentației necesare. Delegația iugoslavo-croato-slovenă și-a asumat sarcina de a aduna materialul documentar, dar lucrurile au trenat o bună parte din timp¹⁴⁸. La mijlocul lunii octombrie 1932, cele două guverne au ratificat convenția româno-iugoslavă privind regularea împrumutului fostei asociații Timiș-Bega în interesul apărării riveranilor respectivi contra inundațiilor celor două râuri. Acordul stabilea proporția în care proprietarii rămași de o parte și de alta a frontierei dintre Iugoslavia și România urmau să plătească împrumutul contractat în coroane maghiare – hârtie a fostei Bănci a Austro-Ungariei: pentru proprietarii români raportul era 1 leu pentru 2 coroane, iar pentru cei iugoslavi 1 dinar pentru 4 coroane (așa cum au fost preschimbate coroanele hârtie ale fostei bănci a Austro-Ungariei în monedele celor două țări).

În decembrie 1932 o delegație iugoslavă a sosit la București pentru a fixa ultimele formalități în vederea punerii în aplicare a convenției. S-a stabilit cu acest prilej ca titlurile împrumuturilor să fie rambursate la

Belgrad prin intermediul Băncii Naționale a Iugoslaviei, iar la București prin intermediul Băncii Naționale a României. Serviciul de plată se efectua prin oficiul Băncii Naționale și al sucursalelor ei¹⁴⁹.

Relațiile economice româno-iugoslave în cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice

Încă de la făurirea Micii Înțelegeri, structura economică a celor trei state care compuneau această alianță politico-militară era diferită: pe de o parte cea a Iugoslaviei și României era aproape identică, fiind preponderent agrară, pe de altă parte Cehoslovacia dispunea de o industrie dezvoltată. În aceste condiții, produsele industriale cehoslovace s-au impus pe piețele din România și Iugoslavia, exportul ceh în cele două state depășind exportul acestora în Cehoslovacia.¹⁵⁰

La conferința Micii Înțelegeri de la Ioakimov, reprezentanții celor trei state s-au pronunțat pentru prima oară în vederea strângerii legăturilor economice dintre acestea, evidențiindu-se și necesitatea elaborării unui plan economic comun, în care fiecare stat să-și păstreze suveranitatea sa națională. Cu acest prilej, ministrul de externe iugoslav Marinković a declarat că *dintre slăbiciunile Micii Înțelegeri era egoismul și izolarea ei economică, impunându-se în consecință un nou sistem economic*¹⁵¹.

Demersurile în vederea unei coordonări economice a Micii Înțelegeri au continuat la întâlnirea de la București (20-22 iunie 1928), prilej cu care a fost luată hotărârea de a fi convocată o conferință economică a celor trei țări.¹⁵²

Desigur, eforturile pentru realizarea unei strânse colaborări economice s-au intensificat odată cu izbucnirea crizei economice. Era, de fapt, replica regională la tendința de izolare a statelor, cu urmări deosebit de grave, îndeosebi pentru cele mai puțin dezvoltate. La bază a stat și convingerea că înlăturarea efectelor crizei economice nu putea avea loc decât printr-o grupare zonală, prin raționalizarea industriei și a agriculturii din întreaga zonă central-europeană, începând cu înseși statele Micii Înțelegeri.

În acest sens, la sesiunea Micii Înțelegeri de la București din februarie 1929, s-a ajuns la concluzia adoptării următoarelor măsuri de cooperare economică: liberalizarea schimburilor comerciale, egalitatea de tratament

între întreprinderile particulare și cele de stat, simplificarea tarifelor și a formalităților vamale, abolirea dispozițiilor care frânuau comerțul cu produse agricole etc., iar după un an, la reuniunea de la Strbske – Plesso a fost analizată problema grupării țărilor în uniuni regionale, raționalizarea industriei și a agriculturii, dezbătându-se concret și soluția *normelor generale de apropiere economică* între cei trei parteneri¹⁵³.

Un prim rezultat pozitiv a fost înregistrat cu prilejul conferinței Micii Înțelegeri de la Belgrad din mai 1929, când au fost create camerele de comerț mixte de la Belgrad, Praga, București¹⁵⁴.

La 21 aprilie 1931, șeful diplomației de la Belgrad, Marinković, a prezentat un proiect privind organizarea unui sistem economic care să constituie nu numai o apărare contra blocului central germanic, dar și o detașare ulterioară a Austriei din acest bloc. Blocul urma să fie constituit din Mica Înțelegere, Polonia, Ungaria și Italia. În concepția diplomatului iugoslav, Franța putea să devină membră a acestuia, iar Italiei îi era rezervat un rol predominant. Roma trebuia să-și ia grânele din țările Micii Înțelegeri, urmând să-și plaseze aici produsele industriale, la un preț mai scăzut decât cele franceze. În aceste condiții, Ungaria amenințată de a fi înghițită de blocul germanic, dar având posibilitatea de a respira liber într-un grup de puteri mai mici își modera politica ei revizionistă. Referindu-se la acest plan, șeful legăției României de la Belgrad, Gurănescu, aprecia că guvernul iugoslav va lua o hotărâre clară în vederea realizării acestuia doar dacă va fi absolut sigur de sprijinul guvernului român¹⁵⁵.

A urmat apoi conferința Micii Înțelegeri de la București din 4-6 mai 1931, unde cei trei parteneri s-au pronunțat pentru realizarea imediată a unui sistem preferențial în favoarea produselor agricole din România și Iugoslavia, Cehoslovacia hotărându-se în principiu să renunțe la protecționismul său agrar în beneficiul celorlalți doi aliați¹⁵⁶.

În anul 1932, Mica Înțelegere a fost pusă în fața planului Tardieu, proiect ce constata necesitatea imperioasă a restaurării economice a Europei centrale prin trei mijloace:

1. Acorduri tarifare între statele dunărene pe bază preferențială cu respectarea dreptului terțului.
2. Reorganizarea finanțelor statelor danubiene.
3. Asistența financiară a statelor danubiene¹⁵⁷.

În opinia șefului diplomației de la Belgrad, Marinković, (în acest sens s-a pronunțat și omologul său ceh, E. Beneš) linia de conduită a Micii Înțelegeri trebuia să fie următoarea:

1. Să nu se accepte acorduri cu etichetă politică;
2. Să nu se accepte uniune vamală;
3. Fiecare stat din cadrul Micii Înțelegeri să nu accepte nici o condiție care nu ar conveni celorlalte două părți;
4. Să nu se discute chestiunea într-un comitet internațional, fie la Geneva, fie altundeva, ci direct între statele danubiene;
5. Statele Micii Înțelegeri să se pună mai întâi de acord asupra orientării politice care trebuia dată noului grup economic și apoi asupra mijloacelor tehnice pe care această orientare politică să se poată realiza.

În timp ce Beneš susținea că nici o putere să nu aibă o situație specială față de grupul danubian, Marinković își exprima opinia că Germania și Italia erau forțate să-și dea consimțământul față de acest plan, altfel, cele două puteri riscau să-și piardă simpatiile Austriei și Ungariei care se vedeau în situația de a le întreba *dacă nu puteți să ne ajutați pe noi, de ce ne împiedicați să fim ajutați de Franța.*

În privința procedurii de urmat, Marinković nu credea că ar fi bine ca aranjamentul prealabil al Micii Înțelegeri să se realizeze la o conferință specială deoarece s-ar spune că este vorba de o mașinație politică a acestei alianțe.

Acest acord, în viziunea sa, trebuia înfăptuit prin canalul diplomatic obișnuit, iar fiecare parte trebuia să-și făurească un plan asupra modului în care vedea funcționarea tarifelor preferențiale și de contingentare, astfel încât realizându-se un acord și în această privință Mica Înțelegere să înceapă cât mai curând negocierile cu Austria și Ungaria (luna mai 1932). La întrebarea lui Titulescu privind surplusul producției agricole care depășește cu mult nevoile Austriei și Cehoslovaciei, demnitarul iugoslav (în acord cu Beneš) a precizat că pentru acest surplus fiecare stat rămânea liber să încheie un aranjament cu alte state decât cele danubiene, baza pe care urma să se facă aceste schimburi trebuind studiată¹⁵⁸.

La mijlocul lunii aprilie 1932, N. Titulescu informa pe șeful statului român despre o convorbire pe care a avut-o cu Tardieu, Marinković și Beneš. Omul politic iugoslav a subliniat cu acest prilej că nu poate sacrifica interesele exportului iugoslav în Italia. În concepția șefului diplomației României planul Tardieu se asemena cu un edificiu cu trei etaje: etajul întâi,

statele dunărene, cu tarife preferențiale reduse; etajul al doilea fiind alcătuit de Germania și Italia cu tarife medii, iar pentru ca aceste etaje medii să nu ridice obiecțiunea violării clauzei națiunii celei mai favorizate din partea Angliei, urma ca Germania și Italia să aleagă acele mărfuri pentru care au monopolul de fapt la export în Europa Centrală, astfel încât, în convențiile comerciale pe care statele dunărene le-ar negocia cu ele, clauza națiunii celei mai favorizate să poată figura de formă fără de a le aduce vreo pagubă de fond, dat fiind că atât situația de fapt, cât și așezarea lor geografică le crea un adevărat privilegiu comercial pentru acele mărfuri. În etajul al treilea se situau toate celelalte state ce rămăneau supuse tarifelor înalte și care nu invocau clauza națiunii celei mai favorizate pentru tarifele preferențiale pe care statele dunărene le acordau unui altuia.

Marinković a arătat că vedea chestiunea sub un alt aspect, fiind vorba de a fi ajutate statele dunărene. În acest sens, în opinia sa, Anglia și Franța făceau sacrificiul clauzei națiunii celei mai favorizate și sacrificii în bani prin asistență financiară; *este rândul Germaniei și Italiei să fie întrebate: voi ce sacrificii faceți pentru ca Europa Centrală să fie salvată ? Bani, nu. Nu vreți să renunțați nici la clauza națiunii celei mai favorizate?*

Titulescu a replicat că omologul său iugoslav (ca și Beneš) confundau o chestiune de procedură cu una de fond, deoarece dacă ulterior prin tratatele bilaterale se ajungea cu Germania și Italia la tarife mai joase prin jocul monopolului, clădirea avea tot trei etaje, doar că etajul al doilea urma să fie clădit numai legalmente, pe când al treilea era deja gata. În aceste condiții, se putea prăbuși întregul edificiu. Diplomatul român continua arătând că *este mai ușor a obține consimțământul Germaniei și Italiei, făcând ca ele să înțeleagă că le este rezeroat al doilea etaj al clădirii, decât să le vorbim numai de sacrificiile pe care le au de făcut iar sacrificiile amintite de omologul său iugoslav își avea o contraparte în sacrificiul statelor dunărene. Titulescu conchidea că îi era teamă că sacrificiile de care vorbea Marinković să nu se transforme în avantaje egoiste. Eu prefer să plătesc franc prețul egoismului dacă fără de el nu-mi ating ținta și să rămân astfel cu dreptul ulterior de a-l critica decât să dau egoismului aureola sacrificiului și, după ce am plătit, să mai rămân și debitorul unei obligațiuni de recunoștință, arăta în încheierea raportului său ministrul de externe al României¹⁵⁹.*

Într-o telegramă adresată de către N. Titulescu regelui Carol II la 8 mai 1932 se sublinia că Franța și Mica Înțelegere erau de acord cu următoarele puncte:

1. Încheierea de acorduri preferențiale pe bază de contingentare și nu a unei uniuni vamale;

2. Statele danubiene urmau să negocieze aceste acorduri direct între ele, fără amestecul marilor puteri, care se vor mărgini la a le adresa o invitație în acest scop și, după ce statele danubiene vor fi căzut de acord, marile puteri vor decide forma în care ele renunță la clauza națiunii celei mai favorizate și vor proceda la asistență financiară;

3. Uniunea economică danubiană nu trebuia să fie dirijată contra nici unui stat mare, statele danubiene urmând să-și satisfacă doar interesele lor proprii;

4. Pentru surplusul de producție pe care Uniunea Danubiană nu-l putea absorbi, fiecare stat rămânea liber să încheie acorduri care îi vor dicta interesele sale;

5. Nici un stat din cadrul Micii Înțelegeri nu va accepta vreo formulă ce contravenea intereselor celorlalte două state;

6. Fiecare stat din Mica Înțelegere începea imediat prin expertii săi, studiul problemelor din punctul de vedere al intereselor sale naționale, iar apoi expertii Micii Înțelegeri se vor întâlni între ei înaintea reuniunii cu Austria și Ungaria.

A urmat apoi discursul lui Marinković care a insistat asupra libertății de a vinde surplusul producției agricole, adică asupra necesității de a nu păgubi comerțul jugoslav cu Italia. În același timp Beneș a declarat că dacă Germania și Italia se opuneau planului Cehoslovaciei nu va mai întreprinde negocieri cu statele dunărene¹⁶⁰.

Planul a eșuat în special din cauza divergențelor dintre marile puteri, dar în cadrul reuniunii de la Belgrad a Micii Înțelegeri din 13-15 mai 1932 s-a hotărât să se dea viabilitate acelor idei din proiectul Tardieu care ar fi servit efectiv la colaborarea economică dintre țările din regiune, eliminându-se concomitent și elemente ce ar fi prejudiciat suveranitatea lor națională. Cele trei părți au decis de asemenea să sprijine în continuare ideea de colaborare regională¹⁶¹.

Problema colaborării economice dintre Mica Înțelegere și Austria și Ungaria a fost reluată la Belgrad în decembrie 1932 în timpul convorbirilor dintre N. Titulescu și omologul său jugoslav, Bogoljub Jevtić. Diplomatul iugoslav a subliniat cu acest prilej că singura metodă de a atrage cele două state amintite mai sus într-un sistem economic comun era realizarea unei

economii dirijate a Miciei Înțelegeri. În acest scop s-a decis crearea unei comisii locale pentru a pregăti un astfel de sistem economic¹⁶².

Colaborării economice în cadrul Miciei Înțelegeri i se deschideau noi perspective odată cu elaborarea Pactului de organizare al Alianței din 16 februarie 1933. Articolul 7 al acestui document prevedea constituirea unui consiliu economic pentru coordonarea *progresivă a intereselor economice ale celor trei state, fie între ele, fie în raporturile lor cu statele terțe*. Organismul era alcătuit de specialiști și din experți în materie economică, comercială și financiară, el urmând a funcționa ca organ consultativ al Consiliului permanent¹⁶³.

Consiliul economic a fost efectiv creat în sesiunea din mai-iunie 1933 de la Praga. Sarcina sa era de a coordona pe bază de plan interesele economice, respectându-se însă suveranitatea națională a fiecărui stat membru al Miciei Înțelegeri, cu scopul realizării normalizării în industrie, agricultură, comerț, comunicații și apărare, pentru înființarea unei Camere de Comerț Mixte și trecerii la unificarea tarifelor feroviare. Consiliul Economic urma să desemneze un comitet special care trebuia să se ocupe cu problemele normalizării în industrie, agricultură, comerț, în comunicații feroviare, poștale, telefonice, telegrafice, în domeniul militar. Comitetele naționale de profil aveau datoria să se afle în contact strâns pentru a ajuta Consiliul Economic să inițieze un plan general de normalizare.

Aceste probleme au fost reluate în discuție în cadrul conferinței Miciei Înțelegeri de la Sinaia ce a avut loc în septembrie 1933¹⁶⁴. La această întrunire s-a apreciat corect că normalizarea putea contribui hotărâtor la dezvoltarea raporturilor economice dintre statele Miciei Înțelegeri atât la nivel interguvernamental, cât și de asociații. Cu toate acestea, datorită complexității problemelor care atingeau suveranitatea națională a partenerilor s-a impus un răgaz până la luarea deciziilor satisfăcătoare pentru fiecare membru al Pactului¹⁶⁵.

În luna noiembrie 1933, a avut loc la Belgrad o nouă reuniune cu caracter economic a Miciei Înțelegeri, desfășurată la nivel de experți. Lucrările au început la 24 noiembrie, fiind deschise de către Jevtić și au durat până în 2 decembrie. A fost acordată o atenție deosebit de mare schimburilor economice dintre statele Miciei Înțelegeri. Referindu-se la această întrunire, reprezentantul României din capitala Iugoslaviei, Gurănescu, arăta la 30 noiembrie că delegatul ceh dorea redactarea de proiecte ce urmau să fie aprobate la următoarea conferință de la Praga, dar

rezultatul conferinței experților ar putea fi influențat de întreruperea negocierilor comerciale dintre Cehoslovacia și Iugoslavia¹⁶⁶.

Prima consfătuire a Consiliului Economic a avut loc la Praga între 9-17 ianuarie 1934 și și-a desfășurat lucrările în cinci comisii (schimbul de mărfuri; transporturi; navigația pe Dunăre; legăturile de comunicații; probleme financiare și colaborarea dintre băncile de emisie). Concluziile conferinței au fost formulate în 16 puncte, cel mai important referindu-se la relațiile comerciale bilaterale. Astfel, a fost adoptată hotărârea de creștere cu 50% (comparativ cu 1932) a exportului de mărfuri iugoslave și românești în Cehoslovacia. Aceasta era limita minimă sub care exportul celor două țări în Cehoslovacia nu putea să scadă. Totodată a fost luată decizia ca cele trei delegații economice să se întrunească în fiecare trimestru pentru a analiza relațiile lor economice și de a lua măsurile ce se impuneau în vederea dezvoltării lor¹⁶⁷.

La conferința de la Belgrad a Micii Înțelegeri din 24 septembrie 1934 s-a subliniat că problema centrală constă în a deschide în România și în Iugoslavia debușuri suficiente pentru produsele industriale cehoslovace și, respectiv, pentru mărfurile agricole românești și iugoslave în Cehoslovacia. S-a evidențiat, de asemenea, necesitatea de a fi analizate toate cauzele care împiedicau încă dezvoltarea normală a relațiilor comerciale dintre cele trei state¹⁶⁸.

Tot cu acest prilej, a luat ființă o uniune poștală, emițându-se timbre poștale comemorative "Petite Entente". A fost adoptată o înțelegere de normalizare a circulației în domeniul traficului feroviar, pentru adoptarea unui regim uniform de transport al călătorilor și mărfurilor, precum și pentru stimularea traficului de mărfuri. Alte realizări ale statelor Micii Înțelegeri la mijlocul deceniului patru au fost: încheierea de acorduri între societățile de navigație privind colaborarea și navigația pe Dunăre, hotărârea de extindere a liniilor aeriene, uniformizarea legislației navigației aeriene, înființarea unei regii unice privind transportul curierilor poștali cu taxă simplă, alimentarea comună cu combustibil, constituirea unui comitet permanent al Micii Înțelegeri în domeniul turistic, intensificarea propagandei turistice, participarea statelor Micii Înțelegeri la târguri internaționale, organizarea unei expoziții turistice a Micii Înțelegeri¹⁶⁹.

Începând din 1934, o atenție sporită a fost acordată normalizării economice în cadrul Micii Înțelegeri. Au luat ființă într-o primă fază comitete naționale de normalizare în Cehoslovacia și România, iar Praga a

adoptat un proiect de normalizare a Micii Înțelegeri care urmărea normalizarea în domeniul economic, precum și în cel militar, prevăzându-se în acest scop crearea unei Comisii de Normalizare a Micii Înțelegeri. În perioada 10-15 decembrie 1934, a avut loc la Praga un schimb de păreri la nivel de experți privind unificarea metodelor de statistică economică în domeniile producției, comerțului interior și transporturilor pe apă, iar în octombrie 1935 la Belgrad, în cadrul unei noi reuniuni, partea română a prezentat un proiect de regulament al organizării normalizării în statele Micii Înțelegeri. Tot acum, delegația română și cehoslovacă a înaintat părții iugoslave spre analiză un program general de lucrări pentru efectuarea normalizării. Nu a fost adoptată nici o hotărâre concretă privind cele două proiecte, deoarece delegația iugoslavă a evidențiat că documentele i-au fost emise doar în timpul conferinței, Belgradul solicitând răgaz pentru o analiză atentă a acestora, iar pe de altă parte Comitetul Național de Normalizare din Iugoslavia nu era încă constituit (există doar un Comitet Provizoriu ce avea doar atribuții privind pregătirea lucrărilor preliminare ale Comitetului Național de Normalizare).

La următoarea întrunire (7-9 octombrie 1936 București), delegația iugoslavă a prezentat proiectul de organizare a normalizării în Iugoslavia, ce urma să fie votat de Parlament și pus în practică la 1 aprilie 1937. În opinia reprezentantului României, P. P. Dulfu, proiectul era interesant, capabil să influențeze și stuctura normalizării românești. A fost rediscutat apoi proiectul de organizare a normalizării în cadrul Micii Înțelegeri.

Consiliul Micii Înțelegeri Economice a aprobat raportul comisiei din octombrie 1936 de la București, exprimându-și satisfacția că Belgradul a înțeles importanța realizării normalizării. Consiliul Economic a consemnat și propunerea de a se realiza schimbul de personal între birourile naționale, de a fi adunate până la 1 ianuarie 1937 normele și prescripțiile agricole din cele trei state, de a începe imediat transferul reciproc de reglementări tehnice și de indicații pregătitoare, ca și lucrările de normalizare întocmite pe baza recomandărilor internaționale existente¹⁷⁰.

În ciuda acestor eforturi, nu s-a reușit intensificarea schimbului de mărfuri între statele Micii Înțelegeri.

Statistic, schimbul de mărfuri în cadrul Micii Înțelegeri se prezenta astfel¹⁷¹:

An	România		Cehoslovacia		Iugoslavia	
	Milioane lei	Media	Milioane koroane.	Media	Milioane dinari	Media
1933	2106	100	826	100	820	100
1934	2287	108	915	111	958	117
1935	2637	125	2324	160	1141	139

În 1934, din comerțul extern general al Micii Înțelegeri, Cehoslovacia deține 53,68%, Iugoslavia 20,82%, iar România 25,50%¹⁷². Exportul Iugoslaviei în afara zonei dunărene fiind în perioada 1930-1935 în proporție de 74,3%, iar importul de 65,4%, în timp ce al României era de 76,8% (export) și, respectiv, 77,0% (import)¹⁷³.

În fața acestei situații, N. Titulescu propunea stabilirea unor largi relații economice pentru toate cele trei state, relații care să depășească aria teritorială a Micii Înțelegeri. În concepția diplomatului român, *oricât ar reuși Mica Înțelegere economică, grosul exportului românesc, ca și al celorlalte două state din Mica Înțelegere trebuie făcut în afară de fruntariile Micii Înțelegeri*.¹⁷⁴

Potrivit istoricului iugoslav M. Vanku, cauzele care au contribuit la eșecul planului privind intensificarea schimburilor economice din cadrul Micii Înțelegeri în cea de-a doua parte a deceniului patru au fost: războiul italo-etioopian, războiul civil din Spania; reorientarea politicii externe iugoslave spre axa Roma-Berlin, slăbirea influenței Angliei și Franței în Europa Centrală în favoarea Germaniei¹⁷⁵.

Colaborarea economică între cele două state s-a realizat și în cadrul Înțelegerii Balcanice. După modelul Micii Antante, în noiembrie 1934 a fost semnat la Ankara statutul Consiliului Economic Consultativ al Înțelegerii Balcanice, alcătuit din patru secții naționale ce aveau în componența lor cinci delegați ajutați de experți tehnici în agricultură, industrie, finanțe, transporturi, comunicații și comerț. Se avea în vedere ca după ce fiecare secție națională își pregătea studiile și propunerile, să aibă loc reuniuni bianuale. Statele membre ale Înțelegerii Balcanice urmăreau făurirea unui spațiu economic unitar în sud-estul Europei, fiind dispuse să colaboreze în

acest sens cu toate țările din zonă. A fost pusă, în acest sens, în discuție și problema clauzei regionale balcanice, adică o derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate¹⁷⁶.

Prima sesiune a Consiliului Economic a Înțelegerii Balcanice a avut loc în ianuarie 1935 la Atena, România prezentând documentul "Plan de colaborare economică a statelor Antantei Balcanice", a cărei idee centrală era că legăturile economice și financiare erau menite să completeze raporturile politice.

Conferința a adoptat rezoluția privitoare la intensificarea schimburilor reciproce de mărfuri, preconizându-se în acest sens studierea căilor de evitare a piedicilor și restricțiilor ivite în calea relațiilor comerciale bilaterale; schimbul regulat de informații și statistici comerciale prin intermediul secțiilor naționale; avansarea unor propuneri pentru încheierea de acorduri stimulatorii; elaborarea de studii privind posibilitățile instituirii unui regim preferențial regional. A doua rezoluție se referea la îmbunătățirea sistemului de comunicații (se propunea crearea de servicii speciale pentru comunicațiile balcanice, în cadrul organismelor naționale din domeniu; convocarea unei comisii de experți în problemele comunicațiilor; regulamente uniforme; simplificarea formalităților vamale; pregătirea unui proiect de acord poștal interbalcanic)¹⁷⁷. A fost luată în discuție și problema creării unei Bănci Balcanice, apreciindu-se că pentru moment proiectul nu se putea realiza, hotărându-se însă ca o comisie specială să analizeze această chestiune și să facă propuneri concrete. S-a mai apreciat în cadrul întrunirii necesitatea dezvoltării turismului, precum și a colaborării dintre instituțiile economice deja existente în cele patru state aliate¹⁷⁸.

În cadrul reuniunii experților în probleme de comunicații (5-9 aprilie 1935, Belgrad), a fost luată în discuție necesitatea dezvoltării comunicațiilor feroviare, fluviale, de poștă, telefonice, telegrafice, rutiere și aeriene. Au fost adoptate următoarele propuneri: ameliorarea traficului prin noi amenajări tehnice; fixarea unor regulamente comune pentru călători, bagaje și mărfuri; stabilirea unor tarife directe între state. În privința comunicațiilor comerciale maritime și fluviale se propunea solicitarea sprijinului de la guverne pentru stabilirea de legături directe între companiile de navigație naționale pentru încheierea unui acord între acestea vizând fixarea unui trafic combinat; unificarea tarifelor; crearea de noi linii; studierea taxelor portuare și crearea unui Comitet permanent de

experți în toate aceste chestiuni. În domeniul comunicațiilor rutiere s-a propus stabilirea de legături între drumurile naționale existente, menținerea în stare bună a șoselelor de importanță europeană. În privința poștei și telecomunicațiilor se viza crearea unei uniuni restrânse în acest domeniu; studierea unificării serviciilor interne de poștă și telecomunicații; adoptarea unor poziții comune la reuniunile internaționale de profil; adoptarea unor taxe poștale unice. Subcomisia pentru problemele feroviare a discutat proiectele Greciei și Turciei privind crearea de noi linii directe între Salonic și Europa Orientală. Reprezentanții României și Iugoslaviei au apreciat că problema nu este de competența subcomisiei și, în consecință, nu a fost luată nici o decizie.

În chestiunea transporturilor aeriene a fost elaborat un proiect de convenție privind relațiile aeriene dintre cei patru pentru unificarea regulilor de circulație și trafic, ca și pentru o colaborare efectivă a alianței în probleme de trafic aerian.

În ceea ce privește acordul de poștă, acesta se referea doar la Iugoslavia și România, deoarece între Grecia și Turcia exista deja o astfel de convenție¹⁷⁹.

În cadrul celei de-a doua sesiuni a Consiliului Economic desfășurată la Ankara în aprilie 1935, aliații au discutat despre necesitatea intensificării schimburilor economice, propunându-se mai multe proiecte în vederea realizării acestui deziderat. Partea turcă a subliniat că propunerea românească de suprimare a contingentelor nu contribuia la normalizarea schimburilor comerciale inter-balcanice, Ankara pronunțându-se ca reducerea tarifelor vamale să se realizeze în baza clauzei națiunii celei mai favorizate, sugerând totodată întocmirea unei liste cu produsele balcanice specifice în vederea constituirii unei clauze balcanice. Delegatul turc, în expunerea tezei sale, a insistat asupra necesității simplificării procedurilor comerciale, fiind sprijinit în acest sens de către delegatul grec. În privința delegației iugoslave, aceasta a sprijinit punctul de vedere românesc, arătând că acesta putea fi o utilă bază de discuții.

Partea română a arătat că adoptarea unei clauze balcanice era calea cea mai sigură pentru realizarea unei reuniuni vamale, proiect socotit de partea greacă ca fiind de durată, Atena propunând în consecință găsirea unor mijloace practice imediate, venind chiar cu un proiect de acord în acest sens. În această situație, delegatul român Christu a propus unirea celor două documente (român și elen), dar reprezentantul Turciei a sugerat

încheierea unui acord multilateral simplu, care să prevadă transferul liber de devize, fără intenție de echilibrare, ca și stabilirea unor liste bilaterale cu produse de schimb. Delegatul iugoslav a afirmat că proiectul elen era *îngust și insuficient*, cerând discutarea proiectului românesc pe care l-a apreciat ca satisfăcător. În Raportul întocmit la sfârșitul Conferinței, se arăta că era greu de realizat o schimbare bruscă în domeniul schimburilor comerciale inter-balcanice, date fiind numeroasele bariere comerciale ridicate în toată lumea. Se cerea o acțiune gradată și prudentă, menită a duce în final la realizarea unei comunități economice. Pentru moment, se putea acționa cu folos, se arăta în continuarea documentului, în direcția intensificării schimburilor de mărfuri, a ameliorării căilor de comunicații, a dezvoltării turismului și al cooperării băncilor de emisie¹⁸⁰.

Problema intensificării schimburilor comerciale din cadrul Înțelegerii Balcanice a fost analizată și în cadrul celei de-a treia sesiuni a Consiliului Economic al Înțelegerii (București, ianuarie 1936). A fost subliniată necesitatea realizării unui proiect de tratat comercial uniform pentru statele alianței, precum și a consolidării legăturilor dintre instituțiile de export naționale.

Partea română a arătat că problema centrală era cea a mijloacelor de plată, datorită fluctuațiilor mari din rata de schimb. Tendința de folosire a devizelor forte, contingentările și imobilizarea creditelor constituiau piedici majore în calea exportului românesc care se autofinanța prin valoarea propriului capital.

Memoriul iugoslav prezentat cu acest prilej sublinia că relațiile comerciale cu România erau precare din cauza acordului de clearing și a regimului protecționist creat de către legislația românească. Partea iugoslavă se pronunța pentru o soluție unanim acceptabilă a problemei plăților.

În privința transportului, delegațiile au luat în calcul necesitatea asocierii la negocieri a companiilor de navigație, care erau în parte private, și a găsirii unui punct de vedere comun cu interesele statelor respective. Totodată trebuie studiată chestiunea unificării regulamentelor de transport și începute discuțiile în vederea stabilirii tarifelor directe. S-a recomandat, în urma convorbirilor, crearea unei rețele aeriene balcanice ce urma a fi utilizată exclusiv în folosul celor patru aliați. Comisiei pentru turism i s-a recomandat să inițieze un regulament privind unificarea și simplificarea formalităților vamale pentru călători și bagaje. Tot în domeniu turistic, a fost constituit un comitet permanent, a fost analizat și adoptat statutul acestuia, în baza unui proiect românesc.

În privința problemei băncii balcanice, ea nu a fost luată în discuție.

La mijlocul deceniului al patrulea, au fost transpuse în practică unele dintre hotărârile Consiliului Economic al Înțelegerii Balcanice: a fost realizată legătura de cale ferată București-Belgrad, prin Timișoara, la 1 ianuarie 1936 a intrat în vigoare Convenția poștală și de telecomunicații, a fost semnată o convenție privind problemele aeronautice și s-a creat Comitetul turistic permanent¹⁸¹. A luat ființă totodată și un Comitet maritim al Înțelegerii Balcanice, se lucra la unificarea regulamentelor de transport și bagaje pe căile ferate, a fost încheiat un Aranjament de poștă și de telecomunicații cu Mica Înțelegere¹⁸².

La cea de-a patra sesiune a Consiliului Economic s-a apreciat că în anul 1935 au fost înregistrate progrese în privința comerțului dintre aliați și datorită ameliorării regimului comerțului exterior al României prin restrângerea contingentărilor, dar existau încă o serie de greutăți ce împiedicau normalizarea schimburilor comerciale din cadrul Înțelegerii Balcanice.

Belgradul a prezentat un proiect de acord turistic interbalcanic, ce a fost definitivat cu această ocazie, urmând a fi prezentat guvernelor celor patru state. Au fost discutate și unele modalități de realizare a propagandei turistice (prin radio, editarea unui buletin special, precum și crearea unor birouri interbalcanice de călătorii și documentare turistică în marile centre internaționale). A fost analizată și importanța călătoriilor școlare și eventualitatea afilierei Comitetului turistic permanent la organismele internaționale de profil.

Protocolul final recomanda participarea la târgurile balcanice de la București, Ljubljana, Izmir, Salonic, vânzarea în comun a unor produse pe piețele extrabalcanice, continuarea eforturilor de includere a clauzei balcanice în tratatele comerciale încheiate cu alte state; camerele de comerț și industrie erau invitate de a se reuni înaintea viitoarei sesiuni a Consiliului Economic pentru a adopta un plan de colaborare.

Institutul de export român trebuia să organizeze colaborarea institutelor similare din celelalte state balcanice și să analizeze posibilitatea realizării unei reuniuni a guvernatorilor băncilor naționale pentru a discuta cooperarea în materie financiară etc¹⁸³.

Sesiunea a cincea a Consiliului Economic desfășurată la Atena în martie 1937 s-a încheiat fără a fi obținute rezultate spectaculoase. Relațiile comerciale dintre partenerii Înțelegerii Balcanice nu au înregistrat progrese

semnificative (Turcia avea greutăți de natură financiară în schimburile comerciale cu România și Iugoslavia, iar Grecia avea o balanță deficitară insistând pentru acordarea unor facilități speciale).

În cadrul alianței a mai apărut o problemă importantă: cea a numărului anual al sesiunilor Consiliului Economic. Astfel, în februarie 1937, Consiliul permanent a discutat sugestia iugoslavă de a fi reduse numărul conferințelor anuale la una singură și a aprobat-o. Secția națională română a propus revenirea la organizarea de două sesiuni anuale pentru a putea fi soluționate problemele importante.

În 1936, au fost încheiate noi acorduri comerciale între Iugoslavia și partenerii din alianță, Comitetul maritim a adoptat regulamentul intern și a creat un secretariat permanent, s-a decis urgentarea procesului de emiteră de timbre cu embleme comune și s-a hotărât elaborarea unor propuneri colective pentru conferința telegrafică internațională, planificată a avea loc în 1938. Totodată s-a hotărât participarea la un stand turistic comun al Antantei Balcanice în cadrul expoziției internaționale de la Paris din toamna lui 1937¹⁸⁴.

În ciuda greutăților existente, între 1937-1938 au fost înregistrate progrese în privința schimburilor de mărfuri dintre cele patru state aliate. În același timp, România a fost prezentă la târgul de la Belgrad și a fost înregistrată declarația iugoslavă privind începerea lucrărilor de lărgire a liniei Belgrad-Dunăre și Belgrad-Vrșac, încât să permită accesul vagoanelor grele. A fost constituit, de asemenea, Comitetul feroviar permanent al Înțelegerii Balcanice și s-a hotărât editarea de filme turistice comune¹⁸⁵.

În condițiile agravării situației internaționale s-a deschis Sesiunea a VII-a a Consiliului Economic la București în mai 1939. În cuvântul rostit de către șeful diplomației române, Grigore Gafencu, acesta a subliniat că pentru menținerea păcii și securității în Balcani trebuie depuse eforturi speciale pentru apropierea intereselor economice ale statelor aliate, pentru a fi create¹⁸⁶ legături necesare între forțele de producție, între mijloacele de schimb și de comunicație.

În același timp, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie din România a elaborat un raport privind stadiul relațiilor comerciale cu statele balcanice, evidențiindu-se că existau multitudini de piedici generate de măsurile protecționiste ale acestor țări, cât și datorită atmosferei internaționale. Pentru remedierea situației se propunea: încheierea de convenții comerciale cu clauze convenabile; crearea unui organ de presă activ pentru informații; ieftinirea

produselor românești de export prin reducerea unor taxe; accelerarea transporturilor de mărfuri. Se arăta că România exporta animale doar în Grecia, în condiții de concurență cu Iugoslavia și Turcia.

Înainte de război, în ciuda regimului vamal, precum și a condițiilor dificile de transport și de depozitare, România asigura 98% din necesarul de benzină, 92% din cel de uleiuri, 23% de motorină ale Iugoslaviei, care plătea 25% din valoare în devize, iar restul în baza clearingului¹⁸⁷.

Au avut loc discuții pentru adaptarea la noile condiții internaționale a activității institutelor naționale de export. A fost analizată și chestiunea realizării unor linii aeriene pentru scopuri comerciale, a fost hotărâtă reducerea reciprocă a taxelor de corespondență și generalizarea admiterii tranzitului coletelor de până la 20 de kg. În domeniul turistic a fost semnat și ratificat acordul turistic¹⁸⁸, a luat ființă la New York un birou comun turistic al statelor aliate, a fost decisă înființarea de agenții turistice școlare, reprezentanții celor patru state aliate pronunțându-se și pentru acordarea de facilități turiștilor ce utilizau căile ferate sau automobilele¹⁸⁹.

România a participat la târgul internațional de la Zagreb, iar la cererea Bucureștiului a fost elaborată o nouă listă de produse ce urmau a fi incluse în schimbul reciproc de mărfuri.

La sfârșitul deceniului al patrulea, a avut loc a doua conferință a Institutului de comerț exterior al Înțelegerii Balcanice, prilej cu care a fost semnat un acord economic secret care stipula că băncile de emisie din țările alianței¹⁹⁰ urmau a ține evidența operațiunilor de cumpărare pentru materialele de interes militar excedentare limitelor stabilite printr-un acord încheiat de șefii de state majore ale Antantei Balcanice. Valoarea și moneda, ca și condițiile de livrare a acestor materii prime cu valoare strategică urmau a fi stabilite în baza clauzelor acordului semnat de delegații militari ca și prin înțelegerea directă dintre reprezentanții băncilor de emisie¹⁹¹. A fost definitivat regulamentul uniform pentru transportul de călători, bagaje și mărfuri, a fost decisă continuarea lucrărilor de elaborare a unui regulament uniform pentru transportul de mărfuri și colete expres.

Partea română a avut discuții consistente cu ceilalți parteneri pentru extinderea traficului aerian, dar nu s-a reușit semnarea convenției aeriene datorită reticenței Iugoslaviei și Turciei, care au interpretat articolele convenției ca pe o posibilă afectare a suveranității lor naționale.

Părțile s-au pronunțat pentru unificarea legislației maritime, a fost propusă acordarea unei reduceri de taxe pentru vamele poștale ce treceau

prin Strâmtori, ca și introducerea unor bilete dus-întors pe liniile maritime ale statelor alianței, precum și adoptarea de taxe cu regim intern pentru toate localitățile din statele alianței ce aveau frontieră comună, a fost lansat proiectul unui anuar poștal¹⁹².

După începerea războiului, exportul de petrol românesc în Balcani a stagnat ca urmare a deciziei Bucureștiului de a accepta doar plata integrală a deizei libere.

Referindu-se la posibilitățile de intensificare a comerțului balcanic, Asociația reprezentanților din comerț și industrie considera că paralelismul structurilor economice ale statelor alianței permite șanse reduse pentru cooperarea lor, practic neexistând necesități reciproce reale. O ameliorare a legăturilor comerciale se putea totuși obține printr-o mai suplă aplicare a regimului contingentelor, o mai bună organizare a plăților și o mai largă utilizare a clearingului. Potrivit Camerei de Comerț și Industrie București, principala piedică în vederea intensificării comerțului în cadrul Antantei Balcanice o constituia sistemul de plăți. Era de aceea necesar să se abordeze și valorifica în comun excedentele de export, în vederea compensării unor importuri din alte state¹⁹³.

România și Iugoslavia au participat, în special în perioada crizei economice, și la o serie de conferințe internaționale pe teme economice. Astfel, între 24 mai-4 iunie 1930, la București, a avut loc Conferința producătorilor de cereale din România, Iugoslavia și Ungaria. Cu acest prilej s-a cerut stabilirea de tarife preferențiale pentru produsele agricole din partea țărilor europene care importau aceste produse, desființarea protecționismului agrar în țările industriale europene, reglementarea acordării de credite agricole pe termen lung care să rezolve problema datoriilor țăranilor și raționalizarea agriculturii.

În aceeași vară, au mai avut loc încă două conferințe pe aceeași temă, prima tot la București, cu aceiași participanți (22-25 iulie 1930), iar cea de-a doua la Varșovia cu participarea României, Iugoslaviei, Cehoslovaciei, Ungariei, Bulgariei, Estoniei, Letoniei și Poloniei.

Șirul unor astfel de întruniri a continuat și în toamna anului 1930, o primă conferință având loc la București între 18-21 octombrie 1930. Între 11-12 noiembrie 1930, la Belgrad s-au reunit reprezentanții Poloniei, Ungariei, Bulgariei, României și Iugoslaviei și s-au discutat probleme legate de exportul de cereale și cele legate de creditele agricole.

Chestiunea regimului preferențial între statele industriale și cele agrare a fost analizată în timpul întrunirii de la Geneva (17-28 noiembrie

1930), unde au participat reprezentanții țărilor agrare: României, Iugoslaviei, Bulgariei, Ungariei și Poloniei și, respectiv, cei ai țărilor industrializate: Austriei, Germaniei, Cehoslovaciei, Italiei, Franței, Elveției.

Întrunirile privind taxele vamale preferențiale la produsele agricole unde au participat și reprezentanții Bucureștiului și Belgradului au continuat și în perioada următoare. Amintim astfel conferința internațională pentru problema grâului de la Roma; conferința statelor exportatoare și importatoare de cereale (Paris, 18-23 mai 1931); conferința statelor agrare (10-13 decembrie 1931); conferința privind refacerea economică a Europei centrale și de Est (Stresa, 5-20 septembrie 1932); conferința de la Londra pentru problema grâului (septembrie 1933); conferința de la București a țărilor agrare ale Europei de Est (4-6 iunie 1933).

Întrunirile nu au dus la nici un rezultat, deoarece statele industrializate nu au dorit să facă concesii statelor agrare, dat fiind faptul că ele nu depindeau de importul produselor acestora (puteau importa cereale din țările de peste ocean), pe când statele agrare erau legate de produsele industriale și de capitalul european¹⁹⁴.

Evenimentele politice au determinat însă dispariția celor două alianțe regionale și implicit ale organismelor economice ale acestora.

NOTE

-
- ¹ I. Saizu, Al. Tocu, *Europa economică interbelică*, Iași, Institutul European, 1997, 87-88.
- ² M. Milin, *Relațiile politice româno-iugoslave în epoca modernă*, București, Ed. Academiei Române, 1992, 206.
- ³ Dan Gh. Perianu, *Istoria uzinelor din Reșița, 1771-1996*, Reșița, Ed. Timpul, 1996, p. 168; vezi în acest sens și Arhiva Generală, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 88/1920, f. 6.
- ⁴ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția exportului*, d. 10/1920, f. 1, 11.
- ⁵ *Ibidem*, f. 1, 19.
- ⁶ *Ibidem*, f. 12.
- ⁷ *Ibidem*, f. 31, 44.
- ⁸ Dan Gh. Perianu, *op.cit.*, p. 87.
- ⁹ *Ibidem*, p. 196.
- ¹⁰ Arhiva Generală, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 88/1920, f. 7-8.
- ¹¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 95-96.
- ¹² *Ibidem*, f. 87.
- ¹³ *Ibidem*, f. 181.
- ¹⁴ M. Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*, p. 136.
- ¹⁵ *Buletinul Statistic al României*, nr. 2, aprilie-iunie 1934, p. 123.
- ¹⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 1, f. 138.
- ¹⁷ I. Saizu, Al. Tocu, *op.cit.*, p. 172.
- ¹⁸ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul relații comerciale*, d. 5/1929, f. 4.
- ¹⁹ *Ibidem*, f. 6.
- ²⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 49, f. 229-231.
- ²¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 7, f. 120.
- ²² Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul relații comerciale*, d. 5/1929, f. 10.
- ²³ *Ibidem*, d. 17/1932, f. 118.
- ²⁴ *Monitorul Oficial*, 4 septembrie 1930, p. 7437-7438.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 7439.
- ²⁶ M. Vanku, *op.cit.*, p. 67.
- ²⁷ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Casa Regală*, d. 31/1930, f. 1-2.
- ²⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 50, f. 88-89.
- ²⁹ *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie*, aprilie-mai 1932, p. 375-376.
- ³⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 121.
- ³¹ *Ibidem*, f. 239-240. Conform informației apărute în *Voința Banatului*, din 19 martie 1933, după o pauză de 10 luni, Iugoslavia a redeschis tranzitul vitelor românești spre Italia, fiind necesară în scop o autorizație emisă de Ministerul Domeniilor de la Belgrad.
- ³² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 262.
- ³³ *Buletinul Statistic al României*, nr. 2, aprilie-iunie 1934, p. 114.

- ³⁴ *Ibidem*, p. 119.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 123.
- ³⁶ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul relații comerciale*, d. 17/1932, f. 22.
- ³⁷ *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie*, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1932, p. 45.
- ³⁸ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul Informații și publicații*, d. 12/1933, f. 10.
- ³⁹ *Ibidem*, f. 207-208.
- ⁴⁰ *Ibidem*, d. 3/1928, f. 256.
- ⁴¹ *Ibidem*, d. 12/1933, f. 33, 120.
- ⁴² Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul relații comerciale*, d. 17/1932, f. 108.
- ⁴³ *Idem*, *Serviciul informații și publicații*, d. 12/1933, f. 230.
- ⁴⁴ *Ibidem*, f. 8.
- ⁴⁵ *Ibidem*, f. 5.
- ⁴⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 1, f. 361.
- ⁴⁷ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul relații comerciale*, d. 12/1933, f. 41-42. Vezi în acest sens și *Moniteur du petrole roumain*, nr. 13, 1933.
- ⁴⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 1, f. 394.
- ⁴⁹ *Ibidem*, vol. 2, f. 19-20.
- ⁵⁰ *Ibidem*, f. 148.
- ⁵¹ *Buletinul Statistic al României*, nr. 5-6, mai-iunie, 1939.
- ⁵² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 2, f. 149.
- ⁵³ *Ibidem*, f. 151.
- ⁵⁴ *Ibidem*, f. 271-273.
- ⁵⁵ *Ibidem*, f. 273.
- ⁵⁶ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul atașați comerciali*, d. 13/1935, f. 49.
- ⁵⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 3, f. 140.
- ⁵⁸ *Buletinul Statistic al României*, nr. 5-6, mai-iunie, 1939.
- ⁵⁹ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul atașați comerciali*, d. 13/1935, f. 100-101.
- ⁶⁰ *Ibidem*, f. 40-41.
- ⁶¹ *Ibidem*, d. 9/1937, f. 12.
- ⁶² *Ibidem*, d. 13/1935, f. 87, 96, 103, 112.
- ⁶³ *Ibidem*, f. 102.
- ⁶⁴ *Ibidem*, d. 11/1936, f. 11.
- ⁶⁵ *Ibidem*, f. 67.
- ⁶⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Mica Înțelegere*, vol. 2, f. 52.
- ⁶⁷ *Buletinul Statistic al României*, nr. 5-6, mai-iunie, 1939.
- ⁶⁸ *Monitorul Oficial*, 9 aprilie 1937, p. 3673-3674.
- ⁶⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 51, f. 45.
- ⁷⁰ *Monitorul Oficial*, 1 iulie 1937, p. 5938-5944.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 5945-5954.

- ⁷² Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul atașați comerciali*, d. 7/1937, f. 22.
- ⁷³ *Ibidem*, f. 20.
- ⁷⁴ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Casa Regală*, d. 146/1938, f. 5-10.
- ⁷⁵ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul atașați comerciali*, d. 7/1937, f. 28.
- ⁷⁶ *Ibidem*, f. 24-25.
- ⁷⁷ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul personal, administrativ, secretariat*, d. 9/1937, f. 12-13.
- ⁷⁸ *Ibidem*, f. 28.
- ⁷⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 51, f. 169.
- ⁸⁰ *Ibidem*, f. 169.
- ⁸¹ *Ibidem*, vol. 52, f. 285, 287.
- ⁸² *Dacia*, 3 aprilie 1940, p. 3.
- ⁸³ *Buletinul Statistic al României*, nr. 5-6, mai-iunie, 1939.
- ⁸⁴ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul atașați comerciali*, d. 7/1937, f. 157.
- ⁸⁵ *Idem*, fond *Direcția generală a minelor*, d. 3/1937, f. 12.
- ⁸⁶ *Ibidem*, d. 200/1938, f. 12.
- ⁸⁷ *Ibidem*, d. 144/1936, f. 15-16.
- ⁸⁸ *Ibidem*, f. 1.
- ⁸⁹ *Ibidem*, d. 200/1938, f. 6.
- ⁹⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 51, f. 39.
- ⁹¹ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală a minelor*, d. 200/1938, f. 52.
- ⁹² *Ibidem*, *Serviciul atașați comerciali*, d. 7/1937, f. 146.
- ⁹³ *Ibidem*, *Direcția generală a minelor*, d. 144/1936, f. 44.
- ⁹⁴ *Ibidem*, f. 57.
- ⁹⁵ *Ibidem*, d. 178/1938, f. 58.
- ⁹⁶ *Ibidem*, d. 144/1936, f. 75.
- ⁹⁷ *Ibidem*, f. 161, 187.
- ⁹⁸ *Ibidem*, f. 144.
- ⁹⁹ *Ibidem*, f. 188.
- ¹⁰⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 11, f. 126-127.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, f. 144.
- ¹⁰² Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală a minelor*, d. 144/1936, f. 152.
- ¹⁰³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 52, f. 214.
- ¹⁰⁴ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală a minelor*, d. 144/1936, f. 207.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 195-196.
- ¹⁰⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 12, f. 309.
- ¹⁰⁷ Direcția generală a arhivelor statului, fond *Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală a minelor*, d. 144/1936, f. 196.

- ¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 203.
- ¹⁰⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, *Iugoslavia*, vol. 13.
- ¹¹⁰ Direcția generală a arhivelor statului, fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția generală a minelor, d. 144/1936, f. 225.
- ¹¹¹ *Ibidem*, f. 228.
- ¹¹² *Ibidem*, f. 223.
- ¹¹³ N. Dascălu, *Contribuția României la edificarea structurilor economice ale Antantei Balcanice*, în *Revista Istorică*, nr. 3-4, 1995, p. 338.
- ¹¹⁴ *Tratatul internațional ale României, 1534-1920*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, p. 448-449.
- ¹¹⁵ Arhiva MAE, fond 71 *Iugoslavia*, vol. 68, f. 328.
- ¹¹⁶ *Idem*, fond Mica Înțelegere, vol. 7, f. 140.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, f.140.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, vol.6, f. 197.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, vol.7, f. 140; 159.
- ¹²⁰ Direcția generală Timiș a Arhivelor Naționale, fond Prefectura Timiș-Torontal, d. 93/1926, f. 7-8.
- ¹²¹ Vezi în acest sens Arhiva MAE, fond 71 *Iugoslavia*, vol.50, f.23 și fondul Mica Înțelegere, vol.8, f. 181-182.
- ¹²² Arhivele Naționale București, fond Casa Regală, d. 171/1932, f. 2-3.
- ¹²³ Arhiva MAE, fond Mica Înțelegere, vol. 9, f. 239.
- ¹²⁴ *Ibidem*, f. 268.
- ¹²⁵ *Ibidem*, f. 303.
- ¹²⁶ *Monitorul Oficial*, 25 septembrie 1937.
- ¹²⁷ Arhivele Naționale București, fondul Ministerul Industriei și Comerțului, Serviciul atașați comerciali, d. 7/1937, f. 59.
- ¹²⁸ La delimitarea frontierei dintre cele două state, 22 de comune aparținând comunității de avere a acestui Regiment au fost cuprinse în cadrul statului român.
- ¹²⁹ *Revista Institutului Social Banat Crișana*, ian-april. 1941, p. 124.
- ¹³⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 220, 25 septembrie 1933.
- ¹³¹ *Revista Institutului Social Banat Crișana*, ian.-april. 1941, p. 124-125.
- ¹³² *Ibidem*, p. 125.
- ¹³³ *Ibidem*, p. 126.
- ¹³⁴ *Ibidem*, p. 127.
- ¹³⁵ Arhiva MAE, fond 71 *Iugoslavia*, vol.49, f. 97.
- ¹³⁶ *Ibidem*, f. 98.
- ¹³⁷ *Idem*, fond Mica Înțelegere, vol.31, f. 238.
- ¹³⁸ *Idem*, fond 71 *Iugoslavia*, f. 97-98.
- ¹³⁹ *Ibidem*.
- ¹⁴⁰ *Idem*, fond Mica Înțelegere, vol.31, f. 238.
- ¹⁴¹ *Ibidem*.
- ¹⁴² *Idem*, fond Mica Înțelegere, vol. 6, f. 197.
- ¹⁴³ *Ibidem*, vol. 31, f. 238.
- ¹⁴⁴ *Ibidem*, vol. 7, f. 207.

- ¹⁴⁵ *Ibidem*, vol. 31, f. 238.
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, vol. 9, f. 121.
- ¹⁴⁷ *Idem*, vol. 31, f. 209.
- ¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 209.
- ¹⁴⁹ *Idem*, fond 71 Iugoslavia, vol.1, f. 282.
- ¹⁵⁰ M. Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*, p. 64
- ¹⁵¹ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, Editura Științifică, 1968, p. 77
- ¹⁵² M. Vanku, *op.cit.*, p. 65
- ¹⁵³ I. Saizu, Al. Tacu, *Europa economică interbelică*, Iași, Institutul European, 1997, p. 172-173
- ¹⁵⁴ Ilie Puia, *Relațiile economice ale României cu Mica Înțelegere*, în *Revista de Istorie*, tom 31, nr. 7, iulie 1978, p. 1146
- ¹⁵⁵ Arhiva MAE, fond *Mica Înțelegere*, vol.7, f. 200-201.
- ¹⁵⁶ Eliza Campus, *op.cit.*, p. 96.
- ¹⁵⁷ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p.409. Potrivit proiectului, statele danubiene erau invitate să ajungă cât mai repede, prin negocieri directe, la acorduri economice tarifare conform punctului unu, cu obligația de a ține la curent marile puteri cu evoluția acestor negocieri *care cred că de sfatul lor pot să aibă nevoie*.
- ¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 405-406
- ¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 419-421
- ¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 426-427
- ¹⁶¹ Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 97.
- ¹⁶² Arhiva MAE, fond *Mica Înțelegere*, vol. 9, f. 269.
- ¹⁶³ N. Titulescu, *op.cit.*, p. 475
- ¹⁶⁴ D. Saizu, Al. Tocu, *op.cit.*, p. 174-175
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, p.175
- ¹⁶⁶ Arhiva MAE, fond 71 Iugoslavia, vol. I, f. 393, 413.
- ¹⁶⁷ Milan Vanku, *op.cit.*, p. 94
- ¹⁶⁸ I. Saizu, Al. Tocu, *op.cit.*, p. 177.
- ¹⁶⁹ M. Vanku, *op.cit.*, p.137.
- ¹⁷⁰ I. Saizu, Al. Tocu, *op.cit.*, p. 177-192
- ¹⁷¹ I. Puia, *Relației economice ale României cu Mica Înțelegere*, în *Revista de Istorie*, Tom 31, nr. 7, iulie 1978, p. 1152
- ¹⁷² Arhivele Naționale, fond Ministerul Industriei și Comerțului. *Serviciul convențiilor comerciale*, d. 13/1931-1935, f. 6
- ¹⁷³ M. Vanku, *op.cit.*, p.72
- ¹⁷⁴ Eliza Campus, *op.cit.*, p. 151-152
- ¹⁷⁵ M. Vanku, *op.cit.*, p. 139
- ¹⁷⁶ Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, p. 111. Ideea colaborării balcanice a început să prindă contur în 1930, vezi în acest sens *Revista istorică*, nr.1-2, 1995, p. 44
- ¹⁷⁷ I. Saizu, Al Tacu, *op.cit.*, p. 193.
- ¹⁷⁸ N. Dascălu, *Contribuția României la edificarea structurii economice ale Antantei_Balcanice*, în *Revista Istorică*, nr. 1-2, 1995, p. 48-49.
- ¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 50.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 51-53.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 53-55.

¹⁸² *Ibidem*, p. 57.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 57-58.

¹⁸⁴ *Idem*, în *Revista Istorică*, nr. 3-4, 1995, p. 329-331.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 331-332.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 334-335.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 341.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 338.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 329-331.

¹⁹⁰ Despre activitatea acestor bănci, vezi V.M. Ioachim, *Băncile de emisiune și colaborare economică în Balcani*, în *Analele economice și statistice*, XVIII, 1935, nr. 7-9, p. 218-228.

¹⁹¹ N. Dascălu, în *Revista Istorică*, nr. 3-4, 1995, p. 336.

¹⁹² *Ibidem*, p. 337.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 339-340.

¹⁹⁴ M. Vanku, *op.cit*, p. 67-68.

CONCLUZII

La sfârșitul primului război mondial relațiile diplomatice româno-iugoslave au intrat într-o etapă nouă, datorită modificărilor geo-politice care s-au produs în Europa în general și în sud-estul continentului în special. Atât România, prin unirea cu Basarabia, Bucovina și Transilvania, cât și Serbia, prin unirea cu Croația și Slovenia, au devenit state mai mari din punct de vedere teritorial, cu un potențial economic superior celui de până atunci.

La terminarea conflagrației relațiile diplomatice româno-iugoslave erau tensionate datorită revendicărilor ambelor părți asupra Banatului. Acordat României prin tratatul din august 1916, Banatul a fost revendicat la încheierea războiului și de către Regatul Sârbo-Croato-Sloven. În plus armata iugoslavă a ocupat o bună parte din provincie în toamna anului 1918, ocupație ce a provocat nemulțumirea populației românești de aici. Primul ministru român Ion I. C. Brătianu a adoptat o atitudine intransigentă în privința păstrării integrității Banatului. Contactele diplomatice bilaterale (întâlnirea dintre premierul român cu regentul Alexandru I) nu au contribuit la rezolvarea diferendului, problema fiind pusă în discuție la Conferința Păcii de la Paris. Cele două părți au adus o serie de argumente în vederea obținerii provinciei. Astfel partea română evidenția că Banatul reprezenta un tot unitar din punct de vedere geografic și economic, ruperea lui în două având consecințe negative în primul rând asupra economiei provinciei. Belgradul a respins prevederile tratatului din 1916 prin care Banatul revenea României, arătând că nu a fost prezent la negocieri, iar un Banat alipit în întregime la România punea în pericol securitatea capitalei țării, precum și a Văii Moravei și lăsa în afara granițelor statului iugoslav o numeroasă populație de origine iugoslavă. Invocându-se principiul naționalităților, autoritățile iugoslave au subliniat că jumătate din provincie trebuia să revină Iugoslaviei. Era revendicat și orașul Timișoara, motivându-se că acesta era centrul economic și comercial al Banatului occidental și în consecință nu putea fi separat de teritoriul ce trebuia să revină Iugoslaviei. În vederea susținerii tezei sale, delegația

iugoslavă a realizat la Paris o propagandă mult mai organizată decât reprezentanții români (deși unele dintre argumentele de ordin istoric au fost false).

Disputa asupra Banatului a fost soluționată de către reprezentanții marilor puteri învingătoare care au decis împărțirea Banatului între cele două state. În concepția lor provincia a fost împărțită echitabil, marile puteri aliate neavând dreptul de a sacrifica unul dintre aliați în favoarea celuilalt. A urmat apoi trasarea pe teren a frontierei, proces care s-a încheiat în primii ani interbelici.

Deși relațiile româno-iugoslavo-croato-slovene au înregistrat momente de criză în primii ani interbelici, atât oficialii români, cât și cei iugoslavi s-au pronunțat pentru realizarea pe viitor a unei alianțe între cele două state. Primii pași în acest sens s-au făcut tot la Paris, unde reprezentanții celor două delegații au analizat împreună chestiunea minorităților, a unei posibile intervenții militare comune în Ungaria, a dezarmării foștilor inamici. Toate aceste contacte diplomatice au constituit preludiul viitoarei alianțe româno-iugoslave.

Un pas important în normalizarea și consolidarea relațiilor dintre cele două state vecine l-a constituit nunta regală dintre Alexandru I al Iugoslaviei și principesa Maria a României. S-a încheiat astfel o prima etapă în relațiile diplomatice româno-iugoslave din perioada interbelică și a început alta, care s-a întins până la mijlocul deceniului al patrulea și care s-a desfășurat în spiritul prieteniei și colaborării dintre cele două guverne.

Colaborarea diplomatică dintre România și Regatul Sârbo-Croato-Sloven a fost impulsionată de tentativele revizioniste ale Ungariei din primii ani interbelici (proiectul confederației dunărene, planul restaurării Habsburgilor, invocarea de către Budapesta a pericolului sovietic în vederea anulării unor clauze din tratatele de pace), tentative ce au fost încurajate de unele cercuri politice și diplomatice franceze și engleze. Toate aceste demersuri au grăbit încheierea tratatului defensiv româno-croato-sârbo-sloven, tratat care a stat la baza relațiilor dintre cele două state în perioada dintre cele două războaie mondiale. Tot datorită eforturilor diplomatice comune româno-iugoslave, la care s-au adăugat demersurile Cehoslovaciei, a luat ființă Mica Înțelegere, primul pact regional de pe continent, care a reprezentat un important factor de menținere a păcii în sud-estul Europei.

Colaborarea româno-iugoslavă a ieșit în evidență cu ocazia unor conferințe internaționale: Genova, Lausanne unde *unitatea de vederi româno-iugoslave a produs o impresie profundă*, Roma (Conferința statelor succesoriale ale fostei monarhii austro-ungare). Diplomația română a încercat să medieze disputa bulgaro-iugoslavă din prima parte a deceniului al treilea, Bucureștiul fiind îngrijorat de politica revizionistă promovată de guvernul bulgar care afecta și interesele României. În același timp guvernul român a salutat tratatul italo-iugoslav din 1924, considerându-l ca fiind un prim pas spre normalizarea relațiilor dintre Roma și Belgrad. Trebuie menționat faptul că relațiile româno-iugoslave nu au cunoscut fricțiuni în momentul în care România a încheiat tratatul de amicitie cu Italia (act realizat într-o perioadă în care raporturile iugoslavo-italiene erau încordate datorită includerii orașului Fiume în componența statului italian), diplomații iugoslavi declarând că tratatul respectiv nu afecta sistemul de alianțe care exista între București și Belgrad.

Un capitol important în cadrul raporturilor diplomatice dintre România și Iugoslavia l-a constituit atitudinea față de U.R.S.S. Bucureștiul a urmărit în întreaga perioadă interbelică să-și normalizeze relațiile cu vecinul său de la răsărit, dar cu condiția ca guvernul de la Moscova să recunoască unirea Basarabiei cu România. Belgradul nu a dorit să întrețină relații diplomatice cu U.R.S.S., dar nu s-a opus unei eventuale normalizări a relațiilor dintre București și Moscova. Credem însă că în Iugoslavia a existat în perioada interbelică o grupare rusofilă. Doar așa se poate explica campania de presă anti-românească din anul 1924, când au apărut articole care acuzau România de jafuri întreprinse pe teritoriul sovietic și se cerea revenirea Basarabiei în componența statului sovietic sau dreptul de expansiune a U.R.S.S.-ului spre Constantinopol. Din fericire, în urma contactelor directe dintre miniștrii de externe ai celor două state, campania anti-românească a luat sfârșit, fără a afecta relațiile diplomatice româno-iugoslave.

În același an România a susținut proiectul de alianță iugoslavo-româno-grec, plan care din păcate a eșuat.

În problema reparațiilor de război nu a exista întotdeauna o concordanță de vederi între București și Belgrad, în schimb cele două părți s-au pronunțat pentru semnarea unui tratat eficient de dezarmare.

În cadrul Micii Înțelegeri, România și Iugoslavia au acționat pentru respectarea prevederilor tratatelor de pace și în favoarea realizării unui sistem colectiv de securitate în Europa.

Începând cu anul 1932, Belgradul a încercat să-și normalizeze relațiile cu Italia și cu Germania. Dacă tentativa de apropiere față de Italia a eșuat, demersurile efectuate la Berlin s-au concretizat prin intensificarea schimburilor comerciale. Desigur Iugoslavia nu și-a abandonat încă principiile care au stat la baza politicii sale externe începând cu primii ani interbelici. Astfel, alături de București și Praga, Belgradul a respins ideea directoratului celor patru, proiect ce oferea posibilitatea revizuirii tratatelor de pace. În același timp, guvernul iugoslav și-a manifestat îngrijorarea față de creșterea tensiunii internaționale odată cu venirea în fruntea Germaniei a regimului nazist. În scopul menținerii păcii în această parte a Europei, Iugoslavia a participat, împreună cu România la realizarea Înțelegerii Balcanice.

România s-a aflat alături de aliata sa într-un moment deosebit de grav pentru aceasta: asasinarea regelui Alexandru I la Marsilia. Nicolae Titulescu a cerut în cadrul Ligii Națiunilor condamnarea celor care au pregătit și organizat atentatul. Din păcate nu a fost luată nici o măsură în acest sens, atitudinea Parisului decepționând Belgradul care vedea în Franța protectoarea sa.

Venirea lui Milan Stojadinovic în fruntea guvernului iugoslav și la conducerea Ministerului de Externe a însemnat o cotitură în politica externă iugoslavă. Noul prim ministru a întreprins o serie de demersuri diplomatice pentru a realiza o apropiere a țării sale de Italia și Germania. Această atitudine a fost adoptată atât datorită noului context internațional (ofensiva statelor revizioniste în frunte cu Germania), cât și a neîncrederii față de cercurile politice franceze, de dorința acestora de a acorda ajutor Iugoslaviei în cazul în care aceasta ar fi fost amenințată de către o putere revizionistă.

Noua orientare externă pe care a promovat-o Belgradul începând cu anul 1935 a slăbit alianța diplomatică româno-iugoslavă. Primele disensiuni dintre cei doi aliați au apărut în perioada conflictului italo-etioopian. Astfel, în timp ce diplomația română s-a pronunțat ferm pentru aplicarea sancțiunilor economice contra Italiei, cea iugoslavă s-a împotrivit adoptării acestora.

Guvernul iugoslav nu a sprijinit demersurile României din două motive: primul, de natură economică, sancțiunile contra Italiei afectând grav interesele economice iugoslave, iar cel de-al doilea, de natură politică, factorii de decizie de la Belgrad considerând că invazia în Etiopia a îndepărtat pericolul italian de coasta dalmată.

Diplomația iugoslavă s-a împotrivit de asemenea propunerii privind încheierea pactului unic între Franța și Mica Înțelegere, oficialii iugoslavi temându-se de o reacție dură din partea Germaniei în cazul în care ar fi sprijinit acest demers. Avem convingerea că prin refuzul de a participa la un astfel de proiect diplomatic, Belgradul a dorit să arate că nu mai credea în posibilitatea înfăptuirii unui sistem colectiv de securitate care să mențină stabilitatea pe continent.

Criza renană a situat din nou România și Iugoslavia pe poziții diferite, Stojadinovic respingând orice încercare de condamnare a Germaniei. Reprezentatul iugoslav la Societatea Națiunilor i-a atras atenția lui Nicolae Titulescu să nu includă Iugoslavia într-o eventuală declarație îndreptată contra Germaniei. Această atitudine ne arată cât de departe se aflau cei doi aliați față de anii "20, când respingeau categoric orice încercare de încălcare a prevederilor tratatelor de pace. Totodată, nici nu se mai poate vorbi de menținerea în vigoare a hotărârii din iunie 1930, potrivit căreia miniștrii de externe ai statelor Micii Înțelegeri puteau să încredințeze unui delegat, sau unei delegații, prezentarea sau apărarea pozițiilor proprii în fața terțelor state sau în fața organizațiilor internaționale.

Anul 1937 a mărit neîncrederea dintre România și Iugoslavia, dar și dintre Iugoslavia și ceilalți parteneri ai ei din Mica Înțelegere și, respectiv, din Înțelegerea Balcanică. Această situație s-a datorat încălcării de către Belgrad a pactului Înțelegerii Balcanice, prin semnarea tratatelor iugoslavo-bulgar și iugoslavo-italian. Cercurile politice și diplomatice românești își puneau în acel moment întrebarea dacă Iugoslavia se va achita de obligațiile pe care le avea față de România în cazul în care independența acesteia era amenințată. Întrebarea era foarte realistă deoarece la scurt timp M. Stojadinovic declara că *pactele sunt puțin lucru*. În spiritul acestei politici guvernul iugoslav a acordat o tot mai mică importanță Societății Națiunilor, principiilor care se aflau la baza activității acesteia.

În 1938 Belgradul a acceptat Anschluss-ul, premierul iugoslav fiind convins că Hitler nu va merge mai departe de frontiera fostei Austrii, orice încercare de acest gen ducând la crearea unui bloc anti-german alcătuit de către Italia, Franța, Anglia și Iugoslavia. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a demonstrat nerealismul acestei gândiri diplomatice.

În timpul crizei cehoslovace, guvernul iugoslav a adoptat o atitudine ambiguă, din care a reieșit însă clar că nu era dispus să-și respecte obligațiile militare față de aliatul său, nedorind în nici un caz să intre într-

un conflict cu Germania. În urma dezmembrării Cehoslovaciei, atât România, cât și Iugoslavia au pierdut pe unul dintre cei mai importanți aliați ai lor, Mica Înțelegere încetând să mai existe.

Datorită ofensivei germane spre sud-estul Europei, România a fost nevoită, la începutul anului 1939, să încheie un tratat economic cu Germania. În același timp, diplomația românească a urmărit realizarea unui nou tratat cu Iugoslavia, care să prevadă clauze precise de colaborare în cazul unor agresiuni maghiare sau bulgare. Tendințele lui Stojadinovic de a nu compromite eforturile sale de destindere și de înțelegere cu Bulgaria și cu Ungaria au împiedicat realizarea acestui acord. În plus guvernul iugoslav nu a mai dorit să își asume noi angajamente nici în cadrul Înțelegerii Balcanice și a primit cu rezerve acordul anglo-franco-turc de teama unor reacții negative din partea Germaniei și Italiei. Nici inițiativa românească din toamna anului 1939 de constituire a blocului neutrilor nu a fost primită cu prea mult entuziasm la Belgrad.

În cursul anului 1939 politica revizionistă maghiară și bulgară față de statele din sud-estul Europei s-a intensificat. Încercările Budapestei de a izola România prin încheierea unui acord separat cu Iugoslavia au eșuat (alianța româno-iugoslavă a funcționat în general bine în această situație), dar la sfârșitul anului 1939 și începutul anului 1940 guvernul iugoslav și-a întezit eforturile în vederea normalizării relațiilor dintre statele Înțelegerii Balcanice pe de o parte și Bulgaria și Ungaria pe de altă parte. Belgradul susținea că prin realizarea acestui deziderat regiunea devenea stabilă, solicitând aliaților săi să accepte chiar și sacrificii teritoriale în acest sens. Bucureștiul a respins propunerea deoarece sacrificiile urmau să fie făcute doar de către România, guvernul iugoslav neacceptând să cedeze nici o porțiune din teritoriul țării.

România nu a primit nici un sprijin din partea Iugoslaviei în momentul în care U.R.S.S.-ul a adresat ultimatumul din 27 iunie 1940.

Potrivit tratatului bilateral româno-iugoslav, Belgradul nu era angajat alături de România în cazul unui atac sovietic asupra acesteia, în plus, guvernul iugoslav nu dorea să fie implicat în conflictul româno-sovietic deoarece el lua tot mai mult în calcul ipoteza apropierei de Moscova pentru a contrabalansa presiunea italiană.

Dar alianța româno-iugoslavă nu a funcționat nici la sfârșitul lunii august 1940, Iugoslavia nedorind să fie antrenată într-un conflict armat.

Desigur Belgradul a urmărit începând cu anul 1935 să promoveze o politică de echilibru prin menținerea unor relații diplomatice normale cu Germania și Italia pe de o parte, și cu Franța și Anglia pe de altă parte. În

momentul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, guvernul iugoslav a promovat o politică care urmărea menținerea neutralității cu orice preț. În opinia Belgradului această orientare era singura care putea asigura integritatea teritorială a statului iugoslav. Afirmarea lor părea corectă în fața evenimentelor care s-au petrecut în acei ani și care au dus la prăbușirea sistemului de alianțe, făurită tocmai pentru menținerea păcii pe continent. Din acest punct de vedere oamenii politici iugoslavi care au promovat această politică externă nu pot fi condamnați.

România, începând din 1936, a încercat să-și normalizeze relațiile cu Germania. Pe măsură ce situația internațională s-a agravat Bucureștiul a devenit tot mai rezervat în privința participării la proiectele de realizare a unor alianțe care să împiedice oprirea expansiunii germane (de teama unei reacții negative din partea lui Hitler), căutând concomitent să obțină garanții teritoriale din partea Berlinului. Odată cu izbucnirea celui de-al doilea război mondial România a ales calea neutralității între cele două tabere beligerante, sfârșind, în condițiile înfrângerii Franței, în mâinile Axei.

Nedorind să se mai încadreze strict în sistemul de alianțe din care făcea parte, Iugoslavia a contribuit la slăbirea și chiar la prăbușirea acesteia. Credem că această situație putea fi evitată dacă diplomația română ar fi intervenit ferm în momentul în care Belgradul a încălcat pentru prima dată obligațiile prevăzute în tratate (1937 când guvernul iugoslav a încheiat acorduri cu Bulgaria și Italia). Neadoptarea unei astfel de atitudini a contribuit la eșecul alianței dintre cele două state.

Relațiile pe plan militar româno-iugoslave au fost întemeiate pe prevederile tratatului militar din 1922, precum și a acordurilor realizate în cadrul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice. În perioada interbelică au fost realizate mai multe acțiuni de colaborare militară, iar în ultimii ani de pace cele două guverne și-au acordat înlesniri reciproce în vederea înzestrării celor două armate cu tehnica de luptă de care acestea aveau nevoie.

Desigur, noua politică de la Belgrad de după 1935 a împiedicat realizarea unei colaborări militare mai eficiente între cele două state.

La sfârșitul deceniului patru, autoritățile iugoslave competente au propus realizarea unui acord de colaborare între cele două ministere de interne. Au avut loc contacte în acest sens, realizându-se chiar și operațiuni comune, în vederea anihilării unor acțiuni legionare care puneau în pericol siguranța națională a României. Izbucnirea celui de-al doilea război mondial a împiedicat o colaborare mai bună în acest domeniu.

Legăturile culturale dintre România și Iugoslavia s-au manifestat în perioada interbelică pe mai multe planuri.

Cele două școli istoriografice au continuat o tradiție existentă în epoca modernă. Interferențele istorice româno-iugoslave au fost analizate de către istorici de marcă din cele două state ca Jovan Rodonić, Aleksa Ivić, Nicolae Iorga, Gh. Brătianu, etc. În același timp istorici iugoslavi au fost invitați în România să țină conferințe, iar istorici români s-au aflat în Iugoslavia. (Iova Ronić, P. P. Panaitescu, N. Iorga).

În domeniul lingvistic avem de-a face cu preocupări comune privind evoluția lingvistică a celor două popoare, precum și contribuția limbii iugoslave la plăsmuirea substratului slav din cadrul limbii române. Lingviști de prestigiu din ambele țări (P. Papahagi, Gh. Nandriș, N. Drăgan, S. Pușcariu; P. Skok, Stanojević, etc.) s-au aplecat asupra studierii acestei probleme, analiza lucrărilor lor dovedind o bună cunoaștere reciprocă a preocupărilor în acest sens.

Au fost realizate traduceri ale unor opere din ambele literaturi, precum și studii teoretice privind literatura iugoslavă. În același timp au apărut cărți de reportaje despre Iugoslavia, remarcându-se în special lucrarea lui Nicolae Iorga *În Serbia de după război* în care este realizată o excelentă prezentare istorică, folclorică, mentală a provinciilor Regatului Sârbo-Croato-Sloven.

Preocupări au existat și în domeniul folcloric, specialiști din cele două state studiind elementele comune ale obiceiurilor și datinilor celor două popoare. Întâlnim lucrări privind tradițiile românilor ce locuiau în diverse zone ale Iugoslaviei.

Perioada interbelică s-a remarcat prin numeroase turnee ale unor prestigioase coruri iugoslave în România, care la rândul lor au invitat formații și coruri iugoslave să susțină concerte în Iugoslavia. .

Mass-media din ambele state a contribuit la o cunoaștere mai bună a celor două popoare. Evenimentele mai importante din istoria celor două state au fost scoase în evidență de către posturile de radio și de principalele ziare și reviste din cele două țări.

În deceniul patru necesitatea intensificării relațiilor culturale româno-iugoslave a constituit o preocupare majoră a oamenilor de cultură din Iugoslavia, în special. Aceștia au considerat că între cele două țări vecine contactele culturale erau extrem de reduse. În acest context a apărut ideea înființării unor asociații culturale româno-iugoslave. Un prim rezultat l-a constituit "Asociația universitară româno-iugoslavă", urmată de "Asociația

iugoslavo-română”, care a desfășurat o propagandă eficientă pentru cunoașterea României în Iugoslavia. Din păcate autoritățile române nu au fost prea receptive la aceste valoroase propuneri ale oamenilor de cultură din Iugoslavia.

Spre sfârșitul deceniului al patrulea au fost depuse eforturi pentru intensificarea legăturilor dintre studenții români și iugoslavi, care în mare parte au fost sporadice în perioada interbelică. Se propunea în acest sens pregătirea minuțioasă a unor excursii reciproce, precum și o colaborare la nivel de asociații studențești (se mai urmărea același lucru și la nivelul organizațiilor de tineret existente în cele două state). Desigur, situația internațională, apoi războiul, au împiedicat toate aceste proiecte culturale.

În perioada interbelică autoritățile celor două state au trebuit să soluționeze o serie de probleme culturale și spirituale ridicate de către populația minoritară română din Iugoslavia și, respectiv populația minoritară iugoslavă din România. Una dintre problemele cele mai controversate a fost cea a statutului Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav și din Macedonia, precum și cea a statutului Bisericii Ortodoxe Sârbe din Banatul românesc. Biserica ortodoxă română din Banatul iugoslav, aflată în 1918 sub jurisdicția bisericească a Episcopiiilor Aradului și Caransebeșului, a traversat în primii ani interbelici o situație critică datorită expropriierilor efectuate de către statul iugoslav, precum și a expulzării de preoți români pe motivul că propagau idei antistatale, etc. În Macedonia autoritățile bisericești iugoslave s-au amestecat în treburile administrative ale Bisericii Ortodoxe Române. Conform înțelegerii dintre Take Ionescu și Nicolae Pašić, chestiunea bisericească trebuia rezolvată pe baza principiului reciprocității.

Atât autoritățile ecleziastice cât și cele guvernamentale românești au urmărit înființarea unui vicariat, respectiv a unei episcopii române în Banatul iugoslav care să depindă de Biserica Ortodoxă Sârbă doar în privința problemelor spirituale. Această cerere era întemeiată pe dreptul istoric al Bisericii Ortodoxe Române din Banat, ea existând aici înainte de venirea iugoslavilor, precum și pe prevederilor Tratatului de Pace de la Paris. Bucureștiul mai solicita ca vicarul sau episcopul aflat în fruntea Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav să aibă dreptul de a hirotonisi preoții români de aici.

Partea iugoslavă a respins cererile românești, arătând că nu puteau exista pe teritoriul statului iugoslav două biserici ortodoxe. Belgradul era

dispus să acorde Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav o largă autonomie cu condiția ca aceasta să se afle sub jurisdicția unui episcop iugoslav. Totodată, vicarul nu trebuia să fie arhiereu și nu i se admitea dreptul de a hirotonisi preoți. Această calitate urma să o dețină episcopul iugoslav de la Vrșac, căruia vicarul român îi era cu totul subordonat.

Autoritățile bisericești române au adus în discuție alte propuneri care prevedeau hirotonisirea preoților de către episcopul de Caransebeș, iar în privința subordonării vicarului arhiereu român se avea în vedere ca acesta să fie supus doar în probleme spirituale și disciplinare Sfântului Sinod de la Belgrad.

Un proiect mai radical prevedea ca românii din Banatul iugoslav să aibă dreptul de a-și alege un Consistor și de a-și organiza un Sinod eparhial în conformitate cu dispozițiile Statutului și Regulamentului ce era în vigoare pentru Biserica Ortodoxă Română din Transilvania până în 1918. Fiecare dintre cele două biserici urmau să se afle sub autoritatea unui episcop, care, în problemele spirituale, dogmatice, disciplinare, era subordonat Sfântului Sinod al locului.

În deceniul al patrulea a apărut și formula "Sinodului mixt", cele două părți ajungând la încheierea unei înțelegeri, care din păcate nu a fost pusă în practică.

Desigur, problema înființării unui vicariat episcopal la Vrșac a provocat numeroase discuții. Ministrul de externe iugoslav, Jevtić, sublinia că pentru a se evita crearea unui precedent periculos, competența spirituală a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav trebuia limitată de suveranitatea statului. Existența unei episcopii străine nu era agreată nici de factorii politici de la București, astfel de revendicare putând fi solicitată și de reprezentanții altor minorități naționale (maghiari, ruși).

Bucureștiul a acuzat Belgradul că nu dorea să soluționeze problema bisericească, partea română subliniind și faptul că prin separarea chestiunii bisericești de cea școlară autoritățile iugoslave urmăreau ruperea legăturii tradiționale dintre biserică și școală, așa cum era prevăzută ea în statutul șagunian. Desigur această ultimă acuzație poate fi combătută prin invocarea principiului modern care prevedea separația învățământului de biserică.

Oricum trebuie să constatăm că principiul reciprocității care trebuia să stea la baza rezolvării acestei probleme nu a funcționat, Biserica Ortodoxă Sârbă din Banatul românesc având un vicariat la Timișoara care se bucura de numeroase drepturi (Vicariatul român de la Belgrad a luat ființă în anii 70).

Este de asemenea evident că diplomația românească nu a reușit în perioada interbelică să rezolve statutul Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav.

În privința Macedoniei lucrurile erau mult mai complicate, cele două părți hotărând să treacă la rezolvarea chestiunii Bisericii Ortodoxe Române de aici după ce au încheiat o convenție privitoare la cele două părți ale Banatului. În aceste condiții la sfârșitul anilor 30 s-au păstrat puține lăcașuri de cult care odată au aparținut Bisericii Ortodoxe Române.

În ciuda acestor probleme divergente, cele două biserici au căutat să colaboreze în diverse probleme de interes comun, sau să medieze rezolvarea unor conflicte existente între alte biserici surori.

Totodată au existat contacte între reprezentanții celor două biserici pe parcursul desfășurării vizitelor canonice întreprinse de episcopii români din Arad și Caransebeș în Banatul iugoslav, precum și ale episcopilor iugoslavi în Banatul românesc.

Nici situația școlilor românești din Banatul iugoslav și Macedonia nu a fost mai bună. Școlile confesionale românești au devenit școli de stat, învățătorii români au fost obligați să învețe limba iugoslavă și să susțină examene de limbă, literatură și istorie iugoslavă. Învățământul românesc din Banatul iugoslav se confrunta și cu o lipsă acută de manuale școlare. În fața acestei situații foarte mulți învățători s-au refugiat în România.

În 1921, Take Ionescu și Nikola Pašić au stabilit începerea negocierilor pentru rezolvarea problemei școlilor românești din Banatul iugoslav, precum și a celor românești din Banatul românesc pe baza de reciprocitate.

Partea română a solicitat școli confesionale românești, înființarea unei secții române confesionale la un gimnaziu iugoslav din Banatul iugoslav, a unei secții de predare în limba română la o școală normală iugoslavă.

Belgradul a refuzat de la început ideea școlilor confesionale românești, determinând autoritățile române să propună înființarea de școli primare românești laice, alcătuirea unui comitet general școlar românesc care avea menirea să supravegheze și să controleze aceste școli, precum și să-i recomande pe institutori. N. Titulescu a combătut ideea comitetului școlar românesc, arătând că prin acest organism alte guverne puteau să se amestece în treburile interne ale României (în baza aplicării principiului reciprocității).

Autoritățile iugoslave au mai propus înființarea de școli primare particulare, conduse și întreținute de către comunitatea română respectivă.

Bucureștiul a cerut ca aceste școli să fie subvenționate de statul iugoslav, pe bază de reciprocitate, conform prevederilor tratatului de pace de la Saint Germain.

După ce convențiile școlare din 1923 și 1927 nu au fost puse în aplicare, în 1933 a fost semnată o nouă convenție care prevedea existența școlilor de stat având limba de predare română și, respectiv iugoslavă, iar din clasa a treia urmând să se predea și limba oficială. Istoria, geografia Iugoslaviei urmau să se predea în limba iugoslavă, respectiv în limba română. Școlile primare minoritare se înființau în localitățile în care existau cel puțin 20 de copii români, respectiv iugoslavi. În privința manualelor școlare se accepta aducerea acestora din România, respectiv din Iugoslavia. Până la completarea posturilor vacante de învățători se permitea venirea învățătorilor contractuali din România, respectiv Iugoslavia. Școlile primare minoritare urmau să-și desfășoare activitatea sub controlul direct al statului respectiv. Convenția mai prevedea condițiile în care urmau să se pregătească învățătorii din cele două părți ale Banatului.

Deși au mai existat din partea ambelor părți unele nemulțumiri privind punerea în practică a convenției școlare (în Banatul românesc în special în zona Clisurii Dunării), realizarea acestui acord, precum și venirea învățătorilor contractuali români în Banatul iugoslav a determinat îmbunătățirea învățământului românesc din această provincie iugoslavă.

Autoritățile românești au urmărit în perioada interbelică recuperarea valorilor culturale care au fost ridicate din Banat în anul 1919 de către trupele de ocupație iugoslave.

Cu prilejul vizitei efectuate la Belgrad de către Nicolae Titulescu la sfârșitul anului 1932, s-a hotărât efectuarea unor demersuri comune pentru găsirea și aducerea în țară a pieselor care aparțineau colecțiilor Muzeului Banatului din Timișoara, precum și a fondului arhivistic care a fost transportat pe teritoriul statului vecin.

Demersurile întreprinse de către directorul Muzeului Banatului din Timișoara, I. Miloia, au rămas fără nici un rezultat, astfel încât această importantă instituție de cultură din Banat a rămas văduvită pentru totdeauna de numeroase piese valorose.

În privința fondului arhivistic, o parte a acestuia a revenit în România în a doua parte a deceniului patru.

În perioada pe care o analizăm au existat strânse legături culturale între instituțiile și oamenii de cultură din România și românii din Banatul iugoslav. Totodată autoritățile române au sprijinit activitățile culturale ale românilor din

această provincie. Astfel în ciuda unor piedici puse de autoritățile iugoslave, au fost trimise cărți pentru înzestrarea bibliotecilor comunale din localitățile românești. Societatea culturală "Astra" a beneficiat de sprijinul Fundației Regale Române, importanta publicație "Nădejdea" a primit sprijin financiar din partea unor personalități ale vieții culturale românești pentru a putea exista în continuare. Au apărut în România o serie de lucrări privind istoria românilor din Banatul iugoslav, au fost efectuate studii sociologice privind situația economică, socială și culturală a acestora.

Formațiunile corale (extrem de numeroase) din Banatul iugoslav au întreprins turnee în România (în special în Banatul românesc), iar cele din România au fost prezente în localitățile bănățene din Iugoslavia. Desigur ajutorul pe care Bucureștiul l-a acordat românilor din Banatul iugoslav nu s-a ridicat la nivelul așteptat de aceștia.

Legături culturale intense au existat și între Iugoslavia și populația iugoslavă din Banatul românesc. Autoritățile iugoslave au acordat o serie de înlesniri formațiunilor corale și teatrale care se deplasau în România. La aniversarea marilor momente istorice și religioase au participat importante coruri din Iugoslavia. Trebuie să subliniem și faptul că populația iugoslavă din Banatul românesc a desfășurat o bogată activitate culturală, existând societăți de lectură, numeroase coruri, trupe de teatru de amatori, asociații feminine. Un rol important în desfășurarea vieții culturale iugoslave din România l-a avut Biserica Ortodoxă Sârbă de aici.

Deși au existat o serie de divergențe între România și Iugoslavia legate de statutul școlilor și bisericilor din Banatul românesc și cel iugoslav, precum și din Macedonia, în perioada interbelică au existat contacte culturale în multiple domenii. Așa cum subliniau și oamenii de cultură din cele două state, ele trebuiau intensificate, însă, pentru a se ajunge la o cunoaștere mai bună a istoriei și culturii celor două popoare vecine. Făurirea unor asociații culturale româno-iugoslave a constituit un prim pas în acest sens, însă izbucnirea războiului a anulat aceste eforturi.

Structurile economice apropiate ale celor două state au influențat schimburile comerciale dintre ele.

În primii ani interbelici exportatorii români pe piața iugoslavă au înregistrat pierderi semnificative datorate tarifelor maxime practicate de autoritățile Regatului Sârbo-Croato-Sloven, în timp ce mărfurile iugoslave care intrau în România se bucurau de un tarif vamal unic. În vederea remedierii acestor situații guvernul român a propus guvernului iugoslav la

sfârșitul anului 1922 încheierea unui angajament comercial provizoriu bazat pe clauza națiunii cele mai favorizate. După o serie de tergiversări din partea iugoslavă, în martie 1925 Belgradul a hotărât să aplice mărfurilor românești un tarif minimal. Oricum până la sfârșitul anului 1928, relațiile dintre cele două state vecine erau prea puțin dezvoltate, fapt subliniat și de către ministrul de externe iugoslav, V. Marinković. Referindu-se la relațiile comerciale din zona de frontieră dintre cele două state, diplomatul iugoslav le considera ca și inexistente.

În privința produselor care făceau obiectul comerțului dintre cele două state, acestea au fost în general aceleași în toată perioada interbelică. Totodată, caracterul asemănător al economiilor celor două țări a făcut ca și pe piața mondială, exportând aceleași categorii de mărfuri, România și Iugoslavia să se concureze.

Odată cu declanșarea crizei economice, cele două guverne au început tratativele pentru încheierea unui tratat economic. Partea iugoslavă dorea ca cele două guverne să adopte măsuri comune pentru a se apăra de concurența mărfurilor străine. În acest sens trebuia format un teritoriu economic unic de la Marea Neagră la Marea Adriatică, unde să fie alcătuite tarife preferențiale, precum și o Uniune Vamală, care urma să reprezinte baza unei uniuni a statelor din Europa Centrală, în care Iugoslavia și România trebuiau să dețină rolul principal.

În vara anului 1930, cele două guverne au încheiat un angajament economic provizoriu, pe baza clauzei națiunii cele mai favorizate, document ce a fost reînnoit în 1932. La începutul deceniului al patrulea a fost discutat și proiectul realizării unei uniuni vamale între cele două state, care nu fost primit favorabil de către producătorii agricoli din România.

În 1935 între București și Belgrad a fost încheiat un acord de clearing, iar în martie 1937 a fost semnat și un angajament comercial și un contract de stabilire, de comerț și de navigațiune între cele două state. Tot în vederea intensificării legăturilor comerciale dintre România și Iugoslavia au luat ființă "Comitetul iugoslav pentru promovarea relațiilor cu România" și "Camera de comerț iugoslavă-română".

În ciuda acestor eforturi, schimburile comerciale dintre cele state au fost destul de modeste în perioada interbelică, în primul rând datorită structurii lor economice asemănătoare. La aceasta s-a adăugat și interesele pe care le-a avut fiecare stat de a-și proteja propriile mărfuri.

Din 1936, în condițiile înrăutățirii situației internaționale, schimburile comerciale de materii prime necesare celor două armate s-au intensificat. Iugoslavia importa din România petrol, benzină, etc. și exporta în România cupru electrolitic. Deși termenele fixate pentru livrarea acestor materii prime nu au fost întotdeauna respectate, cele două părți s-au achitat în bună măsură de obligațiile pe care și le-au asumat în această privință. Oricum după *Anschluss*, și după cucerirea Poloniei, a fost înregistrată o creștere simțitoare a volumului comerțului dintre România și Iugoslavia. Cele două părți se confruntau, însă, cu o creștere masivă a prețurilor după declanșarea războiului, precum și cu lipsa devizelor, fapt ce a determinat autoritățile române să se gândească la negocierea unui acord de *clearing* și la fixarea unor contingente de export. Evenimentele din august 1940 din România au zădărnicit însă aceste proiecte.

Nici în cadrul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, colaborarea economică nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor. Interesele economice ale fiecărui stat care nu concordau întotdeauna cu cele ale celorlalți parteneri, structurile economice diferite ale statelor celor două alianțe au constituit cauzele principale ale nerealizării unei colaborări fructuoase în cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice.

În timpul crizei economice Belgradul și Bucureștiul au întreprins o serie de demersuri în vederea stabilirii unor raporturi echitabile între prețurile produselor agricole pe care le exportau și cele ale produselor industriale finite pe care cele două state erau nevoite să le importe din țările industrializate. Faptul că acestea au respins aceste inițiative s-a repercutat negativ asupra economiilor celor două state.

Împărțirea Banatului între cele două state a ridicat problema proprietăților pe care cetățenii români și iugoslavi care locuiau în apropierea frontierei le aveau în statul vecin. Chestiunea a fost rezolvată după lungi tratative, dar prevederile înțelegerilor nu au fost respectate întotdeauna de către autoritățile iugoslave.

Disensiuni au existat și în legătură cu circulația pe râul Bega, factorii de răspundere de la Belgrad tergiversând rezolvarea acestei chestiuni. Credem că în perioada interbelică Belgradul nu a acordat o atenție majoră comerțului care se practica pe cursul acestui râu, deoarece privirea sa era îndreptată spre realizarea unui sistem de navigație Dunăre-Tisa-Dunăre.

*Istoricul relațiilor româno-**iugoslave** în perioada interbelică*

THE ROMANIAN-YUGOSLAV RELATIONSHIP DURING THE INTER-WAR PERIOD

At the end of the World War I, the Romanian-Serb diplomatic relationship entered into a new stage by reason of the geo-political modifications that took place in Europe generally, and in the south-east of the continent especially. Both Romania, through its union with Bessarabia, Bukovina and Transylvania, and Serbia, through its union with Croatia and Slovenia became larger states from a territorial point of view with a superior economic potential than by that moment.

At the end of the World War I, the Romanian-Yugoslav diplomatic relationships were tensed because of the claims of the two parts over the region of Banat. Banat, given to Romania through the treaty from August 1916, was demanded also by the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the end of the war. Moreover, the Serb army occupied a large part of the province in autumn of 1918. That occupation provoked discontent of the Romanian population from there. The Romanian Prime Minister Ion I.C. Brătianu adopted an uncompromising attitude as concerns the maintaining of integrity of Banat. The bilateral diplomatic contacts (the meeting of the Romanian Prime Minister with the regent Alexander I) did not contribute to solving the dispute when the problem was discussed at the Paris Peace Conference. The two parts brought a series of arguments with a view to obtaining the province. So, the Romanian part pointed out that Banat represented a unitary whole from geographical and economical point of view. It was considered that splitting Banat in two parts would have had negative consequences especially on the province's economy. Belgrade rejected the stipulations of the treaty from 1916 when Banat was given to Romania motivating that it hadn't been present to negotiations, and that Banat totally joined to Romania would have put in danger security of the country's capital as well as that of the valley of Morava and a large Serb population would remain out of the Yugoslav state borders. By invoking the principle of nationalities, the Yugoslav authorities emphasized that half of province would be given to Yugoslavia. The city of Timișoara was also

claimed motivating that Timișoara was the economic and commercial centre of the western Banat, and consequently it could not be separated by the territory that would have come to Yugoslavia. So as to sustain its thesis, the Serb delegacy made a more organized propaganda in Paris than the Romanian representatives (even if some historical arguments were false).

The dispute on Banat was solved by the representatives of the victorious Central Powers that had decided division of Banat between the two states. In their conception, the province was fairly divided, and the allied Central Powers did not have the right to sacrifice one of the allies in favor of the other. Then, the frontier was traced, and that process finished in the first years between the two world wars.

Although the Romanian-Serb-Slovenian relationship passed through crisis moments in the first years between the wars, both the Romanian authorities and the Serb ones were for achieving an alliance between the two states in future. The first steps towards that alliance were also made in Paris where the representatives of the two delegacies analyzed together the problem of minorities, of a possible common military intervention in Hungary, that of disarming the ex-enemies. All those diplomatic contacts constituted the prelude of the future Romanian-Yugoslav alliance.

An important step in normalization and consolidation of the relationship of the two neighbored states was the royal wedding between Alexander I of Yugoslavia and princess Mary of Romania. So, a first stage in the Romanian-Yugoslav diplomatic relationship during the inter-war period ended and another one started. The latter lasted till the middle of the fourth decade and developed in the spirit of friendship and collaboration between the two governments.

The diplomatic collaboration of Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was impelled by the revisionist attempts of Hungary in the first inter-war years (the project of the Danube confederation, the plan of restoring of the Habsburgs, invocation made by Budapest of the Soviet project so as to revoke some clauses of the peace treaties). These attempts were sustained by certain French and English political and diplomatic circles. All these approaches rushed up the conclusion of the Romanian-Croatian-Slovenian defensive pact that was at the basis of the relationship between the two states during the inter-war period. Also by reason of the Romanian-Yugoslav common efforts, to which Czech-Slovak approaches added, the Little Entente came into existence. It was the first

regional pact on the continent that represented an important factor in maintaining the peace in south-eastern Europe. The Romanian-Yugoslav collaboration was pointed out by the occasion of some international conferences: Geneva, Lausanne, where the unity of Romanian-Serb opinions produced a profound impression, Rome (Conference of the successional states of the Austrian-Hungarian ex-monarchy).

Romanian diplomacy tried to intercede with the Bulgarian-Yugoslav dispute of the first part of the third decade. Bucharest was worried because of the revisionist politics promoted by the Bulgarian government that was affecting also Romania's interests. In the same time, the Romanian government saluted the Italian-Yugoslav treaty from 1924 considering it a first step toward normalization of the relationship between Rome and Belgrade. We must mention that the Romanian-Yugoslav relationship did not meet frictions in the moment when Romania concluded the friendship pact with Italy (act achieved during a period in which Yugoslav-Italian rapports were tensed because of including the town of Fiume within the Italian state). The Yugoslav diplomats declared that the respective treaty did not affect the system of alliances that existed between Bucharest and Belgrade.

An important chapter within the diplomatic rapports between Romania and Yugoslavia was the attitude towards the U.S.S.R. Bucharest followed to normalize its relationship with the eastern neighbor during the whole inter-war period, but with the condition that the government from Moscow should recognize the union of Bessarabia with Romania. Belgrade did not want to keep up diplomatic relation with the U.S.S.R., but it did not oppose against an eventual normalization of the relation between Bucharest and Moscow. We believe that a pro-Russian group existed in Yugoslavia in the inter-war period. Only that could explain the anti-Romanian press campaign in 1924, when articles, that were accusing Romania of robberies done on the Soviet territory, were issued. It was demanded that Bessarabia would return to the Soviet state or the U.S.S.R.'s right of expansion toward Constantinople. Fortunately, as a result of direct contacts of the foreign ministers of the two states, the anti-Romanian campaign ended without affecting the Romanian-Yugoslav diplomatic relationship.

In the same year, Romania stood for the project of a Yugoslav-Romanian-Greek alliance which, unfortunately, failed.

As concerns the war reparations, there was not always any concordance of view between Bucharest and Belgrade. In exchange, the two parts pronounced themselves for signing an efficient disarming pact.

Within the Little Entente, Romania and Yugoslavia acted for respecting the stipulations of the peace treaties and in favor of achieving a collective system of security in Europe.

Since 1932, Belgrade tried to normalize its relation with Italy and Germany. If the attempts of rapprochement to Italy failed, the approaches done in Berlin became concrete through intensification of commercial exchanges. Certainly, Yugoslavia did not abandon yet the principles that had been at the basis of its external politics since the first inter-war years. Thus, beside Bucharest and Prague, Belgrade also rejected the idea of the four's Directory, the project that was offering the possibility of revision of peace treaties. In the same time, the Yugoslav government manifested its worry concerning the increase of the international tension when the Nazi regime came to the leadership of Germany. With a view to maintaining peace in this part of Europe, Yugoslavia participated with Romania to the achievement of the Balkan Entente.

Romania was beside its ally in a very grave moment: king Alexander I's assassination in Marseille. Nicolae Titulescu demanded, within the League of Nations, the sentence of those who prepared and organized the attempt. Unfortunately, no measure was taken in that direction, and the attitude of the city of Paris disappointed Belgrade which considered France as its protector.

Milan Stojadinović's coming in the van of the Yugoslav government and at the leadership of the Foreign Ministry meant a turning point in the Yugoslav external policy. The new Prime Minister undertook a series of diplomatic approaches for achieving a rapprochement of his country to Italy and Germany. That attitude was adopted both by reason of the new international context (the offensive of the revisionist states led by Germany), and because of the distrust for the French political circles, for their wish to help Yugoslavia in case that it would have been menaced by a revisionist power.

The new external orientation that Belgrade had promoted since 1935 weakened the Romanian-Yugoslav diplomatic alliance. The first variances between the two allies appeared during the Italian-Ethiopian conflict. Thus, while the Romanian diplomacy pronounced firmly for applying the economic sanctions against Italy, the Yugoslav diplomacy opposed to their adoption.

The Yugoslav government did not sustain Romania's approaches from two reasons: the first one of economic nature, when the sanctions against Italy gravely affected the Yugoslav economic interests, and the second one of political nature when the factors of decision from Belgrade considered that the invasion in Etyopia removed the Italian danger from the Dalmatian coast.

The Yugoslav diplomacy also opposed to the proposal concerning the conclusion of the sole pact between France and the Little Entente. The Yugoslav authorities were afraid of a harsh reaction of Germany in the case when it would have stood for such an approach. We are convinced that, refusing to participate to such a diplomatic project, Belgrade wanted to demonstrate that it did not believe any more in possibility of achieving a collective system of security which would maintain stability on the continent.

Rhenanian crisis situated again Romania and Yugoslavia on different positions, Stojadinović rejecting any attempt to sentence Germany. The Yugoslav representative at the Society of Nations called Nicolae Titulescu's attention not to include Yugoslavia in an eventual declaration against Germany. This attitude shows us how far the two allies were by comparison to the '20's, when they had rejected categorically any trial to encroach upon the stipulations of the peace treaties. But, it is no more possible to talk about maintaining the validity of the resolution from June 1930, according to which the Foreign Ministers of the Little Entente's states could entrust to a delegate or to a deputation the presentation or the defense of their own positions in front of the third states or in front of the international organizations.

The year of 1937 increased the distrust between Romania and Yugoslavia, but also between Yugoslavia and its other partners from the Little Entente, and respectively from the Balkan Entente. That situation was owed to the encroachment of Belgrade upon the pact of the Balkan Entente by signing the Yugoslav-Bulgarian and Yugoslav-Italian treaties. Romanian political and diplomatic circles wondered whether Yugoslavia would acquit itself of its obligations towards Romania in the case in which its independence would have been menaced. The question is quite realistic because, in short time, Stojadinović was declaring that "pacts are not so important/a big deal". In spirit of that politics, the Yugoslav government paid less and less importance to the Nations' Society, to the principles that were at the basis of their activity.

In 1938, Belgrade accepted Anschluss because the Yugoslav Prime Minister was convinced that Hitler would not go farther than ex-Austria's borders. Any attempt of that kind would have led to creation of an anti-German bloc formed of Italy, France, England and Yugoslavia. The subsequent development of events proved the un-realism of that diplomatic thinking.

During the Czech crisis, the Yugoslav government adopted an ambiguous attitude from which came out that it did not want to respect its military obligations towards its ally because it did not want at all to be in conflict with Germany. As a result of dismemberment of Czechoslovakia, both Romania and Yugoslavia lost one of the most important allies, and so Little Entente ceased to exist.

Because of the German offensive towards the south-east of Europe, Romania was obliged to conclude an economic treaty with Germany at the beginning of 1939. In the same time, the Romanian diplomacy followed to achieve a new treaty with Yugoslavia which would stipulate precise clauses of collaboration in case of Hungarian or Bulgarian aggressions. Stojadinović's tendencies not to compromise its efforts of détente and of understanding with Bulgaria and Hungary hindered the achievement of that agreement. Moreover, the Yugoslav government did not want any more to assume new commitments within the Balkan Entente and it got with reserve the English-French-Turkish agreement for fear of some negative reactions coming from Germany and Italy. The Romanian initiative of constitution of the bloc of neutrals was not received with much enthusiasm in Belgrade in autumn of 1939.

During 1939, the Hungarian and Bulgarian revisionist politics towards the states of south-eastern Europe got intensified. Budapest's attempts to isolate Romania by concluding a separate agreement with Yugoslavia failed (the Romanian-Yugoslav alliance functioned generally well in that situation). At the end of 1939 and the beginning of 1940 the Yugoslav government intensified its efforts for normalizing the relations between the states of the Balkan Entente on one side, and with Bulgaria and Hungary on the other side. Belgrade considered that the region would become stable by achieving that desideratum. It pretended to its allies to accept even some territorial sacrifices for that matter. Bucharest rejected that proposal because only Romania was to do sacrifices while the Yugoslavian government did not accept to give up to any part of its country's territory.

Romania did not receive any support from Yugoslavia when U.S.S.R. sent the ultimatum in June 27th, 1940. According to the bilateral Romanian-Soviet treaty, Belgrade did not intend to be beside Romania in case of a Soviet attack over it. Moreover, the Yugoslavian government did not want to be implied in the Romanian-Soviet conflict because it was taking more and more into consideration the hypothesis of approaching of Moscow so to counterbalance the Italian pressure.

But the Romanian-Yugoslavian alliance functioned not even at the end of August 1940 because Yugoslavia did not want to be drawn in an armed conflict.

Since 1935 Belgrade had followed to promote an equilibrium politics by maintaining some normal diplomatic relations with Germany and Italy on one side, and with France and England on the other side. In the moment of the World War II breaking out, the Yugoslavian government was promoting a politics that was following to maintain neutrality to any price. According to Belgrade that orientation was the only one that could offer the territorial integrity of the Yugoslavian state. The statement seemed to be correct in front of the events that had happened during those years and which led to the collapse of the system of alliances constituted even to maintain peace on the continent. From this point of view, the Yugoslavian politicians who had promoted that external politics can not be condemned.

Yugoslavia contributed to weakening and collapse of the alliance as long as it did not want any more to be part of the system of alliances to which it belonged. We believe that the situation could have been avoided if the Romanian diplomacy had interfered firmly when Belgrade encroached upon, for the first time, the obligations stipulated by the treaties (1937 when the Yugoslavian government signed an agreement with Bulgaria and Italy). By not adopting such an attitude contributed to the failure of the alliance between the two states.

The Romanian-Yugoslavian military relations were founded on the stipulations of the military treaty from 1922, as well as of the agreements achieved within the Little Entente and the Balkan Entente. During the inter-war period many actions of military collaboration took place, and during the last peace years the two governments permitted each other reciprocal facilities as concerns the endowment of the two armies with war technique that they needed.

Belgrade's new politics after 1935 hindered to achieve a new more efficient military collaboration between the two states.

At the end of the fourth decade, the Yugoslavian competent authorities proposed a collaboration agreement between the two home ministries. There were organized contacts and common operations so to annihilate some iron guardist actions that jeopardized Romania's national security. The breaking of the World War II hindered a better collaboration in this domain.

The cultural relations between Romania and Yugoslavia manifested during the inter-war period on several plans.

The two historiography schools continued an existent tradition in the modern epoch. The Romanian-Yugoslavian historical interferences were analyzed by famous historians of the two states as Jovan Rodonić, Aleksa Ivić, Nicolae Iorga, Gh. Brătianu etc. Meanwhile, Yugoslavian historians were invited in Romania for keeping lectures, and Romanian historians went to Yugoslavia (Iova Ronić, P.P.Panaiteescu, N. Iorga).

In the linguistic domain, there were common preoccupations as concerns the linguistic evolution of the two peoples, as well as the contribution of the Serbian language to the creation of the Slave substratum within the Romanian language. Prestigious linguists of the two countries (P. Papahagi, Gh. Nandriș, N. Drăgan, S. Pușcariu, P. Skok, Stanojević etc) studied that problem so that the analyze of their works proved a good reciprocal knowledge of preoccupations in that direction.

There were translated works from both literatures, there were made theoretical studies concerning the Yugoslavian literature. In the same time, books of reportages about Yugoslavia were issued as for example Nicolae Iorga's work *Along after war Serbia*, which is an excellent historic, folk, mental presentation of the provinces of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

There were also preoccupations in the folk domain. Specialists of the two states studied the common elements of the two peoples' customs and traditions. There are works concerning the traditions of the Romanians who were living in different regions of Yugoslavia.

The inter-war period was remarked through the numerous tours of prestigious Yugoslavian choirs in Romania that invited at their turn Romanian bands and choirs to concertize in Yugoslavia.

The mass-media of both states contributed to a better knowledge of the two peoples. The most important events of the two states' history were pointed out by the radio stations and by the main newspapers and magazines of the two countries.

During the fourth decade, the necessity of intensification of the Romanian-Yugoslav cultural relations constituted a major preoccupation especially of the intellectuals from Yugoslavia. They considered that the cultural contacts between the two neighbored countries were extremely reduced. In this context, the idea of creation of some Romanian-Yugoslav cultural associations appeared. A first result was "The Romanian-Yugoslav University Association" followed by "the Yugoslav-Romanian Association" that developed an efficient propaganda for making known Romania in Yugoslavia. Unfortunately, the Romanian authorities were not too responsive to those valuable proposals of the intellectuals from Yugoslavia.

Towards the end of the fourth decade, there were made efforts for intensification of the connections between the Romanian and Yugoslav students. Most of them were just sporadic during the inter-war period. Thus, it was proposed a minute preparing of some reciprocal trips, as well as collaboration at the level of student associations (the same thing was also followed at the level of the youth organizations existent in the two states). Certainly, the international situation, then the war, hindered all those cultural projects.

During the inter-war period, the authorities of the two states had to solve a series of cultural and spiritual problems of the Romanian minority from Yugoslavia and, respectively by the Serb minority from Romania. One of the most disputed problems dealt with the status of the Romanian Orthodox Church from Yugoslav Banat and from Macedonia, as well as with the status of the Serb Orthodox Church from Romanian Banat. The Romanian Orthodox Church from the Yugoslav Banat, which was under the church jurisdiction of the bishoprics of Arad and Caransebeş in 1918, passed through a critical situation because of the expropriations made by the Yugoslav state, as well as because of the expulsion of the Romanian priests on the reason that they were propagating anti-state ideas etc during the first inter-war years. In Macedonia, the Serb church authorities interfered in the administrative affairs of the Romanian Orthodox Church. According to the concord between Take Ionescu and Nicolae Pašić, the clerical matter had to be solved on the basis of the reciprocity principle.

Both the ecclesiastic authorities and the Romanian state authorities followed to create a vicariate, respectively a Romanian bishopric in Yugoslav Banat which should have depended on the Serb Orthodox Church only as concerns the spiritual problems. That demand was based on the historical right of the Romanian Orthodox Church from Banat which had been here since before the coming of Serbs, as well as on the stipulations of the Paris Peace Treaty. Bucharest also pretended that its dean, who was in the head of the Romanian Orthodox Church from Yugoslav Banat, might have had the right to ordain the Romanian priests from there.

The Yugoslav part rejected the Romanian demands showing that it was impossible to be two orthodox churches on the territory of the Yugoslav state. Belgrade agreed to allow a large autonomy to the Romanian Orthodox Church from Yugoslav Banat provided that this church should have been under the jurisdiction of a Serb bishop. In the same time, the dean had not to have been a bishop and it was not admitted his right to ordain priests. That quality was to belong to the Serb bishop from Vršac, to whom the Romanian bishop was totally subordinated.

The Romanian church authorities brought into discussion other proposals that were stipulating the ordainment of priests by the bishop of Caransebeș. As concerns the subordination of the Romanian dean, it was intended that the Romanian dean be subjected only in spiritual and disciplinary problems to the Saint Synod from Belgrade.

A much more radical project was stipulating that the Romanians from Yugoslav Banat should have the right to choose their own Consistor and to organize a Diocesan Synod in concordance with the disposals of the State and of the Regulations that were functioning for the Romanian Orthodox Church from Transylvania till 1918. Each of the two churches was to be under the authority of a bishop who, in spiritual, dogmatic, disciplinary problems, was subordinated to the Saint Synod of the place.

In the fourth decade, there appeared the formula of "Mixed Synod". The two parts reached to a concord which, unfortunately, was never respected.

Certainly, the problem of creation of an Episcopal vicariate at Vršac provoked numerous discussions. The Yugoslav Foreign Minister, Jevtić, pointed out the fact that the spiritual competence of the Romanian Orthodox Church from Yugoslav Banat should have been limited by the

state sovereignty as to avoid creation of a dangerous precedent. The existence of a foreign bishopric was approved neither by the political factors from Bucharest because such claim could have been solicited also by the representatives of other national minorities (Hungarians, Russians).

Bucharest accused Belgrade that it did not wish to solve the church problem. The Romanian part also emphasized that Yugoslav authorities followed the break off the traditional link between church and school, as it had been stipulated in Şaguna's statute, by separating the church matter by the school one. Certainly, this latter accusation can be combated by invoking the modern principle that was stipulating the separation of education by church.

Anyway, we have to notice that the reciprocity principle that had to be at the basis of solving that problem did not function, the Serb Orthodox Church from Romanian Banat having a vicariate at Timișoara that enjoined numerous rights (Romanian Vicariate from Belgrade was founded in the '70's).

It is also obvious that Romanian diplomacy did not succeed in solving the statute of the Romanian Orthodox Church from Yugoslav Banat in the inter-war period.

As concerns Macedonia, the matters were much more complicated. The two parts decided to solve the problem of the Romanian Orthodox Church after they had concluded a convention regarding the two parts of Banat. In those conditions, at the end of the '30's, few cult places that had belonged to the Romanian Orthodox Church were maintained.

Despite these divergent problems, the two churches tried to collaborate in different problems of common interest or to mediate the solving of some existent conflicts among other sister churches.

In the same time, there were contacts between the representatives of the two churches along the development of the canonic visits made by the Romanian bishops from Arad and Caransebeş in Yugoslav Banat, as well as those of the Serb bishops in Romanian Banat.

The situation of the Romanian schools from the Yugoslav Banat and from Macedonia was not better. The Romanian confessional schools became state schools. The Romanian teachers were obliged to learn Serb and to take Serb language, literature and history exams. The Romanian education from Yugoslav Banat confronted also with an acute lack of school books. Facing that situation, many teachers took refuge in Romania.

In 1921, Take Ionescu and Nikola Pašić established the beginning of negotiations for solving the problem of the Romanian schools from Yugoslav Banat, of a department of teaching in Romanian at a normal Serb school.

At the beginning, Belgrade refused the idea of the Romanian confessional schools. It determined the Romanian authorities to propose foundation of Romanian primary lay schools, formation of a Romanian general school committee which had to supervise and to control those schools, as well as to recommend the institutors. N. Titulescu combated the idea of the Romanian school committee showing that other governments could interfere into Romania's internal affairs (on the basis of appliance of reciprocity principle) using that committee.

The Yugoslav authorities also proposed the foundation of particular primary schools led and supported by the Romanian community. Bucharest asked that these schools be subsidized by the Yugoslav state on the base of reciprocity according to the stipulations of the Saint Germain Peace Treaty.

Because of the fact that the school conventions from 1923 and 1927 were not applied, in 1933 a new convention was signed. It was stipulating the existence of state schools with Romanian, and respectively Serb teaching languages, and classes taught in the official language starting from the third form. Yugoslavia's history and geography were to be taught in Serb, respectively in Romanian. The primary schools of minority were to be founded in the localities where there were at least twenty Romanian children, respectively Serb children. Regarding the school books it was accepted to bring them from Romania, respectively from Yugoslavia. To the completion of the teacher vacant positions it was allowed coming of contractual teachers from Romania, respectively from Yugoslavia. The primary schools of minority were to develop their activity under direct control of the respective state. The convention was also stipulating the conditions in which the teachers from the two parts of Banat had to prepare themselves.

Although there were discontents of both parts as concerns the application of the school convention (in Romanian Banat especially in the Iron Gates region), the achievement of that agreement, as well as the coming of Romanian contractual teachers in Yugoslav Banat determined improvement of Romanian education in that Yugoslav province.

During the inter-war period, the Romanian authorities followed to retrieve the cultural values that were taken from Banat in 1919 by the Serb occupation troops.

On the occasion of the visit made in Belgrade by Nicolae Titulescu at the end of 1932, it was decided to make some common approaches to find and to bring into the country the objects that were belonging to the collections of the Museum of Banat from Timișoara, as well as the archive funds that had been transported on the territory of the neighbored country.

The approaches made by the director of the Museum of Banat from Timișoara, I. Miloia, remained without any result so that this important cultural institution from Banat remained for ever without numerous valuable objects.

As concerns the archive funds, part of it came back in Romania in the second half of the fourth decade.

In the period that we are analyzing, there were tight cultural connections among the institutions and the intellectuals from Romania and the Romanians from Yugoslav Banat.

In the same time, the Romanian authorities supported the cultural activities of the Romanians from that province. Thus, despite some obstacles made by the Serb authorities, there were sent books to enrich the communal libraries of the Romanian localities. The cultural society "Astra" benefited of the help of the Royal Romanian Foundation, and the important publication "The Hope" was financially supported by some personalities of the Romanian cultural life as to continue to be published.

A series of works regarding the history of the Romanians from Yugoslav Banat were issued. Sociological studies concerning the economic, social and cultural situation of those Romanians were also made.

The choral groups (extremely numerous) from Yugoslav Banat made tours in Romania (especially in Romanian Banat), and those from Romania were present in localities from Yugoslav Banat. Certainly, the help that Bucharest offered to the Romanians from Yugoslav Banat did not reach the level expected by them.

Strong cultural connections existed also between Yugoslavia and the Serbs from Romanian Banat. The Yugoslav authorities offered a series of advantageous conditions to the choral and theatrical groups that were going into Romania. Important choirs from Yugoslavia participated to the anniversary of the great historical and religious

moments. We have to point out also the fact that the Serbs from Romanian Banat developed a rich cultural activity through lecturing societies, numerous choirs, amateur theatrical groups, women's associations. The Serb Orthodox Church from Romania played an important role in the developing of the Serb cultural life.

Even if there were a series of divergences between Romania and Yugoslavia related to the statute of the schools and churches from Romanian Banat and from Serb Banat, as well as from Macedonia, during the inter-war period there were cultural contacts in many domains. As the intellectuals from the two states emphasized, they had to be intensified so to get to a better knowledge of the history and culture of the two neighbored peoples. The foundation of some Romanian-Yugoslav cultural associations constituted a first step towards that direction, but the war breaking out cancelled all those efforts.

The close economical structures of the two states influenced the commercial exchanges between them.

In the first years of the inter-war period, the Romanian exporters on the Yugoslav market recorded significant losses because of maximum tariffs practiced by the authorities of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, while the Yugoslav goods that came into Romania enjoined a unique custom tariff. In view to remedy those situations, at the end of 1922, the Romanian government proposed to the Yugoslav government to conclude a provisory commercial commitment based on the most favored nation clause. After a series of tergiversations of the Yugoslav part, Belgrade decided to apply a minimal tariff to the Romanian goods in March, 1925. But to the end of 1928, the relations between the two neighbored states were too little developed. This fact had been emphasized also by the Yugoslav Foreign Minister, V. Marinković. Referring to the commercial relations at the border region between the two states, the Yugoslav diplomat was considering them as being inexistent.

As concerns the products that constituted the object of commerce between the two states, they were generally the same during the whole inter-war period. In the same time, the similar character of the economies of the two countries made that Romania and Yugoslavia compete themselves also on the world market exporting the same categories of goods.

Starting the crisis, the two governments began negotiations for concluding an economic treaty. The Yugoslav part wanted the two

governments adopt common measures as to defend themselves against the competition of foreign goods. In this direction, it was necessary a unique economic territory from the Black Sea to the Adriatic Sea, where preferential tariffs were functioning, as well as a Custom Union that was to represent the basis of a union of the Central Europe's states, in which Yugoslavia and Romania should play the main role.

In summer of 1930, the two governments concluded an economic provisory commitment on the base of the most favored nation clause. That document was renewed in 1932. At the beginning of the fourth decade, it was also discussed the project of achievement of a custom union between the two states that was not gotten in a favorable manner by the farmers from Romania.

In 1935, a clearing agreement was signed by Bucharest and Belgrade, and in March, 1937 it was also signed a commercial convention, an establishment, and commerce and navigation contract between the two states. Also so to intensify the commercial relations between Romania and Yugoslavia, *The Yugoslav Committee for promoting the relationship with Romania* and *The Yugoslav-Romanian Commerce Chamber* were founded.

Despite those efforts, the commercial exchanges between the two states were modest enough during the inter-war period, firstly owed to their similar economic structures. The interests that each state had to protect their own goods added to that.

Starting from 1932, in conditions of worsening of the international situation, the commercial exchanges of raw materials necessary to the two armies intensified. Yugoslavia was importing oil, gas etc from Romania and it was exporting electrolytic copper into Romania. Even if the terms fixed for delivering those raw materials were not always respected, the two parts acquitted themselves of their obligations that they had assumed themselves. Anyway, after *Anschluss*, and after the conquest of Poland, it was recorded a delicate increase of the volume of commerce between Romania and Yugoslavia. The two parts were confronted with a massive increase of prices after the war breaking, as well as with lack of foreign currency, fact that determined the Romanian authorities to think of the negotiation of a clearing agreement and of the fixation of some export contingents. But the events from August, 1940 from Romania baffled those projects.

The economic collaboration did rise to the waited level neither within the Little Entente nor within the Balkan Entente. The economic interests of each state that were not always in concordance with those of the other partners, the different economic structures of the states belonging to the two alliances constituted the main causes of not achieving a profitable collaboration within the Little Entente and the Balkan Entente.

During the economic crisis, Belgrade and Bucharest made a series of approaches as to establish some equitable rapports among the prices of the agriculture products that they were exporting and those of the industrial finite products that the two states were obliged to import from the industrialized countries. The fact that these rejected those initiatives had negative repercussions on the economies of the two states.

The division of Banat between the two states raised the problem of the properties that the Romanian and Serb citizens who were living close to the border had in the neighbored state. The matter was solved through long negotiations, but the stipulations of the agreements were not always respected by the Yugoslav authorities.

There were dissensions also as concerns the circulation on the river Bega. The factors of responsibility from Belgrade tergiversated to solve that matter. We believe that, during the inter-war period, Belgrade did not pay a major attention to the commerce that was practiced on the course of that river, because its regard was towards the achievement of a navigation system Danube-Tisza-Danube.

(Translated by Daniela Szentmiklosi)

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

I. Izvoare

Surse arhivistice

Arhivele Naționale București

Fonduri: *Alexandru Vaida Voevod*
Casa Regală
Președinția Consiliului de Miniștri
Ministerul Industriei și Comerțului
Familia Brătianu
Microfilme – Iugoslavia; Franța

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe

Fonduri: *71 Iugoslavia*
Mica Înțelegere

Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale

Fonduri: *Prefectura Județului Timiș – Torontal*
Primăria municipiului Timișoara
Coriolan Băran

Arhiva Muzeului Banatului

Periodice

Banatul, Timișoara.

Banatul Românesc, Timișoara.

Buletinul statistic al României, București.

Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie, București.

Curentul, București.

Dacia, Timișoara.

Luceafărul, Timișoara.

Lumina, Vrșac.

Memoriile Academiei Române.

Nădejdea, Timișoara.

Revista Institutului Social Banat – Crișana, Timișoara.

Revista Istorică Română, București.
Revue historique du sud-ouest europeen, București.
Societatea de mâine, Cluj.
Universul, București.
Vestul, Timișoara.
Voința Banatului, Timișoara.

Colecții documentare

Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Ed. Politică, 1967.
Idem, *Politica externă a României*.
Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională, 1918, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, vol. III.

Memorii

Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol. I-II, București, Ed. Humanitas, 1993
Carol al II-lea, *Însemnări zilnice*, vol. I, București, Ed. Silex, 1995.
Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București, Ed. Humanitas, 1990.
Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Iași, Ed. Institutului European, 1998.
Ion G. Duca, *Memorii*, vol. IV, București, Ed. Machiaveli, 1994.
Vladimir Dumitrescu, *Oameni și cioburi*, Ed. Muzeului Dunării de Jos, Călărași.
Ioan I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Iași, Ed. Institutului European, 1998.
Mihail Manoilescu, *Memorii, iulie – august 1940. Dictatul de la Viena*, București, Ed. Enciclopedică, 1991.
Alexandru Marghiloman, *Note politice*, București, Ed. Scripta, 1993.
Maria, Regina României, *Însemnări zilnice, decembrie 1918 – decembrie 1919*, București, Ed. Albatros, 1996.
Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj Napoca, Ed. Dacia, 1995.

Lucrări generale

x x x *Relații internaționale în perioada interbelică*, București, Ed. Politică, 1980.
x x x *România și Conferința de pace de la Paris (1918-1920)*, Cluj Napoca, Ed. Dacia, 1983.

- Bold, Emilian, *Diplomația de conferințe*, Iași, Ed. Junimea, 1991.
- Brătianu, Gheorghe, I., *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, București, Ed. Cartea Românească, 1933.
- Calafeteanu, Ion, *Diplomația românească în sud-estul Europei*, București, Ed. Politică, 1980.
- Campus, Eliza, *Înțelegerea Balcanică*, București, Ed. Academiei RSR, 1972.
- Campus, Eliza, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Ed. Academiei Române, 1993.
- Ciachir, Nicolae, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789 – 1923)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Cipăianu, George, Vesa, Vasile (ed.), *La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre. 1914 – 1918*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997.
- Constantiniu, Florin, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Ed. Danubius, 1991.
- Ionescu, Take, *La Petit Entente*, București, 1922.
- Kirițescu, Constantin, *Istoria războiului pentru reîntregirea României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Lupaș, Ioan, *Istoria românilor*, București, Ed. Scripta, 1993.
- Medeleț, Florin, Toma, Nicoleta, *Muzeul Banatului. File de cronică, I*, Timișoara, Ed. Mirton, 1997.
- Milin, Miodrag, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (secolul al XIX-lea)*, București, Ed. Academiei Române, 1992.
- Moisuc, Viorica, *Premizele izolării politice a României. 1919-1940*, București, Ed. Humanitas, 1991.
- Saizu, Ion, Tacu, Alexandru, *Europa economică interbelică*, Iași, Ed. Institutului European, 1997.
- Vanku, Milan, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*.

Lucrări speciale

- Bacon, Walter, M., Jr., *Nicolae Titulescu*, Iași, Institutul European, 1999.
- Sever Bocu, *La question du Banat*, Paris, Imprimerie generale Lahure, 1919.
- Ciobanu, Pompiliu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei*, Timișoara, 1943.
- Cosma Aurel, Jr., *Constituția Regatului iugoslav*, Timișoara, 1934.

- Cristea, Roman, Mărghiticean, Traian, *Poezii populare din Banatul iugoslav*, Sibiu, Ed. Astra, 1939.
- Dascălu, Nicolae, *Contribuția României la edificarea structurilor economice ale Antantei Balcanice*, în *Revista Istorică*, nr. 3-4, 1995.
- Demian, Gheorghe, I., *Pentru Banatul înrobbit. Istoricul tratatelor duse pentru obținerea Banatului sârbesc, 1914-1923*, Timișoara, Tipografia Română, 1933.
- Flora, Radu, *Relațiile sârbo-române. Noi contribuții*, Pančevo, Ed. Libertatea, 1968.
- Gafencu, Grigore, *Preliminarii la războiul din răsărit*, București, Ed. Globus, 1996.
- Ionescu, Take, *Politica externă a României și chestiunea Banatului. Programul Partidului democrat*, București, 1920.
- Iorga, Nicolae, *Relations entre Serbes et Roumains*, București, Imprimeria culturală Neamul Românesc, 1922.
- Iorga, Nicolae, *Români și Slavi. Români și Unguri*, București, Editura Institutului Sud-Est European, 1922.
- Iorga, Nicolae, *Histoire de États balcaniques jusqu'a 1924*, Paris, Librairie Universitaire J. Gombert, 1925.
- Iorga, Nicolae, *În Serbia de după război*, București, 1927.
- Haynes, Rebecca, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Polirom, 2003.
- Marcu, Alexandru, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României*, București, Fundația I.C. Brătianu, Ed. Cartea Românească, 1930.
- Obedeanu, C., B., *Les relations historiques et politiques des Roumains avec les Serbes*, București, Ed. Geller, 1929.
- Perianu, Dan, Gh., *Istoria Uzinelor din Reșița, 1771-1996*, Reșița, Ed. Timpul, 1996.
- Plămădeală, Antonie, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939, Elie Miron Cristea, Documente, însemnări și corespondență*, Tiparul Tipografiei Eparhiale Sibiu, 1987.
- Popi, Gligor, *Jugoslovenski-rumunsko odnosi, 1918-1941*, Vrșac, 1984.
- Popi, Gligor, *Formarea, dezvoltarea și activitatea Partidului român (1923-1929) din Regatul sârbilor, croaților și slovenilor*, Uzdin, Ed. Cenaclului literar "Tibiscus", 1993.
- Popi, Gligor, *Românii din Banatul iugoslav*, Timișoara, Editura de Vest, 1996.

- Popoviciu, George, *Memorii cu privire la integritatea Banatului*, Caransebeș, Tiparul Tipografie Diecezane, 1929.
- Pușcariu, Sextil, *Studii istroromâne*, vol. II, București, 1926.
- Rămneanțu, Vasile, *Ocupația militară sârbă în județul Timiș-Torontal (1918-1919)*, în *Banatica*, 13, II, Reșița, 1995.
- Seișanu, Romulus, *Principiul naționalităților*, București, Ed. Albatros, 1996.
- Stan, Apostol, *Iuliu Maniu. Din biografia unui mare român*, București, Ed. Saeculum, 1997.
- Șerbănescu, Pompiliu, D., *Naționalismul organizat*, Timișoara, Editura Revistei Granița, 1934.
- Tuțu, Dumitru, *Alianțe militare ale României (1921-1939)*, în *Probleme de politică externă a României*, vol. II, București, Ed. Militară, 1971.
- Zaberca, Vasile, *Românii din Banatul iugoslav și Marea Unire*, Timișoara, Ed. Hestia, 1995.